

L 19843

Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás

Szerkesztette: Misetics Bálint

Susan B. Anthony - Teresa Billington - Voltairine de Cleyre -
Mohandász Karamcsand Gandhi - David Graeber - Jürgen Habermas -
Martin Luther King Jr. - Joel Olson - Frances Fox Piven - John Rawls -
Krishnalal Shridharani - Henry David Thoreau

Napvilág Kiadó
Humán Platform Egyesület

A kiadvány megjelenéséhez a Humán Platform Egyesület és a Politikatörténeti Alapítvány nyújtott támogatást.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001156604

ISBN 978-963-338-392-6

L19343

A szövegeket válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Misetics Bálint

Fordította: Fejérvári Boldizsár, Felkai Gábor, Földiák V. Endre, Krokóvay Zsolt, Lázár Júlia, Mekis Péter, Mesterházi Mónika, Misetics Bálint, Nagy Andrea, Szlukovényi Katalin, Vámosi Pál

Szakmailag lektorálta: Misetics Bálint és Zubek Adrienn

© Szerzők
© Fordítók
© AK Press, Cambridge University Press, The Rowman & Littlefield Publishing Group

Az egyes szövegek forrását lásd belül.

Első kiadás, 2016
www.napvilagkiado.eu
www.humanplatform.hu

Tipográfia, tördelés és fedél: Manutius Stúdió
A kötet borítója Molly Fair *Direct Action* című művének felhasználásával készült.

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

A kötet a Napvilág Kiadó és a Humán Platform Egyesület együttműködésében jelent meg.
Felelős szerkesztő H. Nagy Boglárka

Nyomás, kötés: Alfadat-Press Kft., Tatabánya
Felelős vezető: Sashalmi Péter
Megjelent 25,8 (A/5) ív terjedelemben
Printed in Hungary

TARTALOM

MISETICS BÁLINT:

A polgári engedetlenségtől az erőszakmentes ellenállásig 11

I. THOREAU ÉS A LELKIISMERET POLITIKÁJA 27

HENRY DAVID THOREAU:

A polgári engedetlenség iránti kötelességről 29

Rabszolgaság Massachusettsben 48

II. POLGÁRI ENGEDETLENSÉG ÉS MILITANCIA

A SZÜFRAZSETT MOZGALOMBAN 61

SUSAN B. ANTHONY beszéde az Észak-New York-i kerületi bíróságon 63

TERESA BILLINGTON:

A szüfrazsettek militáns politikája 67

III. A KÖZVETLEN CSELEKVÉS ANARCHISTA HAGYOMÁNYA 77

VOLTAIRINE DE CLEYRE:

Közvetlen cselekvés 79

DAVID GRAEBER:

Mi az a közvetlen cselekvés? 94

IV. RAGASZKODNI AZ IGAZSÁGHOZ – AZ ERŐSZAKMENTES
ELLENÁLLÁS GANDHIÁNUS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA 107

M. K. GANDHI:

Szatjagraha – a lélek ereje	109
Nyilatkozat a bíróság előtt	115
A satjagraha elvei	117
A kard tana	120
A hűtlenség kötelessége	124
A szeretet törvénye	126
Az önként vállalt szenvedés meggyőzőereje	128
Erőszakmentesség és osztályharc	130
Egyenlő elosztás	132

KRISHNALAL SHRIDHARANI:

A satjagraha technikája	135
-------------------------------	-----

M. K. GANDHI:

Utasítások az önkénteseknek	158
-----------------------------------	-----

V. ERŐSZAKMENTESSÉG ÉS A KREATÍV FESZÜLTSG
POLITIKÁJA A FEKETE POLGÁRJOGI MOZGALOMBAN 161

MARTIN LUTHER KING:

Zarándokút az erőszakmentességhez	163
Levél a Birminghami Városi Börtönből	169
Erőszakmentesség és társadalmi változás	186

VI. A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG POLITIKAI
FILOZÓFIAI IGAZOLÁSA 195

JOHN RAWLS:

A polgári engedetlenség meghatározása, igazolása és szerepe	197
---	-----

JÜRGEN HABERMAS:

Polgári engedetlenség – a demokratikus jogállam próbaköve	214
---	-----

VII. A KÖLCÖNÖS FÜGGÉSBEN REJLŐ HATALOM ÉS
A „DEMOKRATIKUS FANATIZMUS” STRATÉGIÁJA 231

FRANCES FOX PIVEN:

A felforgató hatalom természete	233
---------------------------------------	-----

JOEL OLSON:

A fanatizmus abolicionista igazolása	250
--	-----

A kötet szerzői	285
-----------------------	-----

MISETICS BÁLINT

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉGTŐL AZ ERŐSZAKMENTES ELLENÁLLÁSIG¹

Az alábbi kötet a polgári engedetlenség, a közvetlen cselekvés, az együtt-nem-működés és az erőszakmentes ellenállás eszméjéről és módszereiről közöl klasszikus és kevésbé ismert esszéket, beszédek és tanulmányokat.² A kötet szerkesztőjeként természetesen remélem, hogy az olvasó érdekfeszítőnek találja majd a kötet írásait, valamint mindazt, ami azokon keresztül a polgári engedetlenséget és az erőszakmentes ellenállás egyéb módszereit alkalmazó mozgalmak történetéből kirajzolódik. A kötet célja azonban elsősorban nem az intellektuális kíváncsiság kielégítése, hanem az, hogy olyan eszméket és módszereket – és mindenekelőtt inspirációt – adjon olvasóinak, amelyeket sikerrel alkalmazhatnak a gyakorlatban is, vagyis a jogfosztottság és a társadalmi igazságtalanságok elleni küzdelemben.

A kötet részben a jelenlegi hazai közállapotokra adott válaszként született meg.³

A kormányzat az elmúlt években a szabadságjogok, a jogállamiság, a közvetlen demokrácia, a politikai képviselet, a tisztességes politikai verseny, valamint a dolgozói érdekérvényesítés intézményes garanciáit – vagyis az alkotmányt és az alkotmánybírárságot, a választási törvényt, a közmédia és más állami intézmények kormánytól való függetlenségét, a népszavazás intézményét és a sztrájkjogot – mind súlyosan korlátozta, kiüresítette vagy felszámolta, illetve saját nyers hatalmi érdekei szerint alakította át.

A kormányzat azonban nem csupán a demokráciát, az alkotmányosságot és a jogállamot tekinti ellenségének, hanem a jóléti államot is. A kormány társadalompolitikai intézkedései szinte kivétel nélkül az intézményesített társadalmi szolidaritás leépítésének, és ezáltal a szegénység és a társadalmi egyenlőtlenségek bővített újratermelésének irányába mutatnak. A rendszerváltás óta soha nem voltak olyan sokan szegények, soha nem volt a szegények jövedelme annyira leszakadva a társadalom többi részétől, és soha nem volt a szegények és a gazdagok közötti jövedelem-egyenlőtlenség akkora, mint az elmúlt években. A kormányzat nyíltan pártolja (és

¹ Ezúton is köszönöm Tóth Gábor Attilának és Zubek Adriennek a bevezetőben foglaltak átgondolásához nyújtott segítségüket. A következőkben a jelen kötetből felhasznált idézeteknél a lábjegyzetekben csak a szerzőt és az oldalszámokat tüntetjük fel.

² A kötet szerkesztésekor egyaránt cél volt olyan klasszikus szövegek megjelentetése, amelyek korábban nem voltak elérhetők magyar nyelven, és olyan, már korábban megjelent szövegek újraközlése, amelyeknek egyrészt feltétlenül a válogatásban volt a helyük, másrészt ily módon könnyebben hozzáférhetővé válnak az érdeklődők számára.

³ Ennyiben tekinthető az 1991-ben megjelent *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban* című gyűjtemény (CSAPÓDY 1991) utódának, amely – részben a taxisblokádnak példáján keresztül – az akkor újonnan megalakult liberális képviseleti rendszer keretei között igyekezett elhelyezni a polgári engedetlenséget.

alattomban törvényesítette) a cigány magyar diákok iskolai elkülöníttetését, kiűresíti a menekültjogot és közpénzből uszít az idegengyűlöletre, vezetői pedig hangosan hirdetik a „hagyományos” – a nők számára hagyományosan elnyomó – nemi szerepeket.

Mindezt nem kísértette az igazságtalanságok súlyával arányos ellenállás a társadalom részéről. Önsorsrontó félreértés volna azonban, ha ezt egészében a társadalom – vagy valamiféle passzív, az igazságtalanságokba beletörődő „néplélek” – számlájára íránk. A mai magyar társadalomra egyszerre igaz a széles körű elégedetlenség és az azzal kapcsolatos tanácstalanság és eszköztelenség, hogy miként lehetne hangot adni ennek az elégedetlenségnek úgy, hogy azt ne lehessen figyelmen kívül hagyni.

Ahogy azt Frances Fox Piven a kötetben szereplő tanulmányában kifejti, a társadalmi mozgalmak szociológiája „repertoárnak” nevezi a kollektív cselekvés rendelkezésre álló eszközeinek térben és időben adott gyűjteményét. Ezek a repertoárok részben a társadalmi mozgalmak történetéből építkeznek, részben pedig az adott politikai és társadalmi berendezkedésre adott válaszként alakulnak ki, és alakulnak át. Ez utóbbi viszont időt igényel, és így „jelentős elcsúszás alakulhat ki a hatalom intézmények által létrehozott lehetőségei és a ténylegesen kialakuló stratégiák között”.⁴ Ma részben éppen arról van szó, hogy a magyarországi civil társadalom egyébként sem kiemelkedően gazdag repertoárja nincs összhangban az elmúlt években kialakult politikai rendszer adta lehetőségekkel, vagy éppen azok hiányával. Mostanra tehát nem csupán a kollektív cselekvés plurális demokráciákban eredményesen alkalmazható eszközeivel kapcsolatos eszköztárunkat kellene gazdagítanunk, hanem – a 2010-es hatalomátvételt követően kialakult rendszer jellegéből fakadó – új kérdésekre is válaszokat kell találnunk.

Mit kell tennünk, ha a nevünkben eljáró kormányzat olyan igazságtalan, jogfosztó intézkedéseket vezet be, amelyek ellentétesek mindazzal, amit lelkiismeretünk szerint helyesnek tartunk? Mit tehetünk akkor, ha a politikai érdekérvényesítés intézményesített formái hatástalannak bizonyulnak?

A kötet célja, hogy segítse az olvasót ennek a helyzetnek és ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásában. Elsősorban azoknak szól, akik ha visszatekintenek mindarra a pusztításra, amit a kormányzat az elmúlt években az alkotmányos demokrácia, a jogállam és a jóléti állam ellen véghezvitt, egyetértenek majd Henry David Thoreau-val, aki a következőket írta: „ha valamit is megbántam, az eddigi jó magaviseletem. Mi féle ördög bújt belém, hogy ilyen jól viselkedtem?”⁵

A polgári engedetlenség, a közvetlen cselekvés és az erőszakmentes ellenállás eszméi tehát kiemelkedően aktuálisak a mai Magyarországon. A feltétlen törvény- és tekintélytiszteltet megkérdőjelezése, és az elgondolás, miszerint állampolgárként felelősek vagyunk azokért az igazságtalanságokért, amelyek embertársainkat sújtják – különösen akkor, ha ezek az igazságtalanságok részben éppen a mi hallgatóságos jóváhagyásunk, cinkosságunk vagy együttműködésünk miatt történhetnek meg –,

⁴ PIVEN 249. p.

⁵ THOREAU 1990. 55. p.

minden politikai és társadalmi berendezkedés politikai kultúrájának javára válna. Nincsen (és vélhetően soha nem is lesz) olyan politikai rendszer, amelyben ne lenne szükség az állampolgárok lelkiismeretére, és arra, hogy lelkiismeretük parancsa szerint szembeszálljanak az igazságtalanságokkal – indokolt esetben akár a polgári engedetlenséggel és az erőszakmentes ellenállás egyéb eszközeivel, és akár az ezekkel járó áldozatvállalás árán is.

POLGÁRI ENGEDETLENSÉG

A *polgári engedetlenség* fogalmának bevezetését érdemes a kortárs liberális politikai filozófia uralkodó értelmezésével kezdeni.⁶ A kötetben ezt a hagyományt képviseli John Rawls, aki a következőképpen határozza meg a polgári engedetlenséget: olyan „nyílt, erőszakmentes, a lelkiismeretre hivatkozó, mégis politikai cselekedet, amellyel megszegik a törvényt, és pedig rendszerint azért, hogy a törvényben vagy a kormány politikájában változást idézzenek elő”.⁷

A meghatározásban szereplő „törvénysértés” történhet közvetlenül a jogsértőnek vagy igazságtalannak tartott jogszabály megsértésével: ez történt 1955 decemberében Montgomeryben, amikor Rosa Parks megtagadta, hogy átadja a helyét egy szegregált buszon egy fehér utasnak, és ezért előállították,⁸ vagy 2011 novemberében Budapesten is, amikor aktivisták és szociális munkások nyilvánosan megszegték a Józsefvárosi Önkormányzat guberálást tiltó helyi rendeletét. A polgári engedetlenség azonban gyakran olyan törvények megsértését jelenti, amelyek nem függenek össze azzal az igazságtalansággal, amelyre a polgári engedetlenség irányul. A polgári engedetlenség legtöbb kortárs magyarországi esetében például a rendőrség a szabálysértési törvény megsértése (a „jogszerű intézkedéssel szembeni engedetlenség” szabálysértése) miatt indít eljárást, noha a polgári engedetlenség résztvevői nem a szabálysértési törvény – hanem például egy elhelyezés nélküli kilakoltatás – ellen gyakoroltak polgári engedetlenséget.

A polgári engedetlenségre úgy is tekinthetünk, mint magasabb rendű – írott vagy íratlan – törvényeknek való *engedelmességre*. Ennek az előképe Antigóné alakja, aki Szophoklész drámájában, amikor Théba új uralkodója, Kreón kérdőre vonja amiatt, hogy a parancsa ellenére sem hagyta, hogy testvére, Polüneikész temetetlenül heverjen a harcmezőn, a következőképpen felel: „Parancsaidban nem hiszem, hogy oly erő

⁶ A polgári engedetlenség „ortodox” értelmezésének összefoglalásához és annak kritikájához lásd JAMES 1973; ZINN 2002. A továbbiakban – a kérdést leegyszerűsítve – egységesen kezelem Rawls és a kortárs liberális politikai filozófia megközelítését Habermaséval, mivel azok hasonlóan értelmezik a polgári engedetlenség fogalmát, természetét és funkcióját, noha a liberális hagyomány alapvetően az egyéni szabadságjogok védelmét vagy kiterjesztését, Habermas és a demokratikus hagyomány pedig a demokrácia kiterjesztését hangsúlyozza a polgári engedetlenség igazolásában. (COHEN–ARATO 1994.)

⁷ RAWLS 198. p.

⁸ A montgomeryi buszbojkott történetéről magyarul lásd KING 1973. 7–137. p., CRASHAW–JACKSON 2011. 97–100 p.

lehet, mely engem istenek nem változó íratlan törvényét áthágni kényszerít”.⁹ Ez a gondolat jelenik meg Susan B. Anthony kötetünkben közölt beszédében idézett „régí forradalmi jelszóban” is, amely szerint „Az önkényuralommal szembeni ellenállás az Istennek való engedelmisség”.¹⁰

A polgári engedetlenség kortárs liberális megközelítése azonban megköveteli, hogy a polgári engedetlenség gyakorlója ne csupán saját értékrendjére, lelkiismeretére vagy vallási meggyőződésére hivatkozzon. Eszerint a polgári engedetlenséget olyan eszméknek kell igazolniuk, amelyek elvben az adott politikai berendezkedés alapelvei – ahogyan azt egyébként maga Susan B. Anthony is tette az ellene indított büntetőperben, amikor mellett érvelt, hogy az amerikai alkotmány valójában a nők számára is biztosítja az állampolgári jogokat, így a választójogot is.

Ezzel összefüggésben, a polgári engedetlenség kortárs eszméjének talán az abból a kettősségből fakadó önkorlátozás a legfontosabb eleme, hogy a polgári engedetlenség gyakorlója egyszerre szeg meg egy törvényt, és demonstrálja egyúttal a törvényesség iránti tiszteletét: azzal, hogy ezt nyíltan és erőszakmentesen teszi; azzal, hogy a polgári engedetlenséget megelőzően jóhiszemű módon a politikai érdekérvényesítés minden intézményesített (és jogszerű) lehetőségét kimerítette; azzal, hogy tettét a politikai berendezkedés erkölcsi, politikai vagy alkotmányos alapelveivel, vagy legalábbis olyan *politikai* eszmékkel igazolja, amelyek joggal tartanak számot a politikai közösség egészének elismerésére; és végül azzal, hogy vállalja tette jogi következményeit.¹¹

A polgári engedetlenségnek ezt a lényegi elemét – tehát hogy törvénysértéssel jár, ugyanakkor a politikai berendezkedés vagy az alkotmányos rend iránti hűség keretein belül marad – fejezi ki az, amit Tamás Gáspár Miklós a „liberális alkotmány láthatatlan cikkelyének” nevezett, és amely szerint „aki önzetlen erkölcsi indítékból, nyíltan vállalva a büntetés kockázatát, megtagadja az engedelmisséget a törvényes hatóságnak, *nem ellensége az államnak, sőt, az alkotmány barátja*”.¹²

E szerint a hagyomány szerint a polgári engedetlenség célja nem egy jogsértőnek vagy igazságtalannak tartott döntés meghozatalának fizikai ellehetetlenítése, hanem a közvélemény és a politikai döntéshozók igazságérzetének a felkeltése. A polgári engedetlenség így alapvetően egy nyomatékosított kérés,¹³ „figyelmeztetés és intelem”¹⁴ a politikai hatalom birtokosai felé, hogy vizsgálják felül az álláspontjukat és

⁹ Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása, 450–455. sor.

¹⁰ ANTHONY 66. p. Az engedetlenség másodrendű engedelmisséggé váló értelmezése, illetve általában az engedetlenség eszmétörténetéről kitűnő áttekintést nyújt LAUDANI 2013.

¹¹ A büntetés kérdését az állam és a társadalom felől közelítve jó érvek szólnak amellett, hogy az állam el- lenben ne egyszerű törvénysértésnek vagy bűnözésnek kezelje a polgári engedetlenséget. (DWORKIN 1978.) Hannah Arendt viszont kifejezetten szerencsétlennek tartja, hogy sokan az önfeláldozást tekintik az elkötele- ződés és a törvényesség iránti tisztelet biztosítékának, mivel a „szűk látókörű fanatizmus általában az örültek megkülönböztető jegye, és egyébként is ellehetetleníti a szóban forgó ügyek észszerű megvitatását” (ARENDT 1969. 67. p.), Kis János pedig azt veti fel, hogy „ha mindig vállalni kell a büntetést, valahányszor egy kodifikálatlan emberi jogunk gyakorlása vagy számonkérése közben hatályos törvényekbe ütközünk, akkor az erkölcsi méltó- ság megkövetelte magatartás morális virtuózok és notórius perlekedők” kiváltságává válhat. (KIS 2003. 127. p.)

¹² TAMÁS 1991. 27. p. Kiemelés az eredetiben.

¹³ SINGER 1991.

¹⁴ RAWLS 200. p.

az intézkedéseiket – mert azok alapvető és elvben közösen vallott erkölcsi, politikai vagy alkotmányos eszméket sértenek.

Ennyiben tehát a polgári engedetlenség egy alapvetően igazságos társadalmi be- rendezkedés esetében nem rendszerellenes tevékenység. Éppen ellenkezőleg. Rawls szavaival: „A polgári engedetlenség a törvénytisztelet határain belül szegül szembe az igazságtalansággal, s mint ilyen arra szolgál, hogy megakadályozza az igazságos- ság útjának elhagyását, vagy ha már megtörtént, helyrehozza azt. Az emberek általá- nos hajlandósága az igazolható polgári engedetlenségre stabilizálja a jól berendezett, avagy a nagyjából igazságos társadalmat”.¹⁵ Ezért is tekinti Jürgen Habermas a kö- tetben közölt tanulmányában minden „magabiztos, jogállamon felépülő demokrácia politikai kultúrájának normális – mivel szükségszerű – alkotórészének”¹⁶ a polgári engedetlenséget.

Ahogy azonban az a kötetben közölt írásokból kiderül, a polgári engedetlenség klasszikus szerzői ennél radikálisabb módon értelmezték a fogalmat. A kötet Henry David Thoreau két esszéjével kezdődik: öt szokás a polgári engedetlenség fogalma megalkotójának tekinteni. A *polgári engedetlenség iránti kötelességről* címen ismert esszéjében¹⁷ Thoreau az igazságtalan törvényekkel szembeni engedetlenségre szólít fel. A polgári engedetlenség későbbi eszmétörténete alapvetően a feltétlen engedel- messég, valamint a társadalmi és jogrend teljes megváltoztatását célzó forradalom között fekvő középút precíz kimunkálásáról és igazolásáról szól, Thoreau megkö- zelítése azonban még jócskán magán hordozza az ellenálláshoz való jog eszméjét.¹⁸ „azt hiszem, eljött az ideje annak, hogy a becsületes emberek fellázadjanak, és for- radalmat hajtsanak végre”.¹⁹

Thoreau szerint a lelkiismeret parancsa önmagában is elégséges igazolást nyújt az engedetlenséghez: „Vajon az állampolgárnak akár csak egy pillanatra vagy bár- mily csekély mértékben is át kell engednie lelkiismeretét a törvényhozóknak? Hát akkor miért van mindenkinek lelkiismerete?”²⁰ Sőt, ahogyan azt a *Rabszolgaság Massachusettsben* című esszéjében kifejti, szerinte a legfontosabb erkölcsi kérdé- sekben „épp olyan méltatlan az a fölvetés, hogy egy törvény alkotmányos-e vagy sem, mint az, hogy jövedelmező-e vagy sem”, és a lelkiismeretet tartotta az „örök és egyedül igazságos alkotmánynak”.²¹

¹⁵ RAWLS 207. p.

¹⁶ HABERMAS 216. p.

¹⁷ A „polgári engedetlenség” először Thoreau halála után négy évvel, 1866-ban jelent meg az esszé címé- ben az *A Yankee in Canada, with Anti-slavery and Reform Papers* című kötetben, amelyet Ellery Channing és Sophia Thoreau (Henry David Thoreau húga) állított össze.

¹⁸ Thoreau nagyrészt az amerikai forradalmi hagyomány szókinsét használja, így szépen illeszkedik Arendt (1969) értelmezésébe, amely a polgári engedetlenség eszméjének amerikai eredetét és szellemiségét hangsú- lyozza. Vö. Herr (1974) esszéjével, amely Thoreau politikai filozófiáját és a rabszolgasággal szembeni ellenál- lásban való részvételét veti össze a polgári engedetlenség uralkodó kortárs értelmezésével, és a kettő közötti lényegi különbségekre hívja fel a figyelmet.

¹⁹ THOREAU 32. p.

²⁰ THOREAU 30. p.

²¹ THOREAU 57. p.

Gandhi korai – dél-afrikai – politikai tevékenysége talán megfelelt a polgári engedetlenség fenti elgondolásának, amennyiben akkoriban a brit birodalom hűségese alattvalójaként éppen a brit alkotmányosságra hivatkozva támadta az indiaiakat diszkrimináló jogszabályokat, később azonban nem egy alapvetően igazságosnak tekintett politikai rendszerben előforduló igazságtalanságok ellen küzdött, hanem egy alapvetően igazságtalannak tartott politikai berendezkedés (a brit gyarmati uralom) ellehetetlenítéséért és leváltásáért.²²

Martin Luther Kingnek a kötetben szereplő esszéi két további fontos különbségre is felhívják a figyelmet a polgári engedetlenség fenti megszorító értelmezése és annak korábbi – radikális – hagyománya között. Rawls leginkább a polgári és politikai jogok súlyos sérelmét tartja a polgári engedetlenség megfelelő „tárgyának”, és az elosztási – tehát a szegénységgel valamint a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenséggel kapcsolatos – igazságtalanságok esetében alapvetően nem tartja igazolhatónak a polgári engedetlenség alkalmazását. Ezzel szemben, ahogyan az az *Erőszakmentesség és társadalmi változás* című esszejéből kiderül, King a szegénységet is olyan alapvető jogfosztásnak tekintette, amely magától értetődő módon igazolja a polgári engedetlenség alkalmazását. Másrészt, az Egyesült Államok fővárosába tervezett *tömeges* polgári engedetlenséggel nem csupán az volt a célja, hogy felébressze a közvélemény lelkiismeretét, hanem az is, hogy a város életének erőszakmentes megbénításával gyakoroljon nyomást a döntéshozókra a szegénység csökkentéséhez szükséges társadalompolitikai intézkedések elfogadása érdekében. A polgári engedetlenség ebben a megközelítésben tehát nem csupán a *szimbolikus* költséget igyekszik megnövelni egy igazságtalan intézkedésnek, vagy éppen az igazságtalansággal kapcsolatos tétlenségeknek.²³

A magyarországi olvasó számára – tekintettel arra, hogy már az egyoldalúan elfogadott Alaptörvény sem felel meg az alkotmány számos megalapozott normatív kritériumának, valamint arra, hogy a jelenlegi rendszer egyik legelnyomóbb eleme éppen az, ahogyan a társadalom egy jelentős részét szegénységbe taszítja és szegénységben tartja – vélhetően legalább olyan hasznosak lesznek a klasszikus szerzők radikálisabb megközelítései, mint a polgári engedetlenség kortárs liberális politikai filozófiára jellemző szigorúbb értelmezései.

²² Lásd Lyon tanulmányát, aki a Thoreau, Gandhi és Martin Luther King klasszikus példái és a polgári engedetlenség későbbi politikai filozófiai megközelítése közötti különbséget hangsúlyozza (LYON 1998), valamint Arendt esszejét (1969), amiben éppen Gandhi példáján keresztül érvel amellett, hogy a polgári engedetlenség és a forradalmi cselekvés merev elkülönítése nem megalapozott.

²³ Vö. Ronald Dworkin – a polgári engedetlenség kortárs liberális politikai filozófiai értelmezésének egy másik kiemelkedően nagy hatású szerzőjének – elemzésével, amely megkülönbözteti a polgári engedetlenség „meggyőzésre irányuló” és „nem meggyőzésre irányuló” stratégiáját. Előbbinek az a célja, hogy „rákényszerítse a többséget, hogy meghallgassa az intézkedése ellen szóló érveket, vélelmezve, hogy a többség akkor majd megváltoztatja a véleményét”, az utóbbi azonban „nem a többség véleményének megváltoztatására irányul, hanem arra, hogy megnövelje annak az intézkedésnek a költségét, amelyet a többség továbbra is támogat, azt remélve, hogy a többség az intézkedés új költségét elfogadhatatlanul magasnak találja majd” (DWORKIN 1985. 107. p.) Dworkin szerint a „nem meggyőzésre irányuló” stratégia csak szigorú feltételek mellett igazolható, egyébként a polgári engedetlenség könnyen „polgári zsarolássá” válhat.

KÖZVETLEN CSELEKVÉS

A *közvetlen cselekvés* vagy a *közvetlen akciók* fogalmát gyakran használják a polgári engedetlenséggel hasonló értelemben, illetve a politikai érdekérvényesítés olyan intézményen kívüli eszközeire, amelyek polgári engedetlenséggel járnak. A fogalom eredeti (az anarchista politikai filozófiában kiérlelt) jelentése azonban több szempontból is élesen megkülönböztethető a polgári engedetlenségtől: nélkülözi annak önkorlátozó mozzanatát, nem feltétlenül nyilvános, és nem kell, hogy törvénysértéssel járjon. Továbbá, míg a polgári engedetlenségről szóló irodalomban lényegében konszenzus van az erőszakmentesség követelményével kapcsolatban,²⁴ a közvetlen cselekvés fogalma nem foglalja eleve magában az erőszak (különösen a tárgyak elleni erőszak) elutasítását.

A polgári engedetlenség gyakorlója ugyan törvényt sért, de ezt oly módon teszi, hogy azzal „valójában a legmagasabb rendű törvénytiszteletről tesz tanúbizonyságot” – írja Martin Luther King.²⁵ A közvetlen cselekvés eszméje nem támaszt ilyen elvárásokat, ezért kifejezetten a politikai berendezkedéssel szemben – vagy még inkább: arról tudomást nem véve – is gyakorolható. A közvetlen cselekvés gyakran éppen az önszerveződő társadalom utópiáját igyekszik kis léptékben alkalmazni és létrehozni: vagyis a célok és eszközök lehető legnagyobb összhangjával megjeleníteni és előrevetíteni egy kívánatosnak tartott alternatív társadalmi rendszert.²⁶ David Graeber a kötetben közölt írását idézve, a közvetlen cselekvés „az igazságtalan hatalmi struktúrákkal szemben lényegében azt hangoztatja, hogy úgy kell fellépni, mintha máris szabadok lennénk”²⁷

Másrészt, a polgári engedetlenség elkerülhetetlenül kommunikatív, és így nyilvános cselekedet: célja, hogy felhívja a figyelmet egy olyan igazságtalanságra, amely a polgári engedetlenség gyakorlója szerint összeegyeztethetetlen a politikai közösség értékeivel. Természetesen a közvetlen cselekvésnek is lehet üzenetértéke és közvéleményt formáló ereje. Voltairine de Cleyre a kötetben közölt esszejében éppen azt hangsúlyozza, hogy mindig a „közvetlen akciók ébresztik rá az Emberi Lelekiismeretet, a tömegek lelkiismeretét a változás igényére [...]. Mindig a közvetlen cselekvés kezdeményez és csap akkora lármát, amely ráébreszti a közönyösek népes táborát, hogy az elnyomás már elviselhetetlenné vált”.²⁸ A közvetlen cselekvés azonban történhet titokban is, és – ezzel összefüggésben – anélkül, hogy a közvetlen akcióban részt vevők önként vállalnák tettük jogi következményeit. Ebben az esetben ugyanis

²⁴ Kivételként lásd LANG 1970; SMART 1978; ZINN 2002. Persze kérdés, hogy a „tárgyak elleni erőszak” olyan szimbolikus eseteit, mint pl. a dél-afrikai brit gyarmatokon élő indiaiak számára előírt azonosító kártyák vagy a sorkatonai behívólevelek elégetését, vagy a Nemzeti Választási Iroda táblájának az épületről való lefeszítését erőszaknak kell-e tekintenünk (és ha annak kell tekintenünk, akkor ennek ellenére is igazolhatónak tartjuk-e).

²⁵ KING 176. p.

²⁶ A közvetlen akciók „prefiguratív” politikájáról lásd ESPTEIN 1998; JORDAN 2002. 53–79. p.; DAY 2005. 19–45. p.

²⁷ GRAEBER 96. p.

²⁸ DE CLEYRE 86. p.

nem feltétlenül a közvélemény vagy a döntéshozók informálása, vagy lelkiismeretük felkeltése a cél, hanem egy probléma vagy igazságtalanság közvetlen orvoslása.

Harmadrészt, a polgári engedetlenség definíció szerint valamilyen törvény (vagy más kötelező érvényű szabály) megszegésével jár, míg a közvetlen cselekvés lehet éppen törvényes is.

A következő három példa talán segít érzékeltetni a két fogalom közötti különbséget. Ha ellenezzük, hogy embertársaink egy része éhezik, és ezt nem úgy próbáljuk megoldani, hogy aláírásokat gyűjtünk, vagy úgy, hogy olyan pártra szavazunk, amelyről azt gondoljuk, hogy hatalomra kerülve a jóléti állam kiterjesztésével felszámolná az éhezést, hanem úgy, hogy társainkkal együtt élelmiszert gyűjtünk, ebédet főzünk, és azt kiosztjuk az arra rászorulóknak, akkor közvetlenül cselekedtünk. Ha az önkormányzat betiltja a nyilvános ételosztásokat, amit mi felháborítónak tartunk, mert azt gondoljuk, hogy mások minimális megélhetéshez való jogának felül kell írnia az önkormányzatok rendeletalkotási jogkörét, és csak azért is nyilvános ételosztást szervezünk, vállalva az ételosztást korlátozó jogszabályok nyílt megszegését és annak jogi következményeit is, hogy ily módon hívjuk fel a figyelmet szóban forgó jogszabályi tiltás igazságtalanságára, akkor polgári engedetlenséget (vagy azt is) gyakoroltunk.

Budapesten sok olyan ember foglal el üresen álló lakásokat, akiknek a jövedelme nem teszi lehetővé, hogy lakást vásároljanak vagy béreljenek – ez közvetlen cselekvés, aminek rejtve kell maradnia ahhoz, hogy működőképes legyen. A Város Mindenkié csoport aktivistái, amikor 2013 januárjában elfoglaltak egy üresen álló önkormányzati ingatlant, és ezt a nagy nyilvánosság előtt bejelentették, ezzel nem közvetlenül kívánták megoldani néhány konkrét rászoruló ember lakhatását, hanem közvetve kívánták előmozdítani általában a lakhatáshoz való jog ügyét azáltal, hogy felhívják a közvélemény figyelmét az önkormányzatok felelőtlen lakásgazdálkodására és a megfizethető lakhatás hiányára. Ez polgári engedetlenség volt.

Végül, a közvetlen cselekvés szép példája volt, ahogyan 2015 nyarán az állampolgárok országszerte átfestették vagy letépték azokat az óriásplakátokat, amelyek a kormányzat idegengyűlölő propagandáját szolgálták. Legtöbbször csak annyit szerettek volna, hogy a lelkiismeretüket sértő plakátok eltűnjenek onnan, és közvetlenül cselekedtek ennek érdekében. Talán tettek óvintézkedéseket, hogy kilétük titokban maradjon, talán nem; de ha nem is futottak volna el a rendőrség elől, bizonyosan nem léptek fel kezdeményezően, hogy vállalják tettük jogi következményeit. Azok a budapesti aktivisták azonban, akik a letéptett plakátdarabokkal a kezükben besétáltak a legközelebbi rendőrkapitányságra, biztosan polgári engedetlenséget követtek el – és a jogi következmények vállalásával nem csupán még nagyobb nyilvánosságot tudtak adni az ügyüknek, hanem azt is elérték, hogy a bíróság kimondja: nem követtek el szabálysértést, ami másoknak is bátorítást nyújthatott az engedetlenségük kifejezésére.

EGYÜTT-NEM-MŰKÖDÉS

Az együtt-nem-működés eszméje a hatalom azon elgondolására épít, amit valószínűleg Étienne de La Boétie fogalmazott meg először *Az önkéntes szolgaságról* szóló esszéjében (1554-ben): „annyi ember, annyi falu, annyi város, annyi nemzet nyögi olykor egyetlen zsarnok igáját, akinek nincs egyéb hatalma, mint az, amit ők maguk adtak kezébe, aki csak annyit tud ártani nekik, amennyit hajlandók eltérni tőle”.²⁹ „Szolgálni szűnjetek, és szabadok vagytok azonnal. Nemhogy megdönteni, megrendíteni sem kell; ne legyen támogatója, s mint önsúlyától a kolosszus, ha talpzata elvész, úgy omlik össze.”³⁰

A hatalomnak ezt az elgondolását vallotta Thoreau, amikor azt írta, hogy ha „az alattvaló megtagadja az engedelmességet, s a közhivatalnok leköszön az állásáról, a forradalom megvalósult”.³¹ Tolsztoj, aki abban látta az emberiség feladatát, hogy „szabadítsa fel magát az alól a csalás alól, amely azt mondja, hogy az emberi hatalomnak engedelmisséggel tartozik”,³² és Gandhi is, aki (éppen Tolsztojra hivatkozva) azt írta 1909-ben, hogy „a saját rabszolgáink vagyunk, nem a briteké. Ezt bele kellene vésni az elménkbe”.³³ Gandhi szerint az erőszakmentes ellenállás „azon az örök maximán alapul, miszerint egy nép kormányzása csak addig lehetséges, ameddig az akár tudatosan, akár öntudatlanul jóváhagyja, hogy kormányozzák”.³⁴

Az együtt-nem-működés tehát a kormányzás elengedhetetlen feltételének, a kormányzottak együttműködésének a megvonásával gyakorol nyomást a kívánt politikai vagy társadalmi változások elérése érdekében – ezt hívja Frances Fox Piven a kötetben közölt tanulmányában a „kölcsonös függésben rejlő hatalomnak” vagy – az együttműködés felmondásának következményeire utalva – a felfordulás hatalmának. Ez azért is fontos, mert a politikai befolyásolásra alkalmas erőforrások – a munkásmozgalom és a feminista mozgalom hosszú küzdelmeinek eredményeként immár egyenlően elosztott választójog kivételével – kirívóan egyenlőtlenül oszlanak meg az osztálytársadalmakban. Mindannyian szavazhatunk, és a szavazatunk elvben ugyanannyit ér, de a gazdasági tőke politikai befolyással alakításának számátalan módja miatt a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek tipikusan – a politikai szabadságjogok formális egyenlősége ellenére is – politikai egyenlőtlenséghez vezetnek. Piven azonban mellett érvel (és ezt bármely nagyváros alacsony iskolázott és alulfizetett szemétszállító munkásai néhány nap alatt demonstrálják is, ha sztrájkba lépnek), hogy az együttműködés felfüggesztésében rejlő hatalom lehetősége aránylag egyenlően oszlik meg a társadalomban.

²⁹ BOÉTIE 1990. 8. p.

³⁰ BOÉTIE 1990. 12–13. p.

³¹ THOREAU 38. p.

³² TOLSZTOJ 1945. 22. p.

³³ GANDHI 2006. 75–76. p.

³⁴ GANDHI 2006. 302. p.

Az együtt-nem-működés járhat törvénysértéssel és így polgári engedetlenséggel – például az adófizetés megtagadása esetén. Emiatt börtönözték be Thoreau-t, de az adófizetés megtagadása az indiai gandhiánus mozgalomnak és a brit szüfrazsett mozgalomnak is fontos eszköze volt. Teresa Billington esszéje utal Dorothy Frances Montefiore nőjogi aktivistára, aki a századforduló éveiben a nők választójogtól való megfosztása elleni tiltakozásként, „a képviselő nélküli adóztatás: zsarnokság” jelszavával megtagadta az adófizetést, és a hatósági végrehajtóktól való védelem érdekében elbarikádozta magát a házában, ami így a szüfrazsett-tüntetések szimbolikus helyszínévé vált. Szintén törvényt sértettek azok a nők, akik úgy fejezték ki az állampolgári együttműködésük felmondását, hogy az 1911-es nagy-britanniai népszámláláskor elbújtak a számlálóbiztosok elől³⁵ – mondván, ha a nők nem számítanak, ne is számolják meg őket. A kapitalizmus korai időszakában – a sztrájkjog kivívását megelőzően – gyakran a sztrájkoló munkások is törvénysértést követtek el (és nagyrészt éppen a törvénysértő eszközök felvállalásának volt köszönhető a sztrájkjog intézményesítése).

Az együtt-nem-működés azonban lehet teljesen törvényes is: például bizonyos termékek bojkottja vagy – mint Deák Ferenc passzív ellenállásának esetében – a hivatalviselés elutasítása esetén. A sztrájk, ami az együtt-nem-működés klasszikus esete, a sztrájkjog intézményesülését követően egy köztes helyzetet foglal el a törvényesség szempontjából, amennyiben bizonyos keretek között törvényesnek számít, de azokon kívül törvénytelennek, vagy legalábbis szabálysértőnek – mint például a Tanítanék Mozgalom által 2016. március 30-ára meghirdetett „polgári engedetlenség” esetében, ami egy egyórás figyelmeztető sztrájkot foglalt magában.

A *hűtlenség kötelessége* című írásában Gandhi úgy fogalmaz, hogy „a polgári engedetlenség az együtt-nem-működés szükséges velejárója. Azzal támogatunk a leghatásosabban egy kormányzatot, ha engedelmeskedünk az intézkedéseinek és rendeleteinek. Egy gonosz kormányzat soha nem érdemel efféle engedelmességet. Az engedelmisséggel részeseivé válunk a gonoszságnak. Egy jó ember tehát teljes szívvel ellenáll egy gonosz rendszernek vagy kormányzatnak.”³⁶ A polgári engedetlenség innen közelítve tehát egy speciális esete az együtt-nem-működésnek: ami az adóalany szempontjából az adófizetés megtagadása, a közhivatalnok szempontjából a hivatalviselés elutasítása, a bérlő szempontjából pedig a lakbérfizetés megtagadása,³⁷ az a fogyasztó szempontjából az áruk bojkottját, a munkások szempontjából a munkavégzés szüneteltetését (vagyis a sztrájkot), az állampolgár szempontjából pedig a törvényeknek való engedelmisség megtagadását jelenti.

ERŐSZAKMENTES ELLENÁLLÁS

A kötetben közölt írások közül leginkább Martin Luther King *Zarándokút az erőszakmentességhez* című esszéje és Gandhi írásai adják az erőszakmentes ellenállás összefoglaló elemzését. A fogalom értelmezésével kapcsolatban – ahogyan azt Gandhi és King egyaránt hangsúlyozzák – az a legfontosabb, hogy annak mindkét elemét egyaránt tekintetbe vegyük: az erőszakmentes ellenállás egyrészt erőszakmentes, másrészt *ellenállás*. Ezért is volt olyan fontos mindkettőjüknek, hogy a fogalmat megkülönböztessék a „passzív ellenállástól”, amely Gandhi szerint olyan mértékben különbözik az erőszakmentes ellenállástól, „mint az Északi-sark a Déli-sarktól”.³⁸ Martin Luther King szavaival: „A »passzív ellenállás« kifejezés gyakran azt a hamis benyomást kelti, mintha ez a »semmittevés módszere« lenne, amelynek során az ellenálló csöndben és passzívan beletörődik a gonoszságba. Mi sem áll távolabb az igazságtól. Míg ugyanis az erőszakmentes ellenálló valóban passzív abban az értelemben, hogy nem alkalmaz fizikai erőszakot az ellenfelével szemben, addig azonban elméje és érzelmei tekintetében végig aktív, és folyamatosan igyekszik meggyőzni ellenfelét, hogy téved. A módszer fizikailag passzív, de lelkileg nagyon is aktív. Nem az ellenállás passzív hiányát jelenti, hanem aktív, erőszakmentes ellenállást a gonosszal szemben.”³⁹

Az erőszakmentes ellenállás békés, amennyiben elutasítja az erőszak alkalmazását, ugyanakkor nem a „társadalom békéjének” – tehát a társadalom zavartalan működésének – a megőrzését jelenti. Ezt fejezi ki a társadalmi igazságosságért küzdő angolajkú mozgalmaknak az a népszerű jelszava, miszerint „No justice, no peace!” – vagyis addig nem lesz béke, addig „nem hagyjuk békén” a döntéshozókat, amíg nem lesz igazság, amíg nem szolgáltatnak igazságot a társadalom kárvallottjainak. Ahogyan azt a birminghami börtönből írt klasszikus levelében kifejti, Martin Luther King szerint az erőszakmentes közvetlen akció „olyan válság és olyan teremtő feszültség létrehozására törekszik, amely rákényszeríti a tárgyalást hosszú idő óta elutasító közösséget, hogy szembenézzen a problémával”.⁴⁰ Ez gyakran kifejezetten konfrontációt és „provokációt” jelent: King szerint „szükségünk van az erőszakmentes provokációra annak a társadalmi feszültségnek az előidézéséhez”, amely felébreszti a közvélemény lelkiismeretét, és amely bizonyos helyzetekben elengedhetetlen az érdekérvényesítés csendes, megszokott formáinak a lehetővé vagy eredményessé tételéhez is.

Azt is érdemes kiemelni az erőszakmentes ellenállás eszméjével kapcsolatban, hogy az „erőszakmentesség” nem általában utal az erőszak hiányára. Az erőszakmentesség Gandhi és Martin Luther King által vallott filozófiája a gyakorlatban olyan módszerek tudatos alkalmazását jelentette, amelyek nélkülözték ugyan az erőszakot az ellenállók részéről, viszont gyakran vezettek ellenük elkövetett erőszakhoz. A tanúságtétel és az

³⁵ MAYHALL 2003.

³⁶ GANDHI 125. p.

³⁷ A magyarországi lakbérstrájkok történetéhez lásd UDVARHELYI 2014.

³⁸ GANDHI 117. p.

³⁹ KING 164. p.

⁴⁰ KING 172. p.

áldozatvállalás természetesen a polgári engedetlenségnek is lényeges eleme, itt azonban gyakran többről van szó, mint egy előállításról vagy egy szabálysértési bírságról. „Az erőszakmentesség a gyakorlatban tudatos szenvedést jelent”⁴¹ – vallotta Gandhi, aki az erőszakmentes ellenállók áldozatvállalásában és önként vállalt szenvedésében az ellenfél és a közvélemény meggyőzésének példátlanul hatásos eszközét látta.⁴²

Gandhi számára az erőszakmentesség igazolja a személyes meggyőződésre alapozott politikai cselekvést annak tükrében, hogy senki sem tudhatja biztosan, hogy mi az igazság. Ha a *satjágrahí* – a gandhiánus erőszakmentes ellenálló – kiáll azért, amit igaznak hisz, és téved, akkor ezzel kizárólag magának okoz szenvedést. Másik oldalról közelítve viszont az önként vállalt szenvedés biztosítja, hogy az erőszakmentes ellenállást csak olyan célok érdekében alkalmazzák, amelyekért a *satjágrahí* hajlandók megszenvedni.⁴³ Az önként vállalt szenvedés így mutatja az erőszakmentes ellenállók őszinteségét és elszántságát. King ebben a tekintetben alapvetően Gandhi követője volt, amennyiben azt vallotta, hogy „a meg nem érdemelt szenvedés megváltó erejű”, és óriási lehetőségeket rejt magában a nevelésre.⁴⁴ Az együtt-nem-működés felfüggesztésén keresztül ható nyomásgyakorlás mellett tehát Gandhi és King szerint az áldozatvállalás és annak közvélemény-formáló, mobilizáló ereje az erőszakmentes ellenállás egyik fontos hatásmechanizmusa.

Joel Olson tanulmánya az észak-amerikai rabszolgaság ellen küzdő abolicionista mozgalom politikai retorikájának és stratégiájának elemzésével az erőszakmentes ellenállás egy másik lehetséges hatásmechanizmusára hívja fel a figyelmet. Az igazságtalanság leküzdése érdekében nem feltétlenül a politikai ellenfeleinket kell meggyőznünk, hanem azokat kell cselekvésre bírunk, akik elvben egyetértenek velünk – ez Thoreau esszéinek is az alapvető üzenete. Martin Luther King pedig arról írt a birminghami börtönben megfogalmazott levelében, hogy talán nem is a fehér faj felsőbbrendűségét hirdető terrorszervezet, a Ku-Klux-Klan a legnagyobb akadálya a feketék egyenjogúságának, „hanem a mérsékelt fehérek, akik több odaadással viseltetnek a »rend«, mint az igazságosság iránt”.⁴⁵ Joel Olson tanulmányát tekinthetjük mindezek továbbgondolásának. Az abolicionista mozgalom erőszakmentes volt, ugyanakkor konfrontatív, provokatív, és az igazságosság kérdésében nemcsak megalkuvást, hanem kompromisszumot sem ismert. A radikális abolicionista aktivistáknak ezt a kompromisszumképtelenségét hívja Olson „demokratikus fanatizmusnak”. Ennek a stratégiának szerinte az volt a célja, hogy a politikai mezőt „barátokra” és „ellenségekre” osztva, és az igazságtalanság ügyét folyamatosan napirenden tartva, „a vétkesek közt cinkos, aki néma” elve alapján nyomást gyakoroljon a középén állókra, a mérsékeltre, a bizonytalanokra annak érdekében, hogy hitvallásra készítse őket.

Arra pedig Teresa Billington írása hívja fel a figyelmet a brit szüfrazsett mozgalom „militáns” módszereinek⁴⁶ az elemzése során, hogy nem csupán az eddig tétlen támogatók mozgósítása szolgálhatja az elérni kívánt társadalmi változásokat, hanem – közvetve – az ellenzők túlzó reakciói is. Billington amellett érvel, hogy a nőjogi mozgalom „rég, csendes módszerei” hatástalannak bizonyultak mind a társadalom bizonytalan, kétkedő vagy a nők egyenjogúsítását csak mérsékeltellenző részével, mind a nők elnyomása mellett elkötelezett részével kapcsolatban. Ezek az eszközök, érvel Billington, az „előbbieket nem érik el, az utóbbiakat nem hergelik fel. És akár milyen furcsán is hangozhat, azt szeretnénk, hogy a keserű, előítéletes és esztelen ellenzők megszólalásra és cselekedetekbe hergeljék magukat. A drámai tüntetések, amelyek életre hívják a szókimondó ellenzéket, gondolatokat ébresztenek az öntudatlan ellenzőkben. Ebben a frissen tudatra ébredt állapotukban szomjúhozzák az érveket és az információkat. Ekkor megtérésük felgyorsul vagy befejeződik, éppen az irracionális, maszkulin bigottaknak köszönhetően.”⁴⁷

Az erőszakmentes ellenállás különböző hatásmechanizmusai éppúgy, mint annak különböző – noha fentebb külön-külön ismertetett – eszközei többnyire együtt és egymást erősítve fejtik ki hatásukat. A gandhiánus erőszakmentes ellenállás egymásra épülő módszereit foglalja össze Krishnalal Shridharani tanulmánya a kötetben. De jó példa erre az a híres montgomeryi buszbojkott is, amely Rosa Parks korábban említett polgári engedetlenségével vette kezdetét. Ami ezután következett, a város tömegközlekedésének a bojkottja, az együtt-nem-működés volt, és a mozgalom szervezői nem szánták polgári engedetlenségnek. Végül mégis azzá vált, miután Alabama állam egy 1921-es törvénye alapján eljárást indítottak a mozgalom szervezői ellen, Martin Luther King és társai pedig önként feladták magukat, hogy bebörtönözzék őket. Mindeközben pedig a város fekete közössége kiterjedt autómegosztó rendszert működtetett a tömegközlekedés kiváltására, ami pedig közvetlen cselekvés volt.

A montgomeryi buszbojkott története egyúttal nem csupán az erőszakmentes ellenállás különböző eszközei, hanem az erőszakmentes ellenállás és a politikai érdekérvényesítés intézményes formái közötti összjátékra is kitérő példa, amennyiben a buszbojkottot végül az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága segítette győzelemre azzal, hogy alkotmányellenesnek nyilvánította a tömegközlekedés szegregációját előíró helyi jogszabályokat. Noha a kötetben közölt szövegek a politikai érdekérvényesítés rendhagyó formáiról szólnak, az erőszakmentes ellenállás különböző formái és a képviselői rendszer nyújtotta lehetőségek kihasználása, a pártszervezés vagy a stratégiai jogvédelem a gyakorlatban inkább kéz a kézben járnak egymással.

Ahogy arra az anarchista Emma Goldman is felhívta a figyelmet, „az univerzális választó jog maga is közvetlen cselekvésnek köszönheti a létezését”.⁴⁸ Susan B.

⁴¹ GANDHI 122. p.

⁴² Lásd Gandhi *Az önként vállalt szenvedés meggyőzőereje* című írását jelen kötetben.

⁴³ BONDURANT 1969. 33. p.

⁴⁴ KING 165. p.

⁴⁵ KING 176. p.

⁴⁶ A brit szüfrazsett mozgalom (pontosabban annak egyik szárnya egy adott időszakban) a politikai érdekérvényesítés erőszakos eszközeit is alkalmazta, Billington elemzése azonban akkor is releváns, ha azt csak az ellenállás erőszakmentes módszereire vonatkoztatjuk.

⁴⁷ BILLINGTON 71. p.

⁴⁸ GOLDMAN 1996. 76. p.

Anthony polgári engedetlensége – amelynek során még a nők választójoggal való felruházása előtt részt vett az 1872-es választásokon, és emiatt előállították – részben éppen arra irányult, hogy az ügyében indult eljárásban a bíróság kimondja a nők választójogtól való megfosztásának alkotmányellenességét. Teresa Billington tanulmányából pedig az is kiderül, hogy a brit szüfrazettek oly módon igyekeztek nyomást gyakorolni a Liberális Pártra, hogy kampányt indítottak a jelöltjeik ellen a választásokon. Gandhi amellett, hogy az indiai függetlenségi mozgalom polgári engedetlenségi kampányainak a fő teoretikusa és szervezője volt, egyúttal egy párt – az Indiai Nemzeti Kongresszus – vezetője is. A fekete polgárjogi mozgalomban alkalmazott erőszakmentes ellenállás pedig tekinthető egy olyan politikai stratégiának, amelynek az volt a célja, hogy a déli államok hatóságaival való konfrontáción keresztül teljes brutalitásában tárja az ország közvéleménye elé a fekete amerikaiakat sújtó elnyomást, és így gyakoroljon nyomást a szövetségi kormányzatra, a Legfelsőbb Bíróság határozatainak kikényszerítése és a faji diszkriminációt hathatósan tiltó új jogszabályok meghozatala érdekében.⁴⁹

Ahogy az erőszakmentes ellenállás különböző módszerei közül, úgy a politikai érdekérvényesítés intézményes és intézményeken kívüli, közvetlen és közvetett eszközei közül is az adott politikai berendezkedés kényszereinek és lehetőségeinek a keretei között kell felelősen választanunk. A kötetnek – az erőszakmentesség hangsúlyozásán kívül – nem célja állást foglalni az igazságtalanság elleni küzdelem itt bemutatott különböző megközelítéseinek bármelyike mellett, legfeljebb abban az egyetlen kérdésben, hogy az igazságosság előmozdításához minden bizonnyal egyaránt szükség lesz engedetlenségre és kitartó, szívós szervezőmunkára. Ez utóbbiról szól a jelen kötet testvérpárja, *A hatalom társadalma vagy a társadalom hatalma. A közösszervezés alapjai* című kötet, ami Sebály Bernadett és Vojtonovszki Bálint szerkesztésében, ezzel egy időben jelent meg, szintén a Napvilág Kiadó gondozásában.

⁴⁹ HILL 2004.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kötet gondolata a polgári engedetlenség és az erőszakmentes ellenállás eszméjének és módszereinek magyarországi terjesztésére létrejött Kovász csoport munkája során született meg. Ezúton is köszönöm a Kovász csoport tagjainak, különösen Zubek Adriennek, továbbá édesanyámnak, Széles Zsuzsannának a bátorítását és segítségét.

Köszönettel tartozunk továbbá mindazoknak, akik ingyen hozzájárultak a kötetben szereplő tanulmányok megjelentetéséhez, illetve a már korábban megjelent fordítások utánközléséhez: Tökölyi Imrénének (Vámosi Pál jogutódjának), David Graebernek és az AK Press szövetkezeti könyvkiadónak, Krokóvay Zsoltnak és az Osiris Kiadónak, Audrey Geertnek és Geert Dhondnak (Joel Olson jogutódainak), Felkai Gábornak, Frances Fox Pivennek és a Rowman & Littlefield kiadói csoportnak, valamint Molly Fairnek, amiért hozzájárult, hogy a borító elkészítéséhez felhasználjuk az alkotását (amit Voltairine de Cleyre közvetlen cselekvésről szóló esszéje inspirált).

Hivatkozott irodalom:

- ARENDR, Hannah: Civil disobedience. In: *Crises of the Republic*. San Diego, Harcourt Brace & Company, 1969. 49–102. p.
- BERMANZOH, Sally Avery: Violence, nonviolence, and the Civil Rights Movement. *New Political Science*, vol. 22(2000) No.1. 31–48. p.
- BOÉTIE, Étienne de La: *Az önkéntes szolgálásról. A zsarnok ellen*. Ford.: Újfalusi Németh Jenő. Bp., Helikon, 1990.
- COHEN, Jean L.–ARATO, Andrew: *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1994.
- COLAIACO, James A.: Martin Luther King, Jr. and the paradox of nonviolent direct action. *Phylon*, vol. 47. (1986) No. 1. 16–28. p.
- CRAWSHAW, Steve–JACKSON, John: *Civil bátorság. A hatalom nélküliek hatalma*. Ford.: Igaz Katalin. Bp., HVG Kiadó, 2011.
- CSAPODY, Tamás (összeáll.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban*. Szerk.: Lenkei Júlia. Bp., Bibó István Szakkollégium – T-Twins, 1991.
- DAY, Richard: *Gramsci is Dead: Anarchist Currents in the Newest Social Movements*. London, Pluto Press, 2005.
- DWORKIN, Ronald: Civil disobedience and nuclear protest. In: *A Matter of Principle*. Harvard University Press, 1985. 104–116. p.
- DWORKIN, Ronald: Civil disobedience. In: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. 206–222. p.
- EPSTEIN, Barbara: The politics of prefigurative community: the non-violent direct action movement. In: SPRINKER, Michael Sprinker–DAVIS, Mike (eds.): *Reshaping the US Left: Popular Struggles in the 1980s*. London, Verso, 1998. 63–92. p.
- GANDHI, Mahatma: *The Essential Writings of Mahatma Gandhi*. IYER, Raghavan (ed.). New Delhi, Oxford University Press, 2006.

- GOLDMAN, Emma: Anarchism: What it really stands for. In: SHULMAN, Alix Kates (ed.): *Red Emma Speaks. An Emma Goldman Reader*. New York, Open Road, 2012. 61–77. p.
- HERR, William A.: Thoreau: A civil disobedient? *Ethics*, vol. 85. (1974) No. 1. 87–91. p.
- HILL, Lance: *The Deacons for Defense: Armed Resistance and the Civil Rights Movement*. The University of North Carolina Press, 2004.
- JAMES, Gene G.: The orthodox theory of civil disobedience. *Social Theory and Practice*, vol. 2. (1973) No. 4. 475–498. p.
- JORDAN, Tim: *Activism!: Direct Action, Hacktivism and the Future of Society*. London, Reaktion Books, 2002.
- KING, Martin Luther: *Nem hallgathattam*. Ford.: Forgács Marcell. Bp., Gondolat, 1973.
- KIS János: *Vannak-e emberi jogaink?* Bp., Stencil Kulturális Alapítvány, 2003.
- LANG, Berel: Civil disobedience and nonviolence: a distinction with a difference. *Ethics*, vol. 80. (1970) No. 2. 156–159. p.
- LAUDANI, Raffaele: *Disobedience in Western Political Thought: A Genealogy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2013.
- LYONS, David: Moral judgment, historical reality, and civil disobedience. *Philosophy & Public Affairs*, vol. 27. (1998) No. 1. 31–49. p.
- MAYHALL, Laura E. Nym: *The Militant Suffrage Movement: Citizenship and Resistance in Britain, 1860–1930*. New York, Oxford University Press, 2003.
- SMART, Brian: Defining civil disobedience. *Inquiry*, vol. 21. (1978) No. 1–4. 249–269. p.
- TAMÁS Gáspár Miklós: A polgári engedetlenség a nyilvánosság korában. In: *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban*. Összeállította: Csapody Tamás. Szerk.: Lenkei Júlia. Bp., Bibó István Szakkollégium – T-Twins, 1991. 26–29. p.
- THOREAU, Henry David: *A polgári engedetlenség iránti kötelességről. A gazdaságról*. Ford.: Szöllősy Klára és Vámosi Pál. Bp., Európa Könyvkiadó, 1990.
- TOLSZTOJ, Lev: *Az újkor vége*. Bp., Egyetemi Nyomda 1945.
- UDVARHELYI Éva Tessza: *Az igazság az utcán hever. Válaszok a magyarországi lakhatási válságra*. Bp., Napvilág Kiadó, 2014.
- SINGER, Peter: Disobedience as a plea for reconsideration. In: BEADU, Hugo Adam (ed.): *Civil Disobedience in Focus*. London, Routledge, 1991.
- ZINN, Howard: *Disobedience and Democracy: Nine Fallacies on Law and Order*. Cambridge, South End Press, 2002.

I.

THOREAU ÉS A LELKIISMERET
POLITIKÁJA

HENRY DAVID THOREAU

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG IRÁNTI KÖTELESSÉGRŐL¹

Teljes szívemből vallom e jelmondatot: „az a legjobb kormányzat, amely a legkevesbé kormányoz”², és szeretném, ha ez az elv minél hamarabb és minél tökéletesebben érvényesülne. Ha megvalósul, végső soron ebbe torkollik: „az a legjobb kormányzat, amely egyáltalán nem kormányoz”; én ebben az elvben is hiszek, s ha az emberek kellőképpen érettek lesznek rá, ilyen kormányformájuk lesz. A kormány legjobb esetben is csak hasznos segédeszköz, ám a legtöbb kormány általában – s minden kormány egyszer-másszor – haszontalan. Az állandó hadsereg ellen felhozott sok nyomós érvet, amelynek győzedelmeskednie kellene, az állandó kormány ellen is fel lehet hozni. Az állandó hadsereg csak az állandó kormány egyik karja. Maga a kormány csupán a népakarat érvényesítésére választott forma, de könnyen megeshet, hogy visszaélnek vele, s eltorzítják, mielőtt még a nép cselekedhetne általa. Példa erre a mostani mexikói háború,³ amelyet viszonylag kevés számú egyén robbantott ki, aki az állandó kormányt eszközül használta; mert a nép ehhez a lépéshez eleve nem járult volna hozzá.

Mi egyéb ez az amerikai kormányzat, mint hagyomány – s hozzá új keletű –, amely arra törekszik, hogy csorbíthatatlanul átmentse magát az utókorba, de közben minden pillanatban veszít valamit tisztességéből? Még annyi életképessége és ereje sincs, mint

¹ Fordította: Vámosi Pál. Az utánközlés alapja: A polgári engedetlenség iránti kötelességről. In: *A polgári engedetlenség iránti kötelességről. A gazdaságról*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1990. 5–43. p. A fordítás egy 1903 óta használatos angol címet (*On the Duty of Civil Disobedience*) vett át, azonban az esszé első nyomtatásban megjelent változata alapján készült, amit 1849-ben az *Aesthetic Papers* című folyóirat közölt *Resistance to Civil Government* (A polgári kormányzattal szembeni ellenállás) címmel. Az esszé Thoreau két előadása alapján keletkezett, amelyeket a Concord Lyceumban tartott *The Relation of the Individual to the State* (Az egyén és az állam viszonya) és *The Rights and Duties of the Individual in Relation to the State* (Az egyén jogai és kötelességei az állam vonatkozásában) címmel. A „polgári engedetlenség” először Thoreau halála után négy évvel, 1866-ban jelent meg az esszé címében *A Yankee in Canada, with Anti-slavery and Reform Papers* című kötetben, amelyet Ellery Channing és Sophia Thoreau (Henry David Thoreau húga) állítottak össze. A következőkben a külön jelzés nélküli lábjegyzetek a fordítótól származnak. A szövegben szereplő kiemelések tekintetében a fordítás alapjául szolgáló kiadáshoz igazodtunk. (A szerk.)

² Az első sorban közölt jelmondat a *Democratic Review*-nak volt a címfejlben állandóan olvasható jeligeje. E folyóiratban Thoreau-nak több cikke is megjelent.

³ Az Egyesült Államoknak Mexikó ellen folytatott háborúját Texas mexikói tartománynak az Egyesült Államok által 1845 végén történt bekebelezése váltotta ki. A háború 1846-tól 1848-ig tartott. Célja a rabszolgatartó területek kiterjesztése és Kalifornia megszerzése volt. A háború eredményeként Mexikó elvesztette területének kétötödét.

egy élő embernek, hisz egyetlenegy ember a maga akarata szerint hajlíthatja. A nép számára amolyan faágyú. De azért mégsem felesleges, mert az embereknek szükségük van egy s más bonyolult gépezetre, hallani akarják a robaját, hogy ezzel alátámasszák a kormányról alkotott elképzeléseiket. A kormányok ilyen módon azt tanúsítják, milyen sikeresen rá lehet szedni az embereket, sőt hogy még önmagukat is rászedik, a maguk hasznára. Remek dolog ez, el kell ismernünk. Csakhogy ez a kormány önmagától még soha semmilyen vállalkozást nem segített elő, hacsak nem azáltal, hogy sietve kitért minden vállalkozás elől. Nem védi meg az ország szabadságát. Nem népesíti be a Nyugatot. Nem nevel. Amit elértünk, azt az amerikai nép veleszületett jellemvonásainak köszönhetjük, s a nép még valamivel többet is elért volna, ha a kormány olykor-olykor nem állt volna az útjában. Mert a kormány oly eszköz, amelynek segítségével az emberek örömeit békén hagynák egymást, s – ahogy már említettem – az a kormány a legjobb, amely a kormányzottak dolgába a legkevesbé avatkozik bele. Ha a gazdaság és a kereskedelem nem volna gumiból, sohasem pattanhatna át azokon az akadályokon, amelyeket a törvényhozók újra és újra útjába állítanak; s ha ezeket az embereket csakis tetteik következményei, nem pedig részben a szándékaik szerint ítélnék meg, akkor megérdemelnék, hogy ugyanabba a kategóriába soroljuk, és ugyanúgy büntessük őket, mint azokat a kártékony elemeket, akik akadályt raknak a vasúti sínekre.

De hogy gyakorlatiasan és állampolgárhoz méltóan szóljak, s ne úgy, mint azok, akik kormány nélkülséget akarnak, nem kívánom, hogy egyszeriben ne legyen kormányunk, hanem azt kívánom, hogy *azonnal* jobb kormányunk legyen.⁴ Mindenki tudassa, milyen kormányzat iránt érezne tiszteletet, mert ez máris egy lépés volna afelé, hogy ilyen kormányzatot biztosítsunk magunknak.

Végül is, ha egyszer a hatalom a nép kezében van, a gyakorlati ok, amiért a többséget – huzamosabb időn át – kormányozni hagyják, nem abban rejlik, hogy minden valószínűség szerint nekik van igazuk, s nem is abban, hogy a kisebbséggel szemben ez látszik a legméltányosabbnak, hanem mert a többség fizikailag a legerősebb. De az a kormányforma, amelyben mindig a többség van uralmon, még olyan mértékben sem épülhet igazságosságra, amilyen mértékben az emberek megértik, mi az igazságosság. Nem jöhetne-e létre olyan kormány, amelyben gyakorlatilag nem a többség dönti el, mi a jó és mi a rossz, hanem a lelkiismeret? Amelyben a többség csak azokat a kérdéseket dönti el, amelyekre a célszerűség elve alkalmazható? Vajon az állampolgárnak akár csak egy pillanatra vagy bármily csekély mértékben is át kell engednie lelkiismeretét a törvényhozóknak? Hát akkor miért van mindenkinek lelkiismerete? Nekünk, szerintem, elsősorban embereknek kell lennünk, és csak másodsorban alattvalóknak. Nem

⁴ Az eredeti szöveg szerint: „To speak practically and as a citizen, unlike those who call themselves no-government men, I ask for not at once no government, but *at once* a better government”. Thoreau itt a rabszolgák felszabadításáért küzdő abolitionista mozgalom William Lloyd Garrison vezette (keresztény) radikális irányzatától különbözteti meg az álláspontját. Az abolitionisták garrisoniánus irányzata gyakran nem csupán a rabszolgatartó állammal, hanem általában minden emberalkotta államszervezettel szemben határozta meg magát, ezért gyakran utaltak rájuk a „no-government men” megnevezéssel. Thoreau ezzel szemben az egyéni szabadságjogokat tiszteletben tartó, azok biztosítására szolgáló állam mellett, nem pedig általában az állam ellen foglalt állást. (A szerk.)

annyira a törvényt, mint inkább az igazságosságot kell tisztelnünk. Csak egyetlen kötelezettséget van jogomban magamra vállalni, és pedig hogy mindig azt teszem, amit igazságosnak tartok. Helyesen mondják, hogy a testületeknek nincs lelkiismerete, de a lelkiismeretes emberek összefogása lelkiismerettel felruházott testület. A törvény még soha egy szemernyivel sem tette jobbá az embereket; s a törvénytisztelet még az egyébként jóindulatú embereket is naponta az igazságtalanság cinkostársává teszi. Az indokolatlan törvénytisztelet mindennapos és természetes következményeként látunk aztán egy csapat katonát: ezredet, kapitányt, tizedet, közlegényeket, tüzéretet és így tovább, amint tökéletes rendben hegyen-völgyön át háborúba masíroznak, akarattuk, sőt józan eszük és lelkiismeretük ellenére, ami pedig valóban igen megerőltető masírozás – heves szívdobogást okoz. Nincs kétségük afelől, hogy gyalázatos dologban vesznek részt, hisz mindannyian békés érzelműek. S most kicsodák? Emberek? Vagy inkább egy nagy hatalmú, gátlástalan egyén szolgálatában álló, mozgatható, kicsiny erődök és fegyverraktárak? Menjetek el egyszer a hadikikötőbe, és nézzetek meg egy matrózt, olyan embert láttok majd, amelyet csak egy amerikai kormány teremthetett, vagyis amilyené egy embert gonosz varázslatával átalakított: emberi mivoltának már csupán pusztá árnyéka és emléke, élve kiterített, álló ember, de már, mondhatni, fegyverek alá temetve, halottas menettől kísérve, jöllehet

*Nem szólt a dob, se gyászdal, ahogy
tetemét a sáncra kivittük,
s nem dördült el egy puska se ott,
hol a hőst sírjába temettük.*⁵

Az emberek többsége így aztán testével szolgálja az államot, nem annyira mint ember, inkább mint masina. Ezekből verbuválódik az állandó hadsereg s a polgárőrség, belőlük lesznek a foglárók, rendőrök, csendőrök stb. Többnyire nincs semmiféle mód rá, hogy ítélőkéességüket és erkölcsi érzéküket szabadon gyakorolhassák; fával, földdel, kövekkel helyezik egy szintre magukat, s talán lehetne fabábokat is gyártani, amelyek ugyanolyan jól szolgálnák a célt. Az efféle emberek éppoly csekély tisztelet ébresztenek, mint egy szalmabáb vagy egy kapcarongy. Csak annyit érnek, mint a lovak vagy a kutyák. S ennek ellenére az ilyen embereket még jó állampolgároknak is tartják. Mások, mint a legtöbb törvényhozó, politikus, ügyvéd, lelkész és köztisztviselő, az államot elsősorban a fejükkel szolgálják, s mivel erkölcsi különbségtételekkel nemigen törődnek, azért esetleg – noha *szándéktalanul* – az ördögöt ugyanúgy szolgálhatják, mint az Istent. Csak kevesen: a valódi hősök, hazafiak, mártírok, a szó nemes értelmében vett reformerek és az *emberek* szolgálják lelkiismeretükkel az államot⁶, s így természetesen többnyire szembefordulnak vele, és az állam általában

⁵ A versidézet Charles Wolfe-nak (1791–1823) a *Burial of Sir John Moore at Corunna* (S. J. M. temetése Corunnában) című költeményéből származik.

⁶ Az eredetiben: „and men”, ami az utánpótlás alapjául szolgáló fordításban „a férfiak”-ként szerepel, ami nem adja vissza a gondolatmenet valódi jelentését. (A szerk.)

ellenségként kezeli őket. A bölcs ember csak mint ember akar hasznos lenni, nem tűri, hogy „a föld rögeként”⁷ használják, hogy „lyukat tömjenek be vele, hogy kizárja a szelet”, ezt a feladatot porának engedi át:

*Többnek születtem, mint hogy mást uralva
Parancsolásban második legyek,
S használható jobbágya, eszköze
Bármely hatalmas trónnak a világon.*⁸

Aki teljesen átadja magát embertársainak, azt haszontalannak és önzőnek tekintik; de aki csak részben adja át magát nekik, azt jótevőjüknek és emberbarátnak kiáltják ki.

Milyen magatartást tanúsítsunk ezzel a mostani amerikai kormánnyal szemben? Erre azt felelem, nem közösködhetünk vele anélkül, hogy szégyenfoltt ne esne rajtunk. Egyetlen pillanatra sem tekinthetem *saját* kormányomnak azt a politikai szervezetet, amely egyúttal *rabszolgatartó* kormány.

Mindenki elismeri a forradalomhoz való jogot, vagyis azt, hogy megtagadja az engedelmisséget, s ellenálljon a kormánynak, ha zsarnokoskodása vagy tehetetlensége már felettébb nagy és elviselhetetlen. De úgyszólván mindenki azt állítja, hogy most nem ez a helyzet. De, vélik, ez volt a helyzet a 75-ös forradalomban.⁹ Mármint, ha azt mondaná nekem valaki, hogy az a kormány azért volt rossz, mert megvámolt egyes külföldi árukat, amelyeket a kikötőibe szállítottak, nagyon valószínű, hogy ebből nem csinálnék nagy hűhót, hisz én ezek nélkül az áruk nélkül is megvagyok. Minden gépezetnek van bizonyos súrlódása, de az ebből származó előny esetleg ki-egyenlítheti a hátrányokat. Mindenesetre nagy vétek emiatt ekkora lármát csapni. De ha a súrlódás szert tesz valamilyen gépezetre, ha az elnyomás és rablás szervezetté válik, akkor azt mondom, szabaduljunk meg ettől a gépezettől. Más szóval: ha egy oly nemzet kebelében, amely arra vállalkozott, hogy a szabadság menedéke legyen, a lakosság egyhatoda rabszolga, s ha egy idegen hadsereg igazságtalanul lerohan és meghódít egy egész országot, ott statáriumot hirdet ki, akkor, azt hiszem, eljött az ideje annak, hogy a becsületes emberek fellázadjanak, és forradalmat hajtsanak végre. S ezt a kötelességüket még sürgetőbbé teszi az a tény, hogy nem a mi országunkat rohanták le, hanem a mi hadseregünk tört be egy idegen országba.

Paley,¹⁰ aki erkölcsi kérdésekben sokak szemében elismert tekintély, „A polgári kormánynak való engedelmisség iránti kötelességről” című fejezetében¹¹ minden

⁷ Idézet a *Hamlet*ből, V. felvonás 1. jelenet, 236–237. sor.

⁸ Idézet Shakespeare *János király*ából, V. felvonás 2. jelenet, 79–82. sor. Arany János fordítása.

⁹ Az amerikai függetlenségi háború (amerikai szóhasználatban: forradalom) az 1775. ápr. 19-i concordi ütközzettel kezdődött el.

¹⁰ William Paley (1743–1805) angol erkölcsbölcselő, a teológiai utilitarizmus legismertebb képviselője. Az idézet az 1785-ben megjelent *Principles of Moral and Political Philosophy* (Az erkölcsi és politikai filozófia alapelvei) hatodik kötetének második fejezetéből származik.

¹¹ Itt eltértünk az utánközlés alapjául szolgáló fordítástól, mivel Paley könyvének idézett fejezetcíme hibásan („A polgári kormány iránti kötelesség engedelmisség”) jelent meg benne; az eredeti szövegben: „Duty of Submission to Civil Government”. (A szerk.)

állampolgári kötelezettséget a célszerűsége vezet vissza, majd kifejti, hogy „amíg az egész társadalom érdeke kívánja – tehát amíg a fennálló kormánnyal szembeni ellenállást vagy a kormány megváltoztatását nem lehet megvalósítani anélkül, hogy a közösségnek ebből hátránya ne származna –, addig, de csak addig, Isten akarata, hogy engedelmeskedjünk a kormánynak... Ha ezt az elvet elfogadjuk, az ellenállás igazságos voltát mindenkor egyfelől a veszély és a sérelmek nagyságának, másfelől az orvoslás valószínűségének és terhének mérlegelésére vezethetjük vissza.” Ezt mondja, mindenkinek magának kell eldöntenie. Paley azonban, úgy látszik, egyáltalán nem gondolta át azokat az eseteket, amelyekre a célszerűség elve nem vonatkozik, tehát amidőn a népnek, valamint az egyénnek igazságot kell tennie, bármibe is kerül. Ha egy fuldokló embertől igazságtalanul elragadtam egy deszkaszálat, vissza kell adnom neki, még ha én magam fulladok is bele a vízbe.¹² Ez a követelmény, Paley szerint, számomra hátrányos volna. De aki ilyen esetben megmentené az életét, az megérdemli, hogy elvesztse.¹³ E népnek nem szabad rabszolgákat tartania, s nem szabad Mexikó ellen hadat viselnie, még akkor sem, ha ennek következtében megszűnne nép lenni.

A nemzetek a maguk gyakorlatában Paley elvét követik; de vajon állíthatja-e bárki is, hogy Massachusetts a jelenlegi válságban éppenséggel helyesen cselekszik?

*Ribanc állam, ezüst ruhás lotyó,
uszályát hordatja, de lelke csupa sár.*¹⁴

A massachusettsi reformot valójában nem százezer déli politikus ellenzi, hanem százezer itteni kereskedő és gazdálkodó, akinek inkább szívéen fekszik a kereskedelem és a földművelés, mint az emberiesség, s aki nem hajlandó *mindenáron* igazságot szolgáltatni a rabszolgáknak és Mexikónak. Én nem távoli ellenségekkel vitatkozom, hanem azokkal, akik itt nálunk együttműködnek velük, teljesítik azoknak a távoliaknak parancsait, akik nélkül az utóbbiak ártalmatlanok volnának. Azt mondogatjuk, hogy a tömeg éretlen, de csak azért olyan lassú a javulás, mert a kevesek lényegében nem bölcsőbbek és okosabbak, mint a sokaság. Nem annyira az a fontos, hogy sokan legyenek jók, mint inkább az, hogy legyen valahol tökéletes jószág, mert az majd az egésznek kovásza lesz.¹⁵ Ezren és ezren akadnak, akik *elvben* ellenzik a rabszolgaságot és a háborút, de megszüntetésére érdemben semmit se tesznek; akik Washington és Franklin gyermekeinek vallják magukat, de csak ölbe tett kézzel ülnek, s azt mondogatják, nem tudják, mitévők legyenek – s nem tesznek semmit. Sőt akik a szabadság kérdését a szabad kereskedelem kérdése mögé helyezik, s akik ebéd után az újságban a napi árfolyamokat a legfrissebb mexikói hadijelentésekkel egyetemben a legnagyobb nyugalommal olvassák, s talán mindkettő felett elbóbiskolnak. Mi a be-

¹² Ez a mondat Cicero egy passzusa (*De Officiis*, III. 3.) kissé átalakított változata.

¹³ *De aki ilyen esetben* kezdetű mondatban a Máté evangélium 10:39 visszhangzik.

¹⁴ A versidézet Cyril Tournier 1607-ben megjelent *The Revenger's Tragedy* (A bosszúálló tragédiája) című drámája IV. felvonásának 4. jelenetéből származik, Weöres Sándor fordításában.

¹⁵ *Kovácsa lesz* – ez a gondolat Szent Pálnak a korinthusiakhoz írott első leveléből származik, 5:6.

csületes ember, a hazafi mai árfolyama? Csak haboznak, sajnálkoznak, olykor peticionálnak, de komoly, hatékony lépéseket nem tesznek. Csak várják, jóindulatúan, hogy más orvosolja a bajokat, hogy többé ne kelljen sajnálkozniuk miattuk. Vagy legfeljebb leadják a voksukat, ami nem kerül semmibe, s bátorító szavakat motyognak, jó szerencsét kívánnak az igazságnak, ahogy elhalad mellettük. Egy erényes emberre az erény kilencszázkilencvenkilenc támogatója esik; pedig hát könnyebb egy dolog tulajdonosával, mint ideiglenes őrzőjével tárgyalni.

Minden szavazás egyfajta játék, mint a dáma vagy az ostábla, egy árnyalatnyi erkölccsel vegyítve, játék a jóval és rosszal, erkölcsi kérdésekkel, s persze fogadnak is az eredményre. A szavazók személye nem szerepel a tétek közt. Talán úgy adom le a szavazatomat, ahogy helyesnek tartom, de azzal már nem sokat törődöm, hogy győzedelmeskedik-e a jó vagy sem. A döntést a többségnek engedem át. Kötelezettsége tehát sohasem emelkedik a célszerűség fölé. Még ha az *igazságosságra* szavazunk, azzal se *teszünk* semmit érte. Csak erőltetve kifejezésre juttatjuk embertársaink előtt azt az óhajunkat, hogy győzedelmeskedjék. A bölcs ember azonban nem szolgáltatja ki az igazságosságot a véletlen kényének-kegyének, s nem kívánja, hogy a többség erejéből győzedelmeskedjék. A tömegek tettei nem sok erényről tanúskodnak. Ha a többség végül is a rabszolgaság megszüntetésére fog szavazni, ennek az lesz az oka, hogy közömbössé vált a rabszolgaság iránt, vagy hogy már nemigen lesz rabszolgaság, amelyet szavazatával megszüntethetne. Akkor már csak *ők* lesznek rabszolgák. Csak *annak* a szavazata siettetheti a rabszolgaság megszüntetését, aki a szavazatával a saját szabadságáról tanúbizonyságot tesz.

Baltimore-ban vagy másutt, úgy hírlík, pártgyűlést hívnak össze, amelyen elsősorban lapszerkesztők és hivatásos politikusok vesznek majd részt, hogy elnökjelöltet válasszanak;¹⁶ de, gondolom én magamban, mit számít egy független, intelligens és tiszteletre méltó embernek, milyen döntésre jutnak. Hát nem élvezzük-e majd mindenképpen bölcsességének és becsületességének hasznát? Nem számíthatunk-e néhány független szavazatra? Nincs ebben az országban számos olyan egyéniség, aki nem jár el pártgyűlésekre? Bizony nincs! Mert azt látom, hogy az úgynevezett tiszteletre méltó ember azonnal feladja korábbi álláspontját, s kétségbeesik országa miatt, holott az országának jobb oka volna kétségbeesni őmiatta. Mert tüstént az egyik, ilyen módon megválasztott jelölt mellett sorakozik fel, mint az egyetlen *rendelkezésre álló* mellett, amivel arról tesz tanúságot, hogy a demagógok céljaira ő maga is mindig *rendelkezésre áll*. Szavazata nem ér többet, mint bármely elvtelen idegené, vagy egy itteni, megvásárolt bérencé. Mit adnék egy emberért, aki valóban *ember*, s akinek – ahogy a szomszédom mondja – olyan gerince van, amelyen nem lehet csak úgy egyszerűen átdugnunk a kezünket! Statisztikáink hamisak, a népeség száma, amit megadnak, túlságosan nagy. Hány *ember* jut ebben az országban ezer négyzetmérföldre? Alig egy. Hát nem vonzza Amerika a letelepedőket? Az

amerikai immár öreg szabadkőművessé¹⁷ zsugorodott, akit kifejezett nyájösztönéről és intellektusának, valamint derűs önbizalmának szembeszökő hiányáról lehet felismerni; akinek első és legfőbb gondja, alighogy a világra jött, hogy meggyőződjék, a szegényházak jó állapotban vannak-e; s mielőtt még törvényesen férfiöltözetet ölthetne magára,¹⁸ máris alapítványra gyűjt az özvegyeknek és árváknak, egyszóval aki csak akkor vállalja az élet kockázatát, ha számíthat a biztosítótársaság segítségére, hogy az majd illőn eltemeti.

Az embernek természetesen nem kötelessége, hogy a rossz – bármilyen irtózatossá legyen is az – kiirtásának szentelje magát; lehet más tisztességes foglalatossága is, ami leköti; de az mindenképpen kötelessége, hogy a rosszt ne vállalja a felelősséget, s ha már egyébként nem foglalkozik vele, legalább ne segítse elő. Ha más elfoglaltságoknak és tervezgetéseknek szentelem magamat, legalább arra kell vigyáznom, hogy közben ne akaszkodjak másvalaki nyakába. Előbb el kell engednem a nyakát, hogy ő is folytathassa a maga tervezgetéseit. Figyeljük csak meg, milyen durva következetlenségeket tűrünk el. Egyes polgártársaim a fülem hallatára így beszélnek: „Csak azt szeretném látni, hogy kivezényeljenek egy rabszolgalázadás elfojtására vagy Mexikóba, majd meglátják, megyek-e”, ám ugyanezek az emberek gondoskodtak a maguk helyettesítéséről – közvetlenül a kormány támogatásával, közvetve pedig a pénzükkel. A katonát, aki megtagadja, hogy igazságtalan háborúban részt vegyen, megtapsolják azok, akik az igazságtalan háborút viselő kormánytól a segítséget nem tagadják meg. Épp azok tapsolják meg, akiknek határozatát megszegi, autoritását semmibe veszi; mintha az állam olyannyira bánná bűneit, hogy felfogad valakit, aki – amíg ő bűnözik – ostromozza, de annyira már nem bűnbánó, hogy a bűnözésről akár csak egyetlen percre is lemondjon. Így aztán a rend és a polgári kormányzat nevében arra készítetnek minket, hogy hódolattal adózzunk önnön aljasságunknak, s támogassuk. A bűn miatti első pirulásunkat közömbösség követi, az immorálisból amorális lesz, s ez nem is olyan felesleges ahhoz az élethez, amit kialakítottunk magunknak.

Épp a legáltalánosabb és legelterjedtebb tévedés fenntartásához van a legnagyobb önzetlenségre szükség. Annak az enyhe szemrehányásnak, amely a hazafiság erényét általában éri, leginkább a nemes lelkek vannak kitéve. Akik helytelenítik a kormány jellegét és intézkedéseit, s mégis hűségesek iránta, és támogatják, kétség nélkül épp a leglelkismeretesebb támogatói, s ezért gyakran ők a reformok legnagyobb kérekkötői. Egyesek petícióval fordulnak Massachusetts államhoz, hogy bontsa fel az Uniót, ne vegyen tudomást az elnök határozatairól.¹⁹ Miért nem bontják fel ők maguk a köztük és az állam közti Uniót; s ahelyett, hogy megtagadnák, miért fizetik be adójukat az államkincstárba? Hát nem ugyanolyan viszonyban vannak-e ők Massachusetts állammal, mint Massachusetts állam az Unióval? És nem ugyanazok az

¹⁷ Thoreau az *Odd Fellows* nevű, ma is létező amerikai titkos társaságra céloz.

¹⁸ Az angol eredetiben „virile garb”, ami a Római Birodalomban a 14. életév betöltését követően viselt férfiöltözetre utal. (A szerk.)

¹⁹ A szerző vélhetően arra utal, hogy James Knox Polk elnök (1845–1849) katonákat kért az államoktól a Mexikó elleni háborúhoz. (A szerk.)

¹⁶ Thoreau a Demokrata Párt 1848-as elnökjelölt-választó gyűlésére utal. (A szerk.)

okok akadályozzák-e meg, hogy az állam ellenszegüljön az Uniónak, mint amelyek megakadályozták, hogy ők maguk ellenszegüljenek az államnak?

Hogyan elégedhet meg valaki azzal, hogy csak véleménye van, s még élvezi is ezt? Miféle élvezetet talál ebben, ha történetesen az a véleménye, hogy sérelem érte? Ha a szomszédunk csak egyetlenegy dollárral becsap minket, nem elégszünk meg azzal, hogy tudjuk: becsapott, vagy azzal, hogy ezt megmondjuk neki, sőt még azzal se, hogy megkérjük, fizesse vissza, ami jár nekünk, hanem hatékony lépéseket fogunk tenni a teljes összeg visszaszerzésére, s gondoskodni fogunk róla, hogy többé ne csaphasson be minket. Az elveken alapuló cselekvés, az igazságosság felismerése és érvényre juttatása megváltoztatja a dolgokat és a viszonyokat; lényegében tehát forradalmi cselekvés, amely nem fér meg pusztán azzal, ami volt. Nemcsak államokat és egyházakat választ szét, hanem családokat is, sőt kettéhasítja magát az *egyént*, elkülönítve az ördögöt az istenitől.

Vannak igazságtalan törvények – érjük be azzal, hogy engedelmeskedünk nekik, vagy próbáljuk meg orvosolni őket, vagy csak addig engedelmeskedünk nekik, amíg az orvoslásuk nem sikerül, vagy szegjük meg máris őket? A miénkhez hasonló kormányok uralma alatt élő emberek általában azt hiszik, várniuk kell addig, amíg végre sikerül a többséget rávenniük, hogy változtassa meg a törvényeket. Azon a nézeten vannak, hogy ha ellenszegülnek, az orvoslás ártalmasabb lesz, mint maga a baj. Csak-hogy épp a kormány bűne, hogy az orvoslás ártalmasabb, mint a baj. A kormány teszi azt ártalmasabbá. Miért nem tesz többet a reformok siettetéséért és bevezetéséért? Miért nem tartja becsben a bölcs kisebbséget? Miért üvölt és ellenkezik, mielőtt még bármilyen sérelem érte volna? Miért nem bátorítja a polgárait, hogy legyenek éberek, mutassanak rá a hibáira, és *cselekedjenek* különül, mint ahogy ő – a kormány – szeretné? Miért feszíti meg mindig Krisztust, miért átkozza ki Kopernikust és Luthert, miért kiáltja ki Washington és Franklint lázadónak?

Azt hihetnénk, az egyetlen vétek, amelyet a kormány sohasem vett fontolóra, tekintélyének szándékos és tényleges megtagadása, mert másként miért nem szabott ki rá határozott, megfelelő és arányos büntetést? Ha egy vagyontalan ember csak egyszer is megtagadja, hogy az államnak kilenc shillinget fizessen,²⁰ máris börtönbe dugják, s hozzá oly időre, amelyet semmilyen, előttem ismert törvény nem korlátoz; s tartamát csakis azoknak kénye-kedve szabja meg, akik becsúgták. De ha ugyanez az ember kilencvenszer kilenc shillinget ellop az államtól, egykettőre szabadon engedik.

Ha az igazságtalanság az államgépezet elkerülhetetlen súrlódása, akkor nyugodjunk bele: talán egyszer mégis simára kopik – a gépezet előbb-utóbb biztosan elkopik. Ha az igazságtalanságnak van valamilyen kizárólagos rugója, csigája, kötele vagy forgattyúja, akkor esetleg azt is figyelembe kell vennünk, vajon az orvosság nem lesz-e rosszabb, mint a baj; de ha a baj olyan jellegű, hogy másokkal szemben az igazságtalanság eszközének szerepére akar kényszeríteni minket, akkor, azt

mondom, szegjük meg a törvényt. Legyen az életünk ellensúrlódás, amely megállítja a gépezetet. De attól mindenképpen óvakodnom kell, hogy odaadjam magamat a rossznak, amit kárhozzatok.

Ami azoknak az intézkedéseknek a foganatosítását illeti, amelyeket az állam a bajok orvoslására kitervelt, ezekről mit sem tudok. Túlságosan hosszadalmasak, megvalósításukhoz talán egy emberélet se lesz elég. Nekem más elfoglaltságaim vannak. Én voltaképpen nem azért jöttem e világra, hogy itt boldogabb életet teremtsék, hanem hogy éljek, akár jó itt, akár nem. Nem kell mindent csinálnunk, csak valamit, de azért, mert nem tudunk *mindent* csinálni, még nem kell okvetlenül *valami* rosszat csinálnunk. Éppoly kevésbé az én dolgom, hogy petíciókat menesszek a kormányzóknak vagy a törvényhozásnak, mint ahogy nem az ő dolguk, hogy petíciókat küldözgessenek nekem; s ha még csak nem is hederítenek a petícióra, mitévő legyek? Erre az esetre az állam semmiféle megoldásról nem gondoskodott; már az alkotmánya maga is rossz. Ez talán túl szigorú, makacs és merev bírálathoz tűnik, de a legnagyobb gyengésséggel és megértéssel kell kezelni az egyetlen szellemet, mely méltányolni tudja vagy megérdemli. Így van ez minden jobbra forduláskor, születésnél, halálánál – görcsbe rántja a testet.

Nem habozom kimondani, hogy mindazoknak, akik abolicionistáknak vallják magukat, azonnal meg kellene tagadniuk minden hatékony személyi és anyagi támogatást a massachusettsi kormánytól, s nem volna szabad kívánniuk, amíg ők kerülnek többségbe, s diadalra juttatják az igazságosságot. Szerintem elég, ha Isten az ő oldalukon van, más egyébre nem kell várniuk. Hisz minden ember, aki felebarátjánál igazabb, eleve egyfőnyi többséget képvisel.

Ezzel az amerikai kormánnyal, vagyis a képviselőjével: ennek az államnak a kormányával évente mindössze egyszer találkozom közvetlenül, szemtől szembe – az adószedő személyében; ez az egyetlen alkalom, amikor egy magamfajta ember szükségképpen találkozik a kormánnyal, s ilyenkor jól érthetően így szól hozzám: ismerj el; s e tekintetben az a legegyszerűbb, leghatékonyabb és az adott körülmények közt a legkívánatosabb tárgyalási mód, amely kifejezésre juttatja elégedettségem és iránta érzett szeretetem csekély voltát, ha megtagadom az elismerését. Udvarias felebarátom, az adószedő az az ember, akivel tárgyalnom kell – hisz végeredményben emberekkel és nem pergamennel perlekedem –, ő pedig saját jószántából vállalta a kormány képviselőjét. Hogyan tudhatná meg, ki ő, és mit tesz a kormány tisztviselőjeként vagy emberként, ha nem kényszerül rá, hogy eltűnjön rajta, vajon úgy viselkedjék-e velem, mint tiszteletet érdemlő felebarátjával, felebarátjával és jóindulatú emberrel, vagy pedig mint örüllő és békebontóval, s nem kell-e arra törekednie, hogy ennek az akadálnak ellenére felebaráti magatartást tanúsítson, s hogy ne kísérjék tettét azzal összhangban levő goromba és heves gondolatok vagy szavak? Tudva tudom, hogy ha ezer, ha száz, ha tíz ember, akit meg tudok nevezni – csak tíz *becsületes* ember, sőt ha csak *egyetlenegy* BECSÜLETES ember –, ebben a Massachusetts államban *megszűnne rabszolgatartónak lenni*, ténylegesen megtagadná a társas viszonyt, s emiatt börtönbe vetnék: ez az amerikai rabszolgaság

²⁰ Egy shilling egyhatodnyi dollár volt, kilenc shilling tehát másfél dollár, ami megfelelt Thoreau éves fejadójának, aminek a befizetését – mint később írja – megtagadta. (A szerk.)

végét jelentené.²¹ Nem számít az, milyen csekélynek látszik az első lépés; a helyes cselekvés mindörökké szól. De mi inkább csak beszélünk róla: ez, mondjuk, a mi küldetésünk. Több tucat újság áll a reform szolgálatában, de ember egyetlenegy se. Ha nagyra becsült szomszédom, az állam küldötte,²² aki napjait a tanácssteremben az emberi jogok megoldásának óhajtja szentelni –, ahelyett hogy Karolinában börtönnel fenyegetnék, massachusettsi börtönben ülne, abban az államban, amely a rabszolgaság bűnét testvérállamának nyakába akarja varrni – jóllehet kettőjük viszályának okát jelenleg csak a vendégszeretet hiányában tudja megjelölni –, akkor a törvényhozás nem halasztaná el ezt a kérdést a következő télig.

Egy olyan kormány uralma alatt, amely bárkit is igazságtalanul bebörtönöz, az igaz embernek börtönben a helye. Manapság a megfelelő hely, az egyetlen hely, amelyről Massachusetts a szabadabb és kevésbé csüggedt lelkületű polgárai számára gondoskodott, a börtön. Az állam saját maga rekeszti, zárja ki őket a területéről, miután ők elvi okokból már kirekesztették magukat. A szökött rabszolga, a becsületszóra szabadon bocsátott mexikói hadifogoly, s az indián, aki a fájával szemben elkövetett igazságtalanságokat jött ide felpanaszolni, itt találja meg őket, ezen az elkülönített, de szabadabb és tiszteletreméltóbb területen, ahová az állam azokat rakja, akik nem *vele*, hanem *ellene* vannak – egyetlen épületben, ahol egy szabad ember egy rabszolgatartó államban becsülettel lakhatik. Aki azt hiszi, hogy a befolyása ott semmivé válik, hangja többé nem sérti az állam fülét, immár nem falon belüli ellenség, az nem tudja, mennyivel erősebb az igazság, mint a tévedés, mennyivel ékesszólóbban és hatékonyabban tud szembeszállni az igazságtalansággal az, aki már valamennyire a saját bőrén tapasztalta. Adjuk le teljes szavazatunkat, ne csak egy darab papírt, ves-sük latba egész befolyásunkat. A kisebbség tehetetlen, amíg a többséghez igazodik; így még csak nem is kisebbség. De ha teljes súlyával opponál, akkor ellenállhatatlan. Ha az állam az elé az alternatíva elé kerül, hogy minden igaz embert börtönben tartson, vagy hogy abbahagyja a háborút, és megszüntesse a rabszolgaságot, nem fog habozni, melyiket válassza. Ha ezer ember nem fizetné ki az ez évi adóját, ez nem lenne olyan erőszakos és véres cselekedet, mint ha kifizeti, s ezzel lehetővé teszi az államnak, hogy erőszakosságot kövessen el, és ártatlan vért ontson. Tulajdonképpen ez a vértelen forradalom meghatározása, ha ilyen forradalom egyáltalán lehetséges. Ha az adószedő vagy bármely más közhivatalnok megkérdi tőlem – mint ahogy az egyik megkérdezte –, „mitévő legyek”, erre azt felelem: „ha tényleg tenni akar valamit, mondjon le az állásáról”. Ha az alattvaló megtagadja az engedelmisséget, s a közhivatalnok leköszön az állásáról, a forradalom megvalósult. De tegyük fel, hogy

²¹ Itt eltértünk Vámosi Pál fordításától („ha csak egyetlenegy *becsületes* ember ebben a Massachusetts államban a *rabszolgatartást megszüntetve* megtagadná a társas viszonyt”), hogy a magyar fordítás visszaadja Thoreau eredeti megfogalmazását („if one HONEST man, in this State of Massachusetts, *ceasing to hold slaves*, were actually to withdraw from this copartnership”). (A szerk.)

²² Thoreau concordi szomszédját, Samuel Hoart (1778–1856) Massachusetts állam 1844-ben Dél-Karolina államba küldte követként, hogy ott tiltakozzék a massachusettsi hajókon szolgáló néger tengerészeknek Dél-Karolina vizein történő foglyul ejtése és rabszolgaként való kezelése ellen. Hoart a dél-karolinai törvényhozás kitoloncoltatta az államból.

vér fog folyni. Hát nem folyik egyfajta vér akkor is, ha valakinek a lelkiismeretét sebzik meg? Ezen a seben az ember igazi embersége és örökléte csordul ki, s örökkévaló halálra vérzik. Ezt a vért látom most folyni.

A törvénytörő bebörtönzéséről szóltam, s nem a vagyonának elkobzásáról – jóllehet mindkettő ugyanazt a célt szolgálja –, mert akik a legtisztább igazságosság mellett állnak ki, s így a legveszedelmesebbek a korrupt állam számára, azok vagyongyűjtésre rendszerint kevés időt fordítanak. Az ilyeneknek az állam viszonylag csekély szolgálatot tesz, s így már a csekély adó is túlzottnak látszhatik, kiváltképpen ha az adózók arra kényszerülnek, hogy két kezük munkájával keressék meg. Ha létezne olyan ember, akinek a megélhetéshez pénzre egyáltalán nincs szüksége, akkor még az állam is habozna, hogy pénzt követeljen tőle. De a gazdag ember – nem akarok személyeskedni – mindenkor eladja magát annak az intézménynek, amely gazdaggá teszi. Kielezve a dolgot, azt mondhatnám, minél több pénz, annál kevesebb erényesség, mivel a pénz az ember és az általa áhított dolgok között áll, s hozzásegíti az embert az utóbbiakhoz, az pedig bizonyos, hogy pénzt szerezni nem nagy erény. Igen sok kérdést elhallgattat, amit máskülönben az embernek meg kellene válaszolnia, így pedig az egyetlen kérdés, amit felvet, az a nehéz, de felesleges probléma, hogy miképpen költse el. Így az erkölcsi talaj kicsúszik a lába alól. Életlehetőségei ugyanolyan arányban fogyatkoznak, amilyen arányban gyarapodnak az úgynevezett „anyagi eszközei”. A gazdag ember az önfejlesztés érdekében nem is tehet okosabbat, mint hogy igyekszik megvalósítani azokat a terveket, amelyek még szegénysége idején fogantak meg benne. Krisztus olyképpen válaszolt a Heródes-pártiaknak, ahogy megérdemelték. „Mutassátok nékem az adópénzt” – mondta, mire az egyikük kivett a zsebéből egy dénárt; mert ha olyan pénzt használ valaki, amelyen a császár képe van, s amelyet a császár hozott forgalomba s tett értékeské, vagyis ha *valaki az állam embere*, és élvezi a császár uralmának előnyeit, akkor fizessen is vissza valamit a magáéból, ha a császár ezt követeli tőle. „Adjátok meg azért a mi a császáré, a császárnak, és a mi az Istené, az Istennek”²³ – amitől nem lettek bölcsebbek, nem tudván, melyik melyik, hisz nem is akarták tudni.

Ha elfogulatlanabb felebarátaimmal beszélgetek, azt tapasztalom, akármit is mondanak e kérdés fontosságáról és komolyságáról, a közbéke miatti aggodalmaikról, a lényeg mégis az, hogy nem mondhatnak le a fennálló kormány védelméről, s rettegnek attól, hogy az iránta tanúsított engedetlenség a vagyonukra és családjukra nézve milyen következményekkel járna. Ami engem illet, még csak gondolni se akarok arra, hogy valaha is az állam védelmére szoruljak. De ha megtagadom az állam autoritását, amikor megjelenik az adóívvél, egykettőre elveszi és eltékozza minden vagyonomat, vég nélkül zaklat engem és gyermekeimet. Ezt nehéz elviselni. És ez aztán lehetetlenné teszi, hogy becsületesen és ugyanakkor – ami a külsőleges dolgokat illeti – kényelmesen éljünk. Nem lesz érdemes vagyont gyűjteni, hisz az is biztosan újból veszendőbe megy. Legjobb, ha földet bérelünk, vagy valahol engedély nélkül le-

²³ Máté 22:15–22. (A szerk.)

telepszünk, csak keveset termelünk, s azt is gyorsan megesszük. Magunkba zárkózva kell élnünk, csak magunkra támaszkodhatunk, motyónkat becsomagolva útra készen kell tartanunk, s ne legyen sok elintézetlen ügyünk. Törökországban is meggazdagodhatunk, ha a török kormánynak minden tekintetben jó alattvalói vagyunk. „Ha az államot az észszerűség elvei irányítják – mondja Konfucius –, akkor a szegénység és a nyomor szégyenletes dolog, ha viszont az államot nem az észszerűség elvei irányítják, akkor a gazdagság és a kitüntetés lesz szégyen.”²⁴ Nem: amíg nincs szükségem rá, hogy Massachusetts valamilyen távoli déli kikötőben, ahol a szabadságom veszélyben forog, kiterjessze fölém védőkarjait, vagy ameddig csak az a szándékom, hogy odahaza békés vállalkozással gyűjtsek vagyont, addig megengedhetem magamnak, hogy megtagadjam az engedelmisséget Massachusetts iránt, s a birtokomra és életemre való jogát kétségbe vonjam. Minden szempontból kevesebbe kerül kitenni magamat az állam iránti engedetlenségért járó büntetésnek, semmint engedelmeskedni. Mert ez esetben kevesebbnek érezném magamat.

Néhány esztendővel ezelőtt az állam megjelent nálam az egyház nevében, s felszólított, hogy egy bizonyos összeggel járuljak hozzá egy lelkész eltartásához – ennek a lelkésznek a prédikációira az apám eljárt, én azonban sohasem. „Fizess – mondta az állam –, vagy börtönbe kerülsz.” Megtagadtam a fizetést, de, sajnos, valaki jobbnak tartotta, ha fizet helyettem. Nem láttam be, miért kell a tanítónak a pap eltartására adót fizetnie, s miért nem kell a papnak a tanító eltartására. Hiszen én nem állami tanító voltam, hanem önkéntes díjazásból tartottam fenn magamat. Nem láttam be, hogy a népfőiskola miért ne szedhetne az állam támogatásával éppúgy adót, mint az egyház. Ám a városi tanácsos kívánságára beleegyeztem, hogy valami ilyesféle írásbeli nyilatkozatot tegyek: „Ezennel mindenkinek tudomására hozom, hogy én, Henry Thoreau nem óhajtom, hogy bármiféle testület tagjának tekintsenek, amelyhez nem csatlakoztam.” Ezt átadtam a városi írnoknak, s azóta is ónála van. Az állam ilyen módon tudomásul vette, hogy nem óhajtom, hogy az egyház tagjának tekintsenek, s többé nem is támasztott hasonló követelést velem szemben, jöllehet kijelentette, hogy az akkori, eredeti vélemezéséhez ragaszkodnia kell. Ha név szerint ismertem volna, sorba kiléptem volna valamennyi társaságból, amelybe sohasem léptem be; de nem tudtam, hol találom meg a teljes névjegyzéket.

Hat éve nem fizetek fejadót. Ezért egyszer egy éjszakára börtönbe zártak, s ahogy ott álltam, és elnéztem a két-három láb vastag, tömör kőfalat, az egy láb vastag fa- és vasajtót, a vasrácsot, amelyen épp csak átszűrődött a fény, akarva, nem akarva elcsodálkoztam rajta, milyen ostoba ez a szervezet: úgy bánik velem, mintha csak hús, vér és csont volnék, amelyet bezárhat. És ez a szervezet íme arra az eredményre jutott, hogy így veheti leginkább hasznomat, s egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy netán a jószolgálataimat is igénybe vehetné. Beláttam, hogy köztem és polgártársaim közt ugyan kőfal meredezik, de van még egy ennél sokkal magasabb

fal is, amelyet meg kellene mászniuk vagy át kellene törniük, hogy olyan szabadok legyenek, mint én. Egy pillanatra sem éreztem rabnak magamat; amikor falat húztak itt, csak pocskélták a követ meg a maltert. Úgy éreztem magamat, mintha összes polgártársaim közt egyedül én fizettem volna adót. Nyilvánvalóan fogalmuk se volt, hogyan bánjanak velem, s ezért pimaszul viselkedtek. Minden fenyegetésük és minden udvariaskodásuk merő félreértésről tanúskodott; mert azt hitték, az a leghőbb vágyam, hogy a kőfal túlsó oldalán álljak. Csak mosolyogni tudtam rajta, milyen gondosan rálakatolták az ajtót elmélkedéseimre, amelyek minden engedély és akadály nélkül követték őket ki a szabadba, pedig hát egyedül *ezek* voltak igazán veszedelmesek. Mivel engem nem tudtak elérni, hát elhatározták, hogy a testemet büntetik meg, akár a kamaszok, ha nem tudnak odaférközni valakihez, akire haragszanak, hát a kutyáján verik el a port. Az állam – most rájöttem – féleszű, s éppúgy retteg, mint a magányos vénkisasszony, aki retteg az ezüstkanalaiért, s a barátait nem tudja megkülönböztetni az ellenségeitől. A még megmaradt tiszteletemet is elvesztettem iránta, már csak szántam.

Tehát az állam az ember intellektuális vagy morális érzetével szándékosan sohasem száll szembe, csak a testével: az érzékszerveivel. Az állam fegyvere nem a magasabb rendű értelem vagy tisztesség, hanem a magasabb rendű fizikai erő. Nem arra születtem, hogy kényszerítve alkalmazzanak velem szemben. A magam módján akarok lélegezni. Hadd lássuk, ki az erősebb. Mennyi ereje van a sokaságnak? Engem csak azok kényszeríthetnek valamire, akik valamilyen magasabb törvénynek engedelmeskednek, mint én. Az ilyen emberek arra kényszerítenek, hogy hozzájuk hasonlóvá váljak. De azt még sohasem hallottam, hogy a tömeg arra *kényszerített* volna egy *embert*, hogy így vagy úgy éljen.²⁵ Miféle élet volna az? Ha olyan kormánnyal kerülök szembe, amely azt mondja nekem: „pénzt vagy életet”, miért rohanjak odaadni neki a pénzemet? Lehet, hogy szorult helyzetben van, s nem tudja, mitévő legyen, de ezen én nem segíthetek. Neki kell segítenie önmagán, ahogy azt én is teszem. Ezen nem érdemes siránkozni. A társadalmi gépezet sikeres működéséért nem én vagyok a felelős. Én nem vagyok a gépész fia. Ha egy makk és egy gesztenye egymás mellett esnek le a földre, egyik sem marad tétlen, hogy ezáltal helyet csináljon a másiknak; mindegyik a saját törvényeinek engedelmeskedik; csíráznak, növekednek, virágznak, ahogy csak tudnak, míg nem az egyik esetleg beárnyékolja és tönkreteszi a másikat. Ha egy növény nem bír természetének megfelelően élni, elpusztul, s ugyanígy az ember is.

A börtönben töltött éjszaka újszerű és elég érdekes élmény volt számomra. Amikor beléptem, a rabok ingujjban tereferéltek az ajtóban, élvezték az esti levegőt. De a börtönőr rájuk szólt: „Gyerünk, fiúk, záróra”, mire szétszéledtek, hallottam lép-teik hangját, ahogy visszatértek kongó lakosztályaikba. A börtönőr így mutatta be nekem a cellatársamat: „príma legény és okos ember”. Amikor ránk zárta az ajtót,

²⁴ Lásd Konfuciusz: *Beszélgetések és mondások*. VIII./13. Ford., bev., jegyzetekkel ell. Tőkei Ferenc. Szeged, Szukits, 1995. (A szerk.)

²⁵ Itt ismét eltértünk az utánkölés alapjául szolgáló fordításban szereplő megfogalmazástól („hogy a tömeg arra kényszerített volna valakit”), hogy a fordítás jobban visszaadja Thoreau gondolatait („I do not hear of men being forced to live this way or that by masses of men”). (A szerk.)

cellatársam megmutatta, hova akasszam a kalapomat, s elmondta, mit s hogyan csinál itt. A helyiségeket havonta egyszer meszelték, s a miénk volt a legtisztább, a leg-egyszerűbben berendezett, s valószínűleg a legtakarosabb lakás az egész városban. Cellatársam persze megtudakolta, hova valósi vagyok, s miért kerültem ide. Megmondtam neki, s aztán én is megkérdeztem tőle, miért került ide – persze feltételeztem, hogy becsületes ember, s az adott körülmények közt, azt hiszem, az is volt. „Azzal vádolnak – mondta –, hogy felgyújtottam egy pajtát, pedig nem gyújtottam fel.” Amennyire ki tudtam bogozni a dolgot, valószínűleg az történt, hogy részegen lefeküdt egy pajtában, s ott pipára gyújtott; így égett le a pajta. Okos ember hírében állt, már mintegy három hónapja ült börtönben, a tárgyalásra várva, de, mondta, még ugyanennyi ideig kell várnia. Egészen otthonosan érezte itt magát, elégedett volt, hisz kosztot-kvartélyt kapott, s úgy gondolta, jól bánnak vele.

Ő az egyik ablaknál helyezkedett el, én a másiknál. Rájöttem, hogy aki huza-mosabb időt tölt itt, annak az a fő foglalkozása, hogy kinéz az ablakon. Hamarosan elolvastam az összes röpiratot, amelyet otthagytak, megvizsgáltam azokat a helyeket, ahol hajdani rabok kitortek a börtönből, vagy egy rácstótfűrészeltek, s meghallgattam a cella különféle lakóinak történetét; mert arra a meggyőződésre jutottam, hogy még itt is szállonganak történetek és pletykák, s ezek sohasem jutnak túl a börtönfalakon. Valószínűleg ez az egyetlen hely a városban, ahol verseket írnak, amelyeket utóbb körlevelek formájában kinyomtatnak, de nem publikálnak. Cellatársam egy egész sereg verset mutatott nekem – ezeket fiatal emberek szerzték, akiket szökési kísérlet közben rajtakaptak, s ezért úgy álltak bosszút, hogy e verseket énekelték.

Igyekeztem minél többet kipróbálni rabtársamból, mert attól tartottam, többé nem találkozom vele. De egy idő után megmutatta, melyik az én ágyam, s megkért, fűjjam el a lámpát.

Ez az itt töltött éjszaka olyan volt, mintha egy távoli országba utaztam volna, amelyet nem is reméltem, hogy valaha megláthatok. Úgy tűnt, mintha még sohasem hallottam volna a toronyóra ütését, sem a városka esteli hangjait; mert nyitott ablakoknál aludtunk, amelyek a rácson belül voltak. Mintha szülőhelyemet a középkor fényében láttam volna: Concord folyónk a Rajnává változott át, lovagok és várak látomása vonult el előttem. Az utcákon a szabad városok öreg polgárainak hangját hallottam. Akaratlan szem- és fültanúja lettem mindannak, amit a szomszédos kiskocsmában tettek és mondtak – s ez teljesen új és ritka élmény volt számomra. Most láttam csak igazán közről a szülővárosomat. Itt jóformán a belsejében voltam. Eddig még sohasem láttam az intézményeit. Ez pedig az egyik különleges intézménye volt, mert ez a város megyeszékhely. Most kezdtem felismerni, miként tesznek-vesznek a lakói.

Másnap az ajtón levő nyíláson át, pontosan beleillő hosszúka-négyszögletes bádogláboskákban betolták a reggelinket. A láboshban fél liter csokoládé, egy darab barna kenyér meg egy vaskanál volt. Amikor beszóltak az edényekért, én, a zöld-fülű vissza akartam adni, amit meghagytam a kenyere mből, de a társam meg-

akadályozott ebben, s azt mondta, tegyem el ebédre vagy vacsorára. Kisvártatva kiengedték őt a szomszédos rétre szénát kaszálni – mindennap odament, és csak délben jött vissza. Így aztán elbúcsúzott tőlem, mondván, hogy valószínűleg nem fogunk többé találkozni.

Amikor kijöttem a börtönből – mert valaki beleavatkozott a dolgomba, és kifizette azt az adót²⁶ –, nem tapasztaltam semmilyen nagy változást, mint amelyet olyan valaki tapasztalhat, aki fiatalon került börtönbe, s botorkáló, ősz emberként kerül ki onnan. S mégis, a szememben nagyobb változás ment végbe a tájon – a városban, Massachusetts államán s az egész országon –, mint amelyet az idő múlása okozhat. Most még tisztábban láttam az államot, amelyben éltem. Felismertem, mennyire bízhatom az emberekben, akik közt éltem, mint jó szomszédokban és barátokban. Baráti vonzalmaik csak a jó időkre szóltak; nem nagyon törték magukat az igazságosságért. S azt is láttam, hogy előítéleteik és babonáik következtében éppúgy különböznek tőlem, mint a kínaiak vagy a malájok, hogy az emberiségért hozott áldozataikban semmiféle kockázatot nem vállalnak, még anyagit sem, s hogy végeredményben korántsem olyan nemes lelkűek; a tolvajjal ugyanúgy bánnak, mint ahogy az velük, s azt remélik, hogy bizonyos rítusok betartásával, néhány imádsággal, meg azzal, hogy időnként egyenes, noha haszontalan úton járnak, üdvözülhetnek. Lehet, hogy túl szigorúan ítélem meg felebarátaimat; hisz szerintem sokan közülük még csak nem is tudják, hogy a lakhelyükön létezik olyanféle intézmény, mint a börtön.

Korábban az a szokás dívott nálunk, hogy ha egy szegény adós kijött a börtönből, ismerősei üdvözölték, keresztbe tett ujjakon át néztek rá – ami a börtönablak rácsát jelképezte –, s úgy kérdezték: „Jó napot, hogy s mint?” Engem felebarátaim nem üdvözöltek, csak előbb rám néztek, majd egymásra, mintha hosszú útról tértem volna meg. Amikor börtönbe dugtak, épp a suszterhoz indultam, hogy elhozzak tőle egy cipőt, amelyet megjavított. Midőn másnap reggel kiengedtek, ott folytattam, ahol előző nap abbahagytam, s miután felvettem a megjavított cipőt, csatlakoztam egy áfonyát gyűjtő csoporthoz, amely már türelmetlenül várt rám, én voltam ugyanis a vezetőjük. Fél óra múlva – mert a lovat egykettőre felszerszámozták – már az áfonyacserjék közt jártunk, a környék egyik legmagasabb dombján, két mérföldre a városkánktól, s ott már az államnak híre-hamva se volt.

Hát ez az én „börtönéletem” története.²⁷

Az útdó megfizetése alól sohasem bújtam ki, mert éppúgy szeretnék jó szomszéd lenni, mint rossz alattvaló. Ami pedig az iskolák támogatását illeti, megteszem a magamét: nevelem polgártársaimat. Nem az adóv egyik vagy másik tétele miatt tagadom meg az adófizetést. Egyszerűen azért tagadom meg az engedelmességet az államnak, hogy hatásos formában elhatároljam és távol tartsam magamat tőle.

²⁶ Nem tudni, hogy ki fizette ki Thoreau adóját, talán Thoreau nagynénje, Maria Thoreau. (A szerk.)

²⁷ Az angol eredetiben „My Prisons”, ami Silvio Pellico (1789–1854) liberális patrióta szerző 1832-ben megjelent *Le Mie Prigioni* című – angol fordításban *My Prisons* címmel megjelent – munkájára utal, amelyben Pellico a bebörtönzésének történetét meséli el. Magyarul lásd Silvio Pellico: *Börtöneim*. Ford.: Erdélyi Károly. Bp., Franklin, 1886.

Még ha lehetséges volna, akkor se próbálnám nyomon követni a dolláromat, míg nem az állam embert vagy löfegyvert vásárol vele – a dollár ártatlan –, de igenis nyomon szeretném követni alattvalói hűségem következményeit. A valóság az, hogy a magam módján csendben háborút üzentem az államnak, noha – ahogy ez ilyen esetekben szokásos – továbbra is igyekszem, amennyire csak lehet, minden hasznát s előnyét élvezni.

Ha mások – az állam iránti együttérzésből – kifizetik a tőlem követelt adót, csak azt teszik, amit a maguk esetében már korábban megtettek, vagyis olyan mértékben segítik elő az igazságtalanságot, hogy az már az állam kívánságait is meghaladja. Ha a megadóztatott egyén iránti helytelenül értelmezett rokonszenvből kifizetik az adóját, hogy megvédjék vagyonát, vagy megakadályozzák a bebörtönzését, ez csak annak a következménye, hogy nem fontolták meg kellő bölcsességgel, egyéni érzelmeik mennyire ellenkeznek a közjával.

Ez tehát mostani álláspontom. De ilyen esetekben az ember nem is lehet eléggé óvatos, mert egyébként makacssága vagy pedig a mások véleménye iránti túlzott tisztelet károsan befolyásolja majd tetteit. Azon kell lennünk, hogy csak azt tegye, ami rá tartozik, s ami az idővel összhangban van.

Olykor eltűnökdem: ez a nép valójában jót akar, csak tudatlan; helyesen viselkednék, ha tudná a módját; miért hozom hát felebarátaimat abba a kínos helyzetbe, hogy másként kelljen viselkedniük velem, mint ahogy szeretnének. De aztán újból elgondolkodom: ez még nem indokolja, hogy úgy tegyek, mint ők, vagy eltűrjem, hogy másoknak még nagyobb, másféle kínokat kelljen elszenvedniük. Aztán máskor meg így morfondírozok magamban: ha millió és millió ember minden hév, rosszindulat vagy személyes ellenszenv nélkül néhány shillinget követel tőlem, s ha az alkotmányuk értelmében nincs is módjuk rá, hogy ezen a követelésükön változtassanak vagy azt visszavonják, én meg nem fellebbezhetek más milliókhoz, akkor miért tegyem ki magamat ennek a mindent elsöprő nyers erőnek? A hideggel és éhséggel, a szelekkel és a hullámokkal nem szegülök szembe ilyen makacsul; ezer és ezer hasonló szükségszerűségnek szó nélkül alávetem magamat. Nem dugom a tűzbe a fejemet. De amilyen mértékben ezt az erőt részben emberi s nem pedig pusztán nyers erőnek tekintem, és ha meggondolom, hogy ezekkel a milliókkal mint embermilliókkal s nemcsak mint nyers vagy élettelen dolgokkal van kapcsolatom, akkor úgy érzem, mégis fellebbezhetek: előbb és közvetlenül tőlük a Teremtőjükhöz, aztán tőlük önmagukhoz. De ha fejemet szándékosan tűzbe dugom, akkor nem fellebbezhetek sem a tűzhöz, sem a tűz Teremtőjéhez, csak magamat hibáztathatom. Ha meggyőzném magam, s beérhetném azzal, hogy az emberek olyanok, amilyenek, s e szerint is viselkednék velük, nem pedig bizonyos szempontból a szerint, hogy az én kívánságaimhoz és váramozásaimhoz képest milyennek kellene lenniük, és nekem milyennek kellene lennem, akkor – akár egy jó muzulmánna és fatalistának – be kellene érnem azzal, hogy a dolgok olyanok, amilyenek, s azt kellene mondanom, ez Isten akarata. S mindenekelőtt az a különbség, hogy velük vagy egy pusztán nyers, természeti erővel szállok-e szembe, hogy velük többé-kevésbé

hatékonyan szembeszállhatok; de azt nem várhatom, hogy mint Orfeusz,²⁸ megváltoztassam a kövek, a fák és a vadállatok mivoltát.

Egyetlenegy emberrel vagy nemzettel sem akarok perlekedni. Nem akarok szórshasogató lenni, finom különbségtételekhez folyamodni, vagy felebarátaimnál jobbnak tartani magamat. Sőt azt mondhatnám, kifogást keresek, hogy alkalmazkodhassak az ország törvényeihez. Nagyon is szeretnék alkalmazkodni hozzájuk. Valójában ebből a szempontból gyanúperrel élek önmagammal szemben minden esztendőben, amikor az adószedő megjelenik, kész vagyok megvizsgálni a szövetségi kormány és az állam cselekedeteit és magatartását, meg a nép szellemét, hátha találok valamilyen kifogást az alkalmazkodásra.

*Szüelőinkként kell tisztelnünk hazánkat,
s ha szorgalmunkat vagy szeretetiünket
e tisztelettől egyszer megtagadnánk,
viseljük terhét, és neveljük
szívünket hitre, lelkiismeretre,
s ne áhítsunk se hasznót, se hatalmat.²⁹*

Az állam, azt hiszem, minden effajta munkámat hamarosan kiveszi majd a kezemből, s akkor én sem leszek honfitársaimnál különb hazafi. Az alkotmány, kevésbé magas szempontból nézve, minden hibája ellenére is nagyon jó; a törvény és a bíróságok igen tiszteletreméltóak; még ez az állam és ez az amerikai kormány is sok tekintetben csodálatos, szinte páratlan, hálánkat kiérdemlő intézmény, ahogy azt már sokan elmondták; de kissé magasabb szempontból vizsgálva olyan, amilyennek én írtam le; s még magasabb s a legmagasabb szempontból vizsgálva, ki tudja, milyen, s hogy egyáltalán érdemes-e elgondolkodni rajta?

De hát én a kormánnyal nem sokat törődöm, s a lehető legkevesebbet töprengek majd rajta. Még ebben a világban sem élek túlságosan hosszú percek át a kormány keze alatt. Akinék gondolatai, fantáziája és képzelőereje szabadon szárnyalnak, annak szemében mindaz, ami *nem* szárnyal szabadon, sohasem fog sokáig *létezőnek* látszani, s a balga uralkodók vagy reformerek végzetesen sohasem szakíthatják félbe gondolatait.

Az emberek többsége, tudom, másként gondolkodik, mint én; de azok, akik életüket hivatásuknál fogva ilyen vagy ehhez hasonló dolgok tanulmányozásának szentelik, éppoly kevésbé elégtének ki, mint a többiek. Az államférfiak és a törvényhozók, mivel teljesen a szervezeten belül élnek, sohasem láthatják azt világosan, a maga meztelenségében. Mozgásban levő társadalomról beszélnek, de nincs azon kívül levő megfigyelőhelyük. Némi tapasztalattal és ítélőképességgel rendelkezhetnek ugyan, s bizonyára sok leleményes, sőt hasznos rendszert ötlöttek ki, amiért

²⁸ Orfeusz a görög mitológia szerint zenéjével képes volt lecsillapítani a vadállatokat, táncra indítani a sziklákat, és megállítani a folyókat. (A szerk.)

²⁹ Az idézet George Peele-nek a *The Battle of Alcazar* (Az alcazari csata) című drámája (1588–1589) II. felvonás 2. jelenetéből való. (Az idézet az 1849-es kiadásban nem szerepelt. A szerk.)

őszinte hálával tartozunk nekik, de szellemi képességük és hasznosságuk meglehetősen szűk területre korlátozódik. Általában elfelejtik, hogy a világot nem a politika és nem a szükségszerűség kormányozza. Webster³⁰ sohasem vizsgálja eléggé tüzetesen a kormányzatot, s így mérvadó véleményt nem is mondhat róla. Szavai bölcsességnek látszanak azoknak a törvényhozóknak a szemében, akik a fennálló kormány semmiféle lényeges megreformálását nem latolgatják; de a gondolkodó embereknek és azoknak a törvényhozóknak a szemében, akik minden időkre alkotnak törvényeket, még egy pillantást se vet a témára. Ismerek olyanokat, akiknek e témára vonatkozó higgadt és bölcs elmékedései egykettőre lelepleznék Webster szellemi kapacitásának és befogadóképességének korlátait. Ám a legtöbb reformer felületes nyilatkozataihoz s a politikusok még felszínesebb bölcsességéhez és ékes-szólásához képest mégis az ő szavai úgyszólván az egyedüli értelmes és értékes megnyilatkozások, s így hálásak vagyunk az égnek érte. A többiekhez hasonlítva mindig határozott, eredeti és mindenekfelett gyakorlatias. De érdeme mégsem a bölcsesség, hanem a körütekintés. Az ügyvédek igazsága nem az Igazság, hanem a következetesség vagy a következetes célszerűség. Az Igazság mindig összhangban van önmagával, s nem az a legfőbb gondja, hogy leleplezze az igazságszolgáltatást, amely az igazságtalansággal is megférhet. Webster megérdemli, hogy egyesek az alkotmány védelmezőjének nevezzék. Valóban nem osztogat csapásokat, csak védelmez. Nem vezér, hanem csak a vezérek követője. Vezérei az 1787-es férfiak.³¹ „Sohasem próbáltam – mondja –, s nem is szándékozom megpróbálni, sohasem segítettam elő, s nem is szándékozom elősegíteni, hogy felbolygassuk a megegyezést, amelynek alapján az egyes államok unióba tömörültek.” S abból kiindulva, hogy az alkotmány szentesíti a rabszolgaságot, kijelenti: „Mivel ez az eredeti szerződés részét képezi, hát ne változtassunk rajta.” Különleges éleselméjűsége és képességei ellenére sem tud valamely tényt pusztán politikai összefüggéseiből kiragadni, s olyképpen vizsgálni, mint amelyet feltétlenül az értelemnek kell eldöntenie, így például, hogy mi a teendőnk ma, itt Amerikában, a rabszolgaság tekintetében. Ehelyett az alanti kétségbeejtő válaszhoz folyamodik vagy menekül – s eközben kijelenti, hogy fenntartás nélkül, s mint magánember beszél –, amiből a társadalmi kötelezettségeknek miféle új és különleges kódexére következtethetünk? „Az a mód, ahogy a rabszolgatartó államok kormányai ezt a kérdést szabályozzák, saját belátásuktól, valamint attól a felelősségérzettől függ, amellyel választóik, a tisztesség, emberiség és igazságosság általános törvényei s Isten iránt viseltetnek. Az emberiség érzetéből vagy más okokból egyebütt létrejött szervezeteknek ehhez az égvilágon semmi köze. Sohasem kaptak, s nem is fognak kapni tőlem semmiféle bátorítást.”

³⁰ Daniel Webster (1782–1852) Massachusetts, illetve általában az Egyesült Államok északi területének egyik legjelentősebb korabeli politikusa és alkotmányjogásza, aki – Thoreau-val szemben – megalapozatlanul tartotta a magasabb rendű törvényekre való hivatkozást a politikai vitákban, mivel ilyenek szerinte nem létezhetnek az alkotmány felett, illetve azzal szemben. (A szerk.)

³¹ Az 1787-es férfiak (államférfiak) szövegezték meg az Egyesült Államok alkotmányát.

Akik az igazságnak tisztább forrását nem ismerik, folyását feljebb nem követték nyomon, azok – bölcsen – megállnak a Bibliánál és az alkotmánynál, s ott isznak belőle hódolva és alázatosan; de akik látják, honnan csordogál alá ebbe a tóba vagy abba a medencébe, azok újból nekigyürkőznek, s továbbzarándokolnak a forrása felé.

Amerikában eddig még nem akadt törvényhozói lángész. Ilyenek a világtörténelemben is csak elvétve akadnak. Szónokok, politikusok, ékesszóló emberek ezrével vannak, de olyan ember eddig még nem nyitotta szóra a száját, aki napjaink gyakran vitatott kérdéseire megoldást tudna találni. Önmagáért szeretjük az ékesszólást, s nem az igazságért, amit esetleg kinyilvánít, vagy a hősiességért, amire talán lelkesít. A mi törvényhozóink még nem tanulták meg, milyen értéket jelent a nemzetnek a szabadkereskedelem, a szabadság, az egység és a feddhetetlenség. Még az adózás és a pénzügy, a kereskedelem, a kézműipar és a földművelés viszonylag egyszerű kérdéseinek megoldására sincs meg a szellemi képességük vagy tehetségük. Ha pusztán a kongresszusi törvényhozók szószátyárkodó szellemére volnánk utalva, ha irányításukat nem helyesbíteni a nép kellő tapasztalata és hangos panaszszava, akkor Amerika nem őrizhetné meg rangját a nemzetek sorában. Ezernyolcszáz esztendeje kész, bár talán ezt nem volna szabad mondanom, az Újtestamentum; de hol az a törvényhozó, akinek elég bölcsessége és gyakorlati érzéke volna ahhoz, hogy kihasználja a fényt, amelyet az a törvényhozás tudományára áraszt?

A kormányhatalom, még az is, amelynek hajlandó vagyok alávetni magamat – mert örömet engedelmessékednek azoknak, akik nálam többet tudnak, s helyesebben viselkednek, sőt sok dologban még azoknak is, akik nálam se többet nem tudnak, se nem viselkednek helyesebben –, a kormányhatalom, mondom, még mindig tökéletlen: ahhoz, hogy feltétlen igazságos legyen, az alattvalók szentesítésére és beleegyezésére volna szüksége. Nem lehet teljes joga személyemre és vagyonomra, hanem csak annyi, amennyit átruházok rá. Az abszolút egyeduralkodótól a korlátozott egyeduralkodó felé, a korlátozott egyeduralkodótól a demokrácia felé történő haladás az egyén igazi tisztelete felé való haladást jelenti. Még a kínai filozófus is elég bölcs volt ahhoz, hogy a birodalom alapjának az egyént tekintse. Vajon a demokrácia, mai formájában, a kormányzás legtokéletesebb módját testesíti-e meg? Nem volna-e lehetséges még egy lépést tenni az emberi jogok elismerése és megszervezése felé? Addig nem lesz igazán szabad és felvilágosult az állam, amíg az egyént, mint magasabb és független hatalmat mint saját hatalmának és autoritásának forrását el nem ismeri, s nem ennek megfelelően bánik vele. Képzletben elgyönyörködöm egy olyan államon, amely végre megengedheti magának, hogy minden emberhez igazságos legyen, s az egyénnel úgy bánjon, mint felebarátjával; amely még azt sem tartaná a nyugalomával összeférhetetlennek, hogy egyik-másik egyén távol tartja magát tőle, se nem avatkozik bele az ő dolgába, se nem hagyja magát abba belevonni, feltéve hogy az illető teljesíti minden felebaráti és embertársi kötelességét. Az az állam, amely ilyen gyümölcsöt terem, s hagyja, hogy az, mihelyt megéri, lehulljon, előkészíti az útját egy még tökéletesebb és nagyszerűbb államnak, amelyet szintén elképzelttem magamnak, de eddig még sehol sem láttam.

RABSZOLGASÁG MASSACHUSETTSBEN¹

A napokban részt vettem Concord polgárainak egy gyűlésén, arra számítva, hogy mások mellett én is felszólaljak a massachusettsi rabszolgaság ügyében; de meglepődve és csalódva kellett tapasztalnom, hogy polgártársaimat Nebraska,² és nem Massachusetts sorsa hívta egybe, s hogy egyáltalán nem vágna a napirendbe, amiről beszélni terveztem. Eddig azt gondoltam, hogy a saját házunk ég, nem pedig a távoli préri;³ de annak ellenére, hogy Massachusetts számos polgára ül börtönben pusztán azért, mert megpróbált kimenekíteni egy rabszolgát a saját állama karmai közül,⁴ az egész gyűlésen egyetlen felszólaló sem fejezte ki aggodalmát ez ellen, még csak meg sem említették. Úgy tűnt, hogy kizárólag egy sok ezer mérföldre fekvő terület zavaros viszonyai érdeklik őket. Concord lakói, azt kellett tapasztalnom, semmi hajlandóságot nem mutatnak arra, hogy kiálljanak magukért a saját ügyükben, pusztán az Amerika túlsó oldalán fekvő földekről kívánták kifejezni álláspontjaikat. Buttrickeink, Daviseink és Hosmereink egyre hátrébb vonulnak, és attól tartok, hogy már a lexingtoni közlegelő sincs köztük és az ellenség között.⁵ Egyetlenegy rabszolga sincs Nebraskában. Massachusettsben viszont mindannyian rabszolgák vagyunk.

¹ Fordította: Földiák V. Endre. A fordítás alapja: Slavery in Massachusetts. In: *The Writings of Henry David Thoreau*. Vol. IV. Cape Cod and Miscellanies. Boston, Houghton Mifflin and Company, 1906. 388–408. p. Az esszé alapjául szolgáló előadást Thoreau 1854. július 4-én mondta el egy Framinghamben (Massachusetts államban) tartott abolitionista találkozón. Az esszében Thoreau az előadás szövegét (illetve naplója 1851 és 1854 közötti részeit) közölte. Az esszé kötetünk előkészületei alatt megjelent Szabó Ferenc fordításában is a *Műút* folyóirat honlapján. A szöveget kísérő minden lábjegyzet a kötet szerkesztőjétől származik.

² 1854 májusában, Thoreau előadása előtt nem sokkal fogadták el a Kansas–Nebraska törvényt, amely lehetővé tette, hogy ezek a területek államokká szerveződjenek, és hogy többségi szavazással döntsének a rabszolgaság ügyéről. A törvény ezzel felülírta az 1820-as Missouri Kompromisszumot, amely kifejezetten tiltotta a rabszolgatartás kiterjesztését ezekre a területekre, viszont jóváhagyta a rabszolgaság intézményét a rabszolgatartó államokban.

³ Thoreau itt minden bizonnyal William Lloyd Garrisonnak a *Liberator* első számában megjelent híres nyílt levelére utal, amely a rabszolgaságról a következőképpen írt: „E tárgyról nem kívánok mérsékelten gondolkodni, beszélni vagy írni. Nem és nem! Mondjátok egy embernek, akinek ég a háza, hogy mérsékelt riasztást adjon” – vö. a jelen kötet Joel Olson-tanulmányával.

⁴ 1854. május 26-án a rabszolgaság ellen küzdő abolitionisták megpróbálták kiszabadítani egy Virginia államból Bostonba szökött rabszolgát, Anthony Burns lelkész (1834–1862) a bostoni bíróság épületéből. A hatalmas áldozattal járó kísérlet nem járt sikerrel, és tizenhárom résztvevőjét később be is börtönözték.

⁵ Thoreau a függetlenségi háború concordi hőseire utal: John Buttrick (1731–1791) a concordi milícia egyik vezetője 1775-ben, Isaac Davis (1745–1775) és Abner Hosmer (1754–1775) a forradalom és függetlenségi háború első amerikai áldozatai közé tartoznak, mindketten a concordi Északi hídnál vesztették életüket.

Akik a politika iskolájában nevelkedtek, természetesen most sem képesek szembenézni a tényekkel. Megoldásaik átmeneti félmegoldások csupán. Az adósság eközben megállíthatatlanul nő, míg rendezését csak halogatják. Bár ezen a gyűlésen nem került szóba a *Fugative Slave Act* (Szökevény rabszolga törvény)⁶, de, mint tudomásomra jutott, egy másik találkozón a concordiak végül arra a tessenek-lássék megoldásra jutottak, hogy mivel az 1820-as kompromisszumot az egyik fél egyoldalúan felmondta, „ezért a Szökevény rabszolga törvényt el kell törölni”. De egy ilyen borzalmas törvényt nem emiatt kell eltörölni. A politikusok csupán annyival képesek szembenézni, hogy az útonállók már a betyárbecsülethez sem tartják magukat, de addig már nem jutnak el, hogy a valódi probléma inkább az, hogy útonállók.

Mivel gondolataimat nem volt lehetőségem kifejezni az említett concordi gyűlésen, megengeditek, hogy megtegyem itt?

Újból megtörténik hát, hogy a bostoni bíróság épületét felfegyverzett emberek tömege lepi el, akik rabságban tartanak és perbe fognak egy EMBERT,⁷ hogy kiderítsék róla: RABSZOLGA-e. Valaki tán azt gondolja, hogy az Igazság vagy az Isten Edward G. Loring⁸ bíró úr döntésére vár? Loring bíró úr csak nevetségessé teszi magát azzal, hogy ott trónol, hogy döntést hozzon egy olyan kérdésben, amely a világ kezdetétől az idők végezetéig szóló érvénnyel már eldöntött, s a döntést éppúgy tudja és elfogadja maga az írástudatlan rabszolga, mint a köréje sereglett sokaság. Nagy a kísértés, hogy feltegyük a kérdést: kitől kapta a felhatalmazását, és kicsoda ő, hogy dönthesse egy ilyen ügyben? Milyen szabályok alapján vél ítélkezni az ügyben, és milyen precedenseket tart magára nézve érvényesnek? Egy ilyen törvénytevőnek a pusztá léte is botrányos és felháborító. Nem arra kérjük hát öméltóságát, hogy hozza meg a döntését, hanem hogy hordja el az irháját!

Lázasan figyelek, hogy meghalljam végre Massachusetts kormányzójának, fegyveres erőink főparancsnokának hangját, de pusztán a füledt nyári levegőt megtöltő tücsökciripelés meg szúnyogzümögés ér el a fülemhez. A kormányzó úr azzal foglalatalkodik, hogy díszszemlén tekintse meg a hadsereget. Láttam én is, lóháton ült fedetlen fővel, a lelkesz prédikációját hallgatta. Történetesen egész életemben csak ekkor láttam kormányzót – azt hiszem, meglelnék nélküle. Ha nem alkalmas arra,

A lexingtoni–concordi csata során az amerikai szabadcsapatok először a lexingtoni közlegelőre vonultak vissza, arra számítva, hogy a fegyverek után kutató angol csapatok Concordba mennek, ahol az addigra nagyrészt máshová rejtett fegyvereket nem találják meg, majd visszatérnek Bostonba. Végül ott találtak rájuk az angol csapatok, és ott került sor a függetlenségi háború első fegyveres összecsapására.

⁶ Az 1850-ben elfogadott *Fugative Slave Act* értelmében a szökött rabszolgákat a rabszolgatartást tiltó szabad államokból is vissza kellett szolgáltatni a „tulajdonosuknak”. Egy 1793-as törvény hasonlóképpen rendelkezett, számos északi állam azonban külön jogszabályokat hozott a szökött rabszolgák visszatoloncolásának megnehezítése vagy ellehetetlenítése érdekében. A Legfelsőbb Bíróság 1842-ben úgy döntött, hogy az északi államok hatóságai nem kötelezhetők közreműködésre a szökött rabszolgák felkutatásában és elfogásában, amit ez a törvény írt felül.

⁷ A nagybetűvel és dőlten szedett szavak a szerző eredeti kiemelései, amit jelen szövegben átvettünk.

⁸ Edward Greely Loring (1802–1890) bíró a Thomas Sims és Anthony Burns ügyében hozott – az északi közvéleményt megbotránkoztató – döntéseiről vált ismertté. A kormányzó 1857-ben végül eltávolította a hivatalából.

hogy megvédjen attól, hogy emberrablók elragadjanak, mi hasznom lehetne a létezéséből egyáltalán? A szabadságunk van veszélyben, s ő a vaksötét éjben botorkál. Egyszer egy köztisztviselőnek örvendő lelkész azt mondta nekem, hogy azért választotta ezt a pályát, mert ez engedte számára a legtöbb időt arra, hogy irodalmi passzióinak hódolhasson. Mondhattam volna neki, hogy legyen inkább kormányzó.

Három éve, a Sims-tragédia idején,⁹ azt kérdezgettem magamtól, hogy ha van egy olyan ember, vagy legalább hivatalnok, mint Massachusetts kormányzója, akkor hol volt és mit csinált azokban a hetekben? Ezen erkölcsi földrengés idején valóban megtett mindent, ami a hatalmában állt? Úgy vélem, hogy a történeknél kegyetlenebb szatírárt költeni sem lehetett volna róla, ezért annál húsbavágóbb sértés nem is érhetne volna, mint hogy még kérdezni sem jutott eszébe senkinek felőle az egész ügy alatt. A legrosszabb és a legtöbb, amit megtudhattam róla, az az, hogy nem ragadta meg az alkalmat, hogy hírt adjon magáról, hogy jó hírnévre tegyen szert. Legalább *lemondott* volna! Annak legalább lett volna híre. Végig úgy tűnt, mintha ez a hivatal, mintha ez az ember nem is létezne. Ettől függetlenül semmi kétsége nem támadt afelől, hogy hivatalát megtartsa-e. Nekem ő nem volt kormányzóm. Engem ő nem kormányzott.

Legalább ebben a mostani ügyben lehetett valamit hallani a kormányzó felől. Miután ő és az Egyesült Államok kormánya egy életre sikeresen elrabolták egy ártatlan fekete embertől a szabadságát, és amennyire csak tudták, az emberi méltóságát is, tartott egy beszédet a cinkostársainak – egy tiszteletére szervezett díszvacsorán!

Saját szememmel olvastam azt a friss massachusettsi törvényt, amely megtiltja, hogy az állam bármelyik hivatalnok, „örizetbe vegyen vagy segédkezzen az őrizetbe vételében” bárhol az állam határain belül „bárkinek azért, mert szökevény rabszolga-ként körözik”. Az is köztudomású volt azonban, hogy egy szökött rabszolgát a szükséges erő hiányában nem lehet kiszabadítani egy szövetségi rendőrtiszt őrizetéből legalább addig, amíg a bíróság nem dönt a sorsáról.

Én úgy hittem, hogy a kormányzó bizonyos értelemben a végrehajtó hatalom feje; hogy kormányzóként az a feladata, hogy betartassa az állam törvényeit, emberként pedig az, hogy mindeközben ne sértse meg az emberiesség törvényeit. Mégis, úgy tűnik, hogy amikor fontos szerepe lehetne, akkor hasztalannak, vagy még annál is rosszabbnak bizonyul, és eltűri, hogy Massachusetts hatályos törvényeit figyelmen kívül hagyják.¹⁰ Persze lehet, hogy tévedek egy kormányzó feladataival kapcsolatban – ám ha kormányzónak lenni annyit jelent, hogy az ember lemoshatatlan szegyennek teszi ki magát, hogy feladja emberségének egy részét, akkor ezen túl nagyon fogok vigyázni, hogy még véletlenül se találjam magam Massachusetts kormányzói székében. Sok időt azért nem töltöttem Massachusetts törvényeinek áttanulmányozásával – nem túl hasznos olvasmány. Nem mindig mondanak iga-

zat, és nem mindig gondolják komolyan, amit mondanak. Számomra csupán annyit volt fontos tudni, hogy a kormányzó befolyása és hatalma a rabszolgatartó, és nem a rabszolga pártján állt, a bűnösén és nem az ártatlanén, nem az igazság pártján, hanem az igazságtalanságén. Soha nem láttam még az embert, akiről ennyit beszélek – igazság szerint egészen eddig nem is tudtam, hogy ő a kormányzó. Egyszerre hallottam róla és Anthony Burnsről, és nem kétlem, a többség hasonlóan van ezzel. Ilyen messze vagyok attól, hogy ő engem kormányozzon. Nem hibáztatom azért, mert mindaddig nem hallottam felőle, csak azért, amit akkor hallottam. A legrosszabb, amit mondhatok róla, hogy nem bizonyult jobbnak, mint jó eséllyel az állam polgárainak többsége bizonyult volna az ő helyzetében. Azt hiszem, egyszerűen képtelen volt felnőni az alkalomhoz.

Massachusetts állam teljes hadereje egy Virginia állambeli rabszolgatartó, bizonyos Suttle úr korlátlan rendelkezésére állt, hogy elfoghassa az embert,¹¹ akit a tulajdonának tekint; polgártársunkat viszont egyetlen katona sem védte meg ettől az emberrablástól! Tán emiatt tartjuk ezt a sok katonát? Emiatt *gyakorlatoztatjuk* őket éjjel-nappal immár 79 éve?¹² Arra képezzük ki pusztán őket, hogy kirabolják Mexikót,¹³ és arra, hogy menekült rabszolgákat szolgáltatassanak vissza uraiknak?

Épp a minap, valamelyik este dobszót hallottam az utcáinkon. *Gyakorlatozott* a hadsereg – miért is? A város kakasainak, ha nagyon akarom, még el tudom nézni, hogy folytatják a kukorékolást – mert talán nem csaptak oda nekik reggel. De a „gyakorlatozóknak” képtelen vagyok megbocsátani az érzéketlen dobpergésért. A rabszolgát pontosan ilyenek szállították vissza, ugyanilyen katonák, akikről ebben az összefüggésben a legjobb, amit el lehet mondani, hogy nyilvánvaló bolondok, akiket az öltözköcsük miatt könnyebb észrevenni.

Három éve, alig egy héttel az után, hogy a bostoni hatóságok összegyűltek, hogy visszatoloncoljanak a rabszolgaságba egy teljességgel ártatlan embert, akiről nagyon jól tudták mind, hogy teljességgel ártatlan, Concord lakói megkongatták harangjaikat és megdörgették ágyúikat, hogy megünnepeljék a szabadságukat – és a concordi hídnál¹⁴ harcoló őseik szabadságszeretét és bátorságát. Mintha az a hárommillió azért harcolt volna, hogy míg magát szabaddá teszi, addig másik hárommilliót rabszolgaságban tartson. Szabadságunkat jelképező csákokinkból bohócsipka lett. Számomra teljesen érthetetlen, de úgy tűnik, sokan polgártársaim közül úgy vannak vele, hogy ha szegényfához kötöznék őket, s ha pusztán egyetlen kezüket tudnák kiszabadítani, azt arra használnák, hogy harangokat zúgassanak s ágyúkat dörgessenek *saját* szabadságuk örömére. Városom némely lakója kihasználta hát ezt a szabadságot: zúgatott

¹¹ Értsd: Anthony Burnst.

¹² Az előadás 79 évvel az után hangzott el, hogy a lexingtoni–concordi ütközettel kezdetét vette az amerikai függetlenségi háború.

¹³ Thoreau a mexikói–amerikai háborúra (1846–1848) utal, ami Texas Egyesült Államokhoz csatolásán keresztül egyúttal a rabszolgatartás kiterjesztését is jelentette.

¹⁴ A lexingtoni közlegelőn történt összecsapást követően az amerikai és a brit csapatok a Concord folyón lévő Északi hídnál kerültek újra tűzharcba, amelynek során az amerikai fegyveresek visszaszorították a brit katonákat. Lásd még 5. sz. lábjegyzet.

⁹ Thomas Sims (1834–?) Georgia államból szökött meg 17 évesen, majd 1851 áprilisában Bostonban elfogták, és visszatoloncolták Georgiába, ahol nyilvánosan megkorbácsolták.

¹⁰ Thoreau vélhetően azokra a személyi szabadság védelméről szóló törvényekre (*Personal Liberty Laws*) utalt, amelyeket az északi államokban az 1840-es években kifejezetten a szökevény rabszolgák védelmében hoztak.

meg dörgetett becsülettel. Eddig terjedt a szabadságuk, mely másnapra a harangok hangjával halt el, az ágyúk füstjével oszlott a semmibe.

Az sem volna nevetségesebb ennél, ha a börtönben a rabok azt kívánnák, hogy az összes puskaport efféle tiszteletadásra használják, és megkérnék az őreiket, hogy ugyan lövöldözzenek meg harangozzanak már nekik egy kicsit, ők majd a rácsok mögül gyönyörködnek benne.

Ezt gondoltam akkor a szomszédaimról.

Amikor megkondultak a harangok és eldördültek az ágyúk, Concord értelmes és jóérzésű polgárai nem 1775. április 19-ére¹⁵ gondoltak büszke szívvel, hanem 1851. április 12-ére,¹⁶ szegyenkezve. De most legalább félig-meddig eltemettük a régi szégyent – egy újabb alá.

Massachusetts úgy várta Loring bíró úr döntését, mintha az felmenthetné saját bűne alól. Legnyilvánvalóbb és legszörnyűbb bűne alól, hogy a döntést egy bírónak engedte át egy ilyen ügyben. A bíróságon valójában Massachusetts ült a vádlottak padján. És államunk minden egyes pillanatban, amikor halogatta Burns felszabadítását, elítéltetett, minden egyes pillanatban, amikor habozik, hogy jóvátegye bűnét, elítéltetik. Ügyében Isten a bíró, nem Edward G. Isten, egyszerűen csak Isten.

Szeretném, ha belegondolna végre ez az ország, hogy bármi is legyen az emberi törvény, sem egy egyén, sem egy nemzet nem követhet el semmiféle igazságtalanságot, a legkisebbet sem büntetlenül, senkivel, a legelesettebbekkel szemben sem. Az a kormány, amely szándékosan és következetesen igazságtalanságot követ el, hosszú távon az egész világ nevetségének tárgya lesz.

Sok szó esett már az amerikai rabszolgaság intézményéről, de véleményem szerint fogalmunk sincs arról, hogy mi is az, hogy rabszolgaság. Ha én a Kongresszus elé terjesztenék egy törvénytervezetet, hogy csináljunk az emberiségből egy hatalmas kolbászt, nem kétséges, hogy mindenki megmosolyogná a javaslatomat; de ha valaki esetleg elhinné, hogy komolyan gondolom, akkor úgy vélné, hogy valami sokkal borzalmasabbat terjesztek elő mindennél, amit a Kongresszus valaha megszavazott. Ám ha ez a valaki azzal érvelne nekem, hogy egy embert kolbászba tölteni sokkal borzalmasabb, akár csak egy kicsivel is borzalmasabb dolog, mint rabszolgaságba taszítani, vagy mint megszavazni a Szökevény rabszolga törvényt, akkor én azt mondanám, hogy az illető kétségkívül megőrült, hogy nincs az eszénél, hogy olyan különbséget mesél be magának, ami nem létezik. Az egyik ugyanannyira észszerű javaslat, mint a másik.

Hangoztatják sokan sokfelé, hogy ezt a törvényt lábbal kéne tiporni. Miért is? Ha valaki egyenesen jár, óhatatlanul is a lába alá kerül. Ez a törvény nem ér fel az elménk, a gondolat szintjére: a természetes helye a földön van, a porban. Porban született, sárban nevelkedett, poshadt pocsolóban képes csak élni, ahová az embernek csak a

lába való; aki felszegett fejvel, szabadságának tudatában, és nem a hinduk irgalmával, minden pondrót gondosan kerülgetve jár, az feltétlenül rá fog lépni és össze fogja ti-porni; a törvényt is, és vele együtt megalkotóját, Daniel Webstert¹⁷ is, mint a ganaj-túró bogarat a ganéjával együtt.

Az elmúlt napok eseményei értékes kritikául fognak szolgálni országunk igazságszolgáltatásának működésére nézve, vagy inkább megmutatják, hogy mik a valódi forrásai az igazságnak egy közösségben. Odáig jutottunk, hogy a szabadság barátai, a rabszolga barátai megremegtek, amikor megtudták, hogy sorsáról az ország törvényszékei döntenek majd. Szabad ember nem reménykedik abban, hogy *igazságot* szolgáltatnak egy ilyen ügyben. A bíró dönthet így is, úgy is, legjobb esetben is a véletlenül múlik. Nyilvánvaló, hogy nem illetékes egy ilyen fontos ügyben. Nincsen precedens, ami alapján dönthetne: legfeljebb ő teremthet precedenst a jövő számára. Én sokkal inkább bíznék az emberek véleményében. Az ő szavazatuk legalább érne valamit, még ha nem is sokat. De egy bíró esetében nincs másról szó, mint egyetlen jelentéktelen személy kénytelen-kelletlen döntéséről, bármi is legyen az.

Bizonyos szempontból végzetes a bíróságok számára, amikor az emberek arra kényszerülnek, hogy hozzájuk igazodjanak. Nem hiszem, hogy a bíróságok csupán azért vannak, hogy nyilvánvaló kérdésekben vagy mindennapos polgári ügyekben döntenek, de az a gondolat akkor is rémisztő, hogy bármelyik bíróság kezébe adjuk a döntést, hogy hárommillió embernek, az ország hatodának, van-e joga arra, hogy szabad emberként éljen. Ebben az esetben mégis az *igazságszolgáltatásra* bíztuk a kérdést: az Alkotmánybíróságra, amely, mint mindannyian tudjuk, egyedül az alkotmányt fogadva el autoritásként, úgy döntött, hogy három millió ember rabszolga, és az is marad.¹⁸ Ezek a bírák pusztán a tolvajok és a gyilkosok eszközeinek minőségellenőrei, akik megmondják nekik, hogy működik-e az erővágó meg a karabély vagy sem, és azt gondolják, hogy felelősségük itt véget is ér. Volt egy fontosabb ügy is az asztalukon, amelyet mint Istenre felesküdtött bíráknak nem volt joguk félretolni, amelyben hogyha képesek lettek volna méltó döntést hozni, megmenekülhettek volna a megaláztatástól. Az ügy magáé a gyilkosé volt.

A törvények soha nem fogják szabaddá tenni az embereket; az embereknek kell szabaddá tenni a törvényeket. Azok tisztelik valóban a törvényes rendet, akik a törvényeket akkor is betartják, amikor az állam megszegi azokat.

Az igazi bíró ezen a világon, a bíró, akinek szava egy ember sorsát az örökkévalóság számára dönti el, nem az, aki pusztán hoz egy döntést a törvények alapján, hanem az, bárki is legyen, aki az igazság iránti szeretete révén, emberi szokások és hagyományok által nem befolyásolva, valódi és igaz véleményt és *ítéletet* képes

¹⁷ Daniel Webster (1782–1852) a Szökevény rabszolga törvény egyik legtekintélyesebb támogatója (a törvény elfogadásakor az Egyesült Államok külügyminisztere) volt. Az északi államok közvéleményével és hatóságai-val szemben a törvény határozott betartatása – így például a Shadrach Minkinst 1851-ben a bostoni bíróság épületéből kiszabadító és Kanadába szöktető bostoni polgárok büntetőjogi felelősségre vonása – mellett érvelt.

¹⁸ A szerző az 1857-es *Dred Scott v. Stanford* döntésre utal, amely szerint az Egyesült Államok fekete lakosai nem lehetnek az ország állampolgárai, akár rabszolgák, akár szabadok.

¹⁵ A lexingtoni–concordi csata napja.

¹⁶ Thomas Simst ezen a napon kísérté több száz szövetségi katona a kikötőbe, hogy visszatoloncolják Georgia államba.

mondani. Ő az, aki valóban *ítél*. Bárki, aki képes meglátni az igazságot, magasabbról kapta megbízatását, mint a legeslegfelsőbb e világi bíró, aki csak a törvényeket követi. Ő helyeztetik a bíró bírójának posztjára. Megdöbbenő, hogy ilyen egyszerű igazságokat is ki kell mondani!

Egyre inkább biztos vagyok abban, hogy bármilyen közügyben fontosabb odafigyelni a vidék, mint a város véleményére. A város nem *gondolkodik* sokat. Bármilyen erkölcsi kérdést illetően inkább kérdezném Boxborót,¹⁹ mint Bostont és New Yorkot együttvéve. Amikor az előbbi beszél, úgy érzem, hogy valaki tényleg *szólt*, hogy létezik még *emberiség*, hogy egy józan ésszel bíró egyén élt a jogaival – hogy néhány előítéletektől mentes ember a hegyek között alaposan megfontolt valamit, és pár értelmes szóval megváltotta a szégyentől az emberiséget. Amikor egy ismeretlen vidéki kisvárosban a farmerek összejönnek egy gyűlésre, hogy elmondják a véleményüket valamiről, ami lázban tartja az országot, szerintem az az igazi Kongresszus, a legtisztéletreméltóbb, amely valaha összeült az Egyesült Államokban.

Nyilvánvaló, hogy Massachusettsben élesen kezd elválni legalább két párt: a városé és a vidéké. Persze tisztában vagyok vele, hogy a vidék is éppen eléggé kegyetlen, de jó érzéssel tölt el a hit, hogy egy picivel azért mégiscsak jobb. Eddig viszont csak kevés fórum volt, ha volt egyáltalán, ahol szóhoz juthatott. A szerkesztőségi cikkek, amiket olvasunk vidéken, ugyanúgy, ahogy a hírek is, a városokból jönnek. Gyakoroljuk hát mi, az ország lakosai, kicsit önmagunk tisztelétét! Csupán a legszükségesebbek, a ruha és az élelmiszer beszerzése végett támaszkodjunk a városokra. Ha pedig olvassuk a város véleményét, legyen mellette sajátunk is.

Sok más fontos teendőnk egyikeként javasolnám egy legalább annyira átfogó és erőteljes támadás indítását a sajtó irányába is, mint amilyet korábban sikerrel intéztünk az egyház ellen. Az egyház sokat fejlődött az elmúlt néhány évben, a sajtónak viszont jóformán a teljes egésze korrupt. Megítélésem szerint országunkban a sajtónak szélesebb körű és ártalmasabb a hatása, mint az egyháznak akár a legsötétebb korszakában volt. Nem vallásos nép vagyunk, hanem politikusok nemzete. Nem igazán érdekel minket a Biblia; az újságok annál inkább. Bármilyen politikai gyűlésen – amilyen például Concordban is volt a minap – mennyire komolytalan volna, ha valaki a Bibliából idézne! Mekkora súlya volna azonban egy újságból vagy az alkotmányból származó idézetnek! Az újság a Biblia számunkra, amit minden reggel és minden délután olvasunk, állva és ülve, gyalog és lóháton. Biblia, amit mindenki a zsebében hord, ami ott van minden asztalon és pulton, amit a posta és ezer hittérítő folyamatosan szállít és terjeszt. Egyszerűen ez az egyetlen könyv, amelyet Amerika adott ki, az egyetlen könyv, amelyet Amerika olvas. Hatása mindenre kiterjed. A szerkesztő a pap, akit boldogan követünk. Az adó egy cent naponta, saját padra pedig nem kell költeni ebben a templomban. De hány prédikálja e papok közül az igazságot? Számos világlátott külföldi utazó erősített meg azon véleményemben, hogy valószínűleg soha nem volt még ország a világon, amelyet olyan gátlástalan zsarnokok osztálya

uralt volna, mint amilyen – pár nemes kivétellel – az amerikai sajtó szerkesztőie. És míg ők a saját szolgálékúságuk szerint élnek és ítélnék, az az embereknek nem jó, mert a legalantasabb ösztöneikre építve az olvasóik meg olyanok, mint azok a kutyák, akik saját okádékukat falják.

A *Liberator* és a *Commonwealth*²⁰ volt egyedül az a két újság legjobb tudomásom szerint Bostonban, amely hallatta a hangját, és elítélte a hatóságok gyávaságát és kegyetlenségét három évvel ezelőtt. Az a mód, ahogyan a Szökevény rabszolga törvényről és Thomas Sims visszahurcolásáról írt a többi lap szinte kivétel nélkül, egyszerűen méltatlan volt, a vidékhez bizonyosan. Elsősorban azért cselekedtek így, gondolhatnánk, mert úgy vélték, ez tetszik majd a törzsolvasóiknak: láthatóan fogalmuk sem volt, hogy ennél józanabb, emberi érzések uralkodnak, legalábbis az állam belső részeiben. Mondogatják, hogy valamelyest javultak azóta, de köpönyegforgatásuk mértéke még mindig megdöbbenő. Ezt a szerepet tanulták, ez az, amit tudnak.

De szerencsére ezek a prédikátorok a reformer fegyverei számára még inkább lőtávolban vannak, mint az egyház hitszegő papjai. New England szabad polgárainak csak bojkottálniuk kell az újságokat, csak meg kell vonniuk azt a napi egy centet, hogy egy jó adag azon nyomban eltűnjék közülük. Egyszer egy tiszteletre méltó ismerősöm vett egyet Mitchell *Citizen*jéből²¹ a vonaton, és azzal a lendülettel ki is hajította az ablakon. De nem fejezte-e volna ki még végletebben megvetését, ha meg sem veszi?

Amerikaiak ezek? Új-angliaiak?²² Lexington, Concord, Farmingham lakói, akik olvassák és támogatják a *Boston Postot*, *Mailt*, *Journalt*, *Advertisert*, *Curiert* és *Timest*? Ezek az Unió büszkeségei? Nem vagyok újságolvasó ember, lehet, hogy a legrosszabbat ki is hagytam.

Jelenthet akár maga a rabszolgaság nagyobb szolgálást, mint amit ezek az újságok tanúsítanak? Van olyan mocsok, amit ezek ne nyálnának meg, és ami ne válna a nyáluktól még bűdösebbé? Nem tudom, hogy a *Boston Herald* létezik-e még, de emlékszem rá, hogy a kezembe került Sims visszatoloncolásának idején. Nem játszotta vajon tökéletesen a szerepét, lehetett volna hűségesebben szolgálni urát? Lapulhatott volna még inkább a földhöz? Hogyan alacsonyulhat le valaki még magához képest is ennyire? Tehet többet, mint hogy végtagjait rakja a feje helyére? Hogy a fejéből lábfejet csinál? Amikor gondosan feltűrve ingujjaim a ke-

²⁰ A *Liberator* (1831–1865) egy, a rabszolga-felszabadítás és a nők egyenjogúsága mellett elkötelezett hetilap volt, amit elsősorban William Lloyd Garrison (1805–1879) szerkesztett. A *Commonwealth* (1851–1853) Julia Ward Howe (1819–1910) és Samuel Gridley Howe (1801–1876) abolitionista újságja volt.

²¹ John Mitchel (1815–1875) egy ír nacionalista szerző és aktivista, a *Citizen* című újság alapítója, aki nyíltan rasszista érveléssel támogatta a rabszolgaság intézményét és a rabszolga-kereskedelmet, ezért álszentnek tartotta az abolitionistákat, mivel úgy vélte, hogy az ír parasztok vagy az angol városokban robotoló ír munkások rosszabb helyzetben voltak, mint a rabszolgák. (Thoreau pontatlanul írta Mitchel vezetéknevét.)

²² Új-Anglia az Egyesült Államok északi része (Connecticut, Maine, Massachusetts, New Hampshire, Rhode Island és Vermont államok területe), ahol Thoreau is lakott, és ahonnan a brit uralommal szembeni ellenállás az 1770-es években elindult.

¹⁹ Concordtól nyugatra fekvő kistelepülés, amit Thoreau előadásának idejében kb. 400-an laktak.

zembe vettem az újságot, minden bekezdéséből a csatornák szörcsögését hallottam átszűrődni. Úgy éreztem, mintha a szennyvízből halásztam volna ki, mintha egy szerencsebarlang, egy lebuji, egy kupleráj himnuszát olvasnám, amely a tőzsde himnuszával csendül harmóniába.

Az észak, a dél, a kelet és a nyugat polgárainak többsége nem az elvek embere. Ha szavaznak, nem azért küldenek valakit a Kongresszusba, hogy az emberiséget képviselje, hanem hogy mialatt testvéreiket pusztán szabadságszeretetük miatt korbácsolják meg és akasztják fel, mialatt – és ide mindazt a szörnyűséget beilleszthetném, amit a rabszolgaság jelent –, de őket csak az érdekli, hogy miként lehetne jobban gazdálkodni a fával, a vassal, a kővel meg az arannyal. Tegyé, amit csak akarsz, drága kormány, a szerelmemmel és a gyerekeimmel, az anyámmal és a bátyámmal, az apámmal meg a nővéremmel, én betűről betűre követem parancsaid. Persze, fájni fog, ha bántod, ha rabszolgahajcsárok kezei közé lököd őket, hogy kutyákkal vadászszanak rájuk, hogy halálra korbácsolják őket, de mindegy, én békésen követem választott hivatásomat e békés földön, amíg majd egyszer valamikor véletlenül, mikor meggyásoltam a halottakat, meg nem tudlak végre győzni, hogy könyörülj. Így látja a világot, így beszél Massachusetts.

Mondanom sem kell, hogy előbb nyúlnék gyújtózsínór után, hogy felrobbantsam ezt a rendszert, mintsem hogy én is eszerint cselekedjek; mivel szeretem az életemet, a fény felé törekszem, ha össze is omlik a sötét föld alattam, és hívom anyám és testvérem is, hogy kövessenek utamon.

Szeretném emlékeztetni polgártársaimat, hogy elsősorban embernek kell lenniük. Amerikaiaknak csak ezután, a maga idejében. Mindegy, hogy mennyire értékesek a törvények a tulajdon vagy akár az élet megvédésének tekintetében, ha az emberiséget nem védik egyáltalán.

Sajnos azt kell mondanom, kétlem, hogy van akár csak egyetlen bíró is Massachusettsben, aki képes lenne lemondani hivataláról, és ártatlan kenyérkereset után nézni, mikor arra kényszerítik, hogy egy olyan törvény nevében hozzon ítéletet, amely Isten törvényével ellentétes. Muszáj belátnom, hogy bíránk éppen annak a katonának a szintjére helyezték magukat (vagy éppen olyan jellemmel bírnak csupán, mint az a katona), aki bárhova lö, ahova csak parancsolják neki. Éppen annyira eszközök, épp annyira jelentéktelenek. Azért bizonyosan nem jár nekik tisztelet, mert nem a testüket, hanem a tudatukat és a lelkiismeretüket tartják szolgátságban.

A bírák és a jogászok és a gyakorlat emberei – ilyen egyszerű az egész – hihetetlenül alacsony és alkalmatlan mérce alapján tárgyalják ezt az ügyet. Nem azt mérlegelik, hogy a Szökevény rabszolga törvény helyes-e, hanem azt, ahogy ők mondják: *alkotmányos-e*. Az erény alkotmányos vagy a bűn? Az igazság alkotmányos vagy az igazságtalanság? Egy ilyen életbevágó erkölcsi kérdésben épp olyan méltatlan az a fölvetés, hogy egy törvény alkotmányos-e vagy sem, mint az, hogy jövedelmező-e vagy sem. Ragaszkodnak hozzá, hogy az emberiség helyett a legrosszabb emberek szolgálói legyenek. Nem az a kérdés, hogy te vagy a nagyapád hetven évvel ezelőtt nem paktált-e le az ördöggel, és így nem tartozunk-e neki, hanem az, hogy végre

most az egyszer szolgálod-e Istent minden gyáva hitszegés ellenére, amit magad vagy őseid elkövettetek – hogy engedelmeskedsz-e az örök és egyedül igazságos ALKOTMÁNYNAK, amelyet Ő, és nem valamilyen Jefferson vagy Adams²³ írt bele lényedbe.

A dolog arra fut ki, hogy amennyiben a többség megszavazza, hogy az ördög legyen az Isten, akkor a kisebbség eszerint éli majd az életét abban reménykedve, hogy egyszer talán egy döntő szavazattal majd Isten visszakérül a pozíciójába. Ez a legnemesebb elv, amit képes vagyok felfedezni szomszédaimban. Ezek az emberek úgy viselkednek, mintha nyugodtan csúszhatnának lefelé a lejtőn amennyit tetszik, merthogy idővel lesz majd egy pont, ahol majd megfordulhatnak, hogy fölfelé is csússzanak egy kicsit. Ez a gyakorlatiasság a legkisebb ellenállás felé haladást jelenti, ez az út pedig mindig lefelé visz. De hát az igazságot nem lehet „a gyakorlatiasság” alapján előmozdítani. Nem lehet hegynek fölfelé csúszni. Aki erkölcsi ügyekben csúszik, az bizony lefelé csúszik.

Így hát rendületlenül tiszteljük mind Mammont:²⁴ az Iskola, az Állam, az Egyház; a hetedik napon pedig felhőrdülve átkozzuk Istent az Unió egyik végétől a másikig.

Soha nem tanulja meg az emberiség, hogy a politizálás nem erkölcs? Hogy az soha nem biztosít semmilyen erkölcsi jogot, mert csupán a gyakorlatiasság elvét követi? Hogy az mindig a rendelkezésre álló jelöltet választja, aki rendre az ördög, és hogy a szavazóknak így semmi joguk nincs meglepődni azon, hogy az ördög nem angyalként viselkedik? Politikusok helyett becsületes emberekre van szükség, akik az alkotmánynál és a többség döntésénél magasabb törvényhez tartják magukat. Az ország sorsa nem azon múlik, hogy miként szavazol, mert ebben a játékban a legsilányabb ember is ugyanannyit ér, mint a legjobb; nem azon múlik, hogy milyen papírt engedsz a kezedből a szavazóurnába egyszer egy évben, hanem hogy milyen embert engedsz a szobádból az utcára minden egyes reggel.

Amivel Massachusettsnek törődnie kéne, az nem a Kansas–Nebraska törvény, nem a Szökevény rabszolga törvény, hanem az, hogy maga is rabszolgatartóvá és szolgálékúvé vált. Bontsa hát fel Massachusetts a szövetségét a rabszolgatartókkal.²⁵ Habozhat, húzódozhat, mondhatja, hogy azért csak olvassuk el még egyszer az alkotmányt, de akkor sem talál semmilyen bölcs törvényt vagy precedenst arra nézve, hogy akár egyetlen pillanatig is fenn kellene tartani az Uniót egy ilyen esetben.

És amíg az állam nem teszi meg kötelességét, addig vele függessze fel összes lakója a szövetséget, egészen addig, amíg nem teljesíti a kötelességét.

Az elmúlt hónap eseményei megtanítottak arra, hogy ne bízzak a hírnévben. Azt látom, hogy nem finoman kiemel, hanem vadul ünnepel. Képtelen értékelni egy cse-

²³ John Adams (1735–1826) és Thomas Jefferson (1743–1826) az Egyesült Államok második és harmadik elnöke, a Függetlenségi nyilatkozat aláírói, liberális filozófusok és politikusok, akiket az „alapító atyák” (*Founding Fathers*) között tartanak számon.

²⁴ Az e világi javak metaforája a *Targumokban*, a *Talmudban* és az *Újszövetségben*. Lásd pl.: „Senki sem szolgálhat két úrnak. Mert vagy az egyiket gyűlöli és a másikat szereti; vagy az egyikhez ragaszkodik és a másikat megveti. Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak.” (Máté, 6:24)

²⁵ A „Nincs Unió a rabszolgatartókkal” az abolitionista mozgalom egyik legfontosabb jelszava volt, és a *Liberator* című, korábban említett hetilap mottója.

lekedet egyszerű hősiességét – mindent csak felszíni következményei alapján képes megítélni. Rekedtre dicséri a bostoni teadélután viszonylag könnyű vállalkozását, viszont elhallgatja a bátrabb és önzetlenebbül hősiessé ostromát a bostoni bíróságnak, pusztán azért, mert sikertelen volt.²⁶

Szégyenteljes módon az állam hidegvérrel fogta perbe és fenyegette meg szabadságuk vagy életük elvesztésével ezeket az embereket azért, mert elvégezték helyette a feladatát. És ezt hívják *igazságszolgáltatásnak*! Azokat, akik megmutatták, hogy képesek kiemelkedően helyesen cselekedni, valószínűleg bilincsbe verik, a *jó viselkedésükért*. Az állam azon lakói pedig, akikről az igazság megkövetelné, hogy bűnösnek vallják magukat, minden gyanú felett állnak. Amíg a kormányzó, a polgármester és az állam számtalan hivatalnoka szabadlábon van, a szabadság bajnokai börtönben ülnek.

Kizárólag azok büntelenek, akik elkövették egy efféle bíróság megsértésének bűnét.²⁷ Minden embernek kötelessége meggyőződnie arról, hogy befolyását az igazság oldalán veti-e be, a bíróságok pedig tegyék, amit jónak látnak. A rokonszenvem teljes egészében a vádlottaké, ellenszenvem pedig teljes egészében a vádlóké és a bíráké ebben az ügyben. Az igazság édes és harmonikus; az igazságtalanság durva és hamis. A bíró továbbra is csak csépli az orgonáját, de semmiféle zenére emlékeztető dolog nem jön ki belőle, legfeljebb a kurbli tekerésének hangja. Azt gondolja, hogy a zene a kurbliban van, a tömeg meg továbbra is dobálja neki a garasokat, mintha mi sem történt volna.²⁸

Szerintetek az a Massachusetts, amely ezt teszi, amely nem koszorúzza habozás nélkül meg ezeket az embereket, amelynek jogászai és még bírái is olcsó köntörfalázásra kényszerülnek, hogy valamelyest csillapítsák ösztönös igazságérzetüket – szerintetek ez az állam lehet bármi más, mint sekélyes és szolgai? Tényleg ez az állam lenne a szabadság bajnoka?

Mutassatok nekem egy szabad államot, mutassatok egy bíróságot, amely valóban az igazságot szolgálja, és én harcolni fogok érte, ha kell; de mutasd nekem Massachusetts államot, és megtagadom a hűségemet tőle, bíróságait pedig semmibe veszem.

A jó kormány onnan ismerszik meg, hogy értékesebbé teszi az életet, a rossz pedig onnan, hogy kevésbé értékesé. Megengedhetjük magunknak, ha egy vasúti pálya és más anyagi dolgok veszítenek az értékükből, hisz ez csak arra szorít minket, hogy egyszerűbben és gazdaságosabban éljünk; de mi van akkor, ha az életünk értéktelenedik el! Hogyan várhatnánk ennél is kevesebbet az embertől és a természettől, hogyan spórolhatnánk ennél is inkább az erőnnyel és minden nemes tulajdonsággal? Az elmúlt hónapban úgy éltem – és úgy vélem, minden massachusettsi így volt ezzel, akibe szorult valamennyi hazafias érzület –, hogy folyamatosan azt éreztem, valami

hatalmas és meghatározhatatlan veszteség ér. Először nem tudtam, hogy mi bánt. De aztán rájöttem, hogy a hazámat veszítettem el. Soha nem tartottam nagy becsben az állam kormányát, amelyben élek, de bolondul azt hittem, hogy ennek ellenére talán élhetem itt az életem, a saját dolgaimmel törődve, elfeledkezve a kormányról. Számomra legrégebbi és legértékesebb törekvéseim vesztek, nem is tudom elmondani, hogy mennyit, a vonzerejükből, és úgy érzem, az itteni életembe való befektetésem ér jóval kevesebbet, mióta Massachusetts szántszándékkal visszaküldött egy ártatlan embert, Anthony Burnst, a rabszolgaságba. Eddig talán abban az illúzióban éltem, hogy az életemet valahol a menny és a pokol között töltöm, de most már nem tudom magam meggyőzni, hogy nem *teljes egészében* a pokolban élek. A Massachusetts nevű politikai szerveződés területe számomra erkölcsi értelemben teljes egészében vulkáni hamuval és salakkal van borítva úgy, ahogy az alvilágot írja le Milton. Ha van pokol, ami elvtelenebb, mint vezetőink és azok, akiket vezetnek, azt nagyon szeretném látni. Maga az élet ér kevesebbet minden fontos kellékével együtt. Képzeld el, hogy van egy kis könyvtár, amelynek a falait festmények díszítik – körülötte kis kertecske –, ahol a tudományos és irodalmi passzióidnak hódolsz, és egyszer csak észreveszed, hogy a házad mindennel együtt, ami benne van, a pokolban áll, békéd őrzőjének pedig patás lába és villás farka van. Nem vesztené el a szemedben mindez az értékét abban a pillanatban?

Úgy érzem valamelyest, hogy az állam végzetesen felforgatta mindennapi életemet. Nemcsak hogy megszakította utamat, amikor a dolgaim után jártam a Court Streeten,²⁹ hanem mindenkinek megszakította az útját, amin előre és felfelé igyekeztünk azt remélve, hogy hamarosan mindenféle Court Streetet magunk mögött hagyhatunk. Mi joga volt az államnak, hogy eszembe juttassa a Court Streetet? Ráeszméltem, hogy üresség volt, amire én is stabil alapként tekintettem.

Meglep, amikor azt látom, hogy az emberek járnak a dolguk után, mintha mi sem történt volna. Azt mondom magamban: szerencsétlenek! Nem hallottátok a híreket? Meglep, hogy az ember, akivel az imént találkoztam, lóháton sietett, hogy összerelje az újonnan vásárolt, épp szétszaladt teheneit, hisz minden tulajdon bizonytalan, és ha nem szaladnak szét megint azok a tehének, majd elveszik tőle, ha összerelte őket. Bolond! Nem tudja vajon, hogy a kukoricája is kevesebbet ér az idén? Hogy mind a bőséges vetés hamuvá ég, ahogy a pokol birodalmába érünk? Semmilyen tisztas ember nem épít kőből házat ilyen körülmények között, és nem fog semmilyen békés vállalkozásba, amely hosszú távú tervezést igényel. A művészet örök, mint mindig,³⁰ de az élet sokkal inkább kiszámíthatatlan, és sokkal kevésbé alkalmas az ember méltó

²⁶ Az 1773-as bostoni teadélután során a tüntetők a Kelet-indiai Társaság egyik hajójának tearakományát a tengerbe szórták, hogy így tiltakozzanak a képviselő nélküli adóztatás, illetve a brit uralom ellen. Az amerikai függetlenségi háború egyik legfontosabb előzménye.

²⁷ Az angol eredetiben szereplő „contempt of court” kifejezés a bírósági eljárást vagy korábbi bírósági döntések végrehajtását akadályozó büntetendő cselekményekre utal.

²⁸ Thoreau idején az európai és amerikai nagyvárosokban voltak, akik utcai orgonával, verklivel vagy sípláddal járták az utcákat vagy a körfolyosós házak udvarait, és így kerestek pénzt, vagyis koldultak.

²⁹ A bostoni Court Streeten fogták el 1854. május 24-én Anthony Burnst, és itt volt a bíróság épülete, ahol fogvatartották, és ahonnan megpróbálták kiszabadítani. Ezen az utcán keresztül vezették több száz katona fel-sorakozásával a kikötőbe, hogy visszatoloncolják Virginia államba.

³⁰ Thoreau egy Hippokratésztől származó, latinul elterjedt szólást parafrázál, ami szerint a „művészet hosszú, az élet rövid” vagy „a művészet örök, az élet rövid”. A szólás eredetileg nem a szépművészetre, hanem bármilyen mesterség vagy szakértelem elsajátítására vonatkozott.

tevékenységeire. Nem a nyugalom korát éljük. Felértük minden megörökölt szabadságunkat. Ha meg akarjuk menteni az életünket, harcolnunk kell érte.

Elsétáltam az egyik kis tavunk felé – de mit jelenthet a természet szépsége, mikor az emberek alávalóak? Azért sétálunk tavakhoz, hogy a belső derűnket lássuk meg bennük. Ha a lelkünk nem derűs, kerüljük őket. És ki élhetne derűsen egy olyan országban, ahol a vezetők és akiket vezetnek egyaránt elvtelenek? Tönkreteszi a sétámat, ha eszembe jut az országom. Gondolataim meggyilkolnák az államot, önkéntelenül is merényletet terveznek ellene.

De a minap megéreztem egy fehér tavirózsa illatát, és az évszak, amire vártam, elérkezett. A tisztaság szimbóluma. Annyira tisztán és szépen robban a szembe, annyira édes az illata, mintha csak azt akarná megmutatni nekünk, hogy milyen tisztaság és édesség lakozik a föld sárában és iszapjában, arra várva, hogy kinyerjük onnan. Azt hiszem, leszakítottam az elsőt, amely egy mérföldön belül már kinyílt. Hihetetlen e virág illata, hogy meg tud erősíteni reményeinkben! Miatta nem fogom talán olyan hamar feladni minden bizalmam a világban a rabszolgaság és az északi emberek minden gyávasága és elvtelensége ellenére sem. Azokról a törvényekről árulkodik, amelyek a leghosszabb ideig és a legnagyobb területen uralkodtak és uralkodnak, és hogy eljön majd az idő, amikor az emberek cselekedetei is ugyanilyen édes illatúak lesznek, mint amilyet ez a növény áraszt magából. Ha a természet képes ezt az illatot évről évre újjáteremteni, hinni fogom, hogy még mindig fiatal, és teli van életerővel, hogy teljessége és nagyszerűsége páratlan, hogy még az emberben is lehet erény, ha képes arra, hogy őt befogadja és szeresse. És eszembe jut, hogy a természet nem vett részt semmiféle Missouri Kompromisszumban. Nem érzek semmiféle kompromisszumot a tavirózsa illatában. Ez nem egy *Nymphaea Douglasii*.³¹ Benne az édes, a tiszta és az ártatlan teljesen elválk az utálatostól és a károstól. Nem érzem benne a köpönyegforgató tétovázását Massachusetts kormányzójának vagy Boston polgármesterének. Viselkedjete hát úgy, hogy a tetteitek illata kellemessé tegye a levegőt, és hogy amikor meglátunk vagy megszagolunk egy virágot, ne az jusson eszünkbe, hogy illata mennyire elüt tetteitek szagától. Mert minden szag egy erkölcsi minőséget hirdet, és ha nem lettek volna helyes tettek, a tavirózsa illata nem volna édes. Az iszap az ember közönyétől és bűneitől bűzlik, az emberiség rothadásától; a virág, ami kiszökken belőle, pedig a tisztaságot és a bátorságot jelképezi, melyek halhatatlanok.

A rabszolgaság és a szolgálkúság nem hoz létre évről évre édes illatú virágot, hogy elbűvölje az embereket, mert nincsen valódi élete: rothadás és halál mindkettő, mely minden egészséges orrot irritál. Nem azt panaszoljuk hát, hogy *élnek*, hanem azt, hogy nincsenek *eltemetve*. Temessék el őket az élők; trágyának jók lesznek.

II.

POLGÁRI ENGEDETLENSÉG ÉS MILITANCIA A SZÜFRAZSETT MOZGALOMBAN

³¹ Thoreau a tavirózsa (latin) botanikai elnevezésével játszik, és a *Nymphaea Odoratata*-t változtatja meg *Nymphaea Douglasii*-re, amivel Stephen A. Douglas szenátorra (1813–1861), a Kansas–Nebraska törvény rabszolgaságpárti szerzőjére utal.

SUSAN B. ANTHONY BESZÉDE AZ ÉSZAK-NEW YORK-I KERÜLETI BÍRÓSÁGON¹

Hunt bíró: Van bármi mondandója a rabnak az ítélet kihirdetésével szemben? *(Felszólítja a vádlottat, hogy álljon fel.)*²

Miss Anthony: Igen, tisztelt Bíróság, számos mondandóm van; a bűnösséget kimondó ítéletében Ön ugyanis lábbal tiporta kormányzatunk minden létfontosságú alapvetését. A természetes jogaimat, a polgárjogaimat, az eljárási jogaimat egyaránt semmibe vették. Az állampolgáriság alapvető kiváltságától megfosztva, alattvalóvá alacsonyítottak le; és nem csupán engem egyedül, a tisztelt bíróság határozata az egész női nemet politikai elnyomásra kárhoztatja ebben az úgynevezett kormányformában.

Hunt bíró: A Bíróság nem hallgathatja meg azoknak az érveknek az ismétlését, amelyek előadásával a rab védőügyvédje már három órát eltöltött.

Miss Anthony: Tisztelt Bíróság, én nem vitatkozom, hanem egyszerűen elő kívánom adni, hogy miért nem hirdethetik ki – igazságosan – az ítéletet velem szemben. Azáltal, hogy megtagadják azt a polgárjogomat, hogy szavazhassak, megtagadják tőlem, mint a kormányzottak egyikétől a beleegyezéshez való jogomat; megtagadják

¹ Fordította: Misetics Bálint. A fordítás alapja: *An Account of the Proceedings on the Trial of Susan B. Anthony, on the Charge of Illegal Voting at the Presidential Election in Nov., 1872*. New York, Daily Democrat and Chronicle Book Print, 1874. 81–85. p. A szöveget kísérő minden lábjegyzet a kötet szerkesztőjétől származik.

² 1872. november elsején Susan B. Anthony és három húga egy órán át tartó vitával (és az ügyintézők büntetőfeljelentéssel való megfenyegetésével) elérték, hogy Rochesterben (New York államban) felvegyék őket és még kilenc nőt a választói névjegyzékbe. A három eljáró ügyintézőt később ugyanaz a bíró pénzbírságra ítélte emiatt. November 5-én Anthonynak (és vele együtt legalább további hét nőnek) sikerült is szavaznia, majd másfél hét múlva választási csalás vádjával előállították. Anthony elvből elutasította, hogy kifizesse az óvadékot, de azt ügyvédje – Anthony bosszúságára – végül kifizette helyette. Ez viszont lehetővé tette, hogy előadás-sorozatba kezdjen a környéken a nők választójogáról – ami az ügyész szerint az esküdtek befolyásolását jelentette, és erre hivatkozva elérte a tárgyalás áthelyezését egy másik megyébe, de Anthony ott is intenzív előadás-sorozatba kezdett. A tárgyaláson a védelem az Alkotmány 14. kiegészítésére hivatkozott, amelynek szövege az Egyesült Államok minden állampolgára számára biztosította az állampolgárokat megillető „előjogokat”, továbbá arra, hogy ha a bíróság szerint ez nem is jelenti a nők szavazati joggal való felruházását, Anthony mindenesetre ebben a tudatban vett részt a szavazáson. Éppen ezért nem büntethető, mert a vád alapjául szolgáló szövetségi törvény csak a rosszhiszemű jogosulatlan szavazást rendelte büntetni. A bíró azonban nem fogadta el ezeket az érveket, majd miután elutasította a védőügyvéd kérelmét egy új tárgyalás megtartására, a tárgyalás végén (1873. június 19-én) szót adott a vádlottnak.

tőlem, mint az adóalanyok egyikétől a képviselőhöz való jogomat; megtagadják tőlem, mint olyasvalakitől, aki törvényt sértett, hogy egyenrangúakból álló esküdtszék elé állhassak;³ így megtagadják tőlem a szent jogaimat az élethez, a szabadsághoz, a tulajdonhoz és...

Hunt bíró: A Bíróság nem engedheti meg a rabnak, hogy folytassa.

Miss Anthony: De a tisztelt Bíróság nem fogja megtagadni tőlem ezt az egyetlen széreny lehetőséget, hogy tiltakozzak a polgárjogaim ellen intézett eme önkényes támadás ellen. Emlékezzen a tisztelt Bíróság, hogy a tavaly novemberi letartóztatásom óta ez az első alkalom, hogy akár én, akár bárki más a jogfosztott osztályomból egy bíró vagy esküdtszék előtt szólhat a védelmemben...

Hunt bíró: A rab üljön le, a Bíróság nem engedélyezheti.

Miss Anthony: Vádlóim közül, attól a 8. választókerületi botcsinálta politikustól kezdve, aki a feljelentést tette,⁴ a szövetségi rendőrbíró, a körzeti ügyészen és bírón át Önökig, tisztelt Bíróság, senki sem egyenrangú velem, hanem egytől egyig a politikai uralkodóim; és ha a tisztelt bíró az esküdtszék elé vitte volna az ügyemet, miként az bizonyosan a feladata lett volna, akkor is joggal tiltakoznék, mivel az esküdtek egyike sem egyenrangú velem; akár itt születtek, akár külföldön, legyenek fehérek vagy feketék, gazdagok vagy szegények, iskolázottak vagy tudatlanok, akár ébren vannak, akár alszanak, józanok vagy részegek, bármelyik és mindegyik férfi közülük a politikai feljebbvalóm; tehát semmilyen értelemben nem egyenrangúak velem. Így még annak a közembernek is sokkal kevesebb oka volna panaszkodni, aki felett nemesekből álló esküdtszék ítélik, mint nekem, egy nőnek, akit férfiak esküdtszéke elé állítottak. Még saját védőm, tisztelt Henry R. Selden,⁵ aki oly ügyesen, elszántan és ellentmondást nem tűrően képviselte az ügyem a tisztelt Bíróság előtt, még ő is a politikai uralkodóm. Éppúgy, ahogy senki nem lehet esküdt, akit választójogától megfosztottak, és egyetlen nőnek sincs választójoga, kizárólag hivatásos ügyvédek működhetnek a bíróságokon, és egyetlen nő sem nyerhet felvételt az ügyvédi kamarába – így az esküdtszék, a bíró és a védő egyaránt csak a felsőbbrendű osztályból érkezhet.

Hunt bíró: A Bíróság megismétli, a rabot a hatályos törvények szerint állították bíróság elé.

³ Az eredetiben *trial by a jury of my peers*, ami arra a régi jogelvre utal, amely szerint a büntetőeljárásban a vádlottnak joga van hozzá, hogy egy vele egyenlőkből vagy egyenrangúakból álló esküdtszék ítélik. Az Egyesült Államokban, a gyakorlatban ez egy, a helyi közösségből kiválasztott *pártatlan* esküdtszék jelenti; Anthony itt arra utal, hogy az esküdtek kizárólag férfiak voltak.

⁴ A feljelentést Sylvester Lewis (? – 1889) rochesteri gyártulajdonos tette, aki a Demokrata Párt felkérésére választási megfigyelőként dolgozott az 1872-es választásokon.

⁵ Henry Rogers Selden (1805–1885) ügyvéd és politikus, 1857 és 1858 között New York állam kormányzó-helyettese, aki ingyen vállalta Anthony védelmét.

Miss Anthony: Igen, tisztelt Bíróság, de olyan törvények szerint, amelyeket férfiak alkottak, férfiak értelmeztek és férfiak alkalmaztak, a férfiak nevében, és a nők ellenében; és így a tisztelt Bíróság bűnösnek találta az Egyesült Államok egy állampolgárát „az állampolgár választói jogának” gyakorlásában, egyszerűen azért, mert az állampolgár egy nő volt, és nem egy férfi. De a minap egy ugyanilyen, ember alkotta törvény 1000 dolláros bírsággal és hat hónapnyi bebörtönzéssel büntetendő bűncselekménynek nyilvánította, ha Ön vagy én vagy bárki közülünk egy pohár hideg vizet, egy kis kenyérhéjat vagy éjszakai szállást ad egy kifulladás szökevénynek, aki Kanadába igyekszik eljutni.⁶ És minden férfi vagy nő, akibe szorult egy cseppnyi emberbaráti szeretet, megsértette ezt az elvetemült törvényt, a következményekkel mit sem törődve, és helyesen tették. És ahogy a rabszolgáknak az igazságtalan törvényekkel szemben vagy azokat kikerülve, de élniük kell a szabadságukkal, most éppígy kell a nőknek, hogy megkapják a beleszólás jogát ebben a kormányzatban, élniük vele; én éltem a sajátommal, és élni is kívánok minden adandó alkalommal.

Hunt bíró: A Bíróság utasítja a rabot, hogy üljön le. Egyetlen szót se többet.

Miss Anthony: Amikor a tisztelt Bíróság elé állítottak, az alkotmány és annak legutóbbi kiegészítéseinek olyan átfogó és kiterjesztő értelmezésében reménykedtem, amely kimondja, hogy azok az Egyesült Államok minden állampolgárát védelmezik; amely az egész nemzetre kiterjedően, minden, az Egyesült Államokban született vagy állampolgárrá vált ember számára garantálja a jogegyenlőséget. Mivel azonban ebben nem szolgáltatott igazságot a bíróság – még egy *nem* egyenrangúakból álló esküdtszék előtti tárgyalást sem biztosított⁷ –, nem kegyelmet kérek, hanem a törvény teljes szigorát.

Hunt bíró: A Bíróság megismétli...
(*A rab ekkor leül.*)

Hunt bíró: A rab álljon fel.
(*Ekkor Miss Anthony ismét feláll.*)
A Bíróság ítélete szerint száz dollár bírságot köteles fizetni, és a perköltséget.

Miss Anthony: Tisztelt Bíróság, egyetlen dollárt sem fogok befizetni ebből az igazságtalan büntetésből. Minden vagyonom 10 000 dollár adósság, amelybe az újságom

⁶ Anthony az 1850-ben elfogadott *Fugitive Slave Law*-ra (Szökevény rabszolga törvény) utal, amivel Thoreau *Rabszolgáság Massachusettsben* című esszéje is részletesebben foglalkozik a kötetben.

⁷ Anthony itt arra utal, hogy a bíró utasította az esküdteket, hogy kimondják a vádlott bűnösségét. Anthony védőügyvédje erre hivatkozva kérte új tárgyalás lefolytatását, amit a bíró elutasított, mivel szerinte az esküdtek kizárólag a vitatott tények tekintetében illetékesek dönteni, a tények tekintetében pedig nem volt vita a védelem és a vád képviselői között. Egy ettől független perben 1895-ben a Legfelsőbb Bíróság megtiltotta a szövetségi bíróságoknak, hogy a bűnösséget kimondó döntésre utasítsák az esküdteket.

– *A Forradalom*⁸ – kiadásával vertem magam négy évvel ezelőtt. Az egyetlen célom az volt vele, hogy éppen arra tanítsak minden nőt, amit én tettem, hogy fellázadjon az Önök férfiak alkotta, igazságtalan, alkotmányellenes törvényei ellen, amelyek megadóztatják, bebörtönzik és felakasztják a nőket, miközben megtagadják tőlük a képviselő jogát a kormányzatban; minden erőmmel azon leszek, hogy az utolsó dollárig kifizessem azt a tisztességes adósságot, de egyetlen centet sem szánok majd erre az igazságtalan követelésre. Továbbra is elszántan és kitartóan ösztönzők majd minden nőt annak a régi forradalmi jelszónak a gyakorlati elismerésére, miszerint „Az önkényuralommal szembeni ellenállás az Istennek való engedelmisség”.⁹

Hunt bíró: Hölgyem, a Bíróság nem rendeli el az elzárását a bírság befizetéséig.¹⁰

⁸ Az Anthony és Elizabeth Cady Stanton (1815–1902) által alapított éles hangú New York-i hetilap (*The Revolution*) 1868 és 1872 között működött, és elsősorban a nők jogaival és ezen belül is különösen a nők választójogával foglalkozott. A lap elindítását egy tőkéstől kapott támogatás tette lehetővé, ami azonban nem tartott ki sokáig, így Anthony eladósodott, majd arra kényszerült, hogy átadja a lapot egy vagyonos nőjogi aktivistának, Laura Curtis Bullardnak (1831–1912), akinek a szerkesztősége idején a lap jelentősen mérsékeltebbé vált.

⁹ A 19. században az abolícionista és feminista mozgalmak által egyaránt használt mottó (*Resistance to tyranny is obedience to God*); egy változatát (*Rebellion to tyrants is obedience to God*) Benjamin Franklin (1706–1790) az Egyesült Államok mottójának javasolta. Eredetileg vélhetően Simon Bradstreettől (1603–1697), Massachusetts állam kormányzójától származik.

¹⁰ Anthony nem fizette be a bírságot. 1873 júliusában végrehajtás indult ellene, az eljáró hatóság jelentése szerint azonban nem találtak semmit a lakásán, amit lefoglalhattak volna.

TERESA BILLINGTON

A SZÜFRAZSETTEK MILITÁNS POLITIKÁJA¹

Valamivel több, mint egy éve – 1905. október 13-án – Manchesterben bebörtönöztek két választójogért küzdő nőt. Konkrétan annak a rendőrségi utasításnak való ellenszegülésben voltak vétkesek, amely megtiltotta, hogy gyűlést tartsanak a Free Trade Hall előtt. A bebörtönzésük alapvető oka azonban e két nő és társaik abbéli elhatározása volt, hogy a nők választójoggal való felruházásának ügyét forszírozzák, és hogy Sir Edward Grey-t,² aki aznap este Manchesterben mint leendő liberális³ miniszter beszélt, állásfoglalásra bírják a kérdésben. Ők ketten, Miss Christabel Pankhurst és Miss Annie Kenney⁴ voltak az elsők, de a következő egy évben további 173 nő szenvedett el bebörtönzést, amit önként vállaltak.

Mindannyiukat bűnösnek nyilvánították valamilyen alaki törvénysértésben, és néhányan közülük azok is voltak, viszont mindannyian szántszándékkal választották az erőteljes tiltakozás módszerét, vállalva az ezzel járó szenvedést, hogy rámutassanak arra a törvényen kívüli létre, amelynek a nőket alávetik, és hogy felkeltsék a közvélemény lelkiismeretét az állampolgáriságuk előtt álló akadályok lebontása érdekében.

¹ Fordította: Missetics Bálint. A fordítás alapja: The Militant Policy of Women Suffragists. In: McCPHEE, Carol–FITZGERALD, Ann (eds.): *The Non-Violent Militant: Selected Writings of Teresa Billington-Greig*. London, Routledge, 1987. 111–119. p. A kézirat lelőhelye a londoni *Women's Library*. A szöveget a kézirat szerezplő aláírás szerint Teresa Billington 1906. november 12-én írta, a londoni Holloway börtönben. A szöveget kísérő minden lábjegyzet a kötet szerkesztőjétől származik. Billingtont kétszer is bebörtönözték 1906-ban: elsőként júniusban, amikor egy munkásnőkből álló küldöttséget vezetett a brit pénzügyminiszterhez, és amikor a rendőrök több ott várakozó nőt ököllel megütöttek, Billington először tiltakozott, majd őt is megragadták, megütötték, aztán pedig előállították. Másodszor októberben börtönözték be, két hónapra (ekkor írta az itt közölt esszét), miután társaival együtt bejutott a brit alsóház egyik termébe, ahol elsőként Mary Gawthorpe (1881–1973) szüfrazsett és szocialista aktivista mondott beszédet, majd miután őt előállították, mások léptek a helyébe, akiket szintén sorban előállítottak. A tíz bíróság elé állított nő arra hivatkozva tagadta meg a vallomástételt, hogy a bíróság nem illetékes az ügyében, mivel a nők nem vehettek részt a törvények a meghozatalában, amelyek alapján a bíróság eljár. A tárgyalásuk és bebörtönzésük nagy nyilvánosságot kapott, és sok támogatót és tagot hozott a szüfrazsett mozgalomnak.

² Edward Gray (1862–1933) liberális politikus, aki 1905 és 1916 között volt külügyminiszter.

³ A liberális jelző a szövegben mindvégig a Liberális Párt politikusaíra és támogatóira utal. A Liberális Párt az Egyesült Királyság két legfontosabb pártjának egyike volt a 19. században és a 20. század elején.

⁴ Christabel Pankhurst (1880–1958) és Annie Kenney (1879–1953) annak a brit szüfrazsett szervezetnek, a *Women's Social and Political Union* (Nők Társadalmi és Politikai Szövetsége) aktivistái voltak, amelynek a kézirat keletkezésekor Billington is a tagja (és egyik vezető személyisége) volt. Emeline Pankhurst (1858–1928), Christabel Pankhurst anyja és a brit szüfrazsett mozgalom legnagyobb hatású vezetője, eredetileg azt szeretete volna, hogy Billington is részt vegyen az akcióban, de aztán úgy döntött, hogy a valószínűsíthető előállításokat követő szervezési feladatokkal bízza meg.

A sajtó, a politikusok és a választójogért küzdő régebbi szervezetek kezdetben egységesek voltak abban, ahogyan lenézték, dühösen elítélték, vagy kinevették őket. Az egész ország a gyalázkodástól és a ferdítésektől volt hangos, ami egy időre az agitáció teljes elhiteltetését eredményezte. Ehhez az általános választások körüli erős érzelmek is hozzájárultak, de nagyrészt annak az egyszerű ténynek a következménye volt, hogy az agitátorok nők voltak, valamint az üggyel kapcsolatos igen elterjedt tudatlanságnak, illetve az illendőség iránti túlérzékenységeknek.

A lázadó nők szilárdan tartották magukat az előre meghatározott irányvonalhoz. Következtesen megjelentek azokon a gyűléseken, amelyeken az új kormány jelentősebb tagjai szólaltak fel, hogy kiköveteljék a liberálisok állásfoglalását a nők választójogával kapcsolatban. A parlamenti ülésszak kezdetével Londonba mentek, ahol felvonulásokat és demonstrációkat szerveztek a nőknek, küldöttségek erőltették rá magukat a miniszterekre, és tüntettek a parlament alsóházában is. Mire a parlament összeült volna, a nők választójoga már napirenden volt, alapvetően azért, mert kilenc nőt már bebörtönöztek, már sor került az ostromra Hammersmithben,⁵ és elindult a Mr. Asquith elleni kampány is.⁶ A nyári szünetben a kampány lefedte az egész országot, Aberdeentől Portsmouthig, a tűzkereszt⁷ bejárta East Fife – a pénzügyminiszter választókerületének – minden szegletét, és a kormánypárti képviselőkkel szembeni kampányokra került sor három időközi választás során.

Mindeközben hatalmas változások történtek az agitátorok és a munkájuk társadalmi megítélésében, különösen ami a sajtót illeti. Ezek a megalapozottabb nézetek minden bizonnyal nagyrészt az agitátorokról szerzett további tapasztalatok eredményei voltak. A politikusok és az idősebb szüfrazsettek⁸ megfontoltabb megnyilvánulásai, valamint a társadalmi támogatottság folyamatos növekedése is jelentősen hozzájárult ehhez. Mindezek hatására a londoni sajtó jelentőset lépett előre az agitátorok méltányos megjelenítése felé. A változások nem korlátozódtak azonban a londoni sajtóra. A vidéki sajtó is rákényszerült, ahogy a harcok szüfrazsettek megjelentek

⁵ Dorothy Frances Montefiore (1851–1933) angol-ausztrál szocialista nőjogi aktivista, aki már korábban passzív ellenállást hirdetett a kormányzattal szemben, 1904-ben és 1906-ban ismét megtagadta az adófizetést, hogy így tiltakozzon a nők politikai képviselétől való megfosztása ellen. A végrehajtóktól való védekezés érdekében hat hétre elbarikádózta magát a házában, ahol mindennaposak voltak a szüfrazsett-tüntetések. A tüntetők azt az elvet hirdették, hogy „a képviselő nélküli adóztatás zsarnokság”. Hat héttel később a hatóságok betörték a kapuját az adótartozása miatt elindult végrehajtás foganatosítása érdekében.

⁶ Herbert Henry Asquith (1852–1928) liberális politikus, belügyminiszter (1892–1905), majd pénzügyminiszter (1905–1908) és miniszterelnök (1908–1916), aki a nők választójoggal való felruházásának az egyik leghangosabb ellenzője volt.

⁷ Az eredeti angol szövegben *fiery cross* (égő kereszt), ami arra a régi skót szokásra utal, amelynek során egy égő (vagy elszenesedett, vérbe mártott) kereszt körbehordásával hívták gyűlésre, illetve háborúba a környékieket.

⁸ Billington az esszében mindvégig a *suffrage* (választójog) szóból képzett *suffragist* kifejezést használja, ami egy általánosabb kifejezés mindazokra, akik a választójog kiterjesztésének a pártján álltak. A *suffragette* (szüfrazsett) kifejezés 1906-ban a *Daily Mail* egyik újságcikkében jelent meg először, és noha a cikk szerzője gúnynévnek szánta, azt hamarosan átvette a brit nőmozgalom, és későbbi írásaiban Billington is gyakran használta. Mivel a *suffragist* kifejezésnek nincsen magyar megfelelője, ezért a fordításban a szűkebb jelentésű „szüfrazsett” kifejezést használtuk.

a területükön. Azok számára, akik részt vettek a mozgalomban, a nyár igen mulatságos volt. Nehéz volna elfelejteni, ahogyan a vidéki újságírók naivan rácsodálkoztak, hogy a „hírhedt szüfrazsettek” valójában szelíd modorú, felkészült, hölgszerű nők.

Az idősebb szüfrazsettek elsőre természetesen hajlamosabbak voltak elítélni az új fejleményeket. Évek óta lépegettek le és fel a létrán, néha közelebb a tetejéhez, máskor közelebb az aljához, de mindig abban a hitben, hogy végül is felérnek annak legfelső fokára. Elméletük szerint kizárólag a legudvariasabb kérések, csak a legszelídebb meggyőzés, és csak a férfiak legjobb ösztöneire való magasztos hivatkozások méltók az ügyükhöz, csak ezekkel lehet azt sikerre vinni. Úgy tartották, hogy az érvek, az igazság és az értelem végül győzedelmeskedni fognak. És készen álltak rá, hogy kivárják ennek az idejét.

A fiatalabb és nem kevésbé lelkiismeretes szüfrazsettek számára ez az álláspont azonban alapvetően téves volt. A női választójogi mozgalom története az árulások botrányos sorozatának, az alávaló taktikáknak és a megszegett ígéreteknek a története. A nők választójoggal való felruházásának efféle sorozatos, lenéző elutasítása, ahogyan az a parlament alsóházának a krónikáiban szerepel, elképzelhetetlen lett volna akkor, ha a képviselőknek tartaniuk kellett volna a választójogért küzdő nők befolyásától. Megvitatott, megakasztott, majd kivégzett törvényjavaslatok a bizottságokban, miközben a jogalkotók „baráti” többsége a nők egy-két évente rendszerített becsmérélsén élvezkedtek – mindez nem vált sem a parlament, sem pedig a tüntetésektől elzárkózó választójogi szervezeteknek a becsületére. A liberálisok nagy árulása 1885-ben, amikor is Mr. Gladstone parancsára több mint 100 liberális képviselő szándékkal megszegte az ígétét,⁹ nem tünteti fel jó színben a párt férfijait, vagy azokat a nőket, akik az ügyük elárulását követően is a párt tagjai maradtak. A választójogért felszólaló szervezetek által alkalmazott módszereknek persze meg lehetett a maguk érdeme. Valamikor – a kezdetekkor – elengedhetetlenek voltak, és megfeleltek a kor követelményeinek. A körülmények azonban túlnőttek rajtuk. Az eredmények marasztalják el őket. Nem vezettek sem lelkesedéshez, sem növekedéshez. A leginkább önfeláldozó szüfrazsettek mindig előrébb jártak a szervezett társaságoknál, akik kételkedtek bennük. A mozgalom erőtlensége és tiltakozásra való teljes képtelensége tette lehetővé az ismételt megaláztatásokat. A fiatalabb nők mindezt felismerték, és gyötrődtek miatta. Új módszerek mellett kötelezték el magukat, a régieket pedig az elért eredményekre tekintettel utasították el. Ezekben

⁹ William Ewart Gladstone (1809–1898) liberális politikus, akit négyszer is miniszterelnökké választottak. 1884-ben az ő miniszterelnöksége idején fogadták el azt a törvényt, amely jelentősen kiterjesztette a választásra való jogosultságot a (vidéki) férfiak körében. William Woodwall (1832–1901) liberális politikus az 1884-es törvényhez előterjesztett egy olyan módosító indítványt, amely azt a nőkre is kiterjesztette volna. Gladstone azonban attól tartott, hogy ezzel a módosítással a felsőház biztosan elutasítja majd a törvényt, ezért arra bízta a liberális képviselőket, hogy ne támogassák a módosító indítványt. A 104 liberális képviselő többsége, akik korábban támogatásukról biztosították a választójogi reform nőkre való kiterjesztését, végül ellene szavazott, mert Gladstone a törvényjavaslat visszavonásával, valamint a kormány lemondásával fenyegette meg őket. Gladstone ugyan kilátásba helyezte a nők választójoggal való felruházását a következő évre, arra végül csak részben 1918-ban, teljeskörűen pedig 1928-ban került sor egy konzervatív kormány idején.

az eredményekben – mondták – a kudarc és a hitelvesztés a legszembetűnőbbek, ami nem támasztja alá azoknak a módszereknek a használatát, amelyek ezt lépésről lépésre lehetővé tették.

A nők szüksége a választójogra, az igényük igazsága, és az a számtalan logikus érv, amellyel mindezt alátámasztották, nem bizonyultak elégségesnek a parlament megindítására. Az effélék talán elégségesek lehetnek akkor, ha egy választójoggal felruházott osztály követeléseit kísérik. Egy elv elméleti elfogadását a választók hatalma változtatja törvénnyé. De ha az érvek, az igazság és a szükség azoknak az oldalán vannak, akiknek nincsen szavazatuk, az elnyert támogatás önmagában csupán rokonszeny marad. Akinek nincsen szavazata, nincsen hatalma. A munkájuk minden gyakorlati eredményt nélkülöz majd mindaddig, amíg minden kétséget kizáró módon kifejezésre nem juttatják az elszántságukat, hogy elérjék az általuk kívánt reformot. A szavazó hatalmát a szavazattal nem bírók állhatatosságával és rendíthetetlen elszántságával kell helyettesíteni. Ez az egyetlen út vezethet sikerre.

Ez nem csupán az egyetlen célszerű út, hanem az egyetlen logikus is. A törvények természetszerűen kötelezők azokra, akik a törvényeket hozzák. Akik nem, azokra nem lehetnek kötelezők. A törvény tekintélye esetükben nem az egyetértésen, hanem a nyers erőszakon nyugszik. A törvényeket rájuk hozzák, de nem általuk, és egy olyan kormányzat kényszeríti rájuk, amely zsarnokság. Ezáltal megadóztatják és korlátozzák őket, de ezek felett nincs hatalmuk. A törvény jogaiból és kiváltságaiból való efféle kirekesztés annyit tesz, mint törvényenkívülinek lenni. A törvényenkívüli vagy lázadó lesz, vagy készséges szolga. Ez mindenkit lázadásra szorít, aki hisz az emberi szabadságban és önkormányzásban. Nincs más út. Vagy a zsarnokságnak való szolgálai alárendelődés, vagy a lázadás ez ellen.

A nőtől megtagadják állampolgári jogait. A nő törvényenkívüli. Így logikus és igazságos, ha lázadóvá válik. Számára, mint ahogyan minden nép és felekezet számára, akik felszabadították magukat, ez az egyetlen út a szabadság felé. Az a tény, hogy a kormányzat, amely képviseleti kormányzat a férfiaknak, tekintélyelvű zsarnokság a nők számára, lényegi különbséget eredményez a férfiak és a kormányzat, valamint a nők és a kormányzat közötti viszonyban. A parlament alsóháza a férfiaknak felel. Egy nagy félnemzeti gyűlés, amely beteljesíti az akaratukat, és biztosítja az érdekeiket. Az alsóház pártjainak a léte a férfiak támogatásától függ, amit engedményekkel nyernek el. A parlament ily módon értelmet nyer, értékesé, szinte szentté válik a férfiak számára, mivel megtestesíti a szabadságukat, és végrehajtja az akaratukat. A nőkkel azonban csak olyan viszonyban van, mint a cár és a népe. Az alsóház és törvényhozói, törvényszékei és törvényei nem testesítik meg a szabadságot a nők számára, és ily módon semmiféle szentséget nem jelenthetnek számukra. Érdemes észben tartanunk ezt a lényegi különbséget, ami mindaddig fennmarad, amíg a nemi kizárás meg nem szűnik, amíg a nőknek nem biztosítják a választójogot.

A nő megpróbálta elérni a szabadságát úgy, hogy közben alávetette magát a törvényeknek. Megpróbált úgy tenni, mintha állampolgár volna. A legitim agitációnak nevezett módszerek mindegyikével élt – mindhiába. Összerakta a politikai gépezet

összes szokásos és alkotmányos elemét – de hiányzott a hajtóerő a gépezetből. Egy adott szintre eljutott az oktatásban és az elméleti megalapozásban – de holtpontra jutott. Már nem tudja előmozdítani az ügyét a korábban használt fegyvereivel. Valamilyen új erőhöz kell folyamodnia. Ennek a ténynek a felismerése évek alatt, lassan szivárgott át a nőmozgalmon. De a szokatlan és alkotmányosságon kívüli módszerek logikus igazolása csak a legutóbbi időkben került elismerésre. Egy év kézzelfogható tanulságaira volt szükség ahhoz, hogy az idősebb szüfrazsett vezetők is elismerjék valamennyire. De mára lassan már elfogadottá vált, és ez rövid időn belül még inkább így lesz.

Mindenknek a tanulságait nem lehet nehéz levonni. Hiszen a történelem számtalan példát szolgáltat arra, hogy a szabadságot csak lázadással lehet elnyerni. A férfiak politikai szabadságát, a vallásszabadságot, a szólásszabadságot végül mindig a fennálló renddel szemben vívott küzdelemben sikerült elérni. A küzdelmek hőseit és mártírjait világszerte dicsőítik és tisztelik. Nélkük nem lett volna szabadság. Nélkük rabszolgaság és zsarnokság osztaná meg a világot. A kormányhatalom és a törvények sohasem a szabadságnak azon haladó eszméit testesítik meg, amelyekre a nép képes, hanem amennyi szabadságot az elődei ki tudtak kényszeríteni az éppolyan kelletlen korábbi kormányzatoktól. A kormányzat alapvetően szemben áll az új szabadságokkal, a szabadság már korábban lefektetett, korlátozott alapjain nyugszik és cselekszik. Ezt az alapot a múlt törvényen kívüli lázadói fektették le. A nagyobb szabadság szélesebb alapjait a jelen lázadóinak kell lefektetniük.

Ez minden törvényenkívüli igaz, de különösen a nőkre. A nők választójoggal való felruházásával kapcsolatban nem csupán azok az előítéletek merülnek fel, amelyekkel minden, a szabadságát kereső jogfosztott osztálynak meg kellett küzdenie, hanem a nemi előítéletek is. Ennek eredményeként a nőknek az önző és tudatlan ellenzők még több előítéletével és szenvedélyével kell szembenéznie mint a férfiak bármely osztályának. Kilenc nemi előítéletre alapozott érv jut minden másra alapozott évrre. Sok férfi elméből hiányzik annak a felismerése, hogy a nők emberi lények. Kizárólag a nemük által meghatározott lényekként tekintenek rájuk, akiket teljes mértékben, és nem is mindig tisztességes úton, kizárólag nemi használatra különítenének el. Azoknak a férfiaknak a nagy tömege, akik csak ebben a fényben tekintenek a nőkre, nincsenek tudatában az előítéletüknek. Kisebb részük keserűen és erőszakosan ragaszkodik ahhoz, amit az ellentétes nemi érdekeinek tart.

A régi, csendes módszerek teljes mértékben hasznavehetetlenek akár a férfi sokaság többségi, akár a kisebbségi részével kapcsolatban. Az előbbieket nem érik el, az utóbbiakat nem hergelik fel. És akármilyen furcsán is hangozhat, azt szeretnénk, hogy a keserű, előítéletes és esztelen ellenzők megszólalásra és cselekedetekbe hergeljék magukat. A drámai tüntetések, amelyek életre hívják a szókimondó ellenzéket, gondolatokat ébresztenek az öntudatlan ellenzőkben. Ebben a frissen tudatra ébredt állapotukban szomjúhozzák az érveket és az információkat. Ekkor megtérésük felgyorsul vagy befejeződik, éppen az irracionális, maszkulin bigottaknak köszönhetően. Ily módon lehet elérni az utca emberét, és társadalmi támogatottságra szert

tenni. Kizárólag azokkal a módszerekkel lehet az apátiát szimpátiává változtatni, és széles körű támogatást építeni, amelyek áttörik a közvélemény érzéketlenségét és érdektelenségét, amelyek rosszallást váltanak ki az ellenzőkből, és kíváncsiságot a tudatlanokból. Régóta szükség volt erre a nőmozgalomban. Az elmúlt év tüntetési nagyszerű előrelépést jelentettek a jó irányba.

Ez nem csupán a férfiak esetében volt így, a nők felébredése még ennél is csodálatosabban sikerült. A nők felrázása mindig nehezebb feladat lesz, mint a férfiak felrázása, mindaddig, amíg a nőket szokások és törvények korlátozzák. A nőket kirekesztik a politikai életből, korlátozzák a társadalmi életben, kirabolják és lealacsonyítják a munkahelyi életben. Az élet minden területén többletterheket kell viselniük a nemük miatt. Szegényebbek, mint a férfiak, kevesebb szabadidejük és kevesebb szabadságuk van, mint a férfiaknak, és szigorúbb szokások kötik őket, mint a férfiakat. A szegénység, a szokások, a vallás és a függőség sok nőt tart némaságban. A lovagiasság kora talán a múlté;¹⁰ a feleségek feletti önkényuralom kora biztosan nem. De mindezek ellenére új gondolatok és a szabadságvágy hatalmas fellendülése mutatkozott a szüfrazsett agitátorok körül, amerre csak dolgoztak. Újonnan megtértek százait, sőt ezreit vonzotta magához a mozgalom, és a lelkesedés új szelleme ébredt fel azoknak a szívében, akik már szüfrazsettek voltak. „Újjászülettünk”, mondta egyikük, aki immár harminc éve szüfrazsett, „ez egy forradalom volt”. És ő csak egy a sok közül.

Számos további érvet is felsorakoztathatnánk annak bemutatására, hogy azokat az erőteljes taktikákat, a kormányzattal szembeni lázadást és tüntetéseket, amelyek az elmúlt év szüfrazsettmozgalmát jellemezték, egyaránt igazolják a tapasztalatok, az értelem és az eredmények. Újra életre keltették a mozgalmat. Megragadták az ország figyelmét, megtörték a napilapok hallgatását, és a korábban elköteleződött politikusok megszégyenítésével szóra bírták, és tettekre ösztönözték őket. Azok a nők, akik ezt a politikai irányvonalat kezdeményezték és mindeddig végrehajtották, azt állítják, hogy az szükségszerű, igazolható és támogatásra méltó. Azért állítják ezt, mert:

1. A szabadságot soha nem sikerült lázadás nélkül elnyerni.
2. Azoknak, akik törvényenkívüliek, vagy lázadóknak, vagy szolgáknak kell lenniük; a magukat becsülő nők inkább lázadnak, mint hogy szolgák legyenek.
3. Az egyenlőség és a szabadság híveinek kötelességük fellázadni az egyenlőtlenség és a zsarnokság ellen.
4. A nők munkahelyi és társadalmi helyzete annyira súlyos, hogy a nők nem várhatnak tovább a politikai hatalomra.
5. A politikusokat meg kellett győzni a nők elszántságáról.
6. A néptömegek nem voltak tudatában a reform sürgető szükségének, őket erre rá kellett ébreszteni.

¹⁰ Vö. „De a lovagiasság kora a múlté. Az okoskodók, ökonomisták, számíthatók kora jött el, s örökre oda Európa dicsősége.” In: Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Ford.: Kontler László. Bp., Atlantisz, 1990. 166. p.

7. Egyedül a drámai és szokatlan agitáció lehetett képes megtörni a hallgatás és a tétlenség összeesküvését.
8. Minden más lehetséges politikát kipróbáltak már, és mind kudarcot vallott.

Csak azoknak az állandóan ismételt ellenvetéseknek a mérlegelése maradt hátra, amelyek a nők választásra való jogosultságával való szembenállás, a pártkötődés vagy a célszerűség alapján ellenzik ezt a harcoss politikát.

Azok, akik ellenzik a nők választójoggal való felruházását, természetesen ellenzik mindazokat a módszereket, amelyek ennek a reformnak az előmozdítására irányulnak. Az érdekérvényesítést az ügy miatt ítélik el. De ahogyan napjaink militáns taktikái az ügyre irányítják a közvélemény figyelmét, azokat egyre erőszakosabb támadások érik a választójog ellenzői részéről. Megvilágító erejű, ahogyan az ellenfeleink teljes egyetértésben vannak ezeknek a taktikáknak az erkölcsstelenségéről. Az ügyük ellenségei egy jó tanáccsal ajándékozták meg a nőket, akik választójogot akarnak. Azt tanácsolják a nőknek, hogy térjenek vissza a régi politikához. De *Timeo Danaos dona ferentes*.¹¹ A tanácsuk valójában a legjobb ajánlás a lázadó politikára, amivel valaha találkoztam. Ha valakinek az ellenfele nem szereti annak módszereit, az annak a jele, hogy azok a módszerek vélhetően sikerre visznek majd.

De azt is mondják, hogy ezek a módszerek vélhetően olyannyira feldühítik és irritálják majd az ellenséget, hogy az aktív agitációba kezd a nők választójoga ellen. Ha így van, akkor jól van így. Az ellenzők erejének felvonultatása annak elismerése, hogy egyre nagyobb hatalma van azoknak a nőknek, akik szabadságot követelnek. A nőknek örömmel kellene fogadniuk, ha ügyüket komolyan ellenzik, hiszen az olyannyira támadhatatlan, hogy minden alkalom, amikor ereje megmutatkozhat, csak sietteti a győzelmet. Aztán egy dühös ellenfél jobb, mint egy lenézően érdektelen. A szüfrazsett osztályrésze hosszú ideig a nyílt közöny, a leplezetlen megvetés és a gúny volt. Az ellenállás minőségének a megváltozása valójában haladás. A düh gyakran társul tisztelettel, a lenézés soha.

A pártos érveket jelenleg nagyrészt a Liberális Párt tagjai képviselik. Sokan azok közül a nők közül, akik tagjai a Nők Liberális Szövetségének,¹² erősen vágyakoznak a nemük választójoggal való felruházása iránt. Néhányan közülük feláldozzák az elveiket és az önbecsülésüket a párt érdekében, és nem érzik át eléggé azt a sértést, amit a nemi kizárás jelent. Ez utóbbiak számára túl erősek voltak a párt helyezkedései ahhoz, hogy tisztán lássanak. Ha egy konzervatív kormány lett volna hatalomban, amikor a lázadó taktikák először alkalmazásra kerültek, az talán nem korlátozta volna ennyire az ítéltkéességüket. Minden olyan kormányt, amely elutasítja, hogy elköteleződjön a nők választójoggal való felruházása mellett, ellenségnek kell tekinteni. Minden nőnek fel kell lépnie az ellen a kormány ellen, amelynek hatalmában állna

¹¹ Félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is. A szöveg forrása Vergilius *Aeneis* című eposza (Lakatos István fordításában: „danaóknak ajándékát se kívánom”).

¹² A Nők Liberális Szövetsége (*Women's Liberal Federation*) 1886 és 1887 között jött létre a Liberális Párton belül, és a századfordulóra több tízezer taggal és közel 500 helyi szervezettel rendelkezett.

felszabadítani őt, de nem él ezzel a hatalommal. A liberális kormány jelenleg pont ezt teszi. Senki sem tudná gyorsabban változásra bírni, mint a liberális nők. Mindedig elutasították, hogy megpróbálják, testületileg. Remélhetőleg nem fognak annyit késlekedni, hogy úgy tűnjön, csak azért léptek végül a tettek mezejére, hogy megmentsék a pártjuk becsületét. A liberális nők nagyon lassan mozdultak meg, noha azt el kell ismernünk, hogy megmozdultak. Kezdek megérteni, hogy a túlzott bizalom bűn, hogy a választójoggal való felruházásuk további elhalasztása sértő számukra, és ostobaság a pártjuk részéről, és hogy mivel pozícióban vannak, és hatalmukban állna megtenni, rá kell kényszeríteni őket, hogy megtegyék. Egy nő, ha tiszteli magát vagy a nemét, nem helyezkedhet más álláspontra. Egyedül ez az álláspont hozza el számára a szabadságot.

Az új mozgalom kezdetekor számos ellenvetés fogalmazódott meg a célszerűséggel kapcsolatban. Néhány barát elpártolt, néhány adományozó visszavonult, és néhány parlamenti képviselő elutasította, hogy ismét támogasson egy, a nőknek szavazati jogot biztosító törvényt. Mindezek miatt a bátortalan nővérek azoknak a módszereknek a szüneteltetése érdekében szólaltak fel, amelyek szerintük „visszavetik a mozgalmat”. Pedig az igazság az, hogy a mozgalom erősebb akkor, ha elpártolnak tőle azok a „barátok”, akik túlságosan következtelenek, vagy túlságosan mesterkélték és óvatosak ahhoz, hogy megértsék az elveit vagy a szükségleteit. Minden reformmozgalomnak el kell végeznie azt a munkát, hogy megszabaduljon azoktól az álszent barátoktól, akik mérsékelt támogatást színlelnek, hogy így hátráltassák a fejlődést. Jobb, ha távoznak azok is, akik olyannyira képtelenek a gondolkodásra, hogy megvonják a támogatásukat egy ügytől az érdekvégyesítés szerintük rossz módszere miatt. Leginkább úgy jellemezhetjük őket, mint azt a tábort, akik addig támogatják a nők választásra való jogosultságát, ameddig minden nő jó kislánként viselkedik. Ugyanez igaz arra a támogatásra, amely annak köszönhető, hogy a nők a választások idején hasznosak voltak a politikusok számára. Jobb a nőknek nélkülük. A „méltóságos” parlamenti képviselők jórészt bűnösök voltak ebben a becstelen gyakorlatban. „Elég a nőknek”, mondta egy fiatal képviselő a másíknak egy híradás szerint, „ha azt mondd, hogy támogatod a nők szavazati jogát. Akkor dolgoznak érted, és le is csendesíti őket”.

De ha el is veszünk egy hamis vagy bátortalan barátot, ötven újat találunk helyette, és ötven régi nyeri vissza a lelkesesedését. Még annak a férfinak is, aki az alkalmazott módszereket „visszataszítónak és szégyenteljesnek” nevezte, neki is el kellett ismernie néhány nappal később, hogy „Ezek a nők még a holtakat is felébresztik, és támogatók ezreit szerzik”. Ezt a harcos társaságok ereje is bizonyítja. Új helyi szervezetek születnek maguktól, a pénzügyi támogatások érkeznek, ahogy szükség van rájuk, az emberek jönnek dolgozni, amint hívják őket, és barátok fejezik ki a támogatásukat és szimpátiájukat minden osztályból és minden nemzetből. A dolgozó nők – akik a leginkább leterhelheltek, akiket a legsúlyosabb igazságtalanság sújtja, akiknek a legnagyobb szükségük van a politikai hatalomra – is új reményt látnak maguk előtt. Még ebben a börtönben is, az elítéltek odasúgták: „Tudjuk, hogy a nőkért harcolsz. Szégyen, hogy itt vagy.” A fájdalmas szükség, a nők

szívébe mélyen beivódott gyalázatos igazságtalanság hajtja majd őket, ha magukra ébrednek. Úgy gyűlnek a lázadó szüfrazsettek köré, ahogy soha korábban ebben a mozgalomban. De nem csupán a dolgozó nők, a vagyonos nők, a konzervatív nők, a liberális nők vagy a szocialista nők, a *nők* egyesülnek végre. A mozgalom újjászületett, és kicsattan az életerőtől.

Tehát számba vesszük az eredményeket és a dicsőséget, és mérlegre tesszük a veszteségekkel, és nem szégyenkezünk a munkánkért. Büszkén, eltökélten és boldogan folytatjuk a lázadás útját, tudva, hogy igazunk van, és hogy ezt, ahogy a jelen, úgy a jövő is jócskán igazolja majd.

III.

A KÖZVETLEN CSELEKVÉS
ANARCHISTA HAGYOMÁNYA

KÖZVETLEN CSELEKVÉS¹

Egy olyan ember nézőpontjából, aki úgy véli, hogy képes felismerni az emberi fejlődés követendő útját, ami talán az egyetlen, amely kitérők nélkül, valóban a fejlődés irányába vezet, és ennek az útnak a térképét saját elméjében őrzi, sőt van mersze másoknak is megmutatni azt; aki ilyenformán a számára egyszerű és világos igazsághoz megfelelő kifejezéseket keres, hogy másoknak átadhassa, nos, ilyesvalaki számára sajnálatos és zavarba ejtő tény, ha a „közvetlen akció” kifejezés a közvéleményben hirtelen egy igen behatárolt jelentést nyer, olyat, amit maguk a szavak nem sugallnak, és ő maga vagy a gondolkodó társai pedig biztosan nem tulajdonítottak neki.

A haladás így tréfálja meg éppen azokat, akik képesnek tartják magukat arra, hogy kijelöljék az útját, és megszabják a határait. Nevek, kifejezések, mottók, jel-szavak fordultak ki magukból vagy álltak tótágast, változtak hátulról előre, netán oldalvást, a kifejezéseket tényleges jelentésükben használók hatókörén kívül eső események következtében; és mégis, akik állták a sarat, és hallatták a hangjukat, végül azt tapasztalták, hogy a félreértések és előítéletek időszaka a szélesebb körű érdeklődés és a megértés előjátéka volt csupán.

Az a gyanúm, így lesz ez majd a „közvetlen akció” kifejezés mostani téves értelmezésével is. Bizonyos Los Angeles-i újságírók tévedésből vagy szándékosan, de félremagyarázták: amikor McNamaráék bűnösnek vallották magukat,² a kifejezés a közvéleményben „az élet és tulajdon elleni erőszakos támadás” jelentést kapta. A je-

¹ Fordította: Lázár Júlia. A fordítás alapja: Direct Action. In: PRESLEY, Sharon–SARTWELL, Crispin (eds.): *The Exquisite Rebel: The Essays of Voltaireine de Cleyre – Feminist, Anarchist*. Albany, State University of New York Press, 2005. 273–286. p. A szöveg eredeti megjelenése: De CLEYRE, Voltaireine: *Direct Action*. New York, Mother Earth, 1912. Az eredeti szöveg egy 1912. január 21-én, Chicagóban tartott előadás szövege, amely a szerző egyik utolsó műve. A szöveget kísérő minden lábjegyzet a kötet szerkesztőjétől származik.

² John J. McNamara (1876–1941) és James B. McNamara (1882–1941) vasipari szakszervezeti aktivisták voltak, akiket a *Los Angeles Times* épületének 1910. október elsején történt felrobbantását követően tartóztattak le. A század első évtizedében intenzív harc folyt a vasipari vállalatok és a szakszervezetek között, amely 1906-ot követően számos dinamittal végrehajtott szabotázsakciót is magába foglalt. A *Los Angeles Times* tulajdonosa egyúttal a helyi tőkések egyik szervezetének a vezetője, valamint a szakszervezetek ellen folytatott kampány egyik legfontosabb szereplője volt. James beismerő vallomást tett a *Los Angeles Times* épületének felrobbantásával kapcsolatban, és életfogytig tartó börtönre ítélték; John szintén beismerő vallomást tett egy vasműnél végrehajtott robbantás miatt, ezért 15 év börtönbüntetésre ítélték, és szabadulását követően folytatta a szakszervezeti szervezői munkáját.

lenség az újságírók tudatlanságáról vagy becstelenségéről árulkodik, de nagyon sok ember kíváncsiságát keltette fel a „közvetlen akciók” iránt.

Akik most teli tüdőből, szertelenül elítélik, némi vizsgálódás útján hamar rájöhetnek, hogy ők maguk is nemegyszer éltek a közvetlen akció eszközével, és ez így lesz a jövőben is.

Hiszen aki valaha is úgy gondolta, kinyilváníthatja a jogait, és ezt meg is tette, egyedül, vagy hozzá hasonlóan gondolkodókkal karöltve: közvetlenül cselekedett. Emlékeztetnék rá, hogy jó harminc éve az Üdvhadsereg erőteljesen gyakorolta a közvetlen cselekvést, amikor ragaszkodott hozzá, hogy tagjai szabadon beszélhessenek, gyülekezhessenek és imádkozhassanak. Közben újra és újra letartóztatták, megbírságotlák, bebörtönözték őket, de ők akkor is tovább énekeltek, imádkoztak és tüntettek, míg végül üldözőiket rá nem kényszerítették, hogy békén hagyják őket. Most az ipari munkások vívják ugyanezt a harcot, és ugyanezekkel a közvetlen taktikákkal már többször arra kényszerítették a hatóság embereit, hogy engedjenek nekik. Aki valaha is eltervezett, majd végrehajtott valamit – vagy tervét mások elé tárta és megnyerte a támogatásukat, hogy azt közösen hajtsák végre – anélkül, hogy külső hatóságokhoz fordult volna, hogy azok cselekedjenek helyette, a közvetlen cselekvést gyakorolta. Minden együttműködésen alapuló kísérlet a lényege szerint közvetlen akció.

Ha bárki nézeteltérését rendezné másvalakivel, és ezért közvetlenül hozzá fordul, békítő tervvel, vagy másképpen, megint csak közvetlenül cselekszik. Erre példa a sztrájk és a bojkott is: biztosan sokan emlékeznek arra, mikor a New York-i háziasszonyok bojkottálták a henteseket, hogy levigyék a hús árát; jelenleg a vaj bojkottjára van kilátás, közvetlen válaszként a vaj árának változására.

Az ilyen cselekvést általában nem előzi meg hosszú érvelés a közvetett vagy közvetlen cselekvés előnyeiről és hátrányairól, hanem azok spontán visszavágásaként jelentkezik, akik egy adott helyzetben elnyomva érzik magukat. Másképpen fogalmazva, minden egyén az élete nagy részében a közvetlen cselekvés eszméjének híve és gyakorlója. Ugyanakkor azonban a legtöbb ember közvetett, azaz politikai cselekvő is. Vagy mindkettő egyszerre, anélkül hogy különösebben elemezné bármelyiket. Nagyon kevés az olyan személy, aki minden egyes esetben, bármikor elutasítaná a politikai cselekvést, de nincs egyetlen ember sem, aki olyan „lehetetlen” alak volna, hogy teljes egészében elutasítaná a közvetlen cselekvést. A gondolkodó emberek többsége alkalmazkodik, van, aki a közvetett és van, aki a közvetlen cselekvésre hajlik inkább, de kész az adott helyzethez illőbbet alkalmazni. Mondhatjuk úgy is, hogy egyes emberek szerint vezetőket beszavazni a hatalomba alapvetően tévedés és ostobaság; míg ugyanezek bizonyos körülmények nyomására mégis azt tartják legbölcsebbnek, ha egy adott pillanatban szavazással hivatalba emelnek valakit. Mások viszont a lehető legbölcsebb dolognak azt vélik, ha akaratukat úgy érvényesítik, hogy közvetett módon, szavazással hatalomba ültetnek valakit, aki törvényessé teszi, amit szeretnének; ugyanakkor, kivételes esetben, mégis sztrájkot javasolnak, márpedig a sztrájk, mint mondtam, közvetlen akció. Ám tehetnek úgy is, mint a Szocialista Párt agitátorai (akik most éppen a közvetlen akciók ellen beszélnek) tavaly nyáron, mikor

a rendőrök megakadályozták a gyűléseiket. Hatalmas létszámban mentek el a gyűlés helyszínére, és felkészültek rá, hogy történjen bármi, ők márpedig elmondják a beszédeiket, amire a rendőrség meghátrált. És noha az ő logikájukban nem illik ily módon szembeállítani a többségi akarat törvényes végrehajtóival, tettük azért a közvetlen cselekvés szép és sikeres példája volt.

No és kik azok, akik hitük szerint kizárólag a közvetlen akciók mellett köteleződnek el? Épp az ellen nem állók,³ akik egyáltalán nem hisznek az erőszakban! Félreértés ne essék, véletlenül sem tennék egyenlőséget a közvetlen cselekvés és az ellen nem állás közé. A közvetlen akció jelenthet szélsőséges erőszakot, de lehet olyan békés is, mint a Silóah patak csendesesen folydogáló vize.⁴ Csak annyit szeretnék mondani, hogy az ellen nem állás valódi hívei mindig a közvetlen cselekvésben hisznek, és sohasem a politikaiakban. Mert minden politikai cselekvés alapja a kényszer; még ha jó dolgokat is cselekszik az állam, az végső soron a furkósbótban, a puskában vagy a börtönben rejlő hatalmon alapul.

Az Egyesült Államokban a történelemkönyvek minden iskolás gyerek figyelmét felhívják az ellen nem állók bizonyos közvetlen akcióira. Azonnal felidézheti bárki a Massachusettsbe érkező egykori kvékerek példáját. A puritánok azzal vádolták a kvékeket, hogy azzal „zavarják meg a világ rendjét, hogy békét prédikálnak”. A kvékerek megtagadták, hogy egyházi adót fizessenek, megtagadták, hogy fegyvert viseljenek, és megtagadták, hogy bármely kormányra felesküdjének. (Ily módon a közvetlen cselekvés – ha úgy tetszik – negatív változatának hívei lettek.) A puritánok pedig – mint a politikai cselekvés hívei – törvényeket hoztak a kvékerek távoltartására, kitelepítésére, megbírságolására, bebörtönzésére, megcsonkítására, végül felakasztására. Ám a kvékerek egyre jöttek (ami már a közvetlen cselekvés pozitív változata), és a történeti feljegyzések szerint, miután négyüket felakasztották, illetve Margaret Brewstert egy szekér saroglyájához kötözve végigkorbácsolták Boston utcáin,⁵ „a puritánok letettek arról, hogy elhallgattassák az új misszionáriusokat”: tehát a „kvékerek kitaratása és ellen nem állása elnyerte jutalmát”.

Egy másik példa a korai gyarmati időszakból a közvetlen akcióra, bár korántsem a békés változatból, Nathaniel Bacon felkelése.⁶ Minden történészünk a felkelők védelmére kel, hiszen igazuk volt. Pedig közvetlenül – és erőszakosan – cselekedtek a

³ Az angol eredetiben „non-resistants”, ami az *Oxford English Dictionary* meghatározása szerint „a hatalommal szembeni ellenállás elutasításának elve és gyakorlata, abban az esetben is, ha a hatalmat igazságtalanul gyakorolják”. A kifejezés elsősorban egy keresztény gyökerű, anarchisztikus pacifista irányzat megjelölésére szolgál, amelynek vélhetően William Lloyd Garrison (1805–1879) és Lev Tolsztoj (1828–1910) a legismertebb követői. Thoreau a jelen kötetben közölt, *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* című esszéjében részben ezzel az irányzattal szemben határozza meg magát.

⁴ Bibliai utalás, lásd Ésaías próféta könyve, 8:6. A Silóah (vagy Silóam) egy kőbe vájt mesterséges patak Dávid városában. Az Újszövetség elbeszélésében Jézus sárral keni be egy születése óta vak ember szeméit, majd a „Silóam tavához” küldi mosakodni, aki ily módon visszanyeri a látását (János 9:1–7.).

⁵ Margaret Brewster 1677 júliusában oly módon tiltakozott a kvékerek üldözése ellen, hogy mezítláb, rongyosan – a gyász és a bűnbánat ószövetségi jelképeivel: „zsákba” öltözve, magára hamut szórva – jelent meg négy társával együtt egy bostoni istentiszteleten, majd megtagadta, hogy felesküdjön a puritán kormányzatra.

⁶ A Nathaniel Bacon (1647–1676) vezette felkelésre 1676-ban került sor.

törvényes hatalom ellen. Azok kedvéért, akik nem emlékeznek a részletekre: a virginiai ültetvényesek tartottak az indiánok támadásától – joggal. A politikai cselekvés híveiként megkérdezték, pontosabban Bacon, a vezetőjük megkérdezte, a kormányzó felhatalmazza-e őket, hogy saját védelmükre önkénteseket toborozzanak. A kormányzó attól félt, hogy egy efféle fegyveres csoportosulás fenyegetést jelentene a hatalmára nézve – joggal. Ezért elutasította a kérést. Erre az ültetvényesek közvetlen akcióhoz folyamodtak. Engedély nélkül toboroztak önkénteseket, és sikeresen visszaverték az indiánokat. Bacont a kormányzó árulónak kiáltotta ki, de mivel az emberek mellette álltak, félt fellépni ellene. Végül az események odáig fajultak, hogy a felkelők felgyújtották Jamestown városát,⁷ és ha Bacon nem hal meg idő előtt, ki tudja, mi történt volna még. Természetesen szörnyű megtorlás következett, mint minden felkelés bukásakor vagy leverésekor. A lényeg mégis az, hogy rövid életű sikeres szakaszában a felkelés számos igazságtalanságot orvosolt. A politikai cselekvés feltétlen korabeli hívei a megtorlás után nyilván kijelentették: „Lám, hová vezet a közvetlen cselekvés! Legalább huszonöt évvel visszavetette a haladást!” – s közben megelégedtek arról az apróságról, hogy ha a gyarmatosítók nem cselekszenek közvetlenül, akkor valóban nem akasztatja fel néhányukat a kormányzó, viszont az indiánok már egy évvel hamarabb megskalpolják őket.

Az amerikai forradalmat megelőző forrongás és nyugtalanság időszakában bőven akadt még példa közvetlen akciókra, a legbékésebbtől egészen a legerőszakosabbig; úgy hiszem, hogy aki az Egyesült Államok történelmét tanulmányozza, ezeknek a történetét tartja a legérdekesebbnek, ez vésődik bele leginkább az emlékezetébe.

A békés megnyilvánulási formák közé tartozott a megállapodás az import felüggesztéséről, a háziszőttes ruhák viselésének elterjedése, vagy a „levelezési bizottságok”⁸ megalakulása. Ahogy az ellenségesség elkerülhetetlenül fokozódott, úgy erőszakos közvetlen akciókra is sor került: például az illetékbélyegeket megsemmisítések, vagy amikor a teaszállító hajókat visszafordították, vagy a rakományt nyirkos raktárakba helyezték el, esetleg a tengerbe szórták, mint Bostonban.⁹ Előfordult, hogy egy hajótulajdonost arra kényszerítettek, hogy gyűjtsa fel a saját hajóját; ez történt Annapolisban. Ezek az események minden tankönyvben szerepelnek, és nem elítélően, de még csak nem is mentegetőzve, pedig ezek mind a törvényes hatalom és a magántulajdon ellen irányuló közvetlen akciók voltak. Azért hívom fel minderre és az ehhez hasonló esetekre a figyelmet, mert az át nem gondolt véleményeket ismétlődően szeretném tudatosítani azt, hogy *a közvetlen cselekvés mindig is létezett, és történelmileg ugyanaz a nép hitelesítette, amely most elítélni igyekszik.*

⁷ Jamestown 1607-ben jött létre (James Fort néven), az első állandó brit gyarmati település Észak-Amerikában, majd 1616 és 1699 között a virginiai brit gyarmat (*Colony of Virginia*) fővárosa.

⁸ *Committees of Correspondence*, az amerikai gyarmatok között az 1770-es években kialakuló egyeztető fórumok, amelyek a brit uralommal szembeni ellenállás összehangolására szolgáltak, és idővel párhuzamos kormányzatokként működtek.

⁹ A „bostoni teadélutánként” elhíresült esemény (1773. december 16-án) az amerikai függetlenségi háború kitörésének egyik legfontosabb közvetlen előzménye.

A virginiai ültetvényesek importellenes mozgalmának vezetője George Washington volt,¹⁰ akit egy mai bíróság feltehetőleg „eltiltana” egy efféle liga szervezésétől, és ha mégis folytatná, megbüntetnék a bíróság döntésével szembeni engedetlensége miatt.

Amikor Észak és Dél ellentéte egyre tüzesebbé vált, megint a közvetlen cselekvés előzte meg, és készítette elő a politikai fellépést. Ezen a ponton jegyezném meg, hogy politikai cselekvés, de még annak megfontolása sem fordul elő soha az előtt, hogy a szendergő elméket előbb fel ne ráznák a fennálló viszonyok elleni tiltakozás közvetlen megnyilvánulásai.

A rabszolgaság-ellenes mozgalom és a polgárháború története óriási ellentmondások története, ahogyan a történelem láncolata is paradoxonokból épül fel. Politikai értelemben éppen a rabszolgatartó államok álltak ki a nagyobb politikai szabadság érdekében, azért, hogy az Egyesült Államok tiszteletben tartsa az egyes államok autonómiáját; politikai értelemben a rabszolgaság-ellenes államok álltak ki a központosított államhatalom mellett, mely – ahogy a szecesszionisták¹¹ állították, és ebben igazuk volt – idővel elkerülhetetlenül egyre zsarnokibb alakulattá válik majd. Így is történt. A polgárháború után a szövetségi hatalom folyamatosan olyan ügyekbe avatkozott bele, amelyekről korábban az államok külön-külön rendelkezhetek. A bér-rabszolgák, küzdelmeik során, ma ugyanazzal a központosított hatalommal kerülnek összeütközésbe, amely ellen a rabszolgatartók tiltakoztak (a szabadság jelszavát hangoztatva, de a zsarnokság eszméjével a szívükben). Erkölcsi értelemben a rabszolgaság-ellenes államok álltak ki a teljesebb emberi szabadság, a rabszolgatartók pedig a fajgyűlölet és a rabszolgaság mellett. Legalábbis nagy általánosságban: az északiak többségének nem volt közvetlen tapasztalata a rabszolgaságról, és ugyan vélhetően hibás dolognak tartották, azért nem égtek a láztól, hogy véget vessenek neki. Csak az abolicionisták¹² álláspontja volt valóban erkölcsi indíttatású, akik aránylag kevesen voltak, amennyiben számukra maga a rabszolgaság – és nem a szétválás vagy az unió – volt a főkérdés. Sőt, a rabszolgaság ügye olyan fontos volt számukra, hogy sokan közülük maguk is az unió fölbomlása mellett voltak, és amellet érveltek, hogy az Észak kezdeményezze a különválást, hogy az északi nép megszabadulhasson a rabszolgatartás szégyenétől.

Természetesen a rabszolgaság eltörlését pártolók között is több típusú – és különböző vérmérsékletű – emberek voltak. Köztük a Whittierhez¹³ hasonló kvéke-

¹⁰ George Washington (1732–1799) a függetlenségi háborúban az amerikai hadsereg vezetője, az alkotmány egyik szövegezője, és az Egyesült Államok első elnöke (1789–1799).

¹¹ Az amerikai polgárháborúban (1861–1865) azok, akik a déli (rabszolgatartó) államok Egyesült Államokból való kiválását szorgalmazták. A polgárháború azzal vette kezdetét, hogy 1861 januárjában hét déli rabszolgatartó állam kimondta az elszakadást az Egyesült Államoktól.

¹² A rabszolgaság-ellenes mozgalom. Erről bővebben lásd Joel Olson tanulmányát jelen kötetben.

¹³ James Greenleaf Whittier (1807–1892), amerikai kvéker költő és abolicionista aktivista, aki – szemben például a rabszolgatartó kormányzattal való minden együttműködést elutasító William Lloyd Garrisonnal – a morális érvek mellett a politikai cselekvést is szükségesnek tartotta a rabszolgaság elleni küzdelemben. 1839-ben az egyik alapítója volt a Liberális Pártnak, amely részben éppen azokat az abolicionistákat tömörítette, akik a képviselői rendszer eszközeivel is élni kívántak.

rek (a mindenáron békét akarók, akik már a korai gyarmati időszakban is a rabszolgáság eltörlését javasolták); vagy a politikai cselekvés mérsékeltebb hívei, akik a pénzbeli megváltást szorgalmazták, mint a legolcsóbb megoldást; valamint a szélsőségesen erőszakos emberek, akik az erőszakban hittek, és mindenféle erőszakos tetteket hajtottak végre.

Ami a politikusokat illeti, tevékenységük a „mit ne tegyünk” egyetlen összefüggő sorozata volt, harmincévnyi kompromisszum, alkudozás, és a fennálló rend megőrzése éppen úgy, ahogy volt, mindkét oldal lekenyerezésével, amikor már a változó körülmények tetteket követeltek, vagy legalább a tettek látszatát. De „a csillagok az ő helyökből vívtak Siserával”:¹⁴ a rendszer omladozott belülről, kívülről pedig a közvetlen cselekvés hívei fáradhatatlanul szélesítették a repedéseket.

A közvetlen lázadás egyik kifejezőmódja a „Földalatti Vasút” megszervezése volt. A résztvevők többsége általában a cselekvés mindkét típusában hitt. Azonban elméletben bármennyire elfogadták a többség azon jogát, hogy törvényeket hozzon és azokat betartassa, ebben az ügyben ezt nem fogadták el. Nagypám is a „Földalatti Vasút” tagja volt, sok menekülő rabszolgát segített át Kanadába. Szinte minden tekintetben türelmes, törvénytisztelő ember volt, bár gyakran eszembe jutott, hogy talán csak azért, mert nem sok dolga akadt a törvénnyel. A korai telepesek életét élte, a törvény általában távol esett tőle, a közvetlen cselekvés viszont szükségszerűség volt. Akárhogyan és akármilyen volt is törvénytisztelő, a rabszolgatartásra vonatkozó törvényeket akkor sem tisztelte volna, ha tízszeres többség hozta volna azokat, és szántszándékkal szegte meg mindegyiket, mihelyt az útjába kerültek.

Volt idő, amikor a „Földalatti Vasút” működtetéséhez erőszakra volt szükség, és akkor éltek is vele. Egy idős barátnőm mesélte el, hogy édesanyjával együtt egész éjjel az ajtót lesték, mert a pincéjükben bújtatott rabszolgát kereste egy őrárat. Kvéker származásuk és hitük ellenére is ott hevert a puska egész éjjel az ebédlőasztalukon. Szerencsére azon az éjszakán nem kellett használniuk.

Miközben a „Szökevény rabszolga törvényt”¹⁵ északi politikai cselekvők segítségével fogadták el, hogy újabb koncot dobjanak oda a rabszolgatartóknak, a közvetlen cselekvők menteni kezdték az elfogott szökött rabszolgákat. Ott volt „Shadrach megmentése”,¹⁶ aztán „Jerryé”,¹⁷ utóbbi megmentőit a híres Gerrit Smith vezette,¹⁸ de történt még sok egyéb sikeres és sikertelen próbálkozás is. A politikai cselekvés

¹⁴ Összövetségi idézet (Bírák könyve 5:20). A bibliai elbeszélés szerint Sisera az izraeli törzsekkel hadban álló sereg vezetője.

¹⁵ Lásd a *Rabszolgáság Massachusettsben* című szöveghez írt 6. sz. lábjegyzetet.

¹⁶ Shadrach Minkins (1814–1875) Virginia államból szökött el 1850-ben Bostonba, ahol elfogták és bebörtönözték, majd 1851 februárjában az abolitionisták Theodore Parker (1810–1860) unitárius lelkész vezetésével, erővel szabadították ki, és Kanadába szöktették.

¹⁷ William „Jerry” Henry Missouri államból szökött meg a New York állambeli Syracuse-ba, ahol 1851. október 1-én letartóztatták. A fent említett abolitionista Liberális Párt éppen a városban tartotta kongresszusát, amikor tudomásukra jutott az ügy, ezért több százan átvonultak a börtönhöz, és erővel kiszabadították „Jerry”-t, majd segítettek neki Kanadába szökni.

¹⁸ Gerrit Smith (1797–1874) társadalmi reformer, abolitionista aktivista, a Liberális Párt egyik alapítója, és a szövegben később említett John Brown egyik titkos pénzügyi támogatója.

hívei továbbra is elsimítani, elkenni próbálták a dolgokat, az abolitionistákat pedig elítélték és pocskondiázták a szélsőségesen törvénytisztelő békítők, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy saját pártja teszi ezt most W. D. Haywooddal és Frank Bohnnal.¹⁹

A minap a *Chicago Daily Socialist*-ban²⁰ jelent meg egy közlemény, a szocialista párt louisville-i szervezetének titkára írta az országos titkárának, akitől azt kéri, hogy egy megbízható és józan szónokkal helyettesítsék Bohnt. Magyarátzképpen Mr. Dobbs Bohn előadásának következő részletét idézi: „Ha McNamaráék sikeresek lettek volna a munkásosztály érdekeinek védelmében, akkor igazat adtak volna nekik, ahogy John Brownnak is,²¹ ha sikerrel járt volna a rabszolgák felszabadításában. A tudatlanság volt John Brown egyetlen bűne, ahogyan a McNamara testvéreké is.”

Mr. Dobbs a következőképpen kommentálja az idézett passzust: „Határozottan vitatjuk ezen állításokat. Párhuzamot vonni John Brown nyílt – még ha elhibázott – lázadása és McNamaráék titkos és gyilkos módszerei között, nemcsak sekélyes érvelésre vall, de nagyon kártékony, ha azt nézzük, milyen logikus következtetések vonhatók le az efféle kijelentésekből.”

Mr. Dobbs nyilvánvalóan igen tájékozatlan John Brown életével és munkásságával kapcsolatban. Az erőszak embere volt, és ő maga gúnyolta volna ki azt, aki más színben akarja feltüntetni. Ha pedig egyszer már hisz valaki az erőszakban, akkor csak az a kérdés, hogyan tudja azt a leghatékonyabban alkalmazni: ez pedig a körülmények ismeretén és a rendelkezésére álló eszközökön múlik. John Brown egyáltalán nem viszolygott a cselszövéstől. Akik elolvasták Frederick Douglass önéletrajzát és Lucy Colman visszaemlékezéseit,²² tudni fogják, hogy John Brown egyik terve az volt: felfegyverzett csapatokat táboroztatni Nyugat-Virginia, Észak-Karolina és Tennessee hegyeiben, követeket küldeni a rabszolgákhoz, hogy szökjenek át ezekbe a táborokba, majd onnan, ahogy a körülmények engedik, közös erővel tovább szítani

¹⁹ William Dudley Haywood (1869–1928) az *Industrial Workers of the World* (Világ Ipari Munkásai) alapító tagja és egyik vezetője, aki évekig a *Socialist Party of America*-ban (Amerikai Szocialista Párt) is aktív volt, 1912-ben a párt végrehajtó bizottságába is megválasztották. Haywood azonban a közvetlen akciók híve volt a választásokon való részvételt hangsúlyozó politikai stratégiával szemben, és mivel ezt az álláspontját nyilvánosan is képviselte, így 1912-ben visszahívták a végrehajtó bizottságból, majd kilépett a pártból; Frank Bohn (1878–1975) szintén a Világ Ipari Munkásai alapító tagja, aki a közvetlen cselekvésként értelmezett szakszervezeti szerveződést tartotta a legfontosabbnak.

²⁰ Az Amerikai Szocialista Párt első angol nyelvű napilapja 1906 és 1912 között.

²¹ John Brown (1800–1859) egy fehér, keresztény fundamentalista abolitionista volt, aki 1856-ban részt vett a Kansas államban a rabszolgatartó államokból és az északi területekről érkező telepesek közötti fegyveres harcokban, majd 21 társával együtt 1859. október 16-án elfoglalta a virginiai Harpers Ferry fegyverraktárt azzal a céllal, hogy az ott magukhoz vett fegyverekkel felfegyverezzék a környék rabszolgáit, és széles körű rabszolgafelkelést robbantsanak ki. A kísérletük kudarcot vallott, tízüket megölték, a harcok során megsebesült Brownt hat társával együtt elfogták, majd elítélték és felakasztották. John Brown kísérlete a fegyveres ellenállásra kezdetben kevés szimpátiát váltott ki a közvéleményből, és az abolitionista mozgalomban is csak kevesen álltak ki mellette, Henry David Thoreau viszont éles hangú és Brownt magaslatló esszéiben állt ki mellette.

²² Frederick Douglass (1818–1895) társadalmi reformer és író, aki miután kiszabadult a rabszolgaságból, az abolitionista mozgalom egyik vezetőjévé vált. A *The Life and Times of Frederick Douglass* című önéletrajzában (1881) írt John Brownról. Lucy N. Colman (1817–1906) feminista és abolitionista társadalmi reformer és író, aki pedig a *Reminiscences* című könyvében (1891) szintén megemlékezik róla.

a lázadás szellemét a négerek körében. A terve lényegében azért vallott kudarcot, mert magukban a rabszolgákban nem volt elég erős a szabadságvágy.²³

Később, amikor a politikusok, végtelen fondorlatosságukban, elfogadtak egy friss javaslatot arra, hogyan ne kelljen semmit tenniük, az úgynevezett Kansas–Nebraska törvényt,²⁴ amely a telepésekre bízta, hogy döntsenek a rabszolgaság kérdésében, mindkét oldal közvetlen cselekvői rengeteg áltelepest küldtek oda, hogy megharcoljanak egymással. A rabszolgaság hívei értek oda előbb, és el is fogadtak egy alkotmányt, mely elismeri a rabszolgaságot, és halállal bünteti azt, aki menekülő rabszolgát segít. A szabad államok telepesei azonban – akik távolabbi államokból jöttek, így csak később érkeztek meg – megalkottak egy második alkotmányt, és nem ismerték el a másik oldal törvényeit. John Brown jelen volt, és megmártózott a – nyílt vagy titokban végrehajtott – erőszakban: a politikai cselekvés tisztos, békés híveinek szemében csak egy „lótolvaj” volt, egy „gyilkos”. Kétségtelenül lopott lovat, anélkül hogy előre bejelentette volna ebbéli szándékát, és ölt embert is, nem egyet a rabszolgaság hívei közül. Jó néhányszor lecsapott és elmenekült, egészen utolsó próbálkozásáig Harper’s Ferryben. Dinamitot csak azért nem használt, mert akkoriban még nemigen használták fegyverként. Lényegesen többször támadt szántszándékkal mások életére, mint a „gyilkos módszereikért” kárhozott testvérpár Dobbs titkár írásában. A történelemnek mégis sikerült megértenie John Brownt. Az emberiség tudja, hogy erőszakos ember volt, akinek vér tapadt a kezéhez, és akit hazaárulásban találtak bűnösnek, és ezért akasztották fel, mégis nagy, erős és önzetlen lélek volt, aki nem bírta elviselni a rettenetes bünt, hogy négy millió embert állati sorban tartsanak, és az ez ellen folytatott harcot isteni, szent kötelességnek tartotta (hiszen mélyen hívő ember volt – presbiteriánus).

A társadalmi változás előfutárai által végrehajtott békés vagy akár fegyveres közvetlen akciók ébresztik rá az Emberi Lelkiismeretet, a tömegek lelkiismeretét a változás igényére. Ostobaság volna azt állítani, hogy a politikai cselekvés sosem vezetett eredményre; jó dolgok néha abból az irányból is várhatóak. Ám addig soha, amíg az egyén lázadása, melyet a tömeg követ, ki nem kényszeríti. Mindig a közvetlen cselekvés kezdeményez és csap akkora lármát, amely ráébreszti a közönyösek népes táborát, hogy az elnyomás már elviselhetetlenné vált.

Nálunk most elnyomás van – és nemcsak nálunk, de a világ minden olyan részén, mely a civilizáció igen vegyes áldásait élvezi. Az embert tárgynak tekintő rabszolgaság kérdéséhez hasonlóan most ez a fajta rabszolgaság is közvetlen és politikai cselekvésért kiált. A lakosságunk bizonyos százaléka (valószínűleg jóval kisebb százalék, mint amiről a politikusok a nagygyűléseiken szoktak beszélni) termeli meg mindazokat az anyagi javakat, amiből közülünk mindenki más megél, éppúgy, ahogyan annak idején a négy millió fekete rabszolga is paraziták tömegét tartotta el. Ezek a földmunkások és ipari munkások.

²³ Tekintettel az Egyesült Államokban és másutt megvalósult (vagy csak tervezett, de még kirobbanásuk előtt meghíúsított, számtalan rabszolgafelkelésre), valamint a John Brown és csapata által megalkotott terv hibáira, amelyek miatt például a fentebb hivatkozott Frederick Douglass elutasította a hozzájuk való csatlakozást, a szerző következtetése nehezen igazolható.

²⁴ Lásd a *Rabszolgaság Massachusettsben* című esszéhez írt 2. lábjegyzetet.

Olyan intézmények előre nem látott és előreláthatatlan működése folytán, melyeket nem mi hoztunk létre, hanem már készen kaptunk, ezek a munkások a társadalmi rendszer legnélkülözhetetlenebb elemei, akiknek munkája nélkül egyikünk sem ehetne, öltözködhetne, vagy volna fedél a feje felett, ugyanazok, akiknek a legkevesebb jut ételből, ruhából és lakhatásból, nem beszélve az olyan társadalmi javakban való részesedésükről, mint az oktatás vagy a művészeti örömök, amelyek nekünk többieknek elvben kijárnak.

Ezek a munkások, ilyen-olyan formában, de egyesítették az erőiket, hogy lássák, mit javíthatnak a körülményeiken, akár politikai, de elsősorban a közvetlen cselekvés által. Létrejöttek a *Grange*, és a *Farmers' Alliance* (Farmer Szövetség), a szövetkezeti társulások, a telepes kísérletek, a *Knights of Labor* (Munka Lovagjai), a szakszervezetek és az *Industrial Workers of the World* (Világ Ipari Munkásai).²⁵ Mindegyik arra szerveződött, hogy a gazdaság uraitól egy kicsivel magasabb béreket, kicsivel jobb körülményeket, és kicsivel rövidebb munkaidőt csikarjon ki, és másfelől azért, hogy ellenálljon a bérek csökkentésének, a munkakörülmények romlásának, vagy a munkaidő hosszabbításának. Senki nem törekedett a szociális háború végleges megoldására. A Világ Ipari Munkásain kívül senki nem ismerte fel, hogy társadalmi háború zajlik, és ez így is lesz mindaddig, amíg a jelenlegi törvényi-társadalmi feltételek fennállnak. Elfogadták a létező tulajdonviszonyokat. Átlagemberek voltak átlagos vágyakkal, akik megtették, ami lehetségesnek és észszerűnek tűnt számukra. Saját kezdeményezésű közvetlen cselekvésre szövetkeztek, valami érdekében vagy védelmében, anélkül hogy elkötelezték volna magukat bármilyen politikai irányvonal mellett.

Kétségtelen, hogy a szervezetek tagjai között voltak és vannak is olyanok, akik távolabbra láttak a közvetlen célknál, akik észrevették, hogy a működésbe lépett erőfolyamatos fejlődése olyan körülményeket teremt majd, melyeknek az élet már nem rendelheti alá magát, melyek ellen tiltakoznia kell, mégpedig erőszakosan. Nincs is más választása; muszáj harcolnia, vagy csendben elhalnia; de mert az élet természetétől idegen, hogy harc nélkül megadja magát, mégsem halhat el csendesesen. Huszonkét éve találkoztam a Farmer Szövetség, a Munka Lovagjai és a szakszervezetek embereivel, akik ugyanezt mondták. Ők nagyobb célokat láttak maguk előtt, mint a szervezeteik, de társaikat olyannak kellett elfogadniuk, amilyenek, miközben megpróbálták felrázni őket, hogy dolgozzanak azokért a célokért, amelyeket már maguk is képesek voltak felismerni. Ezek egyelőre csak a jobb bérek, kevésbé veszélyes vagy

²⁵ A *Grange* (hivatalos nevén *The National Grange of the Order of Patrons of Husbandry*) és a *Farmers' Alliance* (Farmer Szövetség) az amerikai farmerek 19. század második felében létrejött érdekvédelmi szervezetei. A *Colonization Experiments* (telepes kísérletek) az anarchista társadalomszervezési elvek gyakorlatba való átültetésének korabeli kísérleteire utal. Ezek dél-amerikai példákra Voltairine de Cleyre *The Making of an Anarchist* című 1903-as esszéjében is hivatkozik. A *Knights of Labor* (Munka Lovagjai) a 19. század végén a munkások egyik legnagyobb és legjelentősebb szervezete volt az Egyesült Államokban. A Pallas Nagy Lexikona korabeli meghatározása szerint egy 1869-ben alapított „nagy munkás-egyesület neve, amely a többi szakok szerint csoportosított munkás-szövetségekkel ellentétben, minden ipari foglalkozás munkásait egyesítette magában s az egész munkásosztály érdekeit képviselni akarja”. Az *Industrial Workers of the World* (Világ Ipari Munkásai) egy 1905-ben alapított radikális nemzetközi szakszervezet, amely a 20. század első évtizedeiben szintén jelentős tagságra és ellenhatalomra tett szert. Utóbbihoz lásd Konok Péter „...a kommunizmus gyermekbetegsége?” *Baloldali radikalizmusok a 20. században*. Bp., Napvilág Kiadó, 2006. III. fejezet.

zsarnoki munkakörülmények és a rövidebb munkaidő voltak. A mozgalmak kezdeti szakaszában a földmunkásoknak fogalmuk sem volt arról, hogy a küzdelmüknek köze van a gyártó- vagy szállítóiparban dolgozók küzdelméhez; ahogyan ez utóbbiak sem értették, hogy nekik közük lenne a farmerek mozgalmához. Ami azt illeti, most is kevesen látják. Még fel kell ismerniük, hogy egy nagy közös küzdelem van mindazok ellen, akik kisajátították a földet, a pénzt és a gépeket. Sajnos a farmerek nagy szervezetei elaprózódtak a politikai hatalomra való buta törekvésükben. Néhány államban egész sikeresek voltak a hatalom megragadásában, de a bíróságok alkotmányellenesnek minősítették a törvényeiket, ami a politikai törekvéseiket is maga alá temette. Eredetileg azt tervezték, hogy saját silókat építenek maguknak, hogy azokban tárolják a terményeiket, hogy aztán a spekulánsokat megkerülve vihessék azokat a piacra. Szerették volna megvalósítani a munkacserét is, és hiteljegyeket kiadni a létbe helyezett, cserélhető árukért. Ha ragaszkodtak volna a közvetlen és kölcsönös segítségnyújtás eszméjéhez, úgy legalább részben és egy időre megmutathatták volna az egész világnak, hogy az emberiség miként szabadíthatná fel magát a bankárok és közvetítők élősködésétől. A végén persze letörték volna ezt is, hacsak a példa nem forradalmasította volna annyira az emberek elméjét, hogy az kikényszerítse a föld és a pénz törvényes monopóliumának eltörlését; de még akkor is hatalmas ismeretterjesztő szolgálatot tett volna. Azonban „engedtek az elterelő manővereknek”, és saját hiábavalóságuk miatt estek szét.

A Munka Lovagjai is aránylag jelentéktelen szervezetté vált, és nem azért, mert nem folyamodtak közvetlen akciókhoz, és nem is a politikában való részvételük miatt, amely csak kis mértékű volt, hanem azért, mert a munkások sokszínű tömege nem tudta ténylegesen egyesíteni az erőit.

Ahogy a Munka Lovagjai gyengült, úgy erősödtek a szakszervezetek, lassan, de állhatatosan növelve a saját erejüket. A növekedés egyenetlen volt, visszaesésekkel; nagy szervezetek alakultak, majd tűntek el, de összességében a szakszervezetek mégis egyre erősebbekké váltak. Bármilyen szegények voltak ugyanis, lehetőséget kínáltak arra, hogy a munkások egy része, egyesült erővel, közvetlenül az uraikra hasson, és megszerezze legalább egy részét annak, amit akart – amit a körülmények kényszerítő hatására akarnia kellett. A sztrájk lett a természetes fegyverük, ők maguk kovácsolták. A sztrájk az a közvetlen csapás, amitől a főnök tíz esetből kilencben fél. (Persze előadódhat olyan eset is, amikor örül neki, de ez a ritka.) Nem azért retteg a sztrájktól, mert azt hiszi, hogy nem tudná legyőzni, hanem egyszerűen és kizárólag azért, mert tart az üzletmenet megakadásától. A hétköznapi főnök nem az „osztályöntudatos szavazótól” tart, mert az ember számos helyen beszélhet naphosszat szocializmusról, vagy bármilyen más politikai programról, kirúgni vagy figyelmeztetni csak akkor fogják, ha a szakszervezeti mozgalomról beszél. Hogy miért? Nem azért, mert a főnök tudja, hogy a politikai cselekvés mocsarában úgyszólván elmerülnek a munkások, vagy értené, hogy a politikai szocializmus egyre inkább középosztályi mozgalommá válik, szó sincs róla. A főnök úgy gondolja, a szocializmus nagyon rossz dolog, elterelésnek azonban kitűnő! Azt viszont ő is tudja, hogy abból rögtön baj lesz, ha az üzemében megszervezik magukat a munkások.

A munkásai lázadni kezdenek, költségekbe verik, hogy javítson a munkakörülményeken, meg kell tartania olyan munkásokat, akiket nem szeretne, sztrájk esetén pedig kárt tehetnek a gépeiben és az épületeiben.

Gyakran emlegetik, és papagáj módra ismétlik, hogy a főnököknek van „osztálytudatuk”, és osztályuk érdekében összetartanak, vagy inkább hajlandóak elszenvedni bármely személyes veszteséget, mintsem hogy ezekhez az érdekekhez hűtlenné váljanak. Pedig egyáltalán nem így van. Az üzletemberek többsége pont olyan, mint a munkás emberek többsége, vagyis sokkal inkább érdekli a maga személyes vesztesége vagy nyeresége, mint az osztályáé, és a szakszervezet által éppen a személyes érdekeit látja fenyegetve.

Mára mindenki tudja, hogy a sztrájk, bármekkora is legyen, erőszakot jelent. Attól függetlenül, hogy erkölcsileg milyen fontosnak tartja valaki a békét, akkor is tudja, hogy ez nem egy békés folyamat. Ha távírósztrájkról van szó, az a drótok elvágását, az oszlopok megromlását jelenti, és beépített sztrájk-törőket, akik megromlóják a szerszámokat. Ha egy acélhengermű munkásai sztrájkolnak, ott megverik a sztrájk-törőket, betörik az ablakokat, rosszul állítják be a mérőeszközöket, megromlóják a drága hengerművet a több tonna anyaggal együtt. A sztrájkoló bányászok utakat és hidakat rombolnak, és bányákat röptennek levegőbe. A ruhagyári munkások sztrájkja váratlan tüzeket jelenthet, közáport egy látszólag megközelíthetetlen ablakból, de téglá röpkölhet egyenesen a gyáros fejének is. A villamosvezetők sztrájkja föltépett síneket, a sít- vagy szennyvízszállító tartalmából, felfordított szerelvényekből, ellopott kerítésből épített barikádokat, összetört vagy elszenesedett kocsikat, elfordított kapcsolókat jelent. Az állami vasúti sztrájk „tönkrement” vagy elszabadult mozdonyokat, kisiklatott teherszállítókat és megakasztott vonatokat jelent, az építőipari sztrájk pedig dinamittal aláaknázott épületeket. Mindig, mindenütt, folyamatosan harcot feltételez a sztrájk-törők és a sztrájkolók, no meg a szimpatizánsaik között, valamint a nép és a rendőrség között.

A főnökök a területet pásztázó reflektorokat, elektromos kerítéseket, karósáncokat, bikakarámokat,²⁶ detektíveket és provokátorokat, erőszakos emberrablásokat és kitelepítéseket vetnek be, illetve minden egyéb eszközt, amit csak el tudnak képzelni a közvetlen védelmük érdekében, végül akár a rendőrség, a milícia, az állami fegyveres erők és a szövetségi katonák behívását.

Ezt mindenki tudja, és mindenki csak mosolyog, amikor a szakszervezeti vezetők felszólítják a szervezeteiket, hogy békésen, törvénytisztelő polgár módjára viselkedjenek, mert mindenki tudja, hogy hazudnak. Tudnak az erőszak rejtett vagy nyílt alkalmazásáról, és azt is tudják, hogy a sztrájkolóknak nincs más választásuk, vagy csak az, hogy egyből földjék a harcukat. Nem tévesztik össze az ilyen nyomás hatására erőszakhoz folyamodókat a kártékony gazemberekkel, akik természetüknél fogva megátalkodottak. Az emberek általában megértik, hogy a helyzet logikája készteti őket erre, a helyzet, melyet nem ők teremtetek, és amely mégis támadásra készteti

²⁶ A századforduló éveiben és a 20. század első évtizedeiben az Egyesült Államokban a szervezett munkások elzárására létrehozott ideiglenes létesítményeket hívták bikakarámoknak (*bullpens*), amelyeket gyakran egyébként szarvasmarhák körbekerítésére szolgáló karámokból alakítottak ki.

őket, ha helyt akarnak állni az életükért vívott harcban, és nem akarnak a szegénység feneketlen bugyraiba süllyedni, hogy a halál a szegénykórházban, az utcán vagy a folyó iszapjában leljen rájuk. A munkások számára ez a rettenet az alternatíva, és ez készteti a legkedvesebb emberi lényeket is – akik mindent megtesznek egy megsérült kutyaért, hazaviszik és ápolják a kóbor kismacskát, vagy oldalt lépnek, hogy ne tapossanak el egy gilisztát – az embertársaik elleni erőszakra. Tudják, hiszen a tények megtanították nekik, hogy csak így győzhetnek, ha egyáltalán. Számomra mindenesetre mindig a legirrelevánsabb, legnevetesebb válasznak tűnt, amikor egy segítségért vagy támogatásért hozzá forduló sztrájkolóknak valaki azzal válaszol: „Szavazd be magad a hatalomba!”, miközben a legközelebbi választás hat hónap, vagy csak egy-két év múlva lesz.

Sajnos azok az emberek, akik nagyon is jól tudják, mi az erőszak szerepe a szakszervezeti harcban, nem léphetnek elő, és nem jelenthetik ki: „Ezen és ezen a napon, ezen a helyen ez és ez a dolog történt, és ezzel tudtuk kivívni ezt és ezt az engedményt, vagy azt, hogy ez és ez a főnök feladja a harcot.” Ha megtennék, azzal a szabadságukat és azt veszélyeztetnék, hogy folytathassák a harcot. Ennélfogva, akik sokat tudnak, hallgatnak, legföljebb a bajszuk alatt mosolyognak – akik viszont keveset tudnak, fecsegnék. Igazságot pedig majd az események, és nem a nyilatkozatok szolgáltatnak.

Az utóbbi hetekben nagyon is sok efféle fecsegést hallhattunk. Szónokok és írók, akik hitem szerint, őszintén vallják, hogy a politikai és csak a politikai cselekvés viheti győzelemre a munkások harcát; leszólják azt, amit előszeretettel neveznek „közvetlen akciónak” (de valójában összeesküvést és erőszakot értenek alatta), mint kiszámíthatatlan gonosztettek forrását. Bizonyos Oscar Ameringer²⁷ nemrég egy chicagói gyűlésen azt hozta fel példának, hogy a 86-ban a Haymarketen robbantott bomba 25 évvel vetette vissza a nyolcórás munkanapért folytatott mozgalmat, szerinte ugyanis bomba nélkül a mozgalom már sikerre vitte volna az ügyet.²⁸ Ez hatalmas tévedés. Senki nem képes évekre vagy akár csak hónapokra előre felmérni, hogy valami előrelendít vagy visszavet. Senki nem tudja bebizonyítani, hogy a nyolcórás munkanapért folytatott küzdelmet huszonöt éve meg lehetett-e volna

²⁷ Oscar Ameringer (1870–1943) az Oklahomai Szocialista Párt fontos szervezője és a párt lapjának szerkesztője volt.

²⁸ 1886. május 4-én a chicagói Haymarket téren valaki dinamitot dobott a rendőrök közé, miközben azok megpróbálták feloszlatni a békésen tüntető tömeget. Két évvel korábban az Egyesült Államok szakszervezetei 1886. május elsejei határidőt tűztek ki a nyolcórás munkanap bevezetéséhez, majd a határidő közeledtével egy általános sztrájk előkészítésébe fogtak. Május elsején munkások százai léptek sztrájkba országszerte (csak Chicagóban több tízezer munkás csatlakozott a sztrájkhoz). Május 3-án egy chicagói gyár előtt a sztrájkoló és sztrájkktörő munkások között kialakult konfliktusba beavatkozó rendőrök több munkást lelőttek, míg a május 4-i tüntetés az áldozatok és a nyolcórás munkanapért sztrájkolók melletti kiállásként szerveződött. A bomba felrobbanása azonnal megölt egy rendőrt, és halálosan megsebesített hat másikat, és a robbanás után kialakuló lövöldözésben pedig legalább négy tüntető meghalt. A rendőrök közé bombát dobó tüntetőt nem sikerült beazonosítani, viszont a robbantással összefüggésben, kétes bizonyítékok alapján, egy nyilvánvalóan elfogult bíróság halálra ítélte hét munkásmozgalmárt. A történeteket a tőkés és a sajtó nagy része a munkásmozgalom – és ezen belül is különösen az anarchista mozgalom – elleni propagandára használta fel. Részben ezen események miatt választotta később a II. Internacionálé május elsejét a munkásmozgalom nemzetközi ünnepének. A haymarketi vérengzésnek, illetve a mozgalmárok kivégzésének jelentős szerepe volt abban, hogy a korábban apácának készülő Voltairine de Cleyre anarchistává vált.

nyerni vagy sem. Tudjuk, hogy 1871-ben Illinois állam törvénykönyvébe politikai cselekvés hatására került be a nyolcórás munkanap, és hogy halott betű maradt. Hogy a munkások közvetlen cselekvése akkor valóban elérhette volna, nem bizonyítható, de az igen, hogy ezt számos más fontos tényező hátráltatta a haymarketi bombán kívül is. Másfelől, ha a bomba hatása valóban annyira visszavetette volna a folyamatot, nyilván azt kellene gondolnunk, hogy Chicagóban sokkal rosszabb helyzetben vannak a munkások és a szakszervezetek, mint más városokban. Ám ellenkezőleg, bármily rossz is a munkások helyzete Chicagóban, még mindig jobb, mint a legtöbb nagyvárosban, miközben a szakszervezetek hatalma nagyobb, mint bárhol, kivéve San Franciscót. Amikor tehát bármilyen következtetést szeretnénk levonni a haymarketi bombarobbantással kapcsolatban, érdemes tekintetbe vennünk a tényeket. Én személy szerint nem hiszem, hogy általánosságban ilyen hatalmas hatást gyakorolt volna a munkásmozgalomra.

Ugyanez a helyzet az erőszak elszabadulása miatt kialakult jelenlegi nagy izgalommal is. Lényegében semmi nem változott. Két férfit bebörtönöztek azért, amit tettek (huszonnégy éve még akasztottak azért, amit el se követtek), és még másokat is börtönbe zárhatnak. Az élet erői azonban továbbra is lázadni fognak a gazdasági rabláncok ellen. A lázadásnak addig nem lesz vége, akárhogy is szavaznak az emberek, amíg a rabláncok le nem hullnak.

Hogyan törhetjük szét a láncokat?

A politikai cselekvés hívei azt mondják, csak azáltal, ha a munkáosztály pártjai szavazunk; akkor, ha a munkások az élethez szükséges források és eszközök forrásainak birtokába szavazzák magukat; ha megszavazzák, hogy azok, akik most az erdők, bányák, farmok, vizek, gyárak és üzemek felett rendelkeznek, és a tulajdonuk védelmében katonai erőt is bevethetnek, átruházzák mindezt a népre.

És addig?

Addig legyen mindenki békés, szorgalmas, törvénytisztelő, türelmes, takarékos (ahogy Madero mondta a mexikói rabszolgáknak, miután eladta őket a Wall Streetnek)!²⁹ Ha vannak is közületek, akik jogfosztottak, ne lázadjatok fel ez ellen, mert az esetleg „visszaveti a pártot”.

Nos, eddig sem zártam ki, hogy politikai cselekvéssel alkalmanként el lehet érni jó dolgokat – és nem is kizárólag a munkáosztály pártjain keresztül. Arról viszont nagyon is meg vagyok győződve, hogy ezeket a jó dolgokat bőven ellensúlyozza a politikai cselekvéssel járó rossz; ahogyan abban is biztos vagyok, hogy alkalmanként származhat ugyan rossz a közvetlen cselekvésből, de ezt bőségesen ellensúlyozza az abból fakadó jó.

Majdnem minden törvény, amit eredetileg azért hoztak, hogy a munkások javát szolgálja, vagy fegyverré változott az ellenségeik kezében, vagy holt betű maradt, ha csak a munkások a szervezeteiken keresztül közvetlenül ki nem kényszerítették azok

²⁹ Francisco I. Madero (1873–1913) mexikói politikus, író és forradalmár, a Porfirio Diaz vezette diktatórikus rendszerrel szembeni mozgalom és az 1910-es forradalom vezetője, aki később szembekerült a forradalom radikálisabb, illetve anarchista irányzataival.

betartását. Végül tehát mindenképpen a közvetlen cselekvéshez kell folyamodni. Ha a törvény szurokba mártott végét akarjuk látni, vessünk csak egy pillantást a trösztel- lenes törvényre, amelynek általában a nép, és különösen a munkások érdekeit kellett volna szolgálnia. Két héttel az elfogadása után mintegy 250 szakszervezeti vezető idéztek be azzal a váddal, hogy trösztöt alapított: ez volt a válasz az Illinois Central vasúttársaság munkásainak a sztrájkjára.

A közvetett cselekvés által elérhető apró eredményeknél viszont sokkal nagyobb kárt okoz az abba vetett hit. A legfőbb rossz, hogy megsemmisíti a kezdeménye- zőkészséget, mert elfojtja az egyén lázadó szellemét, és arra tanítja az embereket, hogy másra bízzák, amit maguknak kellene elintézniük. Végül azt a fonák elgon- dolást testesíti meg, hogy ha az erőtlenséget addig halmozzuk, amíg az többségbe nem kerül, a többség sajátos varázsereje majd valahogy energiává alakítja az erőtlenséget. Tehát az emberek, akik már elvesztették a képességüket arra, hogy sa- ját maguk fellépjenek magukért, a pusztá csomagolástól majd nagy erejű emberi robbanóanyaggá változnak!

Én egyetértek azzal, hogy az élet forrásainak, a föld minden természeti kincsé- nek, és a közös termeléshez szükséges eszközöknek mindenki számára szabadon hozzáférhetővé kell válnia. Egészen biztos vagyok abban, hogy a szakszervezeti mozgalomnak ki kell szélesítenie és el kell mélyítenie a céljait, mert különben el- bukik, és hogy a helyzet logikája rákényszeríti majd őket, hogy ezt felismerjék. Meg kell tanulniuk, hogy a munkások problémája soha nem oldható meg a sztrájktrörök megverésével, pláne addig, amíg a saját tagságukat korlátozó tagdíjakkal és más megszorító szabályokkal maguk is hozzájárulnak ahhoz, hogy egyesek sztrájktrö- rővé váljanak.

Meg kell tanulniuk, hogy eredményt nem föltétlenül a növekvő bérek, mint in- kább a rövidebb munkanap jelenthet, mert ez gyarapíthatja a tagságot, hogy bár- kit bevehessenek, aki szívesen jön. Meg kell tanulniuk, ha csatákat akarnak nyerni, minden munkásnak szövetkeznie kell, és gyorsan együtt cselekedni (anélkül hogy a főnökeiket figyelmeztetnék), és ragaszkodni ahhoz, hogy ezt bármikor máskor meg- tehessék. Végül meg kell tanulniuk, hogy még ekkor (ha a szervezetük kiteljesedett) se vívhatnak ki semmilyen tartós eredményt, csak akkor, ha mindent követelnek – ha nem a bérekért, vagy valami apró engedményért lépnek sztrájkba, hanem a föld teljes természetes gazdagságáért. Addig pedig meg sem állnak, amíg közvetlenül ki nem sajátítják az egészet! Meg kell tanulniuk, hogy az erejüket nem a szavazatuk adja, hanem az, hogy hatalmukban áll megállítani a termelést. Súlyos hiba azt feltételezni, hogy a bérből élők adják a szavazók többségét. A bérből élők egyik nap itt vannak, a másik nap ott, ez sokakat akadályoz a szavazásban; nagy százalékuk ebben az or- szágbán külföldi, akinek nincs is szavazati joga. A legnyilvánvalóbb bizonyíték arra, hogy ezt a szocialista vezetők is tudják, hogy lépten-nyomon kompromisszumra törekcsenek a propagandájukban, hogy megnyerjék az üzletembereket, a kisbefek- tetőket. Kampányújságaikban hirdetik, hogy a Wall Street kötvénycsárlói riporte- reiknek azt felelték, éppúgy vásárolnának Los Angeles-i kötvényt szocialista, mint

kapitalista ügyvezetőtől, hogy a jelenlegi milwaukeei városvezetés³⁰ áldás a kisbefekte- tőnek; olvasói jegyzetben biztosítják vásárlóikat arról is, hogy ebben a városban nem kell a nagyáruházba menni, hogy valamit megvehessenek, vásároljanak bátran itt és ott a Milwaukee Avenue-n, és pont olyan elégedettek lesznek, mint egy „nagy cég” szolgáltatásával. Összefoglalva tehát, kétségbeesetten igyekeznek megnyerni annak a közép osztálynak a támogatását, amelynek a szocialista közgazdaságtan szerint föl kell őrlődnie, mert tudják, hogy nélkülük nem tudnak többséget szerezni.

Márpedig a legtöbb, amit egy munkásosztályi párt megtehet, még ha a politiku- sai becsületesek maradnak is, hogy erős frakciót hoznak létre a törvényhozásban, és ezáltal adott esetben, egyik vagy másik oldallal együttműködve, politikai vagy gaz- dasági előnyöket vívnak ki.

Ezzel szemben a munkásosztály, ha erős szervezetté áll össze, megteheti, hogy vá- ratlan és általános munkabeszüntetéssel megmutatja a tulajdonosi osztálynak, hogy a teljes társadalmi struktúra rájuk épül, hogy az ő munkájuk nélkül mások tulajdona teljességgel haszontalan, és hogy ezek a tiltakozások és sztrájkok a tulajdon jelenle- gi rendszerének jellegéből következnek, és így mindaddig ismétlődni fognak, amíg föl nem számolják ezt az egészet – és ha mindezt hathatósan megmutatták, hozzá- foghatnak a kisajátításhoz.

– No, de ott a katonai erő! – mondja a politikai cselekvés híve. – Meg kell szerez- nünk a politikai hatalmat, különben bevetik ellenünk a hadsereget!

Egy valódi általános sztrájk ellen a katonaság nem tehet semmit. Nos, igen, ha egy szocialista Briand³¹ kerülne hatalomra, ő „közalkalmazottá” nyilvánítaná a munkáso- kat, és megpróbálná elérni, hogy önmaguk ellen dolgozzanak! Ám a mozgáthatatlan munkástömegek tömör falának ütközve egy Briand is szétmorzsolódna!

Addig is, amíg sor nem kerül erre a nemzetközi ébredésre, a harc folytatódik, a jó szándékú, ám az életből és az élethez szükséges feltételekből mit sem értő emberek hisztériája ellenére, a félénk vezetők reszketése ellenére, és bármilyen reakciós bosz- szú ellenére, kovácsoljanak is bármekkora tőkét az adott helyzetből a politikusok. Folytatódik, mert az élet élni akar, mert a tulajdon megtagadja az élethez való sza- badságot, és mert az élet nem adja meg magát.

Nem is szabad megadnia magát!

Egészen addig a napig folytatódik, amíg az önmagát felszabadító emberiség Swin- burne-nel együtt énekelheti a *Himnusz az emberről* sorait:

„dicsőség mennyben az Embernek! mert ő a dolgok ura.”³²

³⁰ 1910-ben Emil Seidelt (1864–1947), az Amerikai Szocialista Párt politikusát választották meg Milwaukee polgármesterének, és ezzel Milwaukee (Wisconsin állam legnépesebb városa) lett az első nagyobb amerikai város, amit szocialista politikus vezetett.

³¹ Aristide Briand (1862–1932) francia politikus, a századforduló éveiben a Francia Szocialista Párt egyik vezető politikusa, 1909 és 1911 között (majd később több alkalommal) Franciaország miniszterelnöke. Noha korábban a forradalmi általános sztrájk híve volt, miniszterelnökként azzal törte le a vasúti dolgozók 1910-es sztrájkját, hogy besorozta a munkásokat, és a sztrájkjukat zendülésnek minősítette.

³² Részlet Algernon Charles Swinburne: *Hymn of Man* (Himnusz az emberről) című verséből. (Gergely Ágnes fordítása.)

DAVID GRAEBER

MI AZ A KÖZVETLEN CSELEKVÉS?¹

Az évek során anarchisták százai próbáltak erre a kérdésre válaszolni pamfletekben, röpiratokban és beszédekben. Íme egy válogatás:

A közvetlen cselekvés arra utal, hogy az ember maga cselekszik, vagyis önmaga mérlegeli a problémát, amivel szembesül, politikusok és bürokraták közvetítése nélkül. Ha valaki azt látja, hogy a házát le akarják dózerolni, akkor közvetlenül cselekszik, közvetlenül próbálja megakadályozni a bulldózereket. A közvetlen cselekvés a lelkiismeretet állítja szembe a hivatalos törvénnyel... Az egyén elszántsága fejeződik ki benne a küzdelemre, hogy irányítani akarja az életét, megpróbál – közvetlenül – hatni a világra, amely körülveszi, és felelősséget vállal a tetteiért.

– Sans Titres Bulletin: Mi a közvetlen cselekvés?

Vegyünk egy köznapit példát. Ha a hentes lenyomja az ujjával a mérleget, panaszt tehetünk, szólhatunk neki, hogy egy rabló, aki kifosztja a szegényeket, de ha neki áll feljebb, mi meg nem teszünk semmit, akkor ez csak puszta beszéd marad; de felhívhatjuk a mértékhiitelesítő hivatalt: ez közvetett cselekvés lesz; vagy ha a szóváltás nem vezetett eredményre, akkor ragaszkodhatunk ahhoz, hogy magunk mérjük le a húst otthonról hozott mérlegen, és ellenőrizhetjük a hentes mérését, vagy járhatunk más boltba inkább, akár segédkezhetünk egy szövetkezeti bolt megalapításában stb., és akkor ez már mind közvetlen cselekvés.

– David Wieck: A közvetlen cselekvés szokásai

A közvetlen cselekvés arra törekszik, hogy céljainkat a saját tetteink által érjük el, és ne mások cselekedeteire hagyatkozzunk. Az a lényege, hogy az emberek a maguk kezébe ragadják a hatalmat. Ebben különbözik a politikai cselekvés legtöbb formájától, például a választástól, a lobbizástól, valamint a szakszervezeti fellépésen vagy

¹ Fordította: Mesterházi Mónika. A fordítás alapja: *Direct Action. An Ethnography*. Oakland, AK Press, 2009. 201–211. p. Az itt közölt szöveg a könyv ötödik, *Direct Action, Anarchism, Direct Democracy* (Közvetlen cselekvés, anarchizmus, közvetlen demokrácia) című fejezetének egy részlete. A következőkben a külön jelzés nélküli lábjegyzetek a szerzőtől származnak. (A szerk.) Az itt közölt szöveg a könyv ötödik, *Direct Action, Anarchism, Direct Democracy* című fejezetének egy részlete. A következőkben a külön jelzés nélküli lábjegyzetek a szerzőtől származnak. (A szerk.)

a médián keresztül történő politikai nyomásgyakorlástól. Ezek a cselekvések mind... a meglévő intézményekre ruházzák át a hatalmunkat, amelyek működése megakadályozza, hogy magunk cselekedjünk a status quo² megváltoztatása érdekében. A közvetlen cselekvés elutasítja a meglévő rend efféle elfogadását, és azt sugallja, hogy egyaránt jogunkban és hatalmunkban áll megváltoztatni a világot. Ezt magával a cselekvéssel demonstrálja. A közvetlen cselekvésre példa a blokádnak, a sztrájk-örség, a szabotázs, a házfoglalás, a kivágandó fák vastüskézése,³ a kizárás,⁴ a foglалások, a gördülő sztrájk, a munkalassítás, valamint a forradalmi általános sztrájk. A közösség számára ez saját szervezetek megalapítását jelenti, például ételszövetkezeteket vagy közösségi rádió- és tévéhozzáférést. A közvetlen cselekvés nem pusztán tiltakozási forma, hanem egyúttal „a jövő felépítése a jelenben”. Minden olyan eset, amikor az emberek arra szövetkeznek, hogy a tőkétől és az államtól független módon ellenőrzésük alá vonják saját körülményeiket, a közvetlen cselekvés körébe tartozik. Ha a közvetlen cselekvés sikerrel jár, megmutatja, hogy az ember irányítani tudja a saját életét – tehát lényegében azt, hogy az anarchista társadalom lehetséges.

– Rob Sparrow: Az anarchista politika és a közvetlen cselekvés

...aki valaha is úgy gondolta, kinyilváníthatja a jogait és ezt meg is tette, egyedül, vagy hozzá hasonlóan gondolkodókkal karöltve: közvetlenül cselekedett... Aki valaha is eltervezett, majd végrehajtott valamit – vagy tervét mások elé tárta és megnyerte támogatásukat, hogy azt közösen hajtsák végre – anélkül, hogy külső hatóságokhoz fordult volna, hogy azok cselekedjenek helyette, a közvetlen cselekvést gyakorolta. ... Ha bárki nézeteltérését rendezné másvalakivel, és ezért közvetlenül hozzá fordul, békítő tervvel, vagy másképpen, megint csak közvetlenül cselekszik.

– Voltairine de Cleyre: Közvetlen cselekvés⁵

Az embernek annyi szabadsága van, amennyit magának követel. Az anarchizmus tehát közvetlen cselekvést jelent, bármiféle gazdasági, szociális és morális törvénnyel és korlátozással való nyílt szembeszegülést, és az ezekkel szembeni ellenállást. De a szembeszegülés és az ellenállás törvénysértő. Ebben áll az ember megváltása. Ami törvényellenes, ahhoz integritás, önállóság és bátorság kell. Röviden szólva,

² Latin kifejezés, jelentése: a fennálló rend(szer). (A szerk.)

³ *Tree spking*, a fák kivágásának (és a kivágott fák későbbi feldolgozásának) megnevezésére szolgáló módszer, amely során az aktivisták fémrudakat vagy szögeket vernek a fatörzsbe, ami a fának nem árt, viszont a láncfűrészekben kárt tesz, illetve ellehetetlenítheti a munkájukat. A módszer elterjesztésében jelentős szerepe volt az *Earth First!* radikális környezetvédő mozgalomnak. A vastüskézés alkalmazása egy kaliforniai fakitermelés elleni küzdelemben súlyosan megsebesített egy láncfűrészrel dolgozó munkást, aminek következtében számos érdekvédő szervezet elhatárolódott az eszköz alkalmazásától, majd a szövetségi büntető törvénykönyvből (1864. §) is bekerült. (A szerk.)

⁴ A *Lock-out* tulajdonképpen a dolgozók sztrájkjának a fordítottja: a tulajdonosok vagy az üzemvezetők által kezdeményezett munkabeszüntetés, amikor megakadályozzák a munkásokat a munkahelyre való bejutásban, hogy így gyakoroljanak rájuk nyomást. (A szerk.)

⁵ Lásd Voltairine de Cleyre esszéjét a jelen kötetben. (A szerk.)

szabad, független szellemre van szükség, olyan emberekre, akik emberek, gerincük van, amit nem hagynak megtörni.

– Emma Goldman: *Az anarchizmus: mit is jelent valójában*

Könnyen látható, hogy az anarchisták miért vonzódtak mindig is a közvetlen cselekvés eszméjéhez. Az anarchisták elutasítják az államot és az egyenlőtlenség minden olyan rendszerszerű formáját, amit az államok lehetővé tesznek. Nem kívánnak nyomást gyakorolni a kormányra, hogy reformokat vezessen be. Arra sem törekszenek, hogy a saját kezükbe ragadják az államhatalmat. Ehelyett el kívánják pusztítani ezt a hatalmat, olyan eszközökkel, amelyek – lehetőség szerint – összhangban vannak a céljaikkal, és megtestesítik azokat. „Az új társadalmat a régi kagylóhéján belül” akarják megteremteni. A közvetlen cselekvés tökéletesen illik mindehhez, mivel az igazságtalan hatalmi struktúrákkal szemben lényegében azt hangoztatja, hogy úgy kell fellépni, mintha máris szabadok lennénk. Nem intézünk kéréseket az államhoz. Nem is feltétlenül teszünk látványos szembeszegülő gesztusokat. Amennyire lehetséges, úgy járunk el, mintha az állam nem is létezne.

Ez az elvi jelentőségű különbség a közvetlen cselekvés és a polgári engedetlenség között (bár a gyakorlatban gyakran jócskán átfedi egymást a kettő). Mikor valaki eléget egy behívót, akkor megvonja a beleegyezését vagy az együttműködését egy általa jogtalannak ítélt hatalmi struktúrától, de ha így tesz, ezzel még mindig egyfajta tiltakozást valósít meg, egy olyan nyilvános tettet, amelyet legalább részben maguknak a hatóságoknak címez. Aki polgári engedetlenséget hajt végre, az általában hajlandó vállalni a tette jogi következményeit is. A közvetlen cselekvés egy lépéssel továbbviszi a dolgot. Aki közvetlenül cselekszik, nem pusztán visszautasítja az adófizetést, amivel egy militarizált oktatási rendszert támogatna, hanem másokkal szövetkezve megpróbál létrehozni egy új iskolarendszert, amely más elvek szerint működik. Úgy cselekszik, mintha az állam nem is létezne, és az állam képviselőire bízta, akarnak-e fegyvereket küldeni, hogy ebben megakadályozzák.

Itt az olvasó közbevetetheti: a közvetlen cselekvés nyilván maga után vonja a konfrontációt az állam képviselőivel. Ha nem is efféle konfrontációval kezdődik, mindenki számára teljesen világos, hogy végül valószínűleg oda vezet. Ami pedig nyilván a létezésük elismerésének tűnhet. Ez igaz, de még ebben is bonyolultabb a helyzet. A konfrontáció tipikusan abból adódik, hogy aki a közvetlen cselekvést gyakorolja, kitart amellett, hogy úgy lépjen fel, mintha az állam képviselőjének semmivel nem lenne több joga érvényt szerezni a helyzet jó vagy rossz minőségéről való felfogásnak, mint akárki másnak. Ha valaki egy veszélyes hulladékkal teli teherautó tartalmát készülni a helyi folyóba önteni, a közvetlenül cselekvő nem töpreng azon, hogy az illető által képviselt cég törvényesen jár-e el: úgy bánik vele, mint bárki mással, aki egy rakomány mérget akarna önteni a helyi ivóvízforrásba. (E nézet szerint az, hogy a fent említett közvetlen cselekvő ritkán próbálja egyszerűen fizikailag legyőzni az elkövetőt, figyelemre méltóan bizonyítja, hogy a legtöbb aktivista az erőszakmentesség elkötelezett híve.) Rendszerint az a következtetés, hogy a közelben tartózkodó bármely lelkiismeretes

férfiak és nők jogosan járnak el, ha összefognak, és megpróbálják lebeszélni az illetőt a mérgező anyag kiöntéséről, és ha muszáj, meg is akadályozzák – például úgy, hogy a teherautó elé fekszenek, vagy kiszúrák a kerekeit. Ha így járnak el, és jön húszerű fegyveres kék egyenruhában, követelve, hogy tegyék szabaddá az utat, akkor ők ezt a kérést nem törvényes intézkedésnek tekintik, hanem ugyanolyan erkölcsi rangú igénynek, mint amit a járó-kelő emberek bármely más csoportja kifejezésre juttathatna. Ezért ha a rendőrség azt kívánja, hogy a teherautót blokkolók tegyék szabaddá az utat, mert egy mentőautó akar átjutni, akkor nagyon valószínű, hogy együttműködnek; de ha a rendőrség csak azért kíván ilyesmit, mert törvényes hatalma van rá mint a város képviselőjének, akkor a blokkolók ezt semmibe veszik; ha támadással fenyegetőznek, akkor megfontolják, hogy hajlandók-e vállalni azt a kockázatot, amivel az ellenállásuk járhat.⁶ A lényeg az, hogy az ember továbbra is úgy cselekszik, mintha az állam, legalábbis erkölcsi értelemben, nem létezne.⁷ Titkos közvetlen cselekvés mindenestre lehetséges volna. A polgári engedetlenség viszont a definíció szerint nem lehet titkos.

Amit itt megfogalmaztam, azt tekinthetjük a közvetlen cselekvés klasszikus meghatározásának – ahogy az elmúlt minimum másfél évszázad anarchista gondolkodása kifejlesztette és továbbgondolta. Manapság a kifejezést gyakran sokkal lazább értelemben használják. A „közvetlen cselekvés” lehet a politikai ellenállás minden olyan formája, ami nyílt, militáns és konfrontatív, de még nem jelent nyílt fegyveres felkelést.⁸ Aki tehát többet tesz, mint hogy táblákkal felvonulna, de még nem áll készen AK-47-esekkel a hegyekbe vonulni, az közvetlen cselekvő. A bostoni teadélután, amikor egy csapat indiánnak öltözött gyarmati forradalmár nagy mennyiségű, súlyosan megadózott brit teát szórt bele a bostoni kikötő vizébe, gyakran idézik az efféle közvetlen cselekvés klasszikus példájaként.⁹ Az ilyen cselekvés általában egyszerre militáns és szimbolikus. Ilyen értelemben a „közvetlen cselekvés” kifejezés hatalmas skálát fog át: szinte bármit jelenthet attól kezdve, hogy az ember ragaszkodik a jogához, hogy beülhessen egy szegregált étterembe, odáig, hogy felgyújtsa azt; és onnantól, hogy egy őserdőben a bulldózerek útjába áll, egészen odáig, hogy megtüskézi a fákat, aminek következtében a munkások, ha nem vesznek tudomást a figyelmeztetésről, hogy bizonyos területeken ne vágjanak fát, akkor akár az életük is kockáztathatók.

Az aktivisták maguk is gyakran úgy beszélnek, mintha a közvetlen cselekvés és a polgári engedetlenség közti különbség egyszerűen a militancia eltérő mértékében

⁶ Egy valódi közvetlen cselekvést igénylő helyzetben nyilvánvaló, hogy az efféle kérdéseket általában már előre kidolgozzák a szervezői csoportok. Ettől függetlenül annak, hogy valaki mekkora kockázatot hajlandó vállalni, minden helyzetben az ő személyes döntésének kell lennie.

⁷ Azt is mondhatnánk althusseri kifejezéssel élve, hogy a közvetlen cselekvés az interpelláció szisztematikus visszautasítását is jelenti. Ha valaki következetesen alkalmazza ezt az erkölcsi elvet, akkor nehéz a rendőrséget másnak, mint egy súlyosan felfegyverzett, rendkívül veszélyes utcai bandának látni, és az anarchisták gyakran pontosan így is utalnak rájuk.

⁸ Lásd például CARTER, April: *Direct Action and Liberal Democracy* című könyvét. London, Routledge and Kegan Paul, 1973.

⁹ A mai aktivisták közkedvelt játéka, hogy megpróbálják elképzelni, hogyan mutatna be az amerikai média egy bostoni teadélutánhoz hasonló eseményt, ha az napjainkban történe.

állna. Egyesek számára a letartóztatás elfogadásán áll vagy bukik a dolog. Aki PE-t¹⁰ követ el, általában hajlandó alávetni magát a rendőri intézkedésnek; de ha mégsem, például amikor egy vállalat székházának bejáratát torlaszolja el, vagy egy elnöki konvoj útjába fekszenek, annak teljes tudatában cselekszenek, hogy börtönbe kerülnek, és amikor a letartóztatásuk céljából kiküldött rendőrség megjelenik, nem menekülnek el, és nem is állnak ellen, legfeljebb passzívan. Ezzel szemben a közvetlenül cselekvők, akár ablakokat törnek be éjszaka, akár a munkások által elfoglalt gyárak ajtóit forrasztják össze, mindent megtesznek, hogy megússzák a dolgot. De lehet, hogy azon áll vagy bukik a különbség, hogy miként viszonyul az ember taktikája az „erőszak” hagyományos definícióihoz. Mikor az angol szüfrazettek megtagadták az adófizetést, azt általában úgy jellemzik, hogy polgári engedetlenséget gyakoroltak; mikor rendszeresen kirakatokat törtek be, azt általában úgy tekintik, hogy közvetlen cselekvéshez folyamodtak. Persze a klasszikus anarchista definíció szerint, ha a kirakatot azért törik be, hogy nyomást gyakoroljanak a kormányra egy választási reform bevezetése érdekében, az egyáltalán nem közvetlen cselekvés, hanem teljesen közvetett, de a szóhasználat mutatja, milyen mértékben vált a kifejezés a militancia adott szintjének szinonimájává.

Mindebből már könnyen látható, miért került a „közvetlen cselekvés” kérdése olyan gyakran a politikai viták központjába. A huszadik század első felében például viták végtelen sora szólt arról, mi a közvetlen cselekvés szerepe a munkásmozgalomban. Ma könnyű megfelekedni arról, hogy amikor az első szakszervezetek megalakultak, még szélsőségesen radikális szervezeteknek tekintették őket. Valójában egyfajta forradalmi kettős hatalom igényét jelentették meg. Mikor a munkások sztrájkoltak, gépeket semmisítettek meg, gyárakat foglaltak el, és sztrájkorséget alakítottak ki, hogy fizikailag lehetetlenítsék el a sztrájkőrök bejutását a munkahelyre – mindezzel magukhoz ragadták a kényszerítő erő alkalmazásának a jogát, közvetlenül szembe szegülve az állami erőszak-monopólium elvárásaival. Pierre-Joseph Proudhon, az egyik legkorábbi anarchista filozófus a tizenkilencedik században,¹¹ aki szorosan kötődött a korabeli francia munkásmozgalomhoz, éppen ezért ellenezte a sztrájkot, mert úgy gondolta, hogy a mozgalomnak a közvetlen cselekvés kimondottan erőszakmentes formáira kellene szorítkoznia. Ám azok az államok, amelyek nem tudták teljesen elnyomni a szakszervezeteket, nagyon hamar kooptálni¹² kezdték őket. A munkahelyi akciók bizonyos formáit (mint a sztrájkorséget) törvényessé tették, de szigorúan szabályozták, más formákat (mint a munkahelyi szabotázst) szigorúan

¹⁰ A polgári engedetlenség rövidítése az eredetiben CD, vagyis *civil disobedience*. (A szerk.)

¹¹ Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) két esszéje magyarul is olvasható az *Anarchizmus* című kötetben (Szerk.: Bozóki András és Sükösd Miklós. Bp., Századvég, 1991), amely az Országos Széchényi Könyvtár elektronikus könyvtárában elérhető. (A szerk.)

¹² Idegen szó, ami ebben a kontextusban azt jelenti, hogy a hatalmon lévők oly módon tesznek engedményeket egy mozgalomnak (vagy fogadják el a mozgalom követeléseinek egy részét, vagy juttatják hatalmi pozícióba a képviselőiket), hogy ezen keresztül egyúttal meg is szelídítik, háziasítják, illetve az eredeti céljaitól eltérítik a mozgalmat. (A szerk.)

tiltottak. Mint képzelhető, ez élénk vitákat gerjesztett a szindikalista¹³ mozgalmon belül. Georges Sorel *Gondolatok az erőszakról* című, 1908-ban Franciaországban megjelent esszéje megörzött valamit e viták ízéből.¹⁴ Mint írja, még ha egy sztrájk vagy munkahelyi akció valóban meg is kérdőjelezi az állam erőszak-monopóliumát, és legyen szó akár illegális, vadmacskasztrájkokról,¹⁵ akkor sem igazán forradalmi, mivel egy munkabeszüntetés általában azt tűzi ki célul, hogy engedményeket érjen el a bérek, a munkaórak vagy a munkafeltételek kérdésében, amit aztán az állam fog majd garantálni, és végül kikényszeríteni. Tehát nem támadják az állami erőszakot, hanem megpróbálják a maguk oldalára állítani. Sorel szerint anarchista szempontból az egyetlen valóban forradalmi sztrájk az általános sztrájk lenne, amelynek célja az állami erőszak egészének megdöntése. A munkahelyi akciók tehát csak annyiban igazoltak, amennyiben ebbe az irányba mutatnak, mintegy jelmezes főpróbaként, vagy az agitprop egy adott típusaként.

A filozófiai véleménykülönbségek az Egyesült Államokban is gyakran azzal végződtek, hogy a taktikáról vitakoztak. A 20. század első felében hatalmas szakadás támadt a szakszervezeti mozgalom fősodra, mint a Munka Lovagjai (amelyből végül az AFL-CIO¹⁶ gerince alakult), és a forradalmi szakszervezetek, mint az IWW közt (Industrial Workers of the World, vagyis a Világ Ipari Munkásai, a Wobbliek)¹⁷. Utóbbinak a „bérmunka rendszerének eltörlése” volt a végső célja, és elutasította, hogy az államon keresztül lépjenek fel az érdekeikért, mert azt illegitim intézménynek tekintették. Ha hivatalosan nem is, de lényegében anarchoszindikalisták voltak. Miközben a szakszervezeti mozgalom fősodra a magasabb béreket és a munkahelyi biztonságot hangsúlyozta, a Wobbliek – mint az európai anarchista szakszervezeteket – inkább a munkaidő csökkentése érdekelt. De a legfontosabb, nyílt vitatéma a Wobbliek által támogatott „közvetlen cselekvés” volt, ami ebben az összefüggésben alapvetően a munkahelyi szabotázst jelentette.

Fontos hangsúlyozni, hogy a munkahelyi szabotázst *gyakorlata* soha nem számított különösebben botrányosnak – legalábbis a munkások körében. A vállalati tulajdon megsemmisítése, a munkahely elfoglalása, a szándékosan selejtes munka,

¹³ A szindikalizmus azoknak a radikális baloldali (szocialista, kommunista vagy anarchista) irányzatoknak az összefoglaló elnevezése, amelyek szerint a termelőeszközöknek közvetlenül az azokkal dolgozó munkások tulajdonába kell kerülniük, és a társadalmat az így létrejövő munkástanácsok együttműködésére kell alapozni. Ennek megfelelően, a parlamenti módszerekkel szemben tipikusan a közvetlen cselekvés hívei. Magyarul lásd például Szabó Ervin: *Szindikalizmus és szociáldemokrácia*. Bp., Deutsch, 1908; Szabó Ervin: *A tőke és a munka harca*. Bp., Politzer, 1911; Konok Péter: „...a kommunizmus gyermekbetegsége”? *Baloldali radikalizmusok a 20. században*. Bp., Napvilág Kiadó, 2006. III. fejezet. (A szerk.)

¹⁴ Magyarul lásd Georges Sorel: *Gondolatok az erőszakról*. Ford.: Burján Mónika, Lukács Katalin és Szénási Éva. Bp., Századvég, 1994. (A szerk.) (A szerk.)

¹⁵ A *wildcat strike*, vagyis a vadmacskasztrájk kifejezés a szakszervezetek vagy azok vezetői által jóvá nem hagyott sztrájkokra utal. A fekete macska, amelyre gyakran vadmacskaként utalnak, az anarchista, illetve az anarchoszindikalista mozgalom egyik fontos szimbóluma. (A szerk.)

¹⁶ *American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations*, az Egyesült Államok legnagyobb szakszervezeti szövetsége. (A szerk.)

¹⁷ A Munka Lovagjaihoz, valamint a Wobbliekhez lásd a kötet Voltairine de Cleyre-szövegének 25. sz. lábjegyzetét. (A szerk.)

a munkalassítás mind évszázadok óta a szervezett munkásság repertoárjának vagy alapértelmezett eszköztárának része. Ez a mai napig így van. Annak a háznak, ahol Manhattanben felnőttem, egy 1950-es évek végéig visszanyúló munkaügyi vitához kapcsolódó munkahelyi szabotázs miatt voltak hibásak a vízvezetékei. Az amerikai sztrájkolók a mai napig rendszeresen lyukasztanak ki autógumikat, sőt gyűjtják fel a cégek felszerelését, de ez soha nem a szakszervezetek hivatalos állásponja. A szakszervezeti vezetők kivétel nélkül elítélik az ilyen akciókat, vagy éppen tagadják a létezésüket. Ennek részben az az oka, hogy nekik *szabad* sztrájkolniuk. A szakszervezetek, paradox módon, az egyedüli szervezetek az Egyesült Államokban, amelyek részt vehetnek közvetlen cselekvésben, de csak akkor, ha nem nevezik annak; és csak olyan áron, hogy elfogadják a végeláthatatlan és bonyolult szabályozást, hogy miként és mikor sztrájkolhatnak, milyen sztrájkórséget állíthatnak fel és hol, szabad-e más taktikákat is alkalmazniuk, például másodlagos bojkottot, vagy akár egy reklámkampányt és így tovább. Ami ezeken a korlátozásokon túllép, azt már többnyire „közvetlen cselekvésként” határozzák meg, és hivatalosan nem engedélyezik. Ez az oka, hogy a szakszervezeti vezetők kivétel nélkül mindent elkövetnek, ami a hatalmukban áll, hogy a munkások ne vegyenek részt olyan közvetlen cselekvésben, mint amilyen Seattle-ben és Québecben történt.¹⁸ Ha a szakszervezeti tagok – mint szakszervezeti tagok – például segítettek volna ledönteni a kordont Québecben, akkor nemcsak törvénytörő tevékenységekben vettek volna részt, hanem a szakszervezeti vezetők állammal való különleges kapcsolatának alapját veszélyeztették volna.

Nem meglepő, hogy akik továbbra is a szindikalista hagyományon belül tevékenykednek, azok tiltakoznak a közvetlen cselekvésnek a pusztító militanciával való effajta azonosítása ellen. Ők jobban szeretik az olyan meghatározásokat, mint amivel én is kezdtem a fejezetet. Némelyikük odáig is elment, hogy a seattle-i vagy a québeci nagyszabású akciók – épp ezért – nem is voltak igazán közvetlen akciók. Nem sokkal az után például, hogy Seattle-ben 1999 novemberében ellehetetlenítették a Világkereskedelmi Szervezet találkozóját, egy Harald Beyer-Arnesen nevű norvég anarchoszindikalista cikket írt, hogy bemutassa, Seattle-ben valójában nem is közvetlen cselekvés történt, mivel az események nem arról szóltak, hogy az emberek közvetlenül a saját helyzetük megváltoztatása érdekében lépnek fel.

¹⁸ 1999. november 30-án és az azt követő napokban tartotta a *World Trade Organization* (Világkereskedelmi Szervezet, WTO) a tagállamok minisztereinek találkozóját. A találkozót több tízezres tüntetések kísérték, amelyek a találkozó helyszíne körüli útvonalak blokád alá vonásával próbálták megakadályozni annak megtartását, a tüntetők egy része pedig kirakatok betörésével is hangot adott a tiltakozásának. Az eseményeket sokan a „globalizációellenes” mozgalom kiemelkedően fontos állomásának tekintik. (A globalizációkritikai mozgalomról magyarul lásd például: Scheiring Gábor: *Seattle nyomában. A globalizációkritikai mozgalom, mint a globális kormányzás új tényezője. Politikatudományi Szemle*, 2008. 17. évf., 3. sz., 87–110. p.) 2001. április 20–22. között a kanadai Québecben tartott nemzetközi „szabadkereskedelmi” tárgyalásokat szintén jelentős tüntetések kísérték – ezek azonban már nem érték váratlanul a hatóságokat, akik a találkozóhoz otthont adó városrészt már korábban egy magas kerítéssel kerítették körbe, így az vált a tiltakozók célpontjává. (A szerk.)

*A bér munkásoknak a Világ Ipari Munkásaihoz való csatlakozásáért folytatott kampányában Eugene V. Debs 1905 decemberében kijelentette: „A kapitalisták olyan eszközöket birtokolnak, amelyeket ők nem használnak, a munkások olyan eszközöket használnak, amelyeket nem ők birtokolnak. Ehhez hozzátehetnénk: a közvetlen cselekvés néha azt jelenti, hogy azokat az eszközöket, amelyek nem a mieink, kivesszük a használatból, néha pedig azt, hogy a saját, általunk meghatározott céljaink használatába állítjuk őket. De végső soron csakis azt jelentheti, hogy úgy cselekszünk, mintha minden eszköz ténylegesen a miénk volna.”*¹⁹

Még egyszer: a közvetlen cselekvés azt jelenti, hogy következetesen úgy teszünk, mintha máris szabadok volnánk. A közvetlen cselekvés, folytatja Beyer-Arnesen, ezért tartozik a „társadalmi forradalom anarchista tervének” a lényegéhez: ez az eszköz az, amellyel a munkások a saját erőfeszítései révén szabadíthatja fel magát, ahelyett, hogy bármiféle forradalmi élcsapat vagy elit irányítaná.

*Ebből a szempontból úgy is meghatározhatjuk a közvetlen cselekvést, mint olyan cselekvést, amelyet nem más, hanem a magunk nevében hajtunk végre, és ahol az eszköz egyúttal rögtön a cél is, vagy ha mégsem, mint a bérsztrájk esetén, akkor sem a szakszervezeti bürokrácia közvetít, és az eszköz (a munkánk megvonásával csökkenteni a főnökök profitját, és így csorbítani a hatalmukat is) közvetlen kapcsolatban áll a magunk által meghatározott céllal (hogy növeljük a bériünket, és kiterjesszük a hatalmunkat). A sikeresen véghezvitt közvetlen cselekvés a meglévő életfeltételek közvetlen átalakítását hozza magával, a közvetlenül érintettek közös erőfeszítése által.*²⁰

Mi történt Seattle-ben? Az aktivisták egy csoportja megpróbálta – egy ideig sikeresen – ellehetetleníteni a kereskedelmi bürokraták gyűlését, hogy megzavarják a tárgyalások újabb fordulóját, és hogy magának a Világkereskedelmi Szervezetnek a létezését is közéleti vita tárgyává tegyék. Ez, ahogyan azt Beyer-Arnesen is elismeri, bizonyos értelemben emlékeztet a közvetlen cselekvésre. Mindenesetre azok, akik az események koordinálására létrehozták a *Direct Action Network* (Közvetlen Akció Hálózat)²¹, biztosan így gondolták. Ha az ember egyszerűen a militancia feltételét alkalmazza, hajlik rá, hogy egyetértsen, hiszen az esemény valóban hosszas (bár erőszakmentes) konfrontációt vont maga után a rendőrséggel. De valójában, folytatja Beyer-Arnesen, ez mégsem közvetlen cselekvés volt, mert nem volt igazán „közvetlen”. Példát is hoz erre. Képzeljünk el egy kisvárost, amely

¹⁹ BEYER-ARNESSEN, Harald: *Direct Action: towards an understanding of a concept. Anarcho-Syndicalist Review*, no. 29. (Summer 2000) 11–14. p.

²⁰ BEYER-ARNESSEN 2000.

²¹ A *Direct Action Network*, ami a Seattle-ben történt tüntetések és közvetlen akciók után még több fontos észak-amerikai akció szervezett (így például a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank találkozói, vagy George W. Bush amerikai elnök beiktatása kapcsán), majd 2001–2002-re fokozatosan feloszlott. (Ugyanez a neve az Egyesült Királyságban annak a fogyatékkal élő aktivistákból álló hálózatnak, amely erőszakmentes közvetlen akciókkal küzd az egyenlő bánásmóddért és emberi jogaiért.) (A szerk.)

vízhiányban szenved. Sőt, minden környező föld egy bizonyos ingatlanmágnás-hoz tartozik, aki a polgármestert is megvásárolta, úgyhogy a városiakok nem tudnak csak úgy új kutakat fúrni. Ha valaki csoportot szervezne a városiakból, hogy a törvény ellenére fúrjanak kutat, az közvetlen cselekvés lenne. Azonban ha arra biztatná őket, hogy zárják körül a polgármester házát, amíg nem változtat a szabályozáson, az bizonyan nem lenne az. Lehet, hogy sokkal harciasabb dolog volna, mint petíciókat, leveleket írni vagy lobbizni, de valójában csak ugyanannak a dolognak lenne egy másik változata: a mindenkori hatalomhoz folyamodni azért, hogy változtasson a viselkedésén. Ez továbbra is elismeri azt a tekintélyt, amelyet a valódi közvetlen cselekvő elutasítana. Beyer-Arnesen arra a következtetésre jut, hogy Seattle-ben a WTO-találkozó ellehetetlenítésére tett erőfeszítés azért nem volt a közvetlen cselekvés példája, mert végül is csak kísérlet volt egy olyan médialátványosság előidézésére, amely aztán „valamiféle képzelt »közvélemény« által befolyásolná a mindenkori hatalmat”.²² Végül is a WTO-gyűlések alapvetően ceremóniálisak voltak. Az igazi döntések zömét máshol hozzák meg, ezért a tiltakozás valódi célja az volt, hogy egyfajta ellenceremóniát hozzon létre a közvélemény figyelmének elnyerése érdekében, mivel a nyíltan vallott célt (a WTO-nak mint intézménynek a bezárása) lehetetlen lett volna elérni az alkalmazott eszközökkel. Ez lényegében propagandakció volt, egy gerillaszínház, amely megpróbálta a kormány politikáját befolyásolni.

Beyer-Arnesen a cikk következtetéseiben elismeri, bizonyos mértékig minden közvetlen cselekvés a „tett propagandája”,²³ mivel az a célja, hogy a példa által tanítson. A közösség, amely a kút megépítésével szembeszegül a törvénynek, nem egyszerűen önmagáért cselekszik; példát is állít más közösségeknek az önszerveződésről. De ez csak a mellékterméke egy egyébiránt közvetlen akciónak, és különben sem a kormányt akarják befolyásolni.

Nem azért idéztem ilyen hosszasan ezt az érvelést, mert különösen meggyőzőnek találom. Inkább egy idősebb, meglehetősen mogorva anarchoszindikalista véleményét képviseli, és úgy hiszem, a mai anarchisták túlnyomó többsége bizonyosan nem értene egyet a következtetéseivel. Végül is, mint Sorel rámutatott, ugyanezt a logikát alkalmazhatnánk azokra a munkahelyi akciókra is, amelyeket Beyer-Arnesen elismer: hiszen a sztrájkolók végül is kötelező érvényű megállapodásra törekcsenek a kormány közvetítői révén, vagy ha nem, akkor is az állam fogja kikényszeríteni a munkáltatókkal kötött egyezség betartását. Ha Beyer-Arnesen érvelését végigvezetjük a logikus végkifejletéhez, akkor semmilyen cselekvést nem tekinthetnénk közvetlennek, ha törvényes keretek közt történik, vagy ha a közvélemény is szerepet játszik benne. Végül is, ha az ember egy buldózer útjába fekszik, amely a házát vagy egy közösségi kertet akar lerombolni, hiába gondolja, hogy a tettevel egyszerűen a sofőr lelki-

ismeretére kíván hatni, nem gondolhatja komolyan, hogy a sofőrnek nem jut eszébe valószínűleg az is, hogy gondatlanságból elkövetett emberölés vádjával eljárást indíthatnak ellene, vagy az, hogy másnap a lapok szívtelen gyilkosként írnak róla. Beyer-Arnesen maga sem feledkezik meg teljesen erről a dilemmáról – legalábbis a sztrájkok esetében. Az esszéjét annak felvetésével fejezi be, hogy bizonyos sztrájkok tulajdonképpen jobb példái a közvetlen cselekvésnek, mint mások. A kedvenc példája a melbourne-i közlekedési dolgozók sztrájkja az 1980-as években, amelyben a buszvezetők és kalauzok ahelyett, hogy otthagyták volna a munkájukat, a helyükön maradtak, de nem törődtek azzal, hogy az utasoknak van-e jegyük – tulajdonképpen ingyenessé tették a tömegközlekedést, amíg az akció véget nem ért. Képzeljük el, javasolja, mi történne, ha az ipar és a szolgáltatás minden ágában dolgozók akár csak egy napig így tennének. Ez önmagában hatalmas lépés lenne annak megmutatására, hogy a kapitalista gazdaságot hogyan lehetne a szabadság gazdaságává alakítani.

Erőteljes kép, de feltűnően hasonlít más olyan akciókra, amelyeket Beyer-Arnesen kétségkívül pusztá színháznak bélyegezne. Nézzük például azt a médiaszenzációt, amit a christianai házfoglaló közösség tagjai szerveztek, egy Koppenhága melletti hajdani katonai bázis területén:

1974-ben a közösség az utcaszínház különféle formáiba kezdett, hogy javítsák a közvélemény róluk alkotott képét. „Megszervezték a szegények és a magányosan élők első karácsonyát, és Solvognen²⁴ egy sereg Télapót szervezett, akik bőkezűen osztogatták ajándékaikat a város áruházaiból, fiataloknak és öregeknek egyaránt. Természetesen letartóztatták őket, de ez azzal járt, hogy a napilapok címlapjai világszerte megtelek a Télapókat verő rendőrök képeivel.

Más szóval szinte pontosan ugyanaz volt az üzenetük, mint a melbourne-i sztrájkolóknak, de valódi közvetlen cselekvés nélkül. Úgyhogy adódik a kérdés: hol húzzuk meg a határt? Mennyire kell közvetlennek lennie egy akciónak? Ha az nem elég valóságos, amikor valaki négy-öt véletlenszerűen kiválasztott gyereknek ingyen ad javakat és szolgáltatásokat az utcán, miért lenne más ugyanez tízezer utassal, egyetlen napon?

Azért idéztem ezt az érvelést ilyen hosszán, mert ablakot nyit egy bizonyos erkölcsi univerzumra. A legtöbb amerikai anarchista ismerősöm kicsit idétlennek tartja azt a vitát, hogy Seattle valóban közvetlen cselekvés volt-e vagy sem – legjobb esetben egy sör melletti beszélgetés enyhén mulattató témája lehetne, mert az efféle kérdéseket túl komolyan venni akadémikus, sőt szektáriánus hozzáállásnak tartanak. Pedig a mélyben meghúzódó kérdések létfontosságúak. A québeci események előtti hetekben a kerítés elleni fellépéssel szemben megfogalmazott érvek zöme azon az érzésen alapult, hogy az ilyen akció pusztán szimbolikus lenne, nem pedig valódi közvetlen cselekvés. Ráadásul bárki, aki a mozgalomhoz kötődik, egyetértene Be-

²² BEYER-ARNESSEN 2000. 12. p.

²³ A „tett propagandájáról”, mint az anarchizmus egyik régi és nagy hatású elvéről magyarul lásd Bozók András és Sükösd Miklós: Az anarchizmus társadalomfilozófiája és mai öröksége. In. BOZÓKI-SÜKÖSD 1991. 442–486. p. (A szerk.)

²⁴ Dániai utcaszínház, amely az 1970-es években Christianiában működött. (A szerk.)

yer-Arnesen kritikájának lényegével – hogy a Seattle-hez hasonló akciók nagyrészt szimbolikusak, miközben a cél a valódi közösségeken belüli munka lenne, oly módon, hogy az emberek magukhoz ragadhassák a hatalmat a saját életük fölött. Ez már az előtt jelentős vitatéma volt, hogy Naomi Klein a *Nation*-ben közölte azt a híres cikket,²⁵ amelyben annak a veszélyére hívta fel az aktivisták figyelmét, ha „egyik csúcstalálkozóról a másikra járva”, „úgy követjük a kereskedelmi bürokratákat, mintha ők volnának a Grateful Dead”.²⁶ Akik a Seattle-féle akciókat védelmükbe vették, nemcsak azt hangsúlyozták, hogy az közvetlen intervenció volt, hiszen az emberek a saját testükkel akadályozták, hogy a küldöttek bejussanak az épületbe, hanem hogy ezt épp olyan módon tették, mint amit Beyer-Arnesen is kulcsfontosságúnak tart: oly módon mozgósítottak önszerveződő keretek között egy közösséget, amely kézzelfogható alternatívát kínál a hatalom meglévő struktúrájával szemben.

Ez valóban tanító célzatú volt. Egyrészt azt tűzték ki célul, hogy feltárják, mennyire antidemokratikusak a WTO és hasonló intézmények, amelyek érzésük szerint egy olyan elfogadhatatlan neoliberális világkormány gerincét alkotják, amely azért ragadja magához a hatalmat, hogy a nagyvállalati hatalom nevében elnyomja a létező demokratikus jogokat. Másfelől feltett szándékuk volt, hogy az egész akciót a közvetlen demokrácia elvei alapján szervezzék meg, és így élő példát mutassanak arra, hogyan működhet az igazán egalitárius döntéshozatal. Globális intézmények esetén nehéz elképzelni ennél közvetlenebb cselekvést.

A Közvetlen Akció Hálózat ebből a kezdeményezésből nőtt ki, részben a neoliberális intézmények ellen szervezendő akciók céljából, részben pedig a konszenzuson alapuló, decentralizált közvetlen demokrácia modelljeként. Ebben pedig minden hibája ellenére is fontos szerepet töltött be.

Összegezve tehát: a közvetlen cselekvés egy bizonyos eszmét képvisel – amely legtisztább formájában valószínűleg elérhetetlen. Olyan cselekvési formát jelent, amelyben az eszközök és a célok gyakorlatilag elválaszthatatlanok; egy olyan formáját a világgal való aktív kapcsolatba lépésnek, amelynek során az akció formája – vagy legalábbis megszervezése – maga is azt a változást testesíti meg, amit el kívánunk érni. A legalapvetőbb formájában azt a nagyon egyszerű anarchista belátást tükrözi, hogy nem teremthetünk szabad társadalmat katonai fegyelemmel, demokratikus társadalmat parancsok útján, se boldogat, örömtelen önfeláldozás révén. Legkifinomultabb formájában az ember cselekvésének szerkezete afféle mikroutópiává válik, annak a konkrét modelljévé, ahogy az illető a szabad társadalmat elképzei. Mint Emma Goldman²⁷ (másokkal együtt) megfigyelte, ebben az értelemben nem okoz problémát, hogy a hatalom az ilyen cselekvést büntényként határozza meg – sőt, amennyiben arra szolgál, hogy folyamatosan emlékeztesse a cselekvőket, hogy vállaljanak felelősséget a tetteikért, bátran és integritással viselkedjenek, ez még nagy előny

²⁵ KLEIN, Naomi: The Vision Thing. *Nation*, June 22, 2000.

²⁶ 1965-ben alapított legendás amerikai rockzenekar. (A szerk.)

²⁷ Emma Goldman (1869–1940) nagy hatású anarchista politikai filozófus és aktivista, három esszéje magyarul is olvasható a már említett *Anarchizmus* című kötetben. In: BOZÓKI–SÜKÖSD 1991. (A szerk.)

is lehet. A problémák inkább akkor lépnek fel, amikor túllépünk a konfrontáción, és más módokon is kapcsolatba kerülünk egy eltérő elvek mentén szervezett világgal.

A közvetlen cselekvésre épülő forradalmi stratégia csak akkor lehet sikeres, ha a közvetlen cselekvés elvei intézményesülnek. Az autonómia ideiglenes buborékainak fokozatosan állandó, szabad közösségekké kell válniuk. Ám ahhoz, hogy ezt elérjék, e közösségek nem létezhetnek teljes elszigeteltségben; és nem lehet, hogy a konfrontáció legyen az egyetlen kapcsolódási pontjuk mindenki máshoz körülöttük. Meg kell találniuk a módját, hogy kapcsolatba lépjenek az őket körülvevő szélesebb gazdasági, társadalmi és politikai rendszerekkel. Ez a legnehezebb kérdés, mert már kiderült, hogy rendkívül nehéz a radikálisan demokratikus elvek alapján szervezett közösségeknek úgy integrálódni értelmes módon a nagyobb struktúrákba, hogy ne kelljen végtelen kompromisszumokat kötniük az alapító elveik rovására. A közvetlen cselekvésen alapuló csoportok számára még az is gyakran leküzdhetetlennek látszó akadályokat teremtett, hogy radikális nem kormányzati szervezetekkel vagy szakszervezetekkel működjenek együtt. A stratégia a gyakorlatban a modell elterjedésén múlik: az anarchisták például többnyire nem élcsapatnak látják magukat, akiknek az volna a történelmi szerepük, hogy „megszervezzenek” más közösségeket, hanem olyan közösségnek, amely mások által is követhető példát mutat. A megközelítés – amit gyakran emlegetnek „fertőződésnek” – azon alapul, hogy a szabadság élménye ragályos, és aki részt vesz egy közvetlen akcióban, az valószínűleg örökre megváltozik az élmény által, és még többet akar majd belőle. Ez gyakran így van, de akkor is adódik a kérdés, hogy első alkalommal miként lehet ráébreszteni másokat erre az eszmére? Azonban amit a résztvevők mély és formáló erejű élményként élnek meg, az kívülről nézve gyakran a legjobb esetben is csak különösnek látszik, legrosszabb esetben pedig szektásnak vagy örültségnek hat. Ez viszont elvezet a média témájához, az efféle stratégiai dilemmák tárgyalása pedig már túlmutat a közvetlen cselekvésen, és az anarchizmus általánosabb kérdéseit érinti.²⁸

²⁸ Ezekkel foglalkozik a fejezet itt nem közölt további része. (A szerk.)

IV.

RAGASZKODNI AZ IGAZSÁGHOZ –
AZ ERŐSZAKMENTES ELLENÁLLÁS
GANDHIÁNUS ELMÉLETE
ÉS GYAKORLATA

M. K. GANDHI

SZATJÁGRAHA – A LÉLEK EREJE¹

[...] Kétségtelen tény, hogy egy petíció, ha nincsen mögötte erő, hasztalan. A néhai Ranade bíró² szokta ugyanakkor mondani, hogy a petíciók jó szolgálatot tesznek, mivel a nép tanításának az eszközei. Fogalmat alkotnak számára saját helyzetéről, és figyelmeztetik az uralmon lévőket. Ebből a szempontból nem teljesen haszontalanok. Egy petíció, ha egy egyenrangú féltől érkezik, az udvariasság jele; egy szolga petíciója viszont szolgásgát jelképezi. Egy petíció, amely mögött erő van, egy egyenrangú petíciója, és ha követeléseit egy petíció formájában nyújtja át, az nemességét bizonyítja. Kétféle erő lehet a petíciók mögött. „Bántani fogunk, ha ezt nem adod meg nekünk”, ez az erő egyik fajtája; ez a fegyverek ereje, aminek a gonosz következményeit már megvizsgáltuk.³ Az erő másik fajtáját így fogalmazhatnánk meg: „Ha nem engedsz a követelésünknek, akkor nem fordulunk hozzád többet petíciókkal. Csak addig kormányozhatsz minket, ameddig kormányzottak maradunk; a továbbiakban megszakitjuk veled a kapcsolatot.” Az ebben rejlő erőt nevezhetjük a szeretet erejének, a lélek erejének, vagy népszerűbb, de pontatlanabb nevén *szatjágrahának*. Ez az erő elpusztíthatatlan. Aki ezt alkalmazza, tökéletesen tudatában van a helyzeté-

¹ Fordította: Misetics Bálint. A fordítás alapja: Hind Swaraj. In: PAREL, Anthony G. (ed.): *Hind Swaraj and other writings*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997. 84–85., 88–96. p. A fordítás alapjául szolgáló mű teljes egészében elérhető magyarul: *Hind Szvarádzs avagy az indiai önkormányzat*. Ford., a bev. tanulmányt írta és jegyzetekkel ell.: Bodor András. Kolozsvár, Kriterion, 2010. Az itt közölt szöveg a könyv. XVI. fejezetének egy rövidebb és XVII. fejezetének egy hosszabb részletét tartalmazza, az utóbbi fejezet eredeti (gudzsaráti) címe alatt. A *Hind Swaraj* Gandhi fő elméleti művének tekinthető, amit az 1909. november 13. és 22. közötti tíz napban írt, egy hajóúton Angliából Dél-Afrikába, 275 kézzel írt oldalon. A szöveg elsőként Gandhi *Indian Opinion* című újságjában jelent meg két részletben 1909 decemberében, gudzsaráti nyelven, majd 1910-ben könyvformában Gandhi saját kiadásában, aminek az indiai terjesztését az indiai kormány betiltotta. Szintén 1910-ben jelent meg angolul, Gandhi saját fordításában. Az angol szövegben Gandhi passzív ellenállásnak (*passive resistance*) fordította angolra a *szatjágraha* fogalmát (szanszkrit kifejezés, jelentése: ragaszkodni az igazsághoz), mivel azt azonban a későbbiekben kifejezetten a passzív ellenállással szemben határozta meg (lásd Gandhi *A szatjágraha elvei* címmel közölt írását a jelen kötetben), ebben a tekintetben a fordítás a gudzsaráti változat szóhasználatát követi. A *szatjágraha* kifejezés megszületéséről (és a passzív ellenállástól való megkülönböztetéséről) Gandhi röviden az önéletrajzában is ír, lásd M. K. Gandhi: *Önéletrajz, avagy az igazsággal való próbálkozásaim története*. Ford.: Fridli Judit. Bp., Európa, 1987. Negyedik rész, 26. fejezet. A szöveget kísérő minden lábjegyzet a kötet szerkesztőjétől származik (és a fordítás alapjául szolgáló kiadás szerkesztői lábjegyzeteinek a felhasználásával íródtak).

² Mahadev Govind Ranade (1842–1901) nagy hatású indiai tudós és társadalmi reformer, az Indiai Nemzeti Kongresszus alapító tagja.

³ A *szatjágraháról* szóló fejezetet megelőző XVI. fejezet „A nyers erőszakról” szól.

nek. Van egy ősi közmondásunk, ami szó szerint azt jelenti, hogy „egy tagadószo harminchat betegséget gyógyít meg”. A fegyverek ereje tehetetlen a szeretet vagy a lélek erejével szemben. [...]

*Van bármi történeti bizonyíték annak a sikerére, amit a lélek erejének vagy az igazság erejének nevez? Úgy tűnik, hogy nincs rá példa, hogy bármely nemzet a lélek erején keresztül emelkedett volna fel. Továbbra is azt gondolom, hogy a gonosztevők fizikai büntetés nélkül nem fognak felhagyni a gáztetteikkel.*⁴

A költő Tulszidász azt mondta, hogy „A vallás gyökere a könyörület vagy a szeretet, ahogyan a testé az önzés. Ezért, amíg élünk, nem szabad feladnunk a könyörületet”.⁵ Az én szememben ez tudományos igazságnak tűnik. Épp annyira hiszek benne, mint ahogy abban, hogy kettő és kettő négy. A szeretet ereje ugyanaz, mint a lélek vagy az igazság ereje. Működése bizonyítékaival lépten-nyomon találkozhatunk. Az univerzum eltűnne ennek az erőnek a létezése nélkül. De történeti bizonyítékot kért. Következésképp tudnunk kell, hogy mit jelent a történelem. A szó gudzsarati megfelelője annyit jelent, hogy „így történt”. Ha ez a történelem jelentése, akkor bizonyítékok is bőséggel felhozhatók. De ha az a királyok és uralkodók cselekedeteit jelenti, akkor az efféle történelem nem szolgálhat bizonyítékkul a lélek erejére vagy a szatjágrahára. Nem várhatja, hogy ezüstércet talál egy ónbányában. A történelem, ahogy azt ismerjük, a világ háborúinak a lajstroma, ezért mondja egy angol közmondás, hogy boldog az a nemzet, amelynek nincs történelme, vagyis háborúi. Miféle játékokat játszottak a királyok, hogyan váltak egymás ellenségeivé, és hogyan gyilkolták meg egymást, a történelem mindezt gondosan feljegyz, és ha ez lett volna minden, ami történt, a világnak már régen vége lett volna. Ha az univerzum története háborúkkal vette volna kezdetét, egyetlen embert sem találnánk ma életben. Azok a népek, akik ellen háborúkat vívtak, eltűntek, mint például az ausztráliai bennszülöttek, akik közül alig hagytak bárkit életben a betolakodók. Kérem, ne felejtse el, hogy ezek a bennszülöttek nem a lélek erejét használták az önvédelemre, és nincs szükség nagy előrelátásra annak megállapítására, hogy az ausztrálok éppen arra a sorsra jutnak majd, mint áldozataik. „Ki kardot ránt, kard által vész el”.⁶ A mi közmondásunk úgy szól, hogy a hivatásos úszók a vízben lelik majd a sírjukat.

Az a tény, hogy még mindig ilyen sok ember van életben, azt mutatja, hogy a világ nem a fegyverek erején, hanem az igazság vagy a szeretet erején alapul. Így tehát a legnagyobb és leginkább vitathatatlan bizonyítéka eme erő sikerének abban áll, hogy a világ a háborúk ellenére is tovább él.

⁴ A könyv egésze egy dialógusként épül fel, amely a szerzőt megszólaltató szerkesztő (Editor) és egy olvasó (Reader) között zajlik, amit azonban az itt közölt szövegben a továbbiakban nem jelzünk.

⁵ Tulszidász (1532–1623) nagy hatású indiai költő, reformer és filozófus, akinek a vélhetően az i. e. 5. század és az i. sz. első század között keletkezett *Rámájana*-feldolgozása kiemelkedően nagy hatást gyakorolt Gandhi vallási-erkölcsi gondolkodására: „Ma azt tartom, hogy Tulszidász *Rámájana*-ja a legnagyobb szent könyvünk” – írta *Önéletrajzában*. (GANDHI 1987. 44. p.)

⁶ Máté, 26:52.

Ezrek, sőt tízezrek léte függ ennek az erőnek a cselekvő munkálkodásától. Családok millióinak a mindennapi kis veszekedései szűnnek meg ennek az erőnek a gyakorlatára által. Nemzetek százai élnek békében. A történelem ezt a tényt nem jegyzi, és nem is jegyezheti fel. A történelem valójában mindannak a lajstroma, amikor a szeretet vagy a lélek erejének az egyenletes működése megakad. Két testvér összeveszik egymással; egyikük megbánja, és feléled benne a szunnyadó szeretet;⁷ ismét békében élnek egymással; ezt senki sem jegyzi fel. Azonban ha a két testvér, ügyvédek közbenjárására vagy valamilyen más okból fegyvert ragad vagy a bírósághoz fordul – ami a nyers erő másik megnyilvánulási formája –, cselekedeteikről azonnal beszámol a sajtó, szomszédjaik is beszélnek róluk, és vélhetően bekerülnek a történelembe. És ami igaz a családokra vagy közösségekre, az igaz a nemzetekre is. Nincs okunk azt hinni, hogy más törvény vonatkozik a családokra, mint a nemzetekre. A történelem következőképpen mindannak a lajstroma, ami a természet menetét megszakítja. A lélek erejét, mivel az természetes, nem jegyzi a történelem.

Az derül ki abból, amit mond, hogy a történelemben nincs példa erre a szatjágrahára. Elkerülhetetlen, hogy alaposabban megismerjük ezt a szatjágrahát. Az lenne tehát a legjobb, ha bővebben kifejtené.

A szatjágraha egy módszer, amelynek során jogainkat személyes szenvedés által biztosítjuk; a fegyveres ellenállás fordítottja. Ha elutasítom, hogy megtegyek valamit, amitől a lelkiismeretem iszonyodik, a lélek erejét használok. Példának okáért, az adott kormányzat egy olyan törvényt hozott, amely rám is vonatkozik. Ezt a törvényt én nem helyeslem. Ha erőszak alkalmazásával kényszerítem rá a kormányzatot a törvény visszavonására, úgy ahhoz folyamodtam, amit testi erőnek lehetne nevezni. Ha nem engedelmeskedem a törvénynek, és elfogadom a megszegéséért járó büntetést, a lélek erejét használok. Ez önfeláldozást jelent.

Mindenki elismeri, hogy önmagunk feláldozása végtelenül különb mások feláldozásánál. Továbbá, ha ezt az erőt egy igazságtalan ügy szolgálatában használjuk, akkor csak az szenved, aki használja. Másokat nem hoz olyan helyzetbe, hogy az ő hibáiért szenvedjenek. Az emberek számtalan olyan dolgot tettek már, amelyek később helytelennek bizonyultak. Senki nem állíthatja, hogy tökéletesen igaza van, vagy hogy egy adott dolog azért helytelen, mert ő annak tartja, de számára mindaddig helytelen, amíg ez a jól megfontolt álláspontja. Helyénvaló tehát, hogy ne tegyen olyat, amit helytelennek tart, és elszenvedje ennek következményét, bármi is legyen az. Ez a kulcsa a lelki erő használatának.

Ön tehát akkor figyelmen kívül hagyja a törvényeket – ez merő hűtlenség. Minket mindig törvénytisztelő nemzetnek tartottak. Úgy tűnik, hogy Ön túltesz még a szélső-

⁷ A gudzsarati eredetiben: „az egyikük szatjágrahát gyakorol a másikkal szemben”. Ez a szakasz az angol fordításból kimaradt.

ségeseken is.⁸ Ők azt mondják, hogy engedelmeskedniünk kell a meghozott törvényeknek, de ha a törvények rosszak, akkor el kell úznunk a törvényhozókat, akár erővel is.

Annak, hogy túltesz-e rajtuk vagy sem, egyikünk számára sincs jelentősége. Egyszerűen csak rá akarunk jönni, hogy mi a helyes, és annak megfelelően cselekedni. Az az állítás, hogy törvénytisztelő nemzet vagyunk, valójában azt jelenti, hogy *szatjagrahí*⁹ vagyunk. Ha nem helyeslünk bizonyos törvényeket, nem törjük be a törvényhozók fejét, hanem szenvedünk, és nem engedelmeskedünk a törvényeknek. Hogy a törvényeknek, akár jók, akár rosszak, engedelmeskedniünk kellene, egy új keletű elgondolás.¹⁰ Régen ez nem fordult elő. Az emberek figyelmen kívül hagyták azokat a törvényeket, amelyeket nem helyeseltek, és elszenvetdék a megszegésükért járó büntetéseket. Ellentétes emberi mivoltunkkal, ha engedelmeskedünk azoknak a törvényeknek, amelyek visszataszítóak a lelkiismeretünk számára. Ez a tanítás ellentétes a vallással,¹¹ és rabszolgaságot jelent. Ha a kormányzat azt kérné tőlünk, hogy teljesen ruhátlanul járjunk, ezt kellene tennünk? Ha *szatjagrahí* volnék, azt mondanám nekik, hogy semmi közöm a törvényeikhez. De annyira elfeledkeztünk magunkról, és oly megalkuvóak lettünk, hogy mit sem törődünk bármely megalázó törvénnyel.

Egy ember, aki tudatában van emberi mivoltának, aki csak Istent féli, az senki mástól nem fog félni. Az ember alkotta törvények nem szükségszerűen kötelezik.¹² Ilyesmit még a kormány sem vár el tőlünk. Nem azt mondják, hogy „ezt és ezt kell tenned”, hanem azt mondják, hogy „ha nem teszed meg, megbüntetünk”. Olyan mélyre süllyedtünk, hogy kötelességünknek és vallásunknak érezzük, hogy azt tegyük, amit a törvények előírnak. Amint felismerjük, hogy az igazságtalan törvényeknek való engedelmesség nem méltó az emberhez, senki zsarnoksága nem tud szolgá-sorba dönteni minket. Ez a kulcsa az önrendelkezésnek vagy önkormányzatnak.¹³

Babonaság és istentelenség azt hinni, hogy a többség határozata kötelező a kisebbségre. Számos példát felhozhatnánk, amikor a többség határozatai helytelenek, a kisebbség pedig helyesnek bizonyultak. Minden reform egy kisebbség kezdeményezésével indult egy többséggel szemben. Ha egy rablóbandában kötelező a rablás ismerete, egy becsületes ember fogadja el ezt a kötelezettséget? Amíg fennáll az a babona, hogy az embereknek engedelmeskedniük kell az igazságtalan törvényeknek,

⁸ Az „olvasó” arra utal, hogy a *szatjagraha* – noha nem jár erőszakkal – valójában forradalmibb, mint azok a „szélsőséges” nézetek (a dél-afrikai indiai közvéleményben), amelyekkel a „szerkesztő”, vagyis Gandhi vitatkozik.

⁹ A *szatjagrahí* a *szatjagraha* gyakorlója.

¹⁰ Gandhi itt az Indiában a 19. században elterjesztett utilitáriánus jogszemléletre utal.

¹¹ A gudzsarati változatban: *dharma*, ami a magyarul is olvasható *Bhagavad Gítában* a Krisna isten által előadott vallási kötelességeket és törvényeket jelenti.

¹² Az emberalkotta törvényeket Gandhi itt a *dharma* magasabb rendű törvényeivel állítja szembe, ugyanakkor szembetűnő a gondolatmenet hasonlósága a pozitív jog és a természetjog szembeállításával a nyugati jogfilozófiában.

¹³ A könyv eredeti gudzsarati és angol címében egyaránt szerepeltetett *szvarádzs* kifejezés egyszerre jelent önrendelkezést (*self-rule*), illetve önmagunk jobbítását, önuralmat, valamint a politikai értelemben vett önkormányzatot (*self-government, home-rule*).

addig a rabszolgaságuk is fennmarad. És csupán egy *szatjagrahí* tudja felszámolni ezt a babonát.

A nyers erő, a puszkapor használata ellentétes a *szatjagrahával*, mivel azt jelenti, hogy ellenfelünket erővel akarjuk rávenni valamire, amit mi óhajtunk ugyan, de ő nem. És ha az erő efféle alkalmazása igazolható, akkor bizonyára neki is jogában áll így tennie velünk. És így soha nem fogunk megegyezésre jutni. Csupán képzeljük majd, mint a vak ló, aki körbe-körbejár a malom körül, hogy előrehaladunk. Azok számára, akik úgy hiszik, hogy nem kötelesek engedelmeskedni azoknak a törvényeknek, amelyek visszataszítóak a lelkiismeretük számára, csak egyetlen gyógyír marad, a *szatjagraha*. Bármilyen más elkerülhetetlenül katasztrófához vezet.

Azt veszem ki a szavaiból, hogy a szatjagraha a gyöngék csodálatos fegyvere, de amikor megerősödnek, fegyvert ragadhatnak.

Ez durva tudatlanság. A *szatjagraha*, vagyis a lélek ereje páratlan. Fölötte áll a fegyverek erejének. Hogy lehetne akkor csupán a gyöngék fegyverének tekinteni? A testi erő embereitől idegen az a bátorság, aminek egy *szatjagrahí*ban meg kell lennie. Azt hiszi, hogy egy gyáva ember valaha engedetlenséget tud tanúsítani egy törvénnyel szemben, amit helytelenít? A szélsőségeseket a nyers erő híveinek tartják. Miért beszélnek akkor a törvényeknek való engedelmességről? Nem hibáztatom őket. Nem mondhatnak mást. Ha sikerül kiűzniük az angolokat, és ők maguk válnak kormányzóvá, azt akarják Öntől és tőlem, hogy engedelmeskedjünk a törvényeiknek. És ez megfelel az alkatuknak. De egy *szatjagrahí* erre azt feleli majd, hogy nem engedelmeskedik a lelkiismeretével ellentétes törvényeknek, még ha az ágyú csöve elé is állítják, és darabokra is szaggatják.

Mit gondol, mi igényel bátorságot – darabokra szaggatni másokat egy ágyú mögül, vagy mosolyogva közeledni az ágyúhoz, hogy darabokra szedjenek minket? Ki az igazi harcos – aki a halált mindig kebelbarátjának tartja, vagy aki mások halála felett rendelkezik? Higgye el nekem, hogy ha egy emberben nincsen bátorság és emberi tartás, sosem lehet *szatjagrahí* belőle.

Azt azonban elismerem, hogy még egy testében gyenge ember is képes erre az ellenállásra. Egy ember éppúgy, mint milliók. Férfiak és nők egyaránt. Nem igényel katonai kiképzést, nincs szüksége dzsiu-dzsicura. Lélekjelenlétre van csupán szükség, és ha ezt valaki elérte, szabad, mint az erdők királya, és a pusztá tekintete el-sorvasztja az ellenséget.

A *szatjagraha* sokélű fegyver; bárhogy használható; megáldja azt is, aki használja, és azt is, aki ellen használják. Egyetlen csepp vér kiontása nélkül, hatalmas eredményekre vezet. Soha sem rozsdásodik be, és nem lehet ellopni. A *szatjagrahí* nem fáradnak el az egymással való kardvívásban. A *szatjagrahí* kardjának nincs szüksége hüvelyre. Igen különös, hogy egy efféle fegyvert csupán a gyöngék fegyverének tart.

Azt mondta, hogy a szatjágraha India különlegessége. Hát Indiában sosem használtak ágyúkat?

Nyilvánvaló, hogy véleménye szerint India egyet jelent annak néhány hercegével. Számomra azonban azt a milliányi nyüzsgő tömeget jelenti, akiktől a hercegek és a mi létünk is függ.

A királyok mindig a maguk királyi fegyvereit használják majd. Az erő alkalmazása a természetüké vált. Parancsolni akarnak, de azok, akiknek engedelmeskedniük kell a parancsoknak, nem akarnak fegyvereket; márpedig a világon ők jelentik a többséget. El kell sajátítaniuk a test vagy a lélek erejét. Ha az előbbit sajátítják el, akkor az uralkodók és az alávetettek egyaránt olyanok lesznek, mint megannyi őrült, de ha a lélek erejét sajátítják el, az uralkodók parancsai nem érnek majd tovább a kardjuk hegyénél, mivel az igaz emberek figyelmen kívül hagyják az igazságtalan parancsokat. A földműveseket sosem győzték le karddal, és soha nem is fogják. Nem ismerik a kard használatát, de nem is félnék tőle, ha mások használják. Az a nemzet nagy, amely úgy hajtja halálra a fejét, mint a párnájára. Aki dacol a halállal, az minden félelemtől megszabadul. Azok, akik a nyers erő megtévesztő bűvöletében dolgoznak, ezt a képet nem tartják majd túl élesnek. Mindenesetre tény, hogy Indiában a nemzet egésze az élet minden területén általában a *szatjágrahát* használta. Ha az uralkodóink felbosszantanak minket, felfüggesztjük velük az együttműködésünket. Ez a *szatjágraha*.

Emlékszem egy esetre, amikor egy kis hercegségben a falubélieket sértette a herceg egyik parancsa. Elkezdtek azonnal kiüríteni a falut. A herceg ideges lett, bocsánatot kért az alattvalóitól, és visszavonta a parancsát. Sok hasonló esetre van példa Indiában. Igazi önkormányzat csak ott lehetséges, ahol a *szatjágraha* a nép vezérelve. Minden más kormányzat idegen kormányzat. [...]

NYILATKOZAT A BÍRÓSÁG ELŐTT¹

Ha megengedi a bíróság, rövid nyilatkozatban szeretném kifejezni, hogy mi vezetett annak az igen komoly lépésnek a megtételére, hogy látszólag ellenszegüljek a büntetőeljárásról szóló törvény 144. szakaszára alapozott határozatnak. Szerény véleményem szerint itt a helyi hatóságok és köztem lévő véleménykülönbségről van szó. Humanitárius és nemzeti szolgálat céljából mentem Bihar államba, válaszul azokra a sürgető felkérésekre, hogy segítsek az ottani *rájat*oknak,² akik határozottan állítják, hogy méltánytalanul bánnak velük a földbirtokosok. Nem tudtam segíteni a probléma közelebbi tanulmányozása nélkül. Azért jöttem tehát, hogy megismerjem a problémát, ha lehet, a helyi hatóságok és a földbirtokosok segítségével. Semmilyen más indítékom nincs, és nem tudom elképzelni, hogy az ittlétem bármilyen módon megzavarná a közösség békéjét, vagy emberi életet veszélyeztetne. Jelentős tapasztalatom van az efféle ügyekben. A helyi hatóságok azonban máshogy gondolták. Tekintettel vagyok a helyzetükre, és azt is elismerem, hogy csak azon információk alapján járhatnak el, amelyek eljutnak hozzájuk. Törvénytisztelő állampolgárként az lett volna az első gondolatom, és az is volt, hogy engedelmeskedjek a rólam szóló határozatnak. Ezt nem tehettem volna meg anélkül, hogy erőszakot kövessek el az azok iránt érzett kötelességtudatomon, akikért idejöttem. Úgy érzem, hogy éppen most csak úgy szolgálhatom őket, ha köztük maradok. Így tehát nem tehettem meg, hogy önként visszavonulok. A kötelességek eme konfliktusában nem volt más választásom, mint hogy a közülük való eltávolításom felelősségének terhét a helyi hatóságokra hárítom.

Teljes mértékben tudatában vagyok, hogy valakinek, akinek olyan pozíciója van India közéletében, mint nekem, a lehető legóvatosabbnak kell lennie azzal kapcsolatban, hogy milyen példát mutat. Szilárd meggyőződésem, hogy annak az összetett alkotmánynak a keretei között, amelyben élünk, egy önmagára adó embernek, aki olyan helyzettel találkozik, mint amilyenem nekem kell szembenéznem, az egyet-

¹ Fordította: Misetics Bálint. A fordítás alapja: Statement Before the Court. (Motihari, April 18, 1917.) In: *The Collected Works of Mahatma Gandhi*. Electronic Book. New Delhi, Publications Division Government of India, 1999, vol. 15. 345–346. p. (Továbbiakban: CWMG 1999.) Eredeti megjelenés: *The Leader*, April 2, 1917. Az ügy háttéréről és utóéletéről – a csamarangi földbérlők érdekében szervezett *szatjágraha* mozgalomról lásd GANDHI 1987. Ötödik rész, 12–19. fejezet.

² Földművelő, földbérlő.

len biztos és tisztességes dolog, amit tehet, hogy tiltakozás nélkül aláveti magát az engedetlensége miatt rárótt büntetésnek. Nem azért vállalkoztam ennek a nyilatkozatnak a megtételére, hogy ily módon enyhítsem a nekem szánt büntetést, hanem azért, hogy megmutassam, nem a törvényes tekintély iránti tisztelet hiánya vezetett a határozat figyelmen kívül hagyására, hanem lényünk magasabb rendű törvényének – a lelkiismeret szavának – való engedelmesség.

A SZATJÁGRAHA ELVEI¹

Harminc éve hirdetem és gyakorlom a *szatjágrahát*. A *szatjágraha* elvei, ahogyan azokat ma ismerem, fokozatosan fejlődtek ki.

A *szatjágraha* oly mértékben különbözik a passzív ellenállástól, mint az Északi-sark a Déli-sarktól. A passzív ellenállásra a gyengék fegyvereként gondolunk, és az nem zárja ki a fizikai erő vagy erőszak alkalmazását a kitűzött célok elérése érdekében, miközben a *szatjágraha* a legerősebbek fegyvere, és az erőszak minden megnyilvánulását és formáját kizárja.

A *szatjágraha* fogalmát Dél-Afrikában alkottam meg annak az erőnek a megjelölésére, amit az ottani indiaiak nyolc teljes éven át alkalmaztak,² és hogy megkülönböztessem attól a mozgalomtól, amely akkoriban Nagy-Britanniában és Dél-Afrikában a passzív ellenállás neve alatt történt.

Eredeti jelentése az „igazsághoz való ragaszkodás”, tehát az igazság ereje. A lélek erejének, vagy a szeretet erejének is hívtam már. Már a *szatjágraha* alkalmazásának a legkorábbi szakaszaiban felismertem, hogy az igazságra való törekvés nem engedi meg, hogy erőszakot alkalmazzunk az ellenfelünkkel szemben, hanem türelemmel és megértéssel kell eltántorítanunk a tévedésétől. Mert ami nekem igazságnak tetszik, az a másik szemében tévedés lehet. A türelem pedig a szenvedés vállalását jelenti. A tan így azt jelenti, hogy az igazságot nem azzal juttatjuk érvényre, hogy az ellenfélnek szenvedést okozunk, hanem azzal, hogy magunk vállalunk szenvedést.

A politika terén azonban a nép küzdelme nagyrészt az igazságtalan törvények formájában jelentkező tévedésnek való ellenszegülést jelenti. Ha a törvényhozót nem sikerült petíciókkal és hasonlókkal ráébreszteni a tévedésére, akkor, ha nem akarod alávetni magadat a tévedésnek, nem tehetsz mást, mint hogy fizikai erővel bírod rá, hogy engedjen, vagy saját magad szenveded el a törvény megszegéséért járó büntetést. A *szatjágraha* ily módon nagyrészt polgári engedetlenségként vagy polgári ellenállásként mutatkozik meg a közvélemény előtt. Abban az értelemben polgári, hogy nem számít bűnözésnek.

A törvénysértő alattomban sérti meg a törvényt, és igyekszik elkerülni a büntetést;

¹ Fordította: Misetics Bálint. A fordítás alapja: Statement to Disorders Inquiry Committee (Sabarmati, January 5, 1920). In: CWMG 1999., vol. 19. 206–209. p.

² Gandhi elsőként a dél-afrikai indiaiak polgárjogait sértő törvényekkel szembeni tiltakozások során, az 1906 és 1914 közötti időszakban alkalmazta a *szatjágraha* módszereit.

nem úgy a polgári ellenálló. Ő nem azért tanúsít mindig engedelmisséget annak az államnak a törvényeinek, amelynek kötelékébe tartozik, mert fél a büntetéstől, hanem azért, mert úgy véli, hogy azok a társadalom jólétét szolgálják. De előfordul, noha általában ritkán, amikor úgy véli, hogy bizonyos törvények annyira igazságtalanok, hogy becsstelenség volna engedelmeskedni nekik. Ebben az esetben nyíltan és állampolgári öntudattal szegi meg ezeket, és csendben szenved el a megszegésükért járó büntetést. És hogy a törvényhozók intézkedésével szembeni tiltakozásának nyomatékot adjon, megteheti, hogy felmondja az állammal való együttműködését, és olyan további törvényeknek sem engedelmeskedik, amelyek megsértése nem jelent becsstelenséget. Véleményem szerint a *szatjágraha* szépsége és hatásossága oly hatalmas, és a tan olyan egyszerű, hogy még gyermekeknek is hirdethetjük. Én magam ezernyi olyan férfinak, nőnek és gyermeknek hirdettem, akiket csak mint a szerződéses szolgálatban dolgozó indiaiakat ismerünk³ – kitűnő eredménnyel.

Amikor a Rowlatt-törvények⁴ nyilvánosságra kerültek, úgy éreztem, hogy azok oly mértékben korlátozzák az emberi szabadságot, hogy teljes mértékben ellen kell állnunk nekik.⁵ Azt is láttam, hogy az indiaiak körében általános az elutasításuk. Úgy gondolom, hogy semmilyen államnak, bármennyire is zsarnoki, nem áll jogában az egész nép számára ellenszenves törvényeket hozni, és még kevésbé egy olyan kormányzatnak, amelyet, mint az indiai kormányzatot, alkotmányos szokások és precedensek vezérelnek. Azt is éreztem, hogy a közelgő agitációnak határozott irányra van szüksége ahhoz, hogy ne omoljon össze, de ne is váljon erőszakossá.

Így vállalkoztam arra, hogy elővezessem a *szatjágrahát* az országnak, és ezen belül a polgári ellenállást hangsúlyozzam. És mivel ez egy tisztán befelé forduló és megtisztító mozgalom, böjtöt, imádságokat és mindennemű munka beszüntetését javasoltam egy napra, április 6-ára. Javaslatom csodálatos válasza lelt India minden szegletéből, az apró falvakból is, noha azt nem előzte meg szervezés vagy jelentős készlődés. A gondolatot azon nyomban megosztottuk a közvéleménnyel, ahogy megszületett. Április 6-án nem került sor erőszakra a nép részéről, sem említésre méltó összetűzésre a rendőrséggel. A *hartal*⁶ teljes mértékben önkéntes és spontán volt. [...]

³ A brit gyarmati uralom rendszerében a rabszolgaságot a birodalom legnagyobb részén törvényen kívül helyező 1833-as törvény elfogadása és 1920 között, összesen három és fél millió indiait szállítottak más gyarmati területekre, így a dél-afrikai brit gyarmatokra is, hogy ott „szerződéses munkásokként” dolgozzanak, ami tulajdonképpen az adórszolgálat egy formáját jelentette. Vö. GANDHI 1987. Ötödik rész, 11. fejezet.

⁴ Hivatalos nevén *The Anarchical and Revolutionary Crimes Act* (Törvény az anarchikus és forradalmi bűncselekményekről, 1919), ami határozatlan időre kiterjesztette az első világháború idején 1915-ben bevezetett rendkívüli intézkedéseket, így a megelőző célú, határozatlan idejű elzárások és a bírósági eljárás nélküli bebörtönzések lehetővé tételét, továbbá a sajtószabadság, a politikai szabadságjogok és gyülekezési jog korlátozását. A törvény szerint például bárkit, akit a kormányzat terrorizmussal gyanúsított, be lehetett börtönözni bírósági tárgyalás nélkül, akár két évre. A nevét Sidney Arthur Taylor Rowlatt (1862–1945) ügyvédről kapta, aki a törvényt előkészítő bizottság elnöke volt.

⁵ A Rowlatt-törvényekkel szembeni szerveződéseről lásd GANDHI 1987. Ötödik rész, 29–33. fejezet.

⁶ Bármiféle világi tevékenység tömeges beszüntetése, tulajdonképpen egy kiterjesztett általános sztrájk, ami a munkavégzés szüneteltetésén túl a köztisztviselők, iskolák, boltok működésének a szüneteltetését is magában foglalhatja, és gyakran böjtöl, illetve imádságokkal jár együtt.

Az április 6-i *hartal* megtartását polgári engedetlenség követte. A *Satyagraha Sabha* (Szatjágraha Tanács) választott ki bizonyos politikai törvényeket erre a célra. Továbbá betiltott műveket kezdtünk terjeszteni, amelyek egészséges olvasnivalók, azt a röpiratot, amit én írtam az önkormányzatról,⁷ Ruskin *Az utolsónak is annyit, mint neked* című könyvét,⁸ Szókratész védőbeszédét, Szókratész halálát stb.

Április 6-án India kétséget kizáróan életerősebb volt, mint valaha. Az emberek, akiket korábban megbénított a félelem, immár nem féltek a hatalomtól. [...]

⁷ Magyarul lásd a *Szatjágraha – a lélek ereje* című részletet a jelen kötetben, továbbá: GANDHI 2010.

⁸ A könyv Gandhira gyakorolt hatásáról lásd GANDHI 1987. Negyedik rész, 18. fejezet. Magyarul lásd John Ruskin: „... az utolsónak is ... annyit, mint neked”: a politikai oeconomia alapelveiről szóló négy értekezés. Ford.: Ibos József. Bp., Franklin, 1904.

A KARD TANA¹

Korunkban, mely a nyers erő kora, szinte lehetetlen elhinni, hogy valaki el tudná utasítani a nyers erő felsőbbrendűségébe vetett hitet. Így névtelen leveleket kapok, amelyek azt tanácsolják nekem, hogy akkor se avatkozzak be az együtt-nem-működés menetébe, ha az a nép részéről erőszakhoz vezetne. Mások, akik feltételezik, hogy titokban bizonyosan erőszakra készülök, aziránt érdeklődnek, hogy mikor jön el a nyílt erőszak meghirdetésének a boldog pillanata. Arról is biztosítanak, hogy az angolok kizárólag a nyílt vagy rejtett erőszaknak engednek majd. Megint mások, úgy hallom, India leghitványabb emberének tartanak, amiért soha nem tárom fel a valós szándékaimat, hiszen ők egy szemernyt sem kételkednek abban, hogy a legtöbb emberhez hasonlóan én is az erőszak híve vagyok.

Mivel az emberiség nagyobbik része ennyire a kard tanának a hatása alatt áll, mivel az együtt-nem-működés sikere alapvetően az erőszak hiányától függ, és mivel az ezzel kapcsolatos nézeteim sokak magatartását befolyásolják, azokat mindenképp ki szeretném fejteni, amilyen világosan csak lehet.

Hiszem, hogy amikor csak a gyávaság és az erőszak között lehet választani, akkor az erőszakot javasolnám. Így amikor a legidősebb fiam azt kérdezte tőlem, hogy ha ott lett volna, amikor 1908-ban megtámadtak és kis híján megöltek,² akkor el kellett volna-e futnia, és messziről végignézni, ahogy megölnek, vagy fizikai erőt kellett volna-e alkalmaznia (amit megtehetett volna, és meg is szeretett volna tenni), hogy megvédjen, azt válaszoltam neki, hogy a kötelessége lett volna akár erőszakkal is

megvédenie engem.³ Ezért vettem részt a búr háborúban, az úgynevezett zulu lázadásban és a világháborúban.⁴ Ezért tanácsolom azoknak, akik hisznek az erőszakos módszerekben, hogy gyakorolják a fegyverek használatát. Szívesebben látnám, ha India fegyverekhez nyúlna, hogy megvédje a becsületét, mint hogy gyáván tulajdon megbecstelenítésének tehetetlen szemlélőjévé váljon, vagy az maradjon.

Ugyanakkor hiszem, hogy az erőszakmentesség végtelenül magasabb rendű az erőszaknál. Megbocsátani férfiasabb dolog, mint büntetni.⁵ A megbocsátás ékesíti a katonát. De az erőszaktól való tartózkodás csak akkor jelent megbocsátást, ha hatalmunkban állna büntetni; semmit sem jelent, ha egy védekezésre képtelen lény tettet. Nem mondhatnánk, hogy az egér megbocsát a macskának, ha engedi neki, hogy szét-tépje. Így meg tudom érteni azokat, akik Dyer tábornok⁶ és a hozzá hasonló méltó megbüntetését követelik. Ha tehetnék, darabokra tépnék őt. De nem hiszem, hogy India magatehetetlen volna. Magamat sem tartom védtelen teremtménynek. Csak éppen helyesebb célra szeretném felhasználni India erejét és a magamét.

Nem szeretném, hogy félreértsenek. Az erő nem a fizikai képességekből fakad. Az erő a megfékezhetetlen akaratból származik. Egy átlagos zulunak legalább olyan jó testi képességei vannak, mint egy átlagos angolnak. De azért elszalad egy angol fiú elől, mert fél a fiú revolverétől, vagy azoktól, akik használnák a védelmében. Fél a haláltól, és ezért tagbaszakadt termete ellenére is erőtlén. Mi indiaiak minden nehézség nélkül elképzelhetjük, hogy háromszázmillió emberi lénynek nem kell megijednie százezer angoltól. A határozott megbocsátás tehát részünkről az erőnk határozott felismerését jelentené. A megvilágosodott megbocsátás az erő olyan hatal-

³ Gandhi közvetlenül a támadást követően így értelmezte az eseményeket: „Nem hibáztatok senkit a támadásért. [...] Azért támadtak meg, mert úgy hitték, hogy ártottam nekik és a közösségnek. [...] Ha ezt gondolták, miért volna meglepő, hogy rám támadtak? [...] Számukra a fizikai erő mindenek felett áll. Hogyan lehetnék akkor mérges? Mi értelme volna eljárást indítani ellenük? A valódi feladatom az, hogy megcáfoljam az ellenem megfogalmazott vádjukat. Ehhez időre lesz szükség. Addig is, mivel ez egy ilyen világ, lesznek emberek, akik ragaszkodnak az erőszakos eszközökhöz. Ebben a helyzetben a bölcs ember feladata csupán annyi, hogy türelmesen viselje a szenvedést.” (My Reward. In: CWMG, vol. 8. 154–155. p.)

⁴ Gandhi az erőszakmentesség iránti elköteleződését megelőzően, amikor még úgy gondolta, hogy Indiának előnyös, ha a Brit Birodalom része marad, a második búr háború 1899-es kitörésében és az 1906-os zulu felkelésben annak lehetőségét látta, hogy demonstrálja a dél-afrikai indiaiak birodalomhoz való hűségét, és önkéntes orvosi csapatot szervezett a brit csapatok támogatására (vö. GANDHI 1987. Harmadik rész, 10. fejezet; Negyedik rész, 24–25. fejezet). Az első világháborúban hasonló okokból, mint korábban a brit alkirály felkérésére már indiai katonákat is toborzott (vö. GANDHI 1987. Negyedik rész, 38–39. fejezet; Ötödik rész, 27. fejezet). Utólag Gandhi így írt a világháborús szerepvállalásáról: „Ha akkor az az erőszakmentes lázadó lettem volna, mint aki most vagyok, bizonyára nem segítettém volna [a háborúban], hanem minden erőszakmentes eszközzel megpróbáltam volna megakadályozni azt.” (Still at it. In: CWMG 1999., vol. 41. 283. p.)

⁵ Gandhinak a bátorságot a „férfiassághoz” kötő (szexista) megjegyzéseit – a fegyveres konfliktusokban való korai szerepvállalásával együtt – érdemes a korabeli gyarmati uralom szimbolikus politikai keretei között is értelmezni. Gandhi számára azok miatt, a britek körében elterjedt rasszista előítéletek miatt volt fontos a hinduk – illetve az erőszakmentesség – „férfiasságának”, bátorságának és kitartásának a hangsúlyozása, amelyek szerint a hinduk gyengék és gyávák voltak.

⁶ Reginald Edward Harry Dyer (1864–1927) ezredes volt annak az 1919-es amritszári vérengzésnek a fő felelőse, amelynek során a három oldalról zárt Dzsallianwála kertbe összegyűlt erőszakmentes tömegre a katonák minden figyelmeztetés nélkül sortűzet nyitottak, és még a hivatalos brit jelentések szerint is 379 ember megölt.

¹ Fordította: Misesics Bálint. A fordítás alapja: The Doctrine of the Sword. In: CWMG 1999., vol. 21. 133–136. p. Eredeti megjelenés: *Young India*, August 11, 1920.

² Gandhit akkor érte a támadás, amikor elment a johannesburgi regisztrációs hivatalba, hogy újjlenyomatot adjon. Az 1906-ban elfogadott *Asiatic Registration Act* (Törvény az ázsiaiak regisztrációjáról) arra kötelezte a dél-afrikai Transvaal brit gyarmat ázsiai lakosait, hogy regisztráljanak és újjlenyomatot adjanak a hatóságoknak. A dél-afrikai indiaiak erőszakmentes ellenállása azzal vette kezdetét, hogy egy 1906-ban Johannesburgban tartott gyűlés résztvevői megesküdtek, hogy engedetlenséget tanúsítanak a törvény előírásaival szemben, és vállalják annak minden következményét. 1908 januárjában Gandhit és társait bebörtönözték a regisztrációról szóló törvénynek való ellenszegülésük miatt. Néhány héttel később Gandhit tárgyalni hívta a transvaali kormányzat, amelynek során kompromisszum született. Ezt követően Gandhi a törvény hatályon kívül helyezésére tett ígéretre tekintettel nem látott semmiféle becstelenséget az önkéntes regisztrációban. Voltak azonban, akik nem értettek egyet vele, és közülük néhányan megtámadták vascsövekkel, és eszméletlenül verték. Miután a kormányzat megszegte a szavát, és hatályban tartotta a kötelező regisztrációról szóló jogszabályokat, Gandhi vezetésével újrakezdődött a mozgalom, amelynek során a személyi azonosítók tömeges, demonstratív elégetésére – és Gandhi ismételt bebörtönzésére – került sor.

mas hullámával járna bennünk, ami lehetetlenné tenné egy Dyernek vagy egy Frank Johnsonnak,⁷ hogy gyalázatot hozzon India önmegadóan lehajtott fejére. Nem számít, hogy pillanatnyilag nem érhetem el célomat. Még túlságosan eltaposottaknak érezzük magunkat ahhoz, hogy ne támadjon bennünk harag és bosszúvágy. Mégsem tehetem meg, hogy ne hangoztassam: India csak nyerhet azzal, ha lemond a büntetés jogáról. Nekünk külön a tennivalónk, külön küldetésünk van a világ számára.

Nem vagyok látnok. Gyakorlati idealistának tartom magam. Az erőszakmentesség vallása nem csupán a risik⁸ és a szentek számára rendeltetett, hanem a közönséges nép számára is. Az erőszakmentesség az emberi nem törvénye, mint ahogy az erőszak a vadállat törvénye. A vadállatban szunnyad a szellem, és nem ismer más törvényt, mint a fizikai erőét. Az ember méltósága megköveteli, hogy egy magasabb rendű törvénynek – a szellem erejének – engedelmeskedjen.

Ezért vállalkoztam arra, hogy az önfeláldozás ősi törvényét javasoljam Indiának. Hiszen a *satjágriha* és sarja: az együtt-nem-működés és a polgári ellenállás csupán új nevek a szenvedés törvényére. A risik, akik az erőszakmentesség törvényét az erőszak közepette felfedezték, nagyobb lángelmék voltak Newtonnál.⁹ Hatalmasabb harcosok voltak, mint Wellington.¹⁰ Jártasak voltak a fegyverforgatásban, de felismerték annak haszontalan voltát, és azt tanították egy gyötrelmekben kimerült világnak, hogy az üdve nem az erőszakban, hanem az erőszakmentességben rejlik.

Az erőszakmentesség a gyakorlatban tudatos szenvedést jelent. Nem azt jelenti, hogy jámboran behódolunk a gonosztevő akaratának, hanem azt, hogy a lelkünket állítjuk szembe a zsarnok akaratával. Ha a létezésünk eme törvénye szerint cselekszik, akkor egyetlen ember is képes lehet szembeszállni egy igazságtalan birodalom teljes erejével, becsülete, vallása és lelke védelmében, a birodalom összeomlását vagy újjászülését idézve elő.

Eszerint tehát nem azért kívánom Indiától, hogy erőszakmentes legyen, mert gyenge. Azt kívánom, hogy erejének és hatalmának tudatában gyakorolja az erőszakmentességet. Ereje felismeréséhez nincs szüksége semmiféle katonai kiképzésre. Ezt csak azért tartjuk szükségesnek, mert úgy tűnik, nem látunk egyebet magunkban hústömegnél. Azt akarom, hogy India ismerje fel, hogy lelke van, amely nem fog alulmaradni, sőt felül tud emelkedni minden testi nyomorúságon, és az egész világ minden erejével is dacolni képes. Vajon mit jelent Ráma, ez a csupán emberi lény, aki majomhadával szembeszáll a Lankát körülmorajló hullámok nyújtotta látszólagos biztonságban élő tízfejű Rávana kérkedő erejével?¹¹ Vajon nem a szel-

⁷ A pandzsábi Lahore városban 1919-ben bevezetett statárium során elkövetett jogfosztó intézkedések és kegyetlenségek felelőse.

⁸ A Védákat (a hinduizmus legősibb írásait) lejegyző bölcsek, illetve szent emberek.

⁹ Isaac Newton (1642–1727) angol fizikus és matematikus, a történelem egyik legnagyobb hatású tudósa.

¹⁰ Arthur Wellesley, Wellington első hercege (1769–1852), a napóleoni háborúk egyik legjelentősebb brit katonai vezetője.

¹¹ Ráma (vagy Rámacsandra) a hinduizmus szerint Visnu isten hetedik megtestesülése. Az ő történetét meséli el a *Rámájana*, a két ősi indiai nagy eposz egyike (magyarul lásd *Rámájana*. Ford.: Vekerdi József. Bp., Terebess, 1997). A történetben a gonosz Rávana elrabolja Ráma szerelmét, Szitát, és a távoli Lanka szigetén

lem erejének győzelmét jelképezi a fizikai erő felett? De mivel a gyakorlat embere vagyok, nem várok addig, amíg India felismeri a szellemi erő alkalmazásának lehetőségét a politika világában. India gyöngének és benuitnak érzi magát az angolok gépfegyvereivel, tankjaival és repülőgépeivel szemben. Gyengeségében alkalmazza az együtt-nem-működést. Annak mégis ugyanazt a célt kell szolgálnia, vagyis azt, hogy ha elegendő ember alkalmazza, felszabadítsa őt a britek igazságtalanságának pusztító súlya alól.

Az együtt-nem-működést megkülönböztetem a sinn-féinizmustól,¹² mivel azt lehetetlen az erőszakkal karöltve alkalmazni. De még az erőszak híveit is arra kérem, hogy adjanak egy esélyt ennek a békés együtt-nem-működésnek. A benne rejlő gyengeség miatt nem fog kudarcot vallani. Ha kevesen csatlakoznak hozzá, kudarcot vallhat. Az nagy veszélyt jelentene. Büszke lelkű emberek, akik nem bírnák tovább elviselni nemzetük megaláztatását, szabadjára eresztenék a haragjukat. Erőszakhoz folyamodnának. Amennyire láthatom a dolgokat, anélkül kellene elpusztulniuk, hogy magukat vagy országukat az igazságtalanság alól felszabadíthatták volna. Ha India átveszi a kard tanát, egy pillanatra talán győzedelmeskedhet. Akkor India megszűnne lelkem büszkesége lenni. Feloldhatatlan kötelékek fűznek Indiához, hiszen mindent neki köszönhetek. Rendületlenül hiszem, hogy hivatása van az egész világ számára. Nem szabad vakon utánoznia Európát. Ha India a kard tana mögé áll, akkor számomra elérkezik a megpróbáltatás órája. Remélem, hogy elég erős leszek. Vallásom nem ismer földrajzi határokat. Ha a hit él bennem, akkor még India iránti szeretetemet is felülmúlja majd. Az életemet arra szenteltem, hogy Indiát szolgáljam az erőszakmentesség hitvallásán keresztül, amely meggyőződéseim szerint a hinduizmus gyökere.

Azoktól pedig, akik nem bíznak bennem, nyomatékosan kérem, hogy a csak imént megkezdett harc nyugodt menetét ne zavarják meg azzal, hogy erőszakra uszítanak, abban a hitben, hogy erőszakot akarok. Irtózom a titkolózástól, és bűnnek tartom. Adjanak az erőszakmentes együtt-nem-működésnek egy esélyt, és akkor majd meglátják, hogy nem voltak semmiféle hátsó gondolataim.

tartja fogva őt, egy hatalmas erődtményben. Ráma végül csodálatos harcok árán, majmok segítségével szabadítja ki szerelmét.

¹² A *Sinn Féin* egy 1905-ben alapított ír baloldali nacionalista párt, az ír függetlenségi mozgalom egyik legfontosabb szervezete, amely az ellenállás fegyveres eszközeit is alkalmazta.

A HÜTLENSÉG KÖTELESSÉGE¹

Nincsen középút az aktív hűség és az aktív hűtlenség között. Sok igazság van a néhai Stephen bíró² meglátásában, miszerint egy ember csak azáltal tudja cáfolni az elégedetlenség vádját, ha kifejezésre juttatja a megelégedettségét. A demokrácia eme korában nincs olyan, hogy aktív hűség egy emberhez. Így tehát intézményekhez lehetünk hűségesek vagy hűtlenek. Ha hűtlenek vagyunk, akkor nem emberek, hanem intézmények elpusztítására törekszünk. Ez az állam egy olyan intézmény, amely senkiből nem válthat ki hűséget, aki ismeri. Ez az állam korrupt. Az emberek viselkedését szabályozó törvények jelentős része kifejezetten embertelen, alkalmazásuk pedig még annál is rosszabb. Gyakran egyetlen ember akarata a törvény. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy annyi uralkodó van, ahány körzete az országnak. Ezek, akiket begyűjtőknek hívnak, egy személyben egyesítik a végrehajtó és a bírói szerepeket. A tevékenységüket eleve olyan törvényeknek kellene szabályozniuk, amelyek maguk is súlyosan hibásak, ezeket az uralkodókat ráadásul gyakran kizárólag a szeszélyeik, hóbortjaik és kedvteléseik vezetik. Nem a nép érdekét képviselik, hanem külföldi uraikét és feljebbvalóikét. Ezek az emberek (közel háromszázan) egy szinte titkos társaságot alkotnak, a legnagyobb hatalmút a világon. Mivel az adóbevétel egy adott minimális szintjét elő kell teremteniük, gyakran a leggátlástalanabbul bánnak az emberekkel. Ez a kormányzati rendszer bevallottan számtalan milliónyi indiai könyörtelen kizsákmányolásán nyugszik. Ezek a kényurak létrehoztak – a falu előljárójától kezdve az őt segítő személyzetig – egy olyan alárendelt osztályt, amely miközben hajlong külföldi uraik előtt, a néppel olyan felelőtlenül és durván bánik, hogy teljesen lezülleszti őket, és a terror rendszerén keresztül képtelenné teszi őket a korrupcióval való szembeszegülésre. Mindazoknak, akik felismerték az indiai kormányzat gonosz rendszerét, kötelességük, hogy hűtlenek legyenek felé, és aktívan és nyíltan hirdessék a hűtlenséget. Egy ennyire korrupt állam iránti hűség valójában bűn, a hűtlenség pedig erény.

A látvány, hogy háromszázmillió embert megfélemlít háromszáz ember, egyaránt elzülleszti a zsarnokokat és áldozataikat. Mindazoknak, akik felismerték ennek a rendszernek a gonoszágát, kötelességük, bármennyire is előnyösnek tűnhet annak

némely eleme, ha a körülményektől eltekintünk, hogy késlekedés nélkül elpusztítsák. Nyilvánvaló kötelességük, hogy bármilyen kockázatot vállaljanak ennek érdekében.

De ugyanennyire nyilvánvaló az is, hogy gyávaság volna, ha háromszázmillió ember a rendszer háromszáz értelmi szerzőjének vagy végrehajtójának az elpusztítására törne. Súlyos tudatlanság jele, ha valaki azt keresi, hogy miként lehetne ezeket a hivatalnokokat vagy bérenceiket elpusztítani. Ráadásul ők csak a körülmények teremtményei. Ha belép ebbe a rendszerbe, a legtisztább ember is a hatása alá kerülne, és a gonoszság terjesztésének eszközévé válna. A gyógyír tehát természetesen nem a hivatalnokok elleni harag és erőszak, hanem a rendszerrel való együtt-nem-működés, amelynek során minden lehetséges módon felmondjuk az önkéntes támogatásunkat, és visszautasítjuk a rendszer minden úgynevezett előnyét. Rövid vizsgálódás megmutatja, hogy a polgári engedetlenség az együtt-nem-működés szükséges velejárója. Azzal támogatunk a leghatásosabban egy kormányzatot, ha engedelmeskedünk az intézkedéseinek és rendeleteinek. Egy gonosz kormányzat soha nem érdemel efféle engedmességet. Az engedmességgel részeseivé válunk a gonoszsnak. Egy jó ember tehát teljes szívéből ellenáll egy gonosz rendszernek vagy kormányzatnak. Egy gonosz állam törvényeivel szembeni engedetlenség ily módon kötelesség. Az erőszakos engedetlenség olyan emberek ellen irányul, akik helyettesíthetők. Magát a gonoszt érintetlenül hagyja, sőt gyakran súlyosbítja. Az erőszakmentes, vagyis polgári engedetlenség az egyetlen és legsikeresebb megoldás, ami kötelező mindazoknak, akik nem kívánnak részt venni a gonoszágban.

Csak azért jár veszéllyel a polgári engedetlenség, mivel még mindig csak egy részben kipróbált módszer, amivel ráadásul ez idáig csak erőszakkal telített légkörben próbálkoztunk. Hiszen amikor tort ül a zsarnokság, sok harag felgyűlik az áldozatokban. A gyengeségük miatt a harag sokáig lappang, hogy teljes erővel törjön felszínre az első adandó alkalommal. A polgári engedetlenség egy felséges módszer ennek a fegyelmezetlen, életellenes lappangó energiának a fegyelmezett, életmentő energiává alakítására, amelynek az alkalmazása garantálja a teljes sikert. A velejáró kockázat semmiség ahhoz az eredményhez képest, amit ígér. Ha a világ megismerkedik a használatával, és ha a sikeres működését bizonyító példák sorozatán leszünk már túl, akkor kisebb kockázattal jár majd a polgári engedetlenség, mint a repülés, annak ellenére, hogy a tudomány a fejlődés milyen magas szintjére ért el.

¹ Fordította: Misesics Bálint. A fordítás alapja: Duty of Disloyalty. In: CWMG 1999., vol. 48. 484–485. p. Eredeti megjelenés: *Young India*, March 27, 1930.

² Gandhi vélhetően James Fitzjames Stephen (1829–1894) bíróra utal, aki több fontos indiai törvénykönyv szövegezője volt.

A SZERETET TÖRVÉNYE¹

Igen kimerítő felkészülésre van szükség ahhoz, hogy elérjük az erőszakmentesség mentális állapotát. Ez a mindennapi életben olyan fegyelmezettséget igényel tőlünk, még ha ez nincs is kedvünkre, mint amilyen például egy katona élete. De egyetértek azzal, hogy az elménk őszinte együttműködése nélkül az erőszakmentességnek való külső megfelelés egy álarc lesz csupán, amely magának az embernek és másoknak is a kárára válik. A tökéletes állapot csak az elme, a test és a beszéd megfelelő együttműködése által érhető el. De ez mindig erős mentális küzdelmet jelent. Nem arról van szó például, hogy ne lennék képes a haragra, viszont majdnem minden helyzetben sikerül ellenőrzés alatt tartanom az érzéseimet. Az eredményektől függetlenül, mindig tudatosan harcolok magamban az erőszakmentesség törvényének határozott és szüntelen követéséért.

Az erőszakmentesség az erők fegyvere. A gyöngék esetében könnyen álszentséggé válhat. A félelem és a szeretet egymást kizáró kifejezések. A szeretet gondtalanul ad, tekintet nélkül a viszonzásra. A szeretet megküzd a világgal, mint magával, és végül minden egyéb érzésen felülkerekedik. A mindennapos tapasztalatom, mint ahogy azoké is, akik velem dolgoznak, hogy minden probléma megtalálja a megoldását, ha elköteleződünk amellett, hogy az igazság és az erőszakmentesség törvényét az élet törvényévé tegyük. Az igazság és az erőszakmentesség számomra ugyanannak az éremnek a két oldala.

Hogy az emberiség tudatosan követi-e majd a szeretet törvényét, nem tudom. De ez nem kell, hogy nyugtalanítson minket. A törvény működni fog éppúgy, ahogyan a gravitáció törvénye is működik, függetlenül attól, hogy azt elfogadjuk-e vagy sem. És ahogy egy tudós csodákra képes a természet törvényeinek a különböző alkalmazásaival, még nagyobb csodákra képes az, aki tudományos pontossággal alkalmazza a szeretet törvényét. Hiszen az erőszakmentesség ereje végtelenül csodálatosabb és kifinomultabb, mint a természet ereje, például az elektromosság. Az ember, aki felfedezte számunkra a szeretet törvényét, messze nagyobb tudós volt, mint modern tudósaink bármelyike. Csupán nem jutottunk elég messzire a felfedezéseinkben, és

így még nem ismerheti fel mindenki a működésének minden részletét. Mindenesetre ez volna a látomás, ha ez az, amelynek hatása alatt dolgozom. Minél többet dolgozom ezen a törvényen, annál inkább érzem az örömet, ami az életben és ennek az univerzumnak a rendszerében van. Olyan békességet ad számomra, és olyan jelentést a természet rejtélyeinek, amelyet nem áll hatalmamban leírni.

¹ Fordította: Misetics Bálint. A fordítás alapja: The Law of Love. In: IYER, Raghavan (ed.): *The Essential Writings of Mahatma Gandhi*. Oxford University Press, 1993. 242–243. p. Eredeti megjelenés: *Young India*, Oct. 1, 1931.

AZ ÖNKÉNT VÁLLALT SZENVEDÉS MEGGYŐZŐEREJE¹

[...] *Alkalmanként nehezen tudjuk összeegyeztetni az észérvekre való hivatkozással a teljes körű tiltakozásnak azt a különleges formáját, amit kialakított. Mitől érzi úgy, hogy néha az észérveket drasztikusabb fellépéssel kell felváltani?*

Egészen 1906-ig² egyszerűen az észérvekre hagytam. Nagyon szorgos reformer voltam, jó szövegező, mivel mindig szigorúan szem előtt tartottam a tényeket, ami pedig az igazság iránti következetes tiszteletem szükségszerű következménye volt. De úgy találtam, hogy az észérvek kevésnek bizonyultak a kívánt hatás eléréséhez, amikor elérkezett a sorsdöntő pillanat Dél-Afrikában. Népem izgatott volt – a legjámborabb embernek is elfogy egyszer a türelme³ –, és sokan bosszújuk szabadjára engedéséről beszéltek. Választanom kellett, hogy az erőszak mellé állok, vagy pedig találok valamilyen más módot a válsággal való szembenézésre és a rothadás megállítására. Ekkor megfogalmazódott bennem, hogy meg kell tagadnunk a lealacsonyító jogszabályoknak való engedelmisséget, és hagynunk kell, hogy ezért bebörtönözzenek minket, ha úgy kívánják. Így jött létre a háború erkölcsi megfelelője.⁴ Akkoriban loyalista voltam, mivel teljes mértékben úgy hittem, hogy a Brit Birodalom tevékenységei összességükben India és az „emberiség” hasznára válnak. Amikor nem sokkal a háború⁵ kitörése után Angliába érkeztem, elmerültem benne, és később, amikor a mellhártyagyulladásom miatt kénytelen voltam Indiába

¹ Fordította: Fordította: Misesics Bálint. A fordítás alapja: Speech at Birmingham Meeting. Selly Oak, Birmingham, October 18, 1931. In: CWMG 1999., vol. 54. 47–48. p. Eredeti megjelenés: *Young India*, Nov. 5, 1931. A birminghami Woodbrooke kvéker központban tartott találkozón Gandhi számos egyéb kérdésre is válaszolt (az indiai függetlenség ügyéről, az indiai szegénység okairól, valamint az érinthetatlenség ügyéről), amit itt nem közlünk.

² Ekkor vette kezdetét a dél-afrikai indiaiak erőszakmentes mozgalma az őket sújtó jogfosztó, diszkriminatív intézkedésekkel szemben, amelynek Gandhi rövid idő alatt az egyik legfontosabb vezetőjévé vált, és ennek során dolgozta ki az erőszakmentes ellenállásról szóló elméletét.

³ Az eredetiben: *even a worm will and does sometimes turn*, ami egy régi angol szólás (lásd például Shakespeare VI. Henrik című drámájában: „The smallest worm will turn being trodden on // And doves will peck in safeguard of their brood”; magyarul Lőrinczy Zsigmond fordításában: „Ha rá tipornak, féreg visszafordul // Védvén kicsinyét csipdes a galamb”).

⁴ Az eredetiben: *the moral equivalent of war*, ami megegyezik William James (1842–1910) amerikai filozófus és pszichológus híres pacifista esszéjének a címével, noha azt Gandhi vélhetően nem ismerte.

⁵ Az első világháború.

menni,⁶ toborzókampányt vezettem, életem kockáztatásának az árán, és barátaim egy részének a megbotránkozására. A kiábrándulás 1919-ben következett be, a Fekete Rowlatt-törvények⁷ elfogadását és azt követően, hogy a kormányzat elutasította a kérésünket a megtörtént igazságtalanságok legalapvetőbb orvoslására. És így, 1920-ban lázadóvá váltam.⁸ Azóta egyre szilárdabb bennem a meggyőződés, hogy a nép számára alapvető jelentőségű dolgokat nem érhetjük el kizárólag észérvek által, hanem a szenvedésünkkel kell megváltanunk. A szenvedés az emberi lények törvénye; a háború a dzsungel törvénye. De a dzsungel törvényénél a szenvedés végtelenül hatalmasabb eszköz arra, hogy megtérítse az ellenfelet, és felnyissa a szemét azokra az észérvekre, amelyekre egyébként vak lenne. Valószínűleg senki nem szövegezett meg több petíciót, vagy állt több reménytelen ügy mellé, mint én, de arra az alapvető következtetésre jutottam, hogy ha valami igazán fontosat kívánsz elérni, akkor nem elég kielégítened az elmét, a szívet is meg kell mozgatnod. Az észérvek inkább a fejnek szólnak, de a szívet a szenvedésen keresztül lehet elérni. A szenvedés kinyitja az ember belső megértését. A szenvedés az emberiség jelvénye, nem a kard.

⁶ Lásd GANDHI 1987. Negyedik rész, 42. fejezet.

⁷ A Rowlatt-törvényekhez (amelyeket Gandhi nevezett „feketének”) lásd *A szatjagraha elvei* című szöveg 4. sz. lábjegyzetét.

⁸ Ekkor vette kezdetét az Együtt-nem-működési Mozgalom (1920–1922), az első országos *szatjagraha* mozgalom Indiában.

[...] *A harmadik kérdés, úgy látom az, hogy ha megsegítéd a dolgozókat, a parasztokat, a gyári munkásokat, el tudod kerülni az osztályharcot?*

Igen, a lehető leghatározottabban, de csak akkor, ha a nép tartja magát az erőszakmentességhez. Az elmúlt tizenkét hónap bőségesen megmutatta az erőszakmentességben rejlő lehetőségeket, pedig az csak mint politikai irányvonal került elfogadásra. Amikor azt a nép mint általános viselkedési szabályt is magáévá teszi, az osztályharc lehetetlenné válik. Erre irányul az Ahmedábádban folytatott kísérletünk,² ami már eddig is a lehető legkielégítőbb eredményeket hozta, és minden esély megvan rá, hogy döntő jelentőségűnek bizonyul majd. Az erőszakmentes módszer által nem a kapitalisták, hanem a kapitalizmus elpusztítására törekszünk. A tőkéseket arra ösztönözzük, hogy tekintsék magukat azok gondnokának, akiktől a termelése, valamint a tőkéje megtartása és növelése függ. De a munkásoknak nem kell kívánniuk, míg megtér.

Ahogy a tőke, úgy a munka is hatalom. Mindkét hatalmat lehet rombolásra és építésre használni. Mindkettő függ a másiktól. Amint a dolgozó felismeri az erejét, megteheti, hogy a tőkés társtulajdonosa legyen, ahelyett hogy a szolgája maradna. Ha arra törekedne, hogy az egyedüli tulajdonos legyen, azzal valószínűleg megölné az aranytojást tojó tyúkot.

Az intelligencia, de még az esélyek egyenlőtlensége is velünk lesz az idők végéig. Annak, aki a folyóparton él, mindenképpen több lehetősége lesz növényt termesztetni, mint annak, aki a száraz sivatagban él. De akármilyen szembeötlőek is az egyenlőtlenségek, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a lényegi egyenlőséget sem. Minden embernek egyenlő joga van az élet minden szükségletére, ahogyan a

madaraknak és a vadaknak is. És mivel minden jog maga után vonja a neki megfelelő kötelességet és jogorvoslatot a jogot ért bármely támadás ellen, csak meg kell találnunk a kapcsolódó kötelességeket és jogorvoslati lehetőségeket, hogy érvényre juttassuk az elsődleges és alapvető egyenlőséget. A kapcsolódó kötelesség az, hogy dolgozzak a két kezemmel, a kapcsolódó jogorvoslat pedig az együtt-nem-működés azzal, aki megfoszt a munkám gyümölcsétől. És ha felismerem, ahogy fel kell ismer-nem a tőkés és a munkás alapvető egyenlőségét, akkor nem az elpusztítására kell törekednem, hanem a megtérítésére.

Az együtt-nem-működésem felnyitja majd a szemét az igazságtalanságra, amit elkövet. És attól sem kell félnem, hogy valaki elfoglalja a helyem, miközben együtt-nem-működöm, mivel azt várom, hogy a munkatársaimnál is el tudom érni, hogy ne segítsék elő a munkáltató igazságtalanságát. A munkások tömegeinek az efféle oktatása kétségtelenül lassú folyamat, de mivel ez a legbiztosabb módszer, ennyiben a leggyorsabb is. Könnyen be lehetne mutatni, hogy a tőkések elpusztítása végül a munkások elpusztítását is maga után vonná, és mivel egyetlen emberi lény sem annyira rossz, hogy lehetetlen lenne megtérnie, egyetlen emberi lény sem tökéletes annyira, ami feljogosítaná annak elpusztítására, akit hibásan teljes mértékben gonosznak tart. [...]

¹ Fordította: Missetics Bálint. A fordítás alapja: Questions and Answers. In: CWMG 1999., vol. 51. 296–297. p. Eredeti megjelenés: *Young India*, March 26, 1931. Az újságcikk egy bombayi munkágyűlésen feltett kérdéseket és Gandhi azokra adott válaszait közli.

² A Gudzsarát állambeli Ahmedábádban lévő *Szatjágriha ásrám* volt az első Gandhi által Indiában alapított ásrám (vagy telep). Az ásrám egyszerre volt Gandhi székhelye (mintegy tizenkét évig élt ott, és önélet-rajzát is ott írta), vallási közösség, közösségi életmódkísérlet, termelőszövetkezet, iskola és aktivista képzési központ. Gandhi innen indította útnak az 1930-as sómenetet, ami az indiai függetlenségi mozgalom egyik legnagyobb hatású polgári engedetlenségi kampánya volt. Az ásrámról lásd bővebben GANDHI 1987. Ötödik rész, 9–10., 21. és 39. fejezet.

EGYENLŐ ELOSZTÁS¹

Múlt heti cikkemben megemlítettem a vagyon egyenlő elosztását, mint a konstruktív program 13 elemének² egyikét. Az egyenlő elosztás valójában azt jelenti, hogy minden embernek lennie kell annyinak, hogy minden természetes szükségletét ki tudja elégíteni, és nem többnek. Például, ha egy embernek gyenge az emésztése, és csak tíz deka lisztre van szüksége a kenyéréhez, és másnak fél kilóra, akkor mindkettőjüknek ki kell tudniuk elégíteniük a szükségletüket. Ennek az eszmének a valóra váltásához az egész társadalmi rend újraalkotására van szükség. Egy erőszakmentességen alapuló társadalom nem törekedhet ettől eltérő eszményre. Talán nem leszünk képesek a valóra váltására, de észben kell tartanunk, és szüntelenül ezen kell dolgoznunk. Annyi megelégedettséget és boldogságot találunk majd, és annyival járultunk hozzá egy erőszakmentes társadalom létrehozásához, amennyit haladtunk a célunk felé.

Teljes mértékben lehetséges egy embernek magáévá tenni ezt az életmódot anélkül, hogy megvárná, hogy mások is ezt tegyék. És ha egy ember tartani tudja magát bizonyos elvekhez, úgy emberek egy csoportja is hasonlóképpen képes rá. Hangsúlyoznom kell, hogy senkinek sem kell másokra várnia, hogy rálépjen a helyes útra. Az emberek általában vonakodnak megtenni a kezdő lépéseket, ha úgy érzik, hogy a célt nem érhetik el teljes egészében. Ez a hozzáállás valójában a fejlődés gátja.

Nézzük meg, hogy miként lehet megvalósítani az egyenlő elosztást az erőszakmentességen keresztül. Ha valaki belsővé tette ezt az eszményt, az első lépés számára, hogy megtegye a szükséges változtatásokat a személyes életében. A szükségleteit

¹ Fordította: Misetics Bálint. A fordítás alapja: Equal Distribution. In: CWMG 1999., vol. 79. 132–135. p. Eredeti megjelenés: *Harijan*, August 25, 1940.

² A konstruktív program az erőszakmentes ellenállás gandhiánus elméletének az egyik kulcseleme: „Az aktív erőszakmentesség egyedül a konstruktív program kiterjesztésén és megvalósításán tud kifejezésre jutni. Polgári engedetlenségre a konstruktív program végén kerül sor, ha az elkerülhetetlen, de sohasem az elején. [...] A törvényekkel szembeni engedetlenség sohasem lehet polgári, ameddig az ellenállók meg nem tanulták az önkéntes engedelmesség művészetét. [...] A polgári ellenállás csak bizonyos esetekben törvényes és kötelező, míg a konstruktív munka mindenki számára kötelező, aki egy erőszakmentes szervezethez tartozik. És a polgári ellenállás csak akkor lehet hatásos, ha széles körű konstruktív erőfeszítéseken alapul” (*Appeal to congress workers*. In: CWMG 1999., vol. 80., 122. p.). A konstruktív program 13 hivatkozott pontja: hindu-muszlim, illetve közösségi egység; az érinthetlenség felszámolása; alkohol- és drogtilalom; a *khádi* (háziszóttos) általános készítése és viselése; további falusi iparágak; alapfokú oktatás; felnőttoktatás; a nők egyenjogúsítása; egészségügyi és higiéniai oktatás; közös indiai nyelv; az anyanyelv szeretete és gondozása; gazdasági egyenlőség.

a minimumra szorítaná, tekintettel India szegénységére. A jövedelme mentes volna a becstelenségtől. Visszautasítaná vágyát a spekulációra. A lakóhelye összhangban volna új életmódjával. Önmegtartóztatást gyakorolna az élet minden területén. Ha mindezeket megtette a saját életében, csak akkor volna abban a pozícióban, hogy ezt az eszmét hirdesse társainak és szomszédainak.

Az egyenlő elosztás eme tanának azon az elven kell alapulnia, hogy a vagyonosok a vagyonuk felesleges részének csak gondnokai. Hiszen e szerint a tan szerint egyetlen rúpiával sem lehet többünk, mint a szomszédainknak. Hogyan érhetjük ezt el? Erőszakmentesen? Vagy a vagyonosok tulajdonuktól való megfosztásával? Ahhoz természetesen erőszakhoz kellene folyamodnunk. Ez az erőszakos cselekedet nem szolgálhatná a társadalmat. A társadalom válna szegényebbé, hiszen elvesztené azoknak az embereknek a tehetségét, akik tudják, hogyan lehet vagyont felhalmozni. Az erőszakmentes módszer tehát nyilvánvalóan különb. A gazdagok megtarthatják majd a vagyonukat, amelynek azt a részét, amire ésszerűen szükségük van, maguk használhatják majd fel, a többit pedig, aminek csak gondnokai maradnának, a társadalom hasznára kell fordítani. A gondolatmenetben vélelmeztük a gondnokok jó-hiszeműségét.

Amint az ember úgy tekint magára, mint a társadalom szolgájára, aki a társadalom érdekében keres, és a társadalom javára költ, jövedelme megtisztul, és az *ahimsza*³ elve kíséri a vállalkozását. Ha az emberek e felé az életmód felé fordulnának, az egy békés forradalmat hívná életre, ami mentes volna bárminemű keserűségtől.

Felmerül, hogy volt-e példa valaha a történelemben az emberi természet efféle megváltozására. Egyes emberekben bizonyosan előfordult ilyen változás. Olyan példát talán nem tudunk mutatni, amikor ez egy egész társadalomban történt. De ez csak azt jelenti, hogy egészen eddig nem került még sor az erőszakmentesség ilyen léptékű kipróbálására. Valahogyan a hatalma alá kerültünk annak a tévhitnek, hogy az *ahimsza* alapvetően az egyes emberek fegyvere csupán, és csak az egyének szintjén alkalmazható. Valójában nem ez a helyzet. Az *ahimsza* bizonyosan a társadalom jellemzője. Arra tettem kísérletet, és arra törekszem, hogy meggyőzzem erről az igazságról az embereket. A csodák eme korában senki nem állíthatja, hogy egy dolog vagy eszme azért értéktelen, mert új. Azt állítani, hogy valami lehetetlen, mert nehéz, szintén nincs összhangban a korszellemmel. Naponta olyan dolgokat látunk, amelyekről nem is álmodtunk, és a lehetetlen egyre inkább lehetségessé válik. Manapság lépten-nyomon megdöbbenünk azokon a bámulatos felfedezéseken, amelyek az erőszak területén történnek. De fenntartom, hogy az erőszakmentesség területén látszólag még lehetetlenebb felfedezések történnek majd, olyanok, amelyekről még kevésbé álmodtunk. [...]

Mi a teendő azonban akkor, ha a gazdagok minden erőfeszítés ellenére sem válnak a szegények – a szó valódi értelmében vett – védelmezőivé, akiket pedig egyre nagyobb elnyomás és éhhalál sújt? A válasz keresése közben találtam rá az erőszak-

³ Szanszkrit kifejezés, jelentése: nem ártani (vagyis erőszakmentesség).

mentes együtt-nem-működésre és polgári engedetlenségre, mint helyes és biztos módszerekre. A gazdagok nem tudnak vagyont felhalmozni a társadalom szegényeinek az együttműködése nélkül. Az ember mindig is értett az erőszak nyelvén, mert ezt az erőt a természetében lévő állattól örökölte. Az *ahimsza* erejének tudata csak akkor vált lelke részévé, amikor a négylábúak (az állatok) állapotából a kétlábúak (emberek) állapotába emelkedett. Ez a tudás lassan, de biztosan növekedett benne. Ha ez a tudás elérne a szegényekhez, és elterjedne köztük, erősekké válnának, és megtanulnák, hogyan szabadíthatják fel az erőszakmentesség eszközével magukat a pusztító egyenlőtlenségek alól, amelyek az éhezés szélére taszították őket. [...]

KRISHNALAL SHRIDHARANI

A SZATJÁGRAHA TECHNIKÁJA¹

Mit jelent a *szatjagraha*? A szerző e kérdést indiai falusi emberek sokaságának tette fel – férfiaknak és nőknek, akik az ideológiát maguk ültették át egy tömegmozgalom kézzelfogható gyakorlatába. A válasz mindig ugyanúgy hangzott: „A *szatjagraha* – vallották – Gandhi harcmodora a brit *Rádzzsza*² szemben.”

Ők már csak tudják. Néhányan közülük végignézték, ahogyan ingóságait büntetésként elkobozzák, mert aktívan támogatták a mozgalmat. Mások életük legszebb éveit voltak kénytelenek börtönben és „fogolytáborokban” tölteni, miután túl szoros kapcsolatba kerültek a *szatjagraha* számos tevékenységének egyes elemeivel. A harcok során sok falusi ember vesztette életét, és még több millióan készek a halálra.

E szerény és jórészt írástudatlan emberek számára a *szatjagraha* egyet jelent Gandhinak a kormányzat ellen folytatott háborújával. Egyszerű népek ők, így saját konkrét és közvetlen tapasztalataikból indulnak ki. A Bombayben, Kalkuttában és Madrásban élő, kiműveltebb testvéreik számára a *szatjagraha* a hadviselés egy új típusát jelenti, melynek Gandhi a kútfője. Még magasabb absztrakciós szinten a *szatjagraha* doktriner elgondolásához jutunk, amely szerint ez egy technika a konfliktusok megoldására, és így Gandhi ideológiája a társadalmi célok eléréséért folytatott küzdelem egyik formájává válik.

Szó szerinti fordításban a *szatjagraha* szó az igazsághoz való ragaszkodást jelenti. A kifejezés tartalma azonban kidolgozott programot foglal magában. A fogalmat ma mindazon indiai nacionalisták a szervezett és összehangolt tevékenységekre alkalmazzák (a sikeres *szatjagraha* alább taglalt mintája szerint koordinálva), akik elköteleződtek az erőszakmentesség gandhiánus doktrínája mellett. A legtöbb esetben ezek a tömeges akciók törvényen és alkotmányon kívüliek voltak; kinőtték a parlamentáris eljárásrendet, és forradalmivá váltak. Így a *szatjagraha* a közvetlen cselekvés egy formája, amennyiben a nép saját kezébe veszi a törvényt. A háborúval vagy az erőszakos forradalommal szemben azonban a *szatjagraha* erőszakmentes közvetlen cselekvés.

¹ Fordította: Fejérvári Boldizsár. A fordítás alapja: SHRIDHARANI, Krishnalal: *War without Violence. A Study of Gandhi's Method and its Accomplishments*. London, Victor Gollancz Ltd., 1939. 27–59. p. A következőkben a külön jelzés nélküli lábjegyzetek a szerzőtől származnak. (A szerk.)

² „Uralom” hindi nyelven. (A szerk.)

A *szatjagraha*, mint szervezett tömegcselekvés, feltételezi, hogy az érintetteknek olyan sérelme van, amelyet az adott közösség gyakorlatilag minden egyes tagja átérez. E sérelemnek olyan súlyosnak kell lennie, hogy a pozitív oldalára fordítva egy olyan „Ügy” válhasson belőle, amely joggal tart számat áldozatra és szenvedésre a közösség részéről. Ha ez a feltétel teljesül, a *szatjagraha* kézenfekvő választás. „E módszer szépsége – írja Gandhi – abban áll, hogy adja magát; nem szükséges kutatni utána.”

E fejezet tárgya a *szatjagraha* típusának vagy mintájának leírása, amint egy „Ügy” érdekében mozgásba lendül, és hatást fejt ki. Az erőszakmentes közvetlen cselekvésnek a *szatjagraha* mintájába szövődő lépései és formái az indiai eseményekből erednek, és attól nem vonatkoztathatók el. Alább a szerző saját rendszerezése olvasható, amely Gandhi indiai mozgalmának valóságán alapul. Ebből következik, hogy Gandhi semmilyen módon nem felelős e rendszerezés bárminemű hiányosságáért. Továbbá nem lehet ezt a rendszerezést összevetni a szakterületen megjelent egyéb hasonló munkákkal, mivel az alábbi a szerző tudomása szerint az első kísérlet a *szatjagraha* mintázatának kidolgozására.

1. TÁRGYALÁSOK ÉS EGYEZKEDÉS

Egy adott konfliktus békés rendezéséhez vezető lehetséges utak mindegyikét fel kell tárni mielőtt a *szatjagraha*, vagyis az erőszakmentes közvetlen cselekvés programjához folyamodnánk. A közvetlen cselekvésnek ahhoz, hogy erőszakmentes legyen, a kezdet kezdetén meg kell teremtenie a megértés légkörét. Az előzetes cselekvésnek tehát olyan tevékenységekre kell korlátozódnia, amelyek nem váltanak ki válságot. Következésképpen, az alkotmányos jogok gyakorlása elsőbbséget élvez a *szatjagraha* programjában. „Csak azok alkalmazhatják a polgári engedetlenséget – mondja Gandhi –, akik hisznek az állam által bevezetett mégoly kellemetlen törvények iránti készséges engedelmességben mindaddig, amíg azok nem sértik a lelkiismeretüket vagy vallásukat, és éppoly készségesen hajlandóak vállalni a polgári engedetlenség miatti büntetést.”

A békés megoldás keresése, mint a *szatjagraha* stratégiájának elengedhetetlen első lépése, kétszeresen is fontos. Először is hangsúlyozza azt a tényt, hogy bár átmenetileg sajnos megosztottak, a vitás felek alapvetően egységben vannak. Azt is hangsúlyozza, hogy a megegyezés elérésének ideális feltétele a kölcsönös engedmények józan attitűdje. Amennyiben ez az ideális feltétel nem teljesül a kritikus pillanatban, a *szatjagraha* alkalmazói az erőszakmentes közvetlen cselekvésük eredményeképpen remélik annak megteremtését.

Másrészt az a feltétel, hogy bárminemű *szatjagraha* tevékenységben való részvételt meg kell előznie a békés megegyezés őszinte keresésének, megvilágítja a program szellemét. Ez domborítja ki erőteljesebben a *szatjagrahik* vonakodását a

közvetlen cselekvés megkezdésétől. Megérteti az ellenféllel, hogy a *szatjagrahik* a közvetlen cselekvésre csakis mint végső fegyverre tekintenek, amelyhez csak akkor nyúlnak, ha nem marad semmilyen más lehetőségük. A hozzáállásuk azt sugallja: örömmel fogadunk egy békés megállapodást most, mint ahogy örömmel fogadjuk majd a mozgalom bármely stádiumában. Ez az álláspont az erkölcsösség *aurájával* ruházza fel őket az ellenfél szemében. Egyúttal azt is világossá teszi, hogy nem csupán „felelőtlen törvényszegők”, hanem olyan személyek, akik azért küzdenek, amit igaznak hisznek. A megfelelő első benyomás kialakítása félig már csatát is nyert a *szatjagraha* számára, hiszen annak célja „a szenvedés, vagyis a szeretet által megnyerni az ellenfelet”.

A *szatjagraha*nak ez az első stádiuma többféle elemet is magában foglal. A *szatjagrahik* mindenekelőtt kihasználják mindazon törvénykezési csatornákat, amelyek nyitva állnak előttük, és így közvetlen tárgyalást kezdeményezhetnek az ellenoldal illetékes feleivel. Egy másik manőver a befolyásos és jeles polgárokból álló küldöttség menesztése a megfelelő hatóságokhoz. Ha e két cselekvés mindegyike kudarcot vall, a *szatjagrahik* a mindkét vitás fél számára elfogadható harmadik felet kérhetnek fel a közvetítésre. Ha ez sem vezet a *szatjagrahik* követeléseinek kielégítéséhez, csak akkor érett meg az idő, hogy megtegyék a második lépést az erőszakmentes közvetlen cselekvés programjában.

2. AGITÁCIÓ

Ha a fennálló hatalmaktól nem kapnak elégtételt, a *szatjagrahik* a másik irányba indítják meg a tevékenységüket. A néphez fordulnak. Az erőszakmentes közvetlen cselekvés programjának második lépéseként agitációba kezdenek a vita által közvetlenül érintett emberek körében. A mozgalom e stádiumában az „ügytudatosság” kialakítása válik a *szatjagraha* vezetőinek legfőbb céljává.

Az „Ügy” összes vonatkozásáról világos képet festő röpiratok kiadása, könyvek és tanulmányok terjesztése ugyanebben a témában, csak néhány példa az agitátorok eszköztárából. Az „Ügyet” megjelenítő fülbemászó dalok és szlogenek, a személyes kapcsolatok, a beszédek, a csoportos találkozók, viták és eszmecserék is a propagandatevékenység létfontosságú részét képezik. A modern kommunikációs eszközök, például a rádió és a mozgókép is a tömegpropaganda gépezetének elengedhetetlen elemei.

Az agitáció egyrésztől életben tartja az ügyet. Az ellenfél már nem tekintheti elmuljt dolognak, és nem tekinthet rá önelégültséggel. Amennyiben a *szatjagraha*-ellenesek soraiban a legparányibb konfliktus is fennáll a tekintetben, hogy testületileg milyen álláspontra helyezkedjenek, e konfliktust most mindinkább tetézi a *szatjagrahik* állandó tevékenysége. Az erőszakmentes közvetlen cselekvés e stádiumában pedig, sok más stádiumhoz hasonlóan, a *szatjagrahik* fő célkitűzése az, hogy lélektani sugalmazással bontsák meg az ellenfél személyes és csoportlojalításának egyensúlyát.

Gandhi és a Nemzeti Kongresszus Párt³ más úttörő vezetői kénytelenek voltak mindezeket az eszközöket igénybe venni, hogy egyrészt megteremtsék azt, amit jobb elnevezés híján „ügytudatosságnak” nevezünk, másrészt pedig rohamosan elterjeszték a *szvarádzs* (önkormányzat) ideológiáját, és abból kiindulva leleplezzék az uralkodó csoport erkölcsi önigazolását. E technikák mellett Gandhi újra és újra bejárta egész Indiát, Bombaytól Burmáig, Kasmírtól a Komorin-fokig. Különös figyelmet fordított arra, hogy a lehető legtöbb félreeső falut útjába ejtse, és így az írástudatlan és szervezetlen parasztságot is fellelkesítse. Az össz-indiai Kongresszus Párt Gandhi inspirálásával gyakorlatilag minden indiai városban és faluban kijelölt egy „falumunkást”. 1931-ig Gandhi maga volt két mára megszűnt hetilap, az angol nyelvű *Young India* [Ifjú India] és a gudzsaráti nyelvű *Navajivana* [Új Élet] kiadó-főszerkesztője. Utóbb a *Harijant* szerkesztette („Isten embere” – Gandhi elnevezése az érinthetetlenekre). Alapelve volt, hogy kiadványait a lehető legolcsóbbá tegye, hogy a szegények is hozzáférhessenek.

A demokratikus országokban az erőszakmentes közvetlen cselekvés e stádiuma aligha ütközik komoly akadályokba. Az agitátoroknak mindazonáltal fel kell készülniük bizonyos közvetett nyomásokra. Hiszen feltehetően nincs az a kormány, bármilyen demokratikus is legyen, amely passzív beletörődéssel nézné az ellene irányuló propagandát. A totalitárius országokban és a gyarmatokon azonban, mint például Indiában, már ebben a korai stádiumban megkezdődik a harc.

A *szatjágrahik* azonban ebben a stádiumban is remélik, hogy az érintett emberek körében végzett agitációjuk, illetve a velük szimpatizáló kívülállók körében rendszerint kiterjedt érdeklődés az ügy iránt hatással lehet az ellenfél döntésére. De ha úgy találják, hogy reményük nem igazolódik be, az erőszakmentes közvetlen cselekvés programját a harmadik lépéssel folytatják.

3. Tüntetések és az ultimátum

Az „ügytudatosság” most kifejezési formát keres. A szolidaritás megfoghatatlan érzése, az élénk agitáció eredménye, most kezd szervezetté válni. A nyilvános gyűlések egyre nagyobbra és nagyobbra duzzadnak, a bazárt és a piacteret bezsongja az eszmecsere. Az iskolák és főiskolák, annak ellenére, hogy a kormányzat ellenőrzése alatt állnak, a *szatjágrahik* gondolkodásának és tervezésének rejtett központjaivá alakulnak. Minél áthatóbb az ügy, annál elterjedtebb lesz az azzal kapcsolatos tudatosság érzése.

Amikor a *szatjágrahik* megpróbálják összerendezni a szolidaritás elvarratlan szálait, amikor kézzelfogható csatornába igyekeznek vezetni az energiákat, a mozga-

³ Az *Indian National Congress* (Indiai Nemzeti Kongresszus) a világ egyik legrégebbi (1885-ben alapított) és legnagyobb demokratikus pártja, amely a századforduló óta a brit gyarmati uralom elleni küzdelem legfontosabb szervezete volt, 1947-et követően pedig a független India meghatározó politikai erejévé vált. (A szerk.)

lom belép a harmadik stádiumba. Különféle tüntetések alkotják a program következő részét. Az egyik nap hatvan ember vonul fel, másnap már hatezer. A nyilvános gyűlések utat nyitnak a tömeggyűlések előtt, amelyek egyre sűrűbben követik egymást. Határozatokba foglalják a nép eltökéltségét és kitartását a végsőig. Ezt követően pedig *hartalokat* (minden tevékenység beszüntetése a gyász jele gyanánt) hirdetnek.

A *szatjágraha* ekkor színpompás, és a „színek” kiváló publicitáshoz vezetnek. Ez a publicitás pedig még több embert vonz be. Pártdalok és pártszlogenek irányulnak azon egyének felé is, akiket mindeddig nem sikerült megszólítani. Uniformisok parádézhatnak, és a közösség ifjúsága új formát talál az energiái levezetésére. Indiában az erőszakmentes közvetlen cselekvés e szakasza aránytalanul hosszúvá nyúlt, két fő okból kifolyólag. Először is India nagy távolságai miatt, melyhez még hozzájárult a kommunikáció és a közlekedés nem túl kielégítő helyzete, ami igencsak nagy hátrányt jelent, amikor a „társadalmi terjedés” mozzanatáról van szó, melyre oly nagy szükség van a *szvarádzs* mozgalom sikeréhez. Másrészt pedig India népessége az elmúlt száz év során egyszer sem adott példát a tömeges közvetlen cselekvésre – az utolsó ilyen jellegű vállalkozás az úgynevezett szipojlázadás⁴ volt. Nem meglepő tehát, hogy kissé több időt töltöttek az előkészületekkel, és a jelek szerint ezek minden pillanatát élvezték.

Hamarosan azonban egész India a hősínű, kézzel készült ruhák – a gandhiánus mozgalom olcsó és egyszerű uniformisainak – valóságos óceánjává vált. A Kongresszus Párt sejtjei gombamód szaporodtak faluról falura. Még több felvonulásra került sor, India minden szegletében. A nép eltökéltségét megtestesítő határozatokat szögeztek ki a bevakolt falakra, és mindenki Gandhi nevét szajkózta. Még a népszerű zenét is felváltották a Gandhiról és India Anyáról szóló dalok.

A *szatjágraha* e stádiuma felöleli az ultimátum közzétételének hirtelen lépését. E dokumentum, melyet a vezető a párt elöljáróinak hozzájárulásával szövegez meg, minden túlzás nélkül ismerteti a nép követeléseit. Konkrét határidőt is szab ahhoz, hogy a kormányzat eleget tegyen e minimális követeléseknek. Amennyiben a kormányzat az ultimátumot követően sem változtat az álláspontján, a nép, abban a meggyőződésben, hogy el tudja lehetetleníteni a kormányzást, a közvetlen cselekvés mezejére lép. Így az ultimátum egy „feltételes hadüzenettel” ér fel.

Gandhi két ilyen ultimátumot intézett a brit kormányzathoz. Az első Lord Readingnek⁵ címezte, India akkori alkirályának, 1922-ben, röviddel az Együtt-nem-működési Mozgalom meghirdetése előtt. A másodikat Lord Irwinhez⁶ intézte 1930-ban,

⁴ A Brit Kelet-indiai Társaság, illetve a brit gyarmati uralom elleni lázadás (1857–1858) a gyarmati hadsereg katonáinak (a szipojoknak) a zendülésével vette kezdetét, ezért a brit elnevezés átvételével magyarul is „szipojlázadásként” szokás utalni rá, szemben az Indiában elterjedtebb „első függetlenségi háborúval”, amit majd a jelentős kezdeti sikerek (így például a főváros, Delhi elfoglalása) után a brit hadsereg leverett. A lázadás hatására a Brit Kelet-indiai Társaságot feloszlatták, India pedig a brit korona közvetlen uralma alá került. (A szerk.)

⁵ Rufus Daniel Isaacs (1860–1935), brit liberális politikus, India alkirálya 1921 és 1925 között. (A szerk.)

⁶ Edward Frederick Lindley Wood (1881–1959), brit konzervatív politikus, India alkirálya 1925 és 1931 között. (A szerk.)

a Polgári Engedetlenségi Mozgalom előjátékaként.⁷ Az erőszakmentesség szellemével összhangban Gandhi a hatóságokhoz fordult, saját szavai szerint „térden állva”, és nyomatékosan kérte őket, hogy „találjanak egy kiutat”, mielőtt kénytelen lesz polgári engedetlenséghez folyamodni.

A nép a *satjagraha* kibontakozásának e pontját követően „nyílt lapokkal játszik”, és teljes mértékben arra számít, hogy e lépése kijózanítólag hat az ellenfélre. Céljuk, hogy nyomatékot adjanak az ügyüknek, és emlékeztessék a kormányzatot, hogy a kilátásba helyezett közvetlen cselekvés súlyos dolog lesz.

Ha a *satjagraha* e döntő fázisában sem sikerül elérni egy igazságos megállapodást, a népet felhívják, hogy belevesse magát a közvetlen cselekvés militánsabb programjába.

4. BELSŐ MEGTISZTULÁS

Az „Ügy” érdekében hirdetett lendületes keresztes hadjárat közvetlen eredményeként a nép mozgósított energiái immár a cselekvés irányába terelhetők. Miután minden alkotmányos és törvényes kísérlet kudarcot vallott, a forradalmi tevékenység marad az egyetlen alternatíva, és mivel az erkölcsi meggyőzés hatástalannak bizonyult, a *satjagrahik* habozás nélkül térnek át a kényszerítő erő technikájára.

Az erő alkalmazásának törvénytelen mivolta kétségtelen. A közvetlen cselekvés felé tartó feltartóztatathatatlanság haladás e pontján a demokráciák a tekintélyelvű rendszerekhez hasonló intézkedéseket hoznak a növekvő fenyegetés eltiprására. Ettől fogva a közvetlen cselekvést forradalminak tekintik. Az erőszakmentes közvetlen cselekvés azonban azzal az igénnyel lép fel, hogy megkülönböztessék a forradalmi közvetlen cselekvéstől. Jóllehet illegális, az erőszakmentes közvetlen cselekvés mégis az igazolhatóság és legitimitáció jegyeit mutatja, amennyiben e fordulóponton belső megtisztulásba kezd, ami a *satjagraha* programjának negyedik szakasza.

Azáltal, hogy magukra veszik az általuk támadott „igaztalanságért” vállalt felelősség egy részét, a *satjagrahik* a forradalmároktól eltérő támadási arcvonalat foglalnak el. Fenntartják, hogy az igaztalanság nem valósulhatott volna meg saját engedelmeségük nélkül, de a *satjagrahik* hozzákezdenek saját viselkedésük és gondolkodási mintáik megváltoztatásához. „Az elsődleges cél – írja Gandhi – a belső megtisztulás. Ennek közvetlen eredménye pedig a kormányzat megbénulása, amely a mi bűneinkből és romlottságunkból él.” Hiszen a zsarnok csak azt tudja ráncolni, aminek képtelenek vagyunk ellenállni.

⁷ A Gandhi által Indiában vezetett két leghosszabb országos *satjagraha* kampány közül az első *Non-Cooperation Movement* (Együtt-nem-működési Mozgalom) volt 1920 és 1922 között (1922-ben Gandhi azért döntött a mozgalom felfüggesztése mellett, mert az nem maradt meg erőszakmentesnek), a második pedig a *Civil Disobedience Movement* (Polgári Engedetlenségi Mozgalom) 1930 és 1934 között, amely a híres sómenettel vette kezdetét. (A szerk.)

A böjt és a nyilvános ima volt a belső megtisztulás két legáltalánosabb megnyilvánulási formája az indiai *satjagraha*-ban. Emellett az önmegtagadásra tett egyéni és csoportos fogadalmak is fontos szerepet játszottak az indiai mozgalomban. Sokan megtagadták maguktól a részegítő italokat és drogokat, és így meglekelték a kormányzat bevételeit. Mások az idegen kikötőkből behozott luxuscikkekről mondtak le. Többen a busásan jövedelmező kormányzati pozíciójukról mondtak le, hogy egy szintre kerüljenek India parasztságával és proletariátusával. Fontos, hogy a Nemzeti Kongresszus Párt legtöbb tisztviselője, Gandhit is beleértve, korábban roppant gazdag üzletember vagy jogász volt. Gandhi rendszeres böjtjei, illetve fogadalma, hogy „sosem tér haza, amíg India szabad nem lesz”, kiemelkedő példái a „belső megtisztulás” eszközének hatásos alkalmazására. Más országok valószínűleg a belső megtisztulás más formáit dolgozzák ki, ha és amennyiben a *satjagraha*-hoz folyamodnak. A belső megtisztulás formáit ugyanis az igaztalanság jellegén kívül a közösség népszokásai és erkölcsi is befolyásolják.

A belső megtisztulás arra szolgál, hogy alkalmazói meggyőzzék az ellenfelet, a *satjagrahik* szándéka a végsőig harcolni, és eközben készek mindennemű áldozatra, ha az közelebb viheti őket céljuk eléréséhez. Egyúttal várhatóan arról is biztosítja az ellenfelet, hogy a *satjagrahik* mentesek bármiféle bosszúvágytól, viszont éppen ellenkezőleg, önként vállalják a szenvedést. Ezenfelül az önkéntes szenvedés és az önmegtagadás a nép széles köreinek figyelmét is felkelti. Az indiai közösség ingadozó tagjai nemigen tudnak ellenállni a mozgalom vonzerejének, ha az lehetőséget nyit számukra az önfeláldozásra és a mártíromságra.

A *satjagrahik* az önfeláldozás és a szenvedés szellemiségének hangsúlyozásával az ügyet kívánják magasabb szintre emelni. Immár nem valamiféle civakodásról van szó, mert az a cél, hogy a vitatott kérdést igazságosan rendezzék.

Egyesek mindebben egyenesen az ellenfél zavarba ejtésének kísérletét látják.

Az erőszakmentes közvetlen cselekvés ezen eszközének kudarca nyitja meg az utat a szankciók előtt.

5. SZTRÁJK ÉS ÁLTALÁNOS SZTRÁJK

Ettől a ponttól kezdve nehéz bemutatni a *satjagraha* lépésről lépésre történő kibontakozását. A *satjagraha* számos következő fázisa ugyanis nem egymást követi, hanem épp ellenkezőleg, olyan különböző eszközök, melyek egyaránt alkalmazhatók együttesen vagy külön-külön. Amennyire csak lehet, mégis külön figyelmet szentelünk az elkülönülő egységek egymást követő folyamatának.

A sztrájk a munkásosztály eszköze a munkaadó felől megkövetelt bánásmód és életszínvonal kivívására. Ezért tehát nem olyan nyilvánvaló, hogy mi a szerepe egy, a kormányzat kiigazítására vagy megszüntetésére irányuló politikai mozgalomban. De összetett gazdasági életünket közelebbről megvizsgálva feltárható néhány olyan pont, ahol a kormányzás modern formái roppant sebezhetőek a sztrájk fegyvere által.

A *satjagraha* stratégiájának ezért részévé válik, hogy a sztrájk eszközével támadjuk ezeket a kínáló pontokat.

Egyrészt a modern kapitalista társadalmakban szinte nincs is különbség a nagyipar és a kormányzat között. A nagyipar, mint a szerzett érdekelttség szélsőséges formája, politikai válság esetén általában felsorakozik a kormányzat mellett. A szerzett érdekeltségek gyöngítése ennél fogva egyet jelent a virágzásuknak teret engedő politikai rendszer gyengítésével.

Másrészt a modern kormányzatok maguk is különféle tevékenységeket folytatnak a pénzügy, az ipar és a közművek területén. Ezek a kormányzati vállalkozások és érdekeltségek lehetővé teszik a *satjagrahik* számára, hogy éljenek a sztrájk eszközével.

A sztrájkok fontos részét képezték az 1921-es Együtt-nem-működési Mozgalomnak. Az 1930-as Polgári Engedetlenségi Mozgalomban szintén jelentős szerepet játszottak. A sztrájkban rejlő lehetőséget azonban az indiai *satjagrahik* nem tárták fel teljes egészében. Ez egyrészt talán az indiai proletariátus sajátos jellegéből következett, másrészt pedig a nacionalista harc irányából. India hatalmas népességének 72,98 százaléka mezőgazdasági dolgozó, és megélhetése a termőföldről függ. Túlnyomó többségük roppant szegénysége ellenére is olyan paraszt, aki parányi telket birtokol vagy bérel. Csak egyharmaduk tekinthető mezőgazdasági munkásnak, vagyis sorolható a proletariátushoz.

A mezőgazdaságban vagy az iparban munkásként alkalmazott emberek pontos jelenlegi számadata nem hozzáférhető. Az India Hivatal 1922-es statisztikái, melyeket a Nemzetek Ligája számára készült különjelentésben közöltek, a következőképpen alakulnak:

Mezőgazdasági munkások, a földbirtokos parasztok kivételével	28 000 000
Ipari munkások, beleértve a háziipart, bányákat és közlekedést	20 000 000
Laszkárok (tengerhajózási munkások)	141 000

A 20 millió ipari munkás közül 1922-ben,⁸ amely évből a legutóbbi statisztika rendelkezésünkre áll, mindössze 1 361 002 főt alkalmaztak India 5144 gyárában. Így a munkásszervezetek szempontjából legelőnyösebb munkások aránya roppant csekély. Ezért az indiai nacionalisták természetesen a falusi földművesekre összpontosítanak, mert tőlük remélhetik a legjelentősebb támogatást, és ezzel párhuzamban elhanyagolják a városi munkásokat. Ez azonban valószínűleg másként alakulna olyan országokban, ahol nagyobb és jobban szervezett a proletariátus.

India munkásmozgalma főként az alábbi öt csatornán keresztül bontakozott ki:

1. A Szakszervezeti Konföderáció.
2. A Vasutasok Konföderációja.

⁸ Az adatok a REED, Stanley (ed.): *Indian Year Book*, 1922. K.B.E., LL.D., Bombay, Kalkutta és London, 1922. számadatain alapulnak.

3. Az Össz-indiai Szakszervezeti Kongresszus.

4. A kommunista szakszervezetek.

5. Az Ahmadábadi Munkásszövetség.

Az indiai munkásmozgalom fent említett öt ága az utolsó kivételével hosszú ideig idegenkedett a nacionalista mozgalomtól az ideológiai különbségek miatt. Az Ahmadábadi Munkásszövetségnek mintegy 30 ezer tagja van. Talán az ő személyi állományuk, felszereltségük és szervezettségük a legjobb egész Indiában. A szervezetet Gandhi inspirálta, így mindig is részt vett a nacionalista küzdelemben.⁹ Az ahmadábadi szervezet példáját követve az indiai munkásmozgalom többi ága 1930-ban, a *satjagraha* leglendületesebb időszakában „Egységkonferenciát” tartott, ahol többek között a következő közös állásfoglalást fogadták el:

Az Indiai Szakszervezeti Mozgalom támogatni fogja és tevékenyen részt fog venni az India politikai szabadságáért folytatott küzdelemben, a munkásosztály szempontjai szerint.

Ezt követően a két mozgalom közelebb került egymáshoz. Az utóbbi időben Pandit Dzsaváharlál Nehru, a Nemzeti Kongresszus Párt volt elnöke,¹⁰ illetve M. N. Roy úr, a moszkvai Komintern korábbi ügyvezetője¹¹ jelentősen hozzájárult egyfajta *népfront* megteremtéséhez a nacionalista küzdelem hátszágában. Céljuk a jelek szerint az, hogy előkészítsenek egy általános sztrájkot egy újabb *satjagraha* mozgalom esetén.

Indiában mindeddig soha nem került sor általános sztrájkra. 1930-ban ugyan kilátásba helyezték ezt Gandhi letartóztatásának esetére, de ő maga ezt a tőle megszokott érveléssel hárította el: „túl sok hűhó semmiért”.

6. ÉLŐLÁNCOK¹²

A sztrájkórság a sztrájk természetes következménye. Hirdeti a sztrájkot, és növeli annak hatásosságát. A közvéleményhez fordul, hogy megvonjon minden támogatást az élőláncsal körbekerített munkahelyektől és vállalatoktól. Az indiai *satjagraha*

⁹ Az Ahmadábadi Munkásszövetséget Anasuya Sarabhai (1885–1972), az indiai munkások megszervezésének egyik legfontosabb úttörője alapította 1920-ban, az ahmadábadi textilmunkások 1918-as sztrájkját követően, amelyet Gandhival közösen vezetett. (A szerk.)

¹⁰ Dzsaváharlál Nehru (1889–1964) később a független India első miniszterelnöke (1947–1964) lett. (A szerk.)

¹¹ Manabendra Nath Roy (1887–1954) a Mexikói Kommunista Párt és az Indiai Kommunista Párt egyik alapítója, aki Sztálin hatalomba kerülését követően eltávolodott a Komintern irányvonalától, majd a második világháború során szembekerült az Indiai Nemzeti Kongresszus Párt vezetőivel, mivel szerinte az antifasiszta háború elsőbbséget élvezett az indiai függetlenség ügyével szemben. (A szerk.)

¹² Az angol eredetiben szereplő *picketing* kifejezés magyar megfelelője – a sztrájkórság – kizárólag a kifejezés eredeti jelentésére utal, szemben azzal, ahogyan a „picketing” bármilyen létesítmény (pl. bolt, közintézmény) működését akadályozó (tehát sztrájkhoz nem kapcsolódó) élőláncokra, vagy akár csak ilyen helyhez kötött figyelemfelkeltő tiltakozásokra is utalhat. Ezért döntöttünk az „élőlánc”, valamint a „körbezár”, „körülvesz” kifejezések használata mellett (kivéve ha a szöveg kifejezetten a sztrájkórságra utal), ami azonban szintén nem adja vissza a „picketing” összes jelentését. Ugyanakkor ez utal az ebben a szövegben is említett konkrét tiltakozási vagy ellenállási formáknak arra a jellemzőjére, hogy a figyelem felkeltésén túl gyakran egy adott létesítmény működésének a fizikai akadályozása is céljuk. (A szerk.)

programjában azonban nem a sztrájk az egyetlen felhívás az élőláncra. Ez utóbbi ugyanis bármiféle sztrájkától függetlenül is gyakran előfordult Indiában. A legtöbb esetben az élőlánc, mint a *satjagraha* fázisa, a bojkottot követte.

1921-ben például a törvényszékeket vették körül az együtt-nem-működők, és a pereskedőket inkább a *páncsájak*hoz irányították (ötfős falutanácsok vagy városi tanácsok, melyeket a Kongresszus Párt élesztett újjá). A kormányzati iskolák és főiskolák köré is élőláncot vontak, és a diákokat arra buzdították, hogy járjanak nemzeti intézményekbe. A brit gyártmányú árucikkeket forgalmazó boltosok már előre rettegtek az „élőlánc” szótól. A legtöbb kormányzati épületet olyan nők zárták körül, akik kimondottan szégyent akartak hozni azokra a kormányzati hivatalnokokra, akik nem voltak hajlandók feláldozni jól jövedelmező állásukat India szabadságának ügyéért. Az 1930-as mozgalom ugyanezt ismételte meg, kiegészítve az ópium- és italüzletek előtti élőláncokkal. A sáfrányszínű *száriba* öltözött nők (akiknek öltözéke a kínai öngyilkos különítményeknek¹³ megfelelő indiai szimbólum) bizonyultak az élőláncok leghatásosabb résztvevőinek. Minden megmozduláson arra helyezték a hangsúlyt, hogy további embereket nyerjenek meg az ügynek szónoklatok és érvelek által, amelyeket finom hangnemben kellett előadni.

A kormányzat az élőláncot alkotók bebörtönzésével és teljes körű zaklatásával vágott vissza. Egyesek még a rendőrök által rajtuk hagyott fognyomokat is megmutathatták. Az elnyomás azonban ahelyett, hogy eltiporta volna a mozgalmat, azoknak ártott, akik elnyomó intézkedésekhez folyamodtak. Sok rendőr undorodott attól a kötelezettségtől, hogy olyan ártalmatlan embereket bántalmazzanak, akik egyetlen alkalmat sem szalasztottak el a rendőrök iránti jóindulatuk kinyilvánítására. A széles közvélemény felháborodott a kormányzat intézkedésein, és ennek eredményeként az élőláncok még sikeresebbé váltak.

7. DHURNA

A *dhurna*, mindenfajta ülősztrájk¹⁴ ősatya igen ősi intézmény Indiában. A középkorban a pénzkölcsönzők, ha nem kapták vissza időben a pénzüket, nemegyszer odaültek az adós háza elé, és nem voltak hajlandók elmozdulni onnan, de még enni sem, amíg ügyfelük ki nem fizette őket. Mivel ez az érdekes helyzet mindig odavonzotta a kíváncsi naplopók seregeit, az adós minden igyekezetét arra fordította, hogy kifizesse a pénzt, nehogy elhúzódjon a megszégyenítő ostrom, amely a házát érte. A *bhat* (a királyi udvar bárdja) hasonló módszerhez folyamodott, amikor azt akarta,

¹³ Az öngyilkos különítmények – a vucsangi felkelést követően kirobbant 1911-es kínai forradalomban – olyan diák forradalmárokból álltak, akik a nyilvánvaló túlerő ellenére, a szinte biztos halált vállalva vettek részt a harcokban. (A szerk.)

¹⁴ Vö. „Az ülősztrájk eredete ismeretlen. Egyesek úgy vélik, Gandhi indiai passzív ellenállási mozgalma hívhatta életre ezt az eszmét, de a módszert a szénbányákban már évek óta ismerik.” Louis Stark: „Sit-downs” Perfect a Strike Technique. *NY Times Magazine*, Jan. 10, 1937.

hogy a királya „legyen férfi”, és harcoljon. Ha az uralkodó – gyávaságból vagy más megfontolásból – vonakodott csatára kelni egy betolakodó vagy támadó királlyal szemben, akkor a *bhat* a palota kapujába ült, és éhségsztrájkba kezdett. A legtöbb esetben sikerült is harcra bírnia a királyt.

A modern korban a pandzsábi szövődékben, illetve a bengáli jutagyrakban került sor ülősztrájkokra. Franciaországban, Angliában és kivált az Egyesült Államokban e fegyver különösen hatásosnak bizonyult. Az ülősztrájkok sikere abban rejlik, hogy egyetlen olyan gyár sem idegenítheti el a közvéleményt, amely közvetlenül a nagyközönségnek adja el a termékeit. A nagyközönség mindig ellenzi a sztrájkok letörése során alkalmazott erőszakot és vérontást, márpedig ilyen eszközök nélkül egy ülősztrájkot szinte lehetetlen megtörni. A *dhurna* ezért a közvélemény befolyásolásának legdrámább eszköze, akár sikerrel jár, akár eltiporják.

Az ülő *dhurna* az indiai satjagraha műveletekben sajátos formákban jelent meg. 1922-ben az együtt-nem-működők a Kalkuttai Egyetem kapuiba ültek, és elzárták diáktársaik útját a bejáratától. A *satjagrahik* az együttműködő diákoktól kimondottan kérték, hogy lépjenek csak nyugodtan a testükre, ha jogosnak érzik, hogy ilyen úton jussanak be az egyetemre. A sztrájkban részt nem vevő diákokat afelől is biztosították, hogy egy ujjukat sem fogják mozdítani az esetleges megtorlás érdekében, továbbá mosolygó arccal viselik el a fizikai fájdalmat. Hasonló taktikát alkalmaztak azokkal az indiai kormányzati közzolgákkal szemben, akik az együtt-nem-működésre való felhívás ellenére is közigazgatási állásukban maradtak. Olyan esetek is előfordultak, amikor egyesek hosszan elnyúltak a földön, és a hivatalnokoknak felkínálták, hogy a testükre lépve jussanak be a munkahelyükre. A híradások szerint a nők nem egy alkalommal saját „lojális” férjükkel szemben folyamodtak a *dhurna* eszközhöz.

Bombay városa 1930-ban elszánt bojkottba kezdett a külföldi eredetű ruhák ellen. A külföldi ruhákkal kereskedők közül sokan beadták a derekukat, és aláírták a kongresszusi esküt, hogy nem árusítják a bojkottált árukat. Az egyik külföldi ruhákkal kereskedő nagy cég azonban kitartott, és több hónapon át dacolt a *satjagrahikkal*. Továbbra is vagonszámra szállították a manchesteri ruházatot a város határain kívül található kisebb boltokba. A kereskedőt a vezetők és az élőláncot alkotó nők sürgetése sem hatotta meg. Utolsó eszközként egy fiatal *satjagrahi*, Babu Ganu¹⁵ egy délután keresztbe feküdt az üzletbe vezető kocsúton, és megkérte a sofőrt, hogy járművével hajtson át a testén, ha ki akarja szállítani a külföldi ruhákat. Az angol járművezető, akit kimondottan erre a munkára béreltek fel, áthajtott a földön fekvő férfin. Babu Ganu ott helyben meghalt, de a Bombayi Elnökség egészének felháborodása, amint azt a szerző személyes tapasztalatai, kollégái elmondása, valamint az újsághírek is

¹⁵ Babu Genu Said (1908–1930) egy szegénységben élő földművescsaládba született, majd a mumbai pamutfeldolgozó gyárak egyikében dolgozott, és az Indiai Nemzeti Kongresszus Párt tagja volt. 1930. december 12-én társaival földre fekvé akadályozták, hogy egy külföldi ruhákat szállító teherautó elinduljon. A rendőrök eltávolították őket, de neki sikerült kiszabadulnia a rendőrök fogásából, és visszafeküdni az úttestre. A tanulmányban szereplő összefoglalóval szemben nem egy brit alkalmazott, hanem egy rendőr hajtott keresztül rajta, miután az indiai sofőr ezt megtagadta. (A szerk.)

megerősítik, biztosította a bojkott hatalmas sikerét. Az újságcikkek szerint a külföldi ruházati cikkeket forgalmazó kereskedő maga is csatlakozott a mozgalomhoz.

Néhány nappal Ganu mártírhalála után a *szatjágrahik* népes menetét fegyveres rendőrök állították meg Bombay egyik főutcáján. Körülbelül 30 000 férfi, nő és gyerek ült le nyomban az utcára, ahol éppen voltak. A rendőrség szemben ült velük. Teltek az órák, de egyik fél sem engedett. Hamarosan leszállt az éjszaka, és eleredt az eső. A nézelődő polgárok önkéntes egységeket alakítottak, hogy étellel, vízzel és takaróval lássák el a *szatjágrahik*at. A *szatjágrahik* azonban nem tartották meg maguknak az ellátmányt, hanem jóindulatuk jeleként inkább átadták azt az őket akadályozó rendőröknek. Végül a rendőrség meghátrált, majd a tüntetés egy diadalmas éjszakai felvonulásban érte el a tetőfokát.

A *dhurna* eszközének számos sikere ellenére Gandhi maga határolódott el ettől a „barbár” gyakorlattól. Követőit újra meg újra felszólította, hogy „tartózkodjanak a *dhurna* alkalmazásától”. A *dhurnát* ülés technikája mindazonáltal igen erőteljes fegyvernek bizonyult a közvélemény alakításában. A *dhurna* – mint a sztrájk vagy a körülrzés szélsőséges formája – a hezitáló emberek sokaságát győzte meg arról, hogy csatlakozzanak a közvetlen akciókhoz. Gyakran váltotta ki a megszokott loja-lítás felmondását a népesség széles körében. A *dhurna* ismételt alkalmazása a jelek szerint azt mutatja, hogy e tekintetben a mozgalom túllendült azokon, akik eredetileg útnak indították.

8. GAZDASÁGI BOJKOTT

A bojkott során szervezetten tagadjuk meg az ellenféllel folytatott gazdasági kapcsolatokat, miközben másokat is erre késztetünk, és e fegyver olyannyira ismerős a nyugati világ számára, hogy ezt indokolatlan volna részletesen elemeznünk. Indiában az elmúlt harminc évben történt bojkottok mind nemzetközi jellegűek voltak, amennyiben egy nemzet megtagadta, hogy egy másik nemzet áruját vásárolja. Mint ilyenek, India azon igyekezetét tükrözték, hogy korlátozzák az ellenérdekelt nemzet piacát azzal, hogy mozgásba hozták a fogyasztók erejét. Az elsődlegesen kereskedő ország, Nagy-Britannia indiai piacának korlátozása vagy megszüntetése révén a *szatjágrahik* megkísérelték megtörni Anglia elszánt ragaszkodását indiai gyarmataihoz.

A brit áruk kitartó bojkottja már vagy három nemzedékkel ezelőtt, „Bengália felosztásának” megkísérlésekor¹⁶ megjelent. A bojkottmozgalmat kiegészítette és hatását felfokozta a *szvadésí*, vagyis a helyi iparágak védelmének és a háziipar felélesztésének a programja. Gandhi szövöszékterve egyszerre volt a *szvadésí* szimbóluma és sarokköve.

¹⁶ A brit kormányzat 1905-ben jelentette be, hogy kettéosztja a keleti részén alapvetően muszlim, a nyugati részén alapvetően hindu Bengál tartományt, ami óriási felháborodást váltott ki, és jelentős szerepe volt a vallásközi feszültségek kiéleződésében. (A szerk.)

A brit gazdasági érdekekre a legsúlyosabb csapást mégis 1921 és 1930 militáns bojkottjai mérték, melyeket a *szatjágraha* szerves részeként hirdettek meg. Vegyük például a legteljesebb és legutóbbi, 1930-as bojkottot. Az Egyesült Királyság Indiába irányuló teljes éves exportja 1924 óta így alakult:

Év	Teljes export az Egyesült Királyságból Brit Indiába, millió fontban
1924	90,6
1925	86,0
1926	81,8
1927	85,0
1928	83,9
1929	78,2
1930 (bojkott éve)	52,9

Mivel a pamut méterárúk képezték India Nagy-Britanniából érkező behozatalának messze legnagyobb részét, így az ezekkel kapcsolatos számadatok még sokatmondóbbak. A pamut méterárúk teljes indiai importja az 1924-es 1 823 000 000 milliárd yardról 1929-re 1 936 000 000 milliárd yardra nőtt, 1930-ban pedig 1 919 000 000 milliárd yardot tett ki; eközben azonban Nagy-Britannia Indiába irányuló exportja ugyanebben az árucikkben 1 250 000 000 milliárd yardról 1929-ben, a *szatjágraha* meghirdetését megelőző évben már 1 076 000 000 milliárd yardra esett vissza, 1930-ban pedig alig 720 000 000 yardra apadt a lendületesen kibontakozó bojkott hatására. Ez 1929-re, tehát egy normális évre 14 százalékos csökkenést, a bojkott évében pedig 42,4 százalékos visszaesést jelent. 1930 októbere és 1931 áprilisa között, amikorra a bojkott a tetőfokára hágott,¹⁷ a zuhanás elérte a 84 százalékot.

A lancashire-i pamutiparban ennek nyomán kibontakozó munkanélküliség a jelentések szerint 1930 decemberére 47,4 százalékra emelkedett. Ez azt jelentette, hogy a lancashire-i szövődékben alkalmazott 600 000 munkás csaknem fele veszítette el az állását. Ennek eredményeképp a lancashire-i szövödetulajdonosok és textilipari munkások küldöttségei azt követelték az Indiáért felelős minisztertől, hogy „kezdjen valamit Indiával”.

Amikor Gandhi 1931-ben eltervezte, hogy Lancashire-ba utazik, a londoni hatóságok igyekeztek lebeszélni erről, nehogy veszélybe kerüljön az élete. Gandhi azonban, noha közvetve ő okozta Lancashire hanyatlását, ellátogatott az angliai megyébe, ahol életének egyik legmelegebb fogadtatásában volt része. A szívélyes vendégszeretetet mozgalma erőszakmentes szellemiségének tulajdonította.

¹⁷ Az adatok a *Statistical Abstract for the United Kingdom*, no. 74., illetve a *Trade and Navigation, the United Kingdom* számain alapulnak.

9. ADÓK MEG NEM FIZETÉSE

Az adók meg nem fizetésére való felhívás jelenti az erőszakmentes közvetlen cselekvés első tisztán illegális, törvénytelen és lázadó stádiumát. Azáltal, hogy megtagadják az államkassza feltöltését, a *satjagrahi* lényegében a kormányzat létfontosságú utánpótlását igyekeznek megakadályozni. Amerika „nincs adózás képviselő nélkül” kampánya a függetlenségi háború időszakában ugyanebbe a kategóriába sorolható. Indiában e fegyver alkalmazásának módja sokféle volt. Előfordult, hogy csupán egy kisebb térségben vezették be, máskor már tartományi szinten, és természetesen végül az egész országra kiterjedően is alkalmazták. Viszonylag ritka volt, hogy a városi lakosság folyamodott ehhez az eszközhöz, megtagadva a jövedelem- és egyéb adók befizetését. Az esetek többségében az adók be nem fizetését az indiai földművesek alkalmazták, többségükben falusi lakosok, akik a termőföldre kirótt adó befizetését tagadták meg. Az utoljára említett formájukban a „nem adózó” kampányok India-szerte egészen gyakoriak voltak az elmúlt húsz év folyamán. E műveletek részletes leírása egy későbbi fejezetre tartozik. Itt annyiban tart számot az érdeklődésünkre, amennyiben a *satjagraha* egyik formáját jeleníti meg.

Amikor kísérlet történik a „nem adózásra”, könnyen elképzelhetjük az állam reakcióját. A *satjagrahi*kre váró ellencsapás a letartóztatástól a telkek lefoglalásán és a földbérletek felmondásán át a vagyon, a bankszámlák és a jóságok elkobzásáig terjed, ezeket botozás és terror követi, végül pedig helyszíni agyonlövés, ha efféle „zendülést” tapasztalnak.

A *satjagrahi* megfogadja, hogy jó képet vág az elnyomás mindezen formáihoz. Becsületbeli ügy számára, hogy e büntetéseket készségesen, neheztelés nélkül fogadja, és csendben szenvedjen. A *satjagrahi* szenvedése a közösség többi tagját is arra lelkesíti, hogy a példáját kövessék. A tisztviselők egyre-másra lemondanak, látván, hogy a közvélemény szimpátiával viseltetik az áldozatok iránt. Végül az ellenfél már nem képes elegendő embert gyűjteni a „rémuralom” fenntartásához. Ezért kénytelen „sztrájktróket” importálni, külső zsoldosokat, ami csak tovább fokozza a közvélemény elidegenedését. Az új jövevényeket ugyanakkor undorral tölti el a munkájuk, melynek során olyan embereket kell kínozniuk, akik mit sem ártottak nekik, sőt nemritkán nagylelkűséggel viszonyozzák a legrosszabb elbánást is. Végül az ellenállás hiánya töri meg az ellenfél lendületét. Nincs már közvetlen indok az elnyomó intézkedések fenntartására, így patthelyzet alakul ki.

Itt érdemes felvetnünk, hogy az erőszakmentesség hatása az egyénekre nem bizonyíthatja a csoportokra gyakorolt hathatós befolyását. Egy csoport mint olyan sosem kerül az erőszakmentes ellenálló vagy ellenállók szeretetének közvetlen hatása alá. Nincs személyisége, így élmények sem hathatnak rá. Kikerülhetetlen azonban az a tény, hogy noha a csoportnak nincs személyisége, mindig személyekből áll. Egyének nélkül nem lehet csoport, és az egyének szükségszerűen közvetlen kapcsolatba kerülnek a *satjagrahi*kkal. Így egy csoport vagy rendszer az azokat alkotó személyek által már a *satjagraha* hatása alá kerülhet. Az egyes tagok átállítása megrendíti a

csoport szolidaritását. Bizonyíték gyanánt megemlíthető, hogy Gandhi mozgalmának erőszakmentes szellemisége a britek soraiból is számos barátot nyert meg az ügynek, úgy a Brit-szigeteken, mint India területén, következképp a keményvonalasok és a szerzett érdekeltségek védelmezői már nem tudnak olyannyira magabiztos és szilárd frontot alkotni.

A *satjagraha* működése előtt egy további lehetőség is megnyílik. Az erőszakmentesség szellemisége szükségképpen elnyeri a közvélemény szimpátiáját, amely az esetek többségében ellenzi az erőszakot és a vérontást. Ily módon hatásos eszköz a világ közvéleményének befolyásolására, amely tényezőt a közügyekben már csak a közlekedés és a kommunikáció szélesebb fejlődése miatt sem lehet figyelmen kívül hagyni. A nyugati világ Indiánál élesebben tapasztalta meg ezt aényt. Elég felidézünk a számos ülsztrájkot, amelyekre Európában és az Egyesült Államokban került sor. Megszokott tapasztalat, hogy a munkáltatók és a kormányok olyankor is vonakodtak a közvélemény előtt erőszakot alkalmazni, amikor a helyzet azt megkívánta volna.

9A. HIZRAT

India számos adófizetés-ellenes kampányának spontán, ámbár sajátos oldalhajtása a *hizrat* gyakorlata. A *hizrat* szó arab eredetű, és eredeti alakjában, *hidzsraként* Mohamed Mekkából Medinába menekülésére alkalmazták. Ahelyett, hogy behódolt volna a mekkai zsarnokságnak, a Próféta inkább a kivonulást választotta. A még távolabbi történelemben, az elnyomó régióból való kivonulás eszközét a plebs is sikerrel alkalmazta, hogy kikényszerítse a reformokat a Római Köztársaságot vezető patríciusoktól. A tömeges emigráció, mint az elnyomás elleni tiltakozás formája, az újkori Európában még gyakoribb jelenség. Az amerikai gyarmatok megalapítása maga is a puritán Atyák¹⁸ Angliából történt tömeges kivándorlásának eredménye volt.

A Bombayi Elnökségben található Bardoli és Kheda körzetek földművesei vitték tükélyre a tömeges kivonulás technikáját az 1919-es, 1929-es és 1930-as adófizetés-ellenes kampányok során. Amikor a kormányzati elnyomás már elviselhetetlenné vált, *en masse*¹⁹ emigráltak a honos Baroda állam szomszédos területeire, ahol a brit kormánynak nincs közvetlen jogi fennhatósága.

A *hizrat* alkalmazását a *satjagraha*nak helyet adó régió, illetve a környező területek összetétele határozza meg. Kevesebb gyakorlati haszonnal jár azokon a területeken, amelyeket nagyobb távolságok választanak el más szuverenitású térségektől. Ahol és amikor csak lehetséges, a *hizrat* nem pusztán a megpróbáltatásoktól való menekülésre szolgál, hanem az ellenfél erőit is hatásosan semlegesíti. Hiszen a kor-

¹⁸ A korai (17. századi) észak-amerikai telepesek, akik közül sokan puritán vallásúak voltak. A puritánok eredetileg az anglikán egyház reformista irányzatát jelentették, akik a vallási szokások egyszerűsítésének, illetve azok minden katolikus hatástól való megtisztításának pártján álltak. (A szerk.)

¹⁹ Angol nyelvben is használatos francia kifejezés, jelentése: tömegesen, együtt. (A szerk.)

mányzás ellehetetlenül, ha nincs kit kormányozni. A legtöbb esetben tehát a népesség visszahívása már saját feltételei szerint történik.

10. EGYÜTT-NEM-MŰKÖDÉS

„Még a legzsarnokibb kormányzat – mondja Gandhi – sem állhat meg a kormányzottak beleegyezése nélkül, amely beleegyezését a zsarnok gyakran erőszakkal kényszeríti ki. Amint az alattvaló megszűnik félni a zsarnok erejétől, elvesz a hatalma.” Bármely politikai hatalom ugyanígy megbénul, amint elvágják utánpótlásának forrását, vagyis a közösség támogatását. A végső elemzésben a nép egészének együttműködése adja a politikai fennhatóság egyedüli realitását. Rousseau, a francia filozófus is felismerte ezt aényt, amikor lefektette az „általános akarat” fogalmát, amely az állam létezésének elengedhetetlen előfeltétele.

Ebből viszont az következik, hogy a köz támogatásának megvonása szükségképpen egy politikai rendszer végét jelenti. A közösség, amely elkülönül az államtól, képes megfosztani azt minden hatalmától, amennyiben nem működik együtt vele. A *szatjagraha* tizedik hadicsele, vagyis az együtt-nem-működés, hatásos fegyver tehát a nép kezében, amellyel véget vethet az elnyomó uralomnak.

Az együtt-nem-működés fegyverét folyamatosan alkalmazza egy csekély, de erős kisebbség, egészen azóta, hogy Gandhi úr India politikai színpadára lépett. Fenyegető méreteket azonban csak azokban az időszakokban öltött, amikor a köznép egésze is bekapcsolódott a programba. Az 1919–1921-es és az 1930–1932-es mozgalmak érdemlik ebben a tekintetben a legtöbb figyelmet.

Az első időszakot lefedő program a következőket ölelte fel:

1. Lemondás minden tiszteletbeli címről és kinevezésről. Ez a tett egyrészt megrendíti az ellenérdekelt kormányzat presztízst, másrészt pedig hátráltatja a közgazdálkodást.

2. A kormányzati kölcsönökben való részvétel elutasítása. Az együtt-nem-működés ezen összetevője azt célozza, hogy kibillentse a kormányzat pénzügyi egyensúlyát.

3. A bíróságok bojkottja a Kongresszus és a peres felek részéről. Ez az ügyvédi munka felfüggesztését is magában foglalja, miközben a polgári peres ügyeket magán egyezségi eljárásokkal rendezik. E fegyver tovább rombolja a kormányzat presztízst, illetve megteremti egy új kormányzat kiindulópontját.

4. A kormányzati iskolák és főiskolák bojkottja. Ez a lépés a mozgalmat az ifjú verbuváltak népes seregével gazdagítja, egyszersmind gátat vet azon oktatók befolyásának, akiket azért fizetnek, hogy lojalitásra buzdítsák a rájuk bízott fiatalokat.

5. A törvényhozó tanácsok bojkottja. A kimagasló és rátermett politikusok ennek következtében a nép körébe lépve folytatják a munkát, ahelyett hogy hatástalan vitákra feccsérelnék az időt. A törvényhozásból kivonulva a vezetők valószínűleg képesek megfosztani a kormányzatot a részvételük által egyébként ráruházott tekintélytől.

6. Kivonulás a kormányzati szolgálatból. Ha az indiaiak elvetik, hogy közszolgálati állást fogadjanak el vagy tartsanak meg, patthelyzetet okozhatnak az egész közigazgatásban. A legapróbb falutól a fővárosig legfeljebb egy maroknyi kormányzati hivatalnok marad, ha marad egyáltalán, hogy betartassa az állam akaratát, és begyűjtse az állami jövedelmeket.

7. A férfiak kivonulása a hadseregből és a rendőrségből. Az állam a kényszerítés nélkülözhetetlen támogatása nélkül lényegében erőtlenné válik. Az antimilitarizmus fokozza az állam létére leselkedő fenyegetést egy esetleges államcsíny megkísérlése esetén.

Az együtt-nem-működés programja az 1930–1932-es időszakban mindezen elemeket felölelte, továbbá kiterjedt a brit bankokkal, hajózási, biztosító- és egyéb társaságokkal való együttműködéstől való elzárkózásra. Bizonyára számos egyéb elemmel is bővíthető a lista, tekintettel az új szükségletekre és megváltozott helyzetekre. Más, Indiától eltérő országok *szatjagraha* esetén az eljárások egészen más választékát is követhetik, hogy együtt-nem-működésük megfeleljen az ottani sajátos feltételeknek. Az együtt-nem-működés sikere mindig megfelel annak a szintnek, amennyire általánosnak tekinthető az elfogadottsága. Ha teljes sikerrel jár, „az erőszakmentes együtt-nem-működés – Gandhi szavaival élve – az a módszer, amellyel megteremtjük a lehető legszabadabb közvéleményt, és érvényt is szerzünk neki”.

Amikor a fennálló rend a nép együtt-nem-működésének következtében megbénul, a *szatjagrahák* készen állnak, hogy bevigyék az erőszakmentes közvetlen cselekvés programjának végső ütését.

10A. KIKÖZÖSÍTÉS

A kiközösítés vagy társadalmi bojkott a közösségnek azon tagjaival szemben alkalmazott fegyvere, akik nem hajlandók csatlakozni az ellenféllel való együtt-nem-működés programjához. Az, aki elutasítja az együtt-nem-működést, szintén kiteszi magát az együtt-nem-működésnek. Ezt általában annak alapján igazolják, hogy ha valaki a közösség ellensége mellé állt, ezzel lemondott azokról az előjogokról, amelyek a közösségi életéből erednek. E technikát, valamelyest más formában, a nyugati világban a sztrájkolók is alkalmazták a „sztrájkörök” ellen. Ez utóbbi alkalmazásában e fegyvert általában megfélemlítésre használták. Indiában viszont a technika gyökerei az ókorig mennek vissza. Sőt, egyes tudósok egyenesen az érinthetlenség intézményét is a társadalmi bojkott, illetve a vétkes kiközösítésének hindu gyakorlatára vezetik vissza.

A kiközösítés mint olyan az együtt-nem-működés általános attitűdjének spon-tán mellékterméke. A *szatjagrahában* alkalmazva nem a szakadár megbüntetésére irányul, hanem a közösséggel szemben viselkedésével való szembesítésére. Következőképp nem éri semmilyen fizikai sérülés sem őt, sem a rokonait. A *szatjagrahák* még arról is gondoskodnak, hogy a kiközösített személy elsődleges szükségleteit – élelem, szállás, ruházat – ellássák. Ettől eltekintve azonban a társadalmi érintkezés-

ből kizárt politikai pária. Az ajtó azonban mindig nyitva áll előtte a visszatérésre. Gandhi személy szerint nem szíveli ezt a gyakorlatot. Ki is jelentette, hogy ellenzi az alkalmazását.²⁰

11. POLGÁRI ENGEDETLENSÉG

A kormányzat, melyet már megbénított a szervezett együtt-nem-működés, arra vár, hogy megsemmisítse a *szatjágraha* következő manővere, a polgári engedetlenség. Ami az államból a sikeres együtt-nem-működés fázisa után marad, már merőben formális struktúra. A polgári engedetlenségre vár a feladat, hogy egy új rend felvezetéseként lerombolja ezt a struktúrát. A „polgári engedetlenség” kifejezést az amerikai moralista, Henry Thoreau alkotta meg.²¹ A *Walden*²² szerzője szerint az igazságtalan törvényekkel szembeni polgári engedetlenség minden állampolgár kötelessége. Gandhi kezében azonban a technika túlnőtt eredeti jelentéskörén. Forradalmi fegyverré vált egy nemkívánatos politikai rend lerombolására.

Az állam rendelkezéseinek való engedelmességek megtagadása által a *szatjágrahik* a fennálló rend létét tagadják meg. Az állam fontos törvényeit és rendeleteit egymás után vagy egyidejűleg szegik meg, így végül az egész „uralmat” gyökerestül kitépik. Amint Gandhi újra meg újra hangoztatta, igen fontos, hogy a *szatjágraha* kezdetén csak a népszerűtlen és utálatos törvényeket szegjék meg. Ez a korlátozás szavatolja, hogy alkalmasint átállhassanak azok a kormányzati személyek, akik szívük mélyén egyetértenek a *szatjágrahikkal* a kérdéses törvények igazságtalanságát illetően. Csak az igaztalan rendelkezések megszegése váltja ki a széles közvélemény szimpátiáját, és nyeri el a világ rokonszenvét.

Gandhi elgondolásával összhangban az 1930-as polgári engedetlenségi programba csak a sótörvényt, az erdőtörvényt és a földadóról szóló törvényt vették fel.²³ E törvények ráadásul a nép túlnyomó többségét érintették, következésképp hatással voltak rájuk, így a népszerűség tevékeny támogatása biztosítva volt. A hivatali világ jelentős része Indiában és Nagy-Britanniában úgyszintén felháborítónak tartotta ezeket a törvényeket. James Ramsay MacDonald,²⁴ hogy csak egy példát vegyünk, a sótörvényt könyveiben és nyilvános megszólalásaiban már az előtt visszautasította, hogy hatalomra került volna. Gandhinak és a kevésbé jelentős vezetőknek is szokása volt MacDonaldot, az akkori brit miniszterelnököt idézni, amikor alá akarták tá-

²⁰ Vö. Gandhi *Társadalmi bojkott* című cikkével. In: M. K. Gandhi: *Az erkölcsiség vallása*. Ford. és a bev. tanulmányt írta: Baktay Ervin. Bp., Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1998. 131–134. p. (A szerk.)

²¹ Henry David Thoreau (1817–1862), lásd két esszéjét a jelen kötetben. (A szerk.)

²² Magyarul lásd Henry David Thoreau: *Walden*. Ford.: Szöllősy Klára. Bp., Európa, 1969. (A szerk.)

²³ Ezek közül a legfontosabb a sós állami monopóliumnak nyilvánító, a sópárlást betiltó és a sós jelentős fogyasztási adóval sújtó törvényekkel szembeni ellenszegülés volt, amit a földadó legalább 50 százalékos csökkentéséről szóló követeléshez kapcsolódó együtt-nem-működés (az adófizetés megtagadása), valamint India belső területein az erdők használatát korlátozó jogszabályok megszegése egészített ki. (A szerk.)

²⁴ James Ramsay MacDonald (1866–1937), brit munkáspárti politikus, 1929 és 1935 között miniszterelnök.

masztani az utálatos törvényekkel szembeni ellenállásukat. Mondani sem kell, nem a brit miniszterelnök volt az egyetlen, aki kitette magát az önellentmondással együtt járó megszégyenülésnek. Ez elvette a kormányzati ellencsapások életét. A mozgalom későbbi hónapjai folyamán a sajtótörvénnyel és az irodalmi műveket betiltó rendeletekkel szemben is engedetlenséget hirdettek. Ezt pedig a lehető legtöbb törvény elleni támadás követte.

Feltehetőleg egyetlen kormányzat sem fogja engedni, hogy szántsándékkal megszégjék bármely törvényét, az engedetlenség programját pedig még kevésbé tűri. Küzdeni fog a fennmaradásáért. A rendelkezésére álló minden kényszerítő eszköz bevetésével fog visszavágni.

A polgári engedetlenséggel szembesülő kormányzat letartóztat és bebörtönöz minden törvénszegő egyént és csoportot. A *szatjágrahik* ezen eshetőség bekövetkeztére megfogadják, hogy nem védik meg magukat, hanem készségesen elfogadják a büntetést. De hány embert tartóztathat le egy állam? A népesség egészét biztosan nem. Ha a börtönök és a fogolytáborok túlcsoordulnak az olyan raboktól, akik szándékosan keresték a bebörtönözést, az hatásos eszköz az állam kényszerítő szerveinek a hatástalanítására.²⁵

Ha egy kormányt zavarba hoz, hogy több embert kellene bebörtönöznie, mint amennyit fizikailag lehetséges, akkor az erőszakszervezetekhez folyamodik, hogy „betartassa a törvényes rendet”. A *szatjágrahik*at végighurcolják az utcán, és nyilvánosan megkorbácsolják. Rájuk támadnak, és lovas rendőrök rontanak rájuk. Itt-ott egy-egy koponya is kettényílik. A *szatjágrahik* készségesen, üdvözült arccal teszik ki magukat az elnyomás e formáinak. Sokan sebesülnek meg, és szereznek életre szóló sérülést, de a *szatjágrahik* nem hajlandók ellencsapást mérni, és a tevékenységükkel sem hajlandók felhagyni.

A fizikai ellenállás bármilyen formájának hiánya ugyanakkor megfosztja a támadót a közvetlen indítékától, amire azonban igencsak szüksége lenne, ha folytatni akarja az erőszakos cselekedeteit. Lendületét veszti, és nevetségesnek érzi magát, zavarba jön. Richard Gregg szerint: „Az erőszakmentes ellenállás egyfajta erkölcsi *dzsiu-dzsicuként* működik. Az áldozat erőszakmentessége és jóindulata úgy hat, mint a fizikai *dzsiu-dzsicu* esetében a fizikai ellenállás hiánya: kibillenti a támadót az erkölcsi egyensúlyából. Hirtelen és váratlanul elveszti azt az erkölcsi támaszát, amellyel a legtöbb áldozattól megszokott erőszakos ellenállás felruházta.”²⁶ A *szat-*

²⁵ Az 1921-es kampány lezárulta után hónapokkal Sir George Lloyd akkori bombay kormányzó az alábbiakat mondta Drew Pearsonnak adott interjújában: „Gandhi nem volt több egy sovány, vézna, vakarcs fickónál! De 319 millió embert tartott a hatalmában, akik egyetlen szavára ugrottak volna. ... Nem prédikált egyebet, mint India eszményeit és erkölceit. Eszményekkel nem lehet egy országot kormányozni! Mégis ezáltal tartotta a kezében a népet. Ő volt az ő istenük. ... Jól ránk ijesztett! Ez a program megtöltötte a börtöneinket. Nem lehet a végtelenségig mindenkit letartóztatni, tudja – akkor legalábbis nem, ha 319 millióan vannak. És ha megtették volna a következő lépését, és megtagadják az adófizetést! Isten tudja, hova jutottunk volna akkor!” Idézi PAGE, Kirby: *Is Mahatma Gandhi the Greatest Man of the Age?* New York, The Author, 1930. 14. p.

²⁶ GREGG, Richard B.: *The Power of Non-violence*. Philadelphia, 1934. 43. p. Az erőszakmentesség lélektani elemzéséhez lásd különösen a „Moral Jiu-jitsu” (Erkölcsi dzsiu-dzsicu) című fejezetet.

jágrahik erőszakmentes szellemisége bántja az ellenfél lelkiismeretét, és összekuszálja a szokványos viselkedési mintáit. Végül pedig, vagy az undortól, vagy a jogos felháborodástól, a támadó szakít a feladatával.

A szerző személyes tapasztalata alapján is megerősítheti Gregg úr megfigyeléseit. Rendőrök és kormányzati bérencek sokaságát látta már megtagadni azoknak az erőszakmentes ellenállóknak a zaklatását, megverését vagy megtiprását, akik 1930-ban megtörték a só állami monopóliumát. Olyan eseteknek is tanúja voltam, ahol a szívtelennek mondott páthánok,²⁷ akiket eltérő érdekelttségű közösségekből verbuváltak, megtagadták, hogy teljesítsék azt a kötelességüket, hogy botokkal verjék szét a Gandhi-önkéntesek sorait, akár azért, mert teljesen megundorodtak saját kibrándító és nevetséges szerepüktől, akár a *szatjágrahik* áldozatvállalása felett érzett felháborodásuk miatt. Előfordult, hogy emberek, akik, miután eleinte a kormányzat bérenceiként léptek fel, átálltak a *szatjágrahik* soraiba, és erőszakmentes katonaként ténykedtek tovább. A szerzőnek rengeteg rendőr számolt be arról, hogy „a gyomruk vezette őket arra, hogy elvégezzék a piszkos munkát”. Ha lett volna más módjuk biztosítani a megélhetésüket, otthagyták volna az állásukat, és maguk is Gandhi követőivé váltak volna. A szerző két esetben volt tanúja annak, hogy a munkatársait saját apáik ítélték el, akik a brit törvényszéken bíraskodtak. Az egyik ilyen esetben a fiú bebörtönzését nemsoká az apa önkéntes lemondása követte a bírói székről, és utóbb az apa maga is részt vett azokban a cselekményekben, amelyeket korábban ítélőbíróként büntetett. Az egyik olyan börtön főfelügyelője, ahol a szerző kénytelen volt eltölteni néhány hetet, állítólag gyakorta böjtölt, annyira bántotta a lelkiismerete. Azt is beszélték, hogy a felesége hitt Gandhiban és India függetlenségében, és egyfajta „családi *szatjágrahát*” gyakorolt abban a hivatalos negyedben, ahol a főfelügyelő lakott.

Saját tapasztalatomat minden jel szerint megerősítik a következő kivonatok Negley Farson közleményeiből, aki a chicagói *Daily News* tudósítójaként szemtanúja volt Gandhi 1930-as mozgalmának Indiában. Egy bombayi eset kapcsán az alábbiakat írja:

Az egyik legbátrabb dolog, amit valaha láttam, az a mód volt, ahogy azok a hinduk kimasíroztak a mezőre, és kis csomókba csoportosultak. A hinduk gyűlölik a fizikai fájdalmat, de tudták, mi vár rájuk aznap. Néhányan biztos hittel vallották, hogy hamarosan megfognak halni. Az indiai nők, a maguk narancssárga áldozati köntösükben, mindegyik csoportban vékony kört vontak a férfiak köré. Őket kellenek először megütniük...

A mező néhány másodperc alatt a támolygó, vérző férfiak összevisszaságává változott; volt, aki úgy fogta a fejét, hogy ujjai között vér szivárgott, mások pusztá alkarjukkal igyekeztek elhárítani a csapásokat... a nők sikoltoztak, és a rendőrök ruháját tépték... a suhogó „lathik” (bambuszbotok) elé vetették magukat...

²⁷ Páthánok (vagy más néven pastuk, illetve afgánok): kelet-iráni gyökerű etnikai csoport, akik elsősorban Afganisztánban, illetve Kelet-Pakisztán (illetve a függetlenség kivívása és Pakisztán kiválását megelőzően, India) Északnyugati Határtartományában élnek. (A szerk.)

Aztán a szikhek „dzsátáját”²⁸ néztem...

A szikh vezér olyan volt, mint a gladiátor szobra Rómában; herkulési férfiú, ahogy a szakállát a füléhez kötötte. Épp a fejét verték. Úgy hat lábnyira álltam tőle, onnan néztem. Addig ütötték, amíg a turbánja kicsavarodott, ami felfedte a kontyát. Még néhány csapás, és a haja is kibomlott, egész arcát elborította. Még újabbak, és a vér végigcsorgott a szélben lobogó, fekete haján. Csak állt ott, teste mellett lelógó kézzel. Aztán egy különösen kemény csapás, és arccal előre a földre esett...

Alig tudtam visszafogni magam. Meg akartam ragadni annak a fehér őrmesternek a „lathiját”. Mellette álltam: úgy kiizzadt az erőfeszítéstől, hogy az antantszija bemocskolta fehér tunikáját. Ahogy figyeltem, a szívem a torkomban dobogott. Hátralendítette a karját, az utolsó ütésre... aztán mindkét keze aláhanyatlott.

„Nincs értelme – mondta, és felém fordult, bocsánatkérő félmosollyal az arcán. – Nem ütheti az ember a kis szarházit, ha így áll vele szemben.”

Gúnyosan szalutált a szikhnek, és elment onnan.²⁹

A szerző tapasztalatát ezen túlmenően a következő kivonat is megerősíti, amelyet egy másik amerikai szemtanú, Webb Miller közölt, a New York-i *Telegram*ban megjelent beszámolójában:

Dharasana tábor, Szurat körzet, Bombayi Elnökség, május 22. (postán)... Bámulatos jelenetek tegnap, amikor több mint 2500 Gandhi-„önkéntes” vonult fel a sóaknák ellen, ellenszegülve a rendőrségi intézkedéseknek. ...

Az idő nagy részében a helyi, közönyös, szúráti³⁰ rendőrség vonakodott ellen-csapást mérni. Feltűnt, hogy amikor a tiszteknek az arcvonala más részén akadt dolguk, a rendőrök ellanyhultak, és csak akkor kezdték újra a fenyegetést és a verést, amikor a tisztek újból feltűntek. Több esetben is láttam, hogy az önkéntesek a rendőrséget kérik, hogy álljanak át hozzájuk.³¹

Ha egy kormány sikertelenül próbálja veréssel és más erőszakos eszközökkel viszaszorítani a *szatjágrahát*, még drasztikusabb fegyverhez folyamodhat, és agyonlővetheti a közvetlen akciók résztvevőit. E módszer alkalmazásakor, mint más kényszerítő intézkedések során, a rendőrségnek és a hadseregnek egészen új típusú ellenséggel kell szembenézniük. Ez az ellenség nem lő vissza, hanem készségesen áldozatul

²⁸ Eredetileg szikh emberek fegyveres csoportosulása. (A szerk.)

²⁹ FARSON, Negley: Indian hate lyric. In: LYONS, Eugene (ed.): *We Cover the World: by Sixteen Foreign Correspondents*. London, Harrap, 1937. 141–143. p. (A szerk.)

³⁰ Szúrat város Gudzsarát államban. (A szerk.)

³¹ Lásd még MILLER, Webb: *I Found No Peace*, (New York, Simon & Schuster, 1936) Indiával kapcsolatos fejezeteit. A következő források is alátámasztják, hogy a *szatjágraha* képes semlegesíteni és megbénítani az ellenfél erőszakosságát: lásd Charles Dailey, a chicagói *Daily Tribune* kiküldött tudósítójának írását, *Chicago Daily News*, July 23, 1930; George Slocombe, a londoni *Daily Herald* újságírójának cikkét a New York-i *Herald Tribune* párizsi kiadásában, August 3, 1930., és a *The Tumult and the Shouting* (New York, Macmillan, 1936) című könyvének Indiával foglalkozó fejezeteit; RATCLIFFE, S. K.: *The Nineteenth Century and After*. London, Dec. 1930.

esik a golyóknak. Ennek eredményeként a *szatjágraha* indiai történetének lapja-in vissza-visszatérnek azok a katonák és rendőrök, akik eldobták a lőfegyverüket. A leghíresebb esetet az indiai hadsereg Északnyugati Határtartományánál állomásozó elitalkulatai szolgáltatták. Avégett, hogy a határtartományban visszaszorítsák a folyamatban lévő *szatjágrahát*, a kormány odavezényelt egy garhwal³² ezredet az Egyesült Tartományok Himalája-közi hegyvidékéből, és parancsot adott, hogy tüzet nyissanak a Gandhi-pártiak tömeggyűlésére. A katonák nem engedelmesskedtek, és megtagadták a tűzparancsot. Ennek következtében az egész ezredet hadbírótság elé állították. Voltak, akiket bebörtönöztek, tíz és tizennégy év közötti időtartamra. A többiek sorsa ismeretlen.³³

Miután a közigazgatást megbénították az együtt-nem-működés által, és az állam erőszak szervezeteit semlegesítették a polgári engedetlenség eszközével, a *szatjágrahák* hozzákezdenek a kormányzati funkciók egymást követő átvételének a programjához.³⁴

12. ASSZERTÍV SZATJÁGRAHA

Amikor a *szatjágrahák* hozzáfognak, hogy fokozatosan átvegyék a kormányzat megbénított funkcióit, elérjük az erőszakmentes közvetlen cselekvés stratégiájának tizenkettedik stádiumát. E műveleti szakaszban a *szatjágrahák*, részben legalábbis, megkezdik az állam korábban általuk holtpontra juttatott tevékenységeinek és funkcióinak ellátását.

Az 1930-as mozgalom folyamán, amely a legközelebb került ehhez a stádiumhoz, egyes városokban önkéntes hadtesteket szerveztek, hogy közlekedésirányítóként és rendőrként lépjenek fel. A Bombayi Kongresszus Bizottság konkrétan még saját adózási rendszerét is kidolgozta az együttműködő polgárok számára. Egyes esetekben bírságot is kiróttak azokra a pénzügyi érdekeltségekre, amelyek megkíséreltek szembeszállni a Kongresszus utasításaival. Számos faluban állították helyre a régi *pancsájak* (ötös falutanácsok) hatáskörét. A „nemzeti oktatás” programját bámulatos sikerrel hajtották végre azáltal, hogy sok közösségben új iskolákat létesítettek. A *szatjágrahák* jelentős számú, korábban elhagyott Kongresszusi Házat foglaltak vissza. Még egyes Kormányzati Házak elfoglalására is történtek szervezetlen kísérletek. A híres vadalai és dharasanai incidenseket³⁵ a kormányzati sóraktárak megszerzésére irányuló tömegakciók váltották ki.

³² Garhwal a Brit India egyik északi körzete. (A szerk.)

³³ Dr. B. Pattabhi Sitaramayya: *Mahasabhamo Itihas* (gudzsaráti nyelven). Ahmadábád, 1935. 523–524. p.

³⁴ Hogy Gandhi ebben vagy bármely másik stádiumban megengedné-e a szabotázszt mint eszközt, vitatható. Az én benyomásom az, hogy ellenzi ezt. A *szvarádzs* érdekében folytatott Kongresszus-mozgalomban mindenesetre nem volt példa szabotázsra.

³⁵ Az 1930-ban – az állami sómonopólium és sóadó ellen – meghirdetett sómenethez kapcsolódva gandhiánus aktivisták májusban megkísérelték elfoglalni a dharasanai sógyárat, majd júniusban a Mumbaiban lévő vadalai sógyárat is. Előbbi az indiai *szatjágraha* kampányok egyik leghíresebb eseménye, amelynek során az aktivisták erőszakmentesen túrták a hatóságok brutális erőszakát. (A szerk.)

Ebben a stádiumban azonban a Kongresszus fegyverszünetet kötött a brit kormánnyal, és megszületett a Gandhi–Irwin-egyezmény.³⁶ Ennélfogva e manőver érvényességét Indiában nem sikerült teljeskörűen leellenőrizni.

13. PÁRHUZAMOS KORMÁNYZÁS

A párhuzamos kormányzás a program közvetlenül ezt megelőző stádiumának, vagyis az asszertív *szatjágrahának* a teljes megvalósulása. Ebben a *szatjágrahák* új szuverenitást alakítanak ki az addig fennálló rend helyére. A párhuzamos kormányzás a közösség azon cselekedete, melynek keretében a megingott kormány minden funkcióját átveszi, és így a fennálló rendet végérvényesen felszámolja.

Az indiai *szatjágrahák* egyike sem jutott el soha ebbe a stádiumba. Következésképp a párhuzamos kormányzás ideológiája mindeddig tisztán elméleti elgondolás maradt. Az erőszakmentes közvetlen cselekvés programja magában foglalja, de mindeddig nem próbálták ki a gyakorlatban. Nem igényel azonban különösebb magyarázatot, hogy a logikus végkifejletéig elvitt *szatjágraha* a párhuzamos kormányzat kialakításához vezet. [...]

³⁶ Az egyezményt Lord Irwin alkirály és Gandhi írta alá 1931-ben az indiai alkotmányossági reformokról szóló kerekasztal-tárgyalások második fordulójára. Az egyezmény szerint a gandhiánus mozgalom felfüggesztette a polgári engedetlenségi kampányát, a brit hatóságok pedig visszavontak számos elnyomó rendeletet, szabadon engedték a politikai foglyokat, visszaszolgáltatták a *szatjágraháktól* elkobzott javakat, továbbá engedélyezték a külföldi ruha-boltok körüli békés tiltakozásokat, valamint a só előállítását a tengerparti területeken. (A szerk.)

M. K. GANDHI

UTASÍTÁSOK AZ ÖNKÉNTESÉKNEK¹

1. Az önkéntesek jól jegyezzék meg, hogy mivel ez egy *satjágraha* kampány, minden körülmények között ragaszkodniuk kell az igazsághoz.
2. A *satjágrahában* nincs helye a haragnak; ami azt jelenti, hogy egy *satjágrahának* nem szabad durván beszélnie senkiről, sem egy adószedő hivatalnokról, sem magáról a kormányzóról; ha valaki mégis ezt tenné, az önkéntesnek kötelessége megállítania ebben.
3. A durvaságnak nincs helye a *satjágrahában*. Tökéletes udvariasságot kell mutatnunk még azok felé is, akik esetleg az ellenségüknek tekintenek minket, és a falubélieket is ugyanerre kell tanítanunk. A durvaság árthat az ügyünknek, és indokolatlanul elnyújthatja a harcot. Az önkéntesek vegyék a lehető legkomolyabban ezt a kérdést, és gondolatban gyűjtsenek össze minél több olyan példát, amely bemutatja az udvariasságból származó előnyöket, és a durvaságból származó hátrányokat, és magyarázzák el azokat az embereknek.
4. Az önkéntesek tartsák eszükben, hogy ez egy szent háború. Azért fogtunk neki, mert ha nem tettük volna, akkor megszegtük volna a *dharmánkat*. Így tehát itt is meg kell tartanunk mindazokat a szabályokat, amelyek elengedhetetlenek a vallásos élethez.
5. A hatalomtól való megrészegedést ellenezzük, vagyis a törvények vak követését, nem pedig a tekintélyt mint olyat. A kettő közötti különbséget sosem szabad szem elől téveszteni. Kötelességünk tehát, hogy az egyéb munkáinkban segítsük a hatásokat.
6. Ugyanazt az elvet kell alkalmaznunk, amit egy családi viszály során követnénk. Úgy kell a kormányzatra és a népre tekintenünk, mintha egy nagy családot alkotnának, és ennek megfelelően kell eljárunk.

¹ Fordította: Misetics Bálint. A fordítás alapja: Instructions to Volunteers. Satyagraha Camp, Nadiad, April 17, 1918. In: CWMG 1999., vol. 16. 436–438. p.

7. Nem szabad bojkottálnunk azokat, akik a mienktől eltérő nézeteket vallanak, vagy megvetéssel viseltetnünk feléjük. Arra kell törekednünk, hogy megnyerjük őket az udvarias viselkedésünkkel.
8. Nem szabad megpróbálnunk ügyeskedni. Mindig őszintének és egyenesnek kell lennünk.
9. Ha a falvakban maradnak, az önkénteseknek a lehető legkevesebb szolgáltatást szabad csak kérniük a falubéliektől. Minden olyan esetben, amikor egy helyre gyalogosan is el lehet jutni, kerülniük kell a gépjármű használatát. Ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy a legegyszerűbb ételt szolgálják fel nekünk. Ha nem engedjük, hogy finomságokat készítsenek nekünk, az megbecsülést kelt a szolgálatunk iránt.
10. A falvakban járva az önkéntesek figyeljék meg a nép gazdasági körülményeit és oktatásuk hiányosságait, és próbálják meg a szabadidejükben orvosolni azokat.
11. Ha van rá lehetőség, teremtsenek alkalmat a falubéli gyerekek tanítására.
12. Ha észreveszik, hogy valaki megszegi a jó egészség szabályait, hívják fel erre a falubéliek figyelmét.
13. Ha bárhol egymás közötti viszályal találkoznak, az önkéntesek próbáljanak meg kívül maradni belőle.
14. Olvassanak fel az embereknek, ha azok ráérnek, olyan könyvekből, amelyek a *satjágrahát* hirdetik. Felolvashatják *Prahláda*, *Haricsandra* és mások történeteit.² Az emberekkel meg kell ismertetni a tiszta *satjágraha* nyugati és iszlám irodalomban található példáit is.
15. Soha és semmilyen körülmények között nem megengedett a fegyverek használata a *satjágrahában*. Soha nem szabad elfelejteni, hogy ebben a küzdelemben az erőszakmentesség legmagasabb típusát kell fenntartani. A *satjágraha* azt jelenti, hogy önként vállalt szenvedéssel küzdünk az elnyomás ellen. Fel sem mérülhet, hogy bárki másnak szenvedést okozunk. A *satjágraha* mindig sikeres; sosem vallhat kudarcot; minden önkéntes értse először maga ezt meg, és aztán magyarázza el a népnek.

² Haricsandra és Prahláda legendás alakjában Gandhi az igazság mellett bármi áron kitartó *satjágrahák* előképét látta. Gandhi egyik meghatározó gyermekkori élménye egy Haricsandra történetét feldolgozó színházi előadás volt, amelynek hatására egyre csak azon gondolkodott, hogy „Miért nem olyan igazságszerető minden ember, mint Haricsandra?” Lásd M. K. Gandhi: *Önéletrajz, avagy az igazsággal való próbálkozásaim története*. Ford.: Fridli Judit. Bp., Európa, 1987. 17. p.

V.

ERŐSZAKMENTESSÉG
ÉS A KREATÍV FESZÜLTSG
POLITIKÁJA A FEKETE POLGÁRJOGI
MOZGALOMBAN

ZARÁNDOKÚT AZ ERŐSZAKMENTESSÉGHEZ¹

Amikor lelkeszként Montgomerybe kerültem, nem is sejtettem, hogy ott olyan válsághelyzet áll elő, amelyben alkalmazható az erőszakmentes ellenállás.² A tiltakozást nem én kezdeményeztem vagy javasoltam. Egyszerűen válaszoltam a szóvivőt kereső emberek hívására. Amikor a tiltakozás kezdetét vette, tudatosan és öntudatlanul is a Hegyi beszéd és a szeretet ott megfogalmazott, nagyszerű tanítása jutott eszembe, valamint az erőszakmentes ellenállás gandhiánus módszere. Ahogy teltek a napok, egyre inkább felismertem az erőszakmentes ellenállásban rejlő erőt. A tiltakozás tényleges, tapasztalati élményének birtokában az erőszakmentesség több lett számomra, mint egy módszer, amelyet intellektuálisan támogattam; életmóddá vált, amely mellett elköteleztem magam. Sok minden, amit az erőszakmentességgel kapcsolatban korábban nem tisztáztam intellektuálisan, az a gyakorlati cselekvés során lassan a helyére került.

Mivel az erőszakmentesség olyan pozitív szerepet játszott a montgomeryi mozgalomban, érdemes lehet e filozófia néhány alapvető vonását röviden áttekinteni.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy az erőszakmentes ellenállás nem a gyávákak való: valódi ellenállást jelent. Ha valaki azért használja ezt a módszert, mert fél,

¹ Fordította: Szlukovényi Katalin. A fordítás alapja: *Stride Toward Freedom. The Montgomery Story*. New York, Harper & Row, 1964. 83–88. p. Az itt közölt szöveg a könyv VI. fejezetének egy részlete, amely először jelenik meg magyar fordításban, a könyv más részletei azonban olvashatók magyarul, (Martin Luther King: *Nem hallgathattam*. Ford.: Forgács Marcell. Bp., Gondolat, 1973). Kingnek a könyv VI. fejezetével (*Pilgrimage to Nonviolence*) azonos címmel, és részben azonos tartalommal megjelent esszéje szintén olvasható magyar fordításban, ezt lásd Martin Luther King: *Erő a szeretethez*. Ford.: Bozai Ágota. Bp., Casparus Kiadó, 2015. Az eredeti szöveg első megjelenése: 1958. A szöveget kísérő minden lábjegyzet a kötet szerkesztőjétől származik.

² Az 1955. december 5. és 1956. december 21. között Montgomeryben (Alabama állam fővárosában) történt buszbojkott a fekete polgárjogi mozgalom első nagyobb szabású akciója és sikere volt. A bojkott közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Rosa Parks (1913–2005) december 1-én (nem sokkal az után, hogy részt vett egy erőszakmentes polgári engedetlenségről szóló képzésen) visszautasította, hogy átadja a helyét egy fehér férfinak a buszon, amiért előállították. A bojkott kezdeti követelése a fekete utasokat érő gyakori megaláztatások megszüntetése és a fekete és a fehér utasok méltányos elkülönítése volt (vagyis az, hogy ha az egyébként fehéreknek fenntartott helyek üresen vannak, oda fekete utasok is leülhessenek, a fekete utasoknak pedig ne kelljen átadniuk az egyébként számukra fenntartott helyeket), később pedig a szegregáció teljes eltörlését követelték. A bojkott számos vezetőjét – köztük Kinget is – bebörtönözték egy 1921-es rendelet alapján, ami tiltotta a bojkottok szervezését. A legfelsőbb bíróság 1956 decemberében kimondta, hogy a városi tömegközlekedés szegregálása alkotmányértő. A bojkott kezdetekor Martin Luther King bő egy éve dolgozott lelkeszként Montgomeryben, ekkor 26 éves volt, és az országos közvélemény számára ismeretlen. A montgomeryi buszbojkott történetéhez lásd: Martin Luther King: *Nem hallgathattam*. Ford.: Forgács Marcell. Bp., Gondolat, 1973. 7–137. p.

vagy csak azért, mert nem állnak rendelkezésére az erőszak eszközei, akkor az illető valójában nem erőszakmentes. Gandhi ezért mondta gyakran, hogy ha az erőszak egyetlen alternatívája a gyávaság, akkor helyesebb harcolni.³ Ezt abban a tudatban jelentette ki, hogy mindig ott a másik alternatíva: egyetlen egyénnek vagy közösségnek sem kell alávetnie magát az igazságtalanságnak, és erőszakkal sem kell fellépniük ellene, mivel ott az erőszakmentes ellenállás útja. Végso soron ez az erős ember útja. Nem stagnáló passzivitásról van szó. A „passzív ellenállás” kifejezés gyakran azt a hamis benyomást kelti, mintha ez a „semmittevés módszere” lenne, amelynek során az ellenálló csöndben és passzívan beletörődik a gonoszba. Mi sem áll távolabb az igazságtól. Míg ugyanis az erőszakmentes ellenálló valóban passzív abban az értelemben, hogy nem alkalmaz fizikai erőszakot az ellenfelével szemben, addig azonban elméje és érzelmei tekintetében végig aktív, és folyamatosan igyekszik meggyőzni ellenfelét, hogy téved. A módszer fizikailag passzív, de lelkileg nagyon is aktív. Nem az ellenállás passzív hiányát jelenti, hanem aktív, erőszakmentes ellenállást a gonosszal szemben.

Az erőszakmentesség másik alapvonása, hogy nem az ellenfél legyőzésére vagy megalázására törekszik, hanem arra, hogy elnyerje a barátságát és megértését. Az erőszakmentes ellenállónak gyakran az együttműködés megtagadásával vagy bojkottal kell kifejeznie a tiltakozását, de tudatában van annak, hogy ezek nem önmagukban vett célok, csupán az ellenfél szegyenérzetének felkeltését szolgáló eszközök. A végcél a jóvátétel és a megbékélés. Az erőszakmentesség eredményeként szeretetteljes közösség⁴ jön létre, míg az erőszak utóhatása tragikus keserűség.

A módszer harmadik jellegzetessége, hogy a támadás inkább a gonosz erők ellen irányul, mintsem azon emberek ellen, akik épp gonoszsgot követnek el. Az erőszakmentes ellenálló a gonoszt akarja legyőzni, nem a gonosz áldozatait. Ha a rasszista az igazságtalanságot ellenzi, akkor erőszakmentes ellenállóként képes belátni, hogy az alapvető feszültség nem a rasszok között keresendő. Ahogy azt a montgomeryi embereknek szoktam mondani: „Ebben a városban a feszültség nem a fehér és a néger⁵ emberek közt van. A feszültség alapjában véve az igazság és az igazságtalanság,

³ Lásd *A kard tana* című írását a jelen kötetben.

⁴ Az eredetiben *beloved community*, ami Martin Luther King társadalomfilozófiájának és teológiájának az egyik kulcsfogalma. Bővebben lásd COOK, Anthony E.: *The Least of These: Race, Law, and Religion in American Culture*. New York, Routledge, 1997. Ch. 4–5.

⁵ Martin Luther King saját korának szóhasználatához híven a *Negro*, vagyis „néger” kifejezést használta, amely a századforduló éveiben váltotta fel a *Colored* (színes bőrű) kifejezést, mint a fekete amerikaiak adott időszak legelterjedtebb – és a fekete amerikaiak által saját maguk megnevezésére részben éppen politikai okokból választott – elnevezése. A 20. század elején így a fekete amerikaiak szervezetei gyakran elhagyták a nevükből a *Colored* jelzőt, illetve azt a *Negro* használatával váltották fel. A *National Association for the Advancement of Colored People* (NAACP), a fekete polgárjogi mozgalom egyik legfontosabb (jogvédő) szervezete volt az egyik fontos kivétel, ami viszont hosszú küzdelmet folytatott azért, hogy a *Negro* kifejezést is nagybetűvel írják (ahhoz hasonlóan, ahogyan a nemzetek elnevezését angolul szokás). Az 1970-es évek óta azonban – éppen a fekete polgárjogi mozgalom hatására – ez a szó az angol (és különösen az amerikai angol) nyelvben egyértelműen sértőnek számít, ezért használata kerülendő. A *Black* kifejezésre való áttérést a fekete polgárjogi mozgalom radikálisabb (részben fekete nacionalista) irányzatai, illetve ezek vezetői kezdeményezték, így például Stokely Carmichael (1941–1998) és Malcolm X (1925–1965). A fekete kifejezés használatának a politikai üzenetét

a fény és a sötét erői között van. És ha eljön a diadal, az nem csupán ötvenezer néger diadalát fogja jelenteni, hanem az igazság és a fény erőinek diadalát. Célunk, hogy az igazságtalanságot győzzük le, és nem azokat a fehér embereket, akik esetleg igazságtalanságot követnek el”.

Az erőszakmentes ellenállás negyedik jellemzője az arra való hajlandóság, hogy megtorlás nélkül tűrjük a szenvedést, és anélkül fogadjuk az ellenfél csapásait, hogy visszavágnánk. „Maglehet, hogy tengernyi vérnek kell ömlenie, míg elnyerjük a szabadságunkat, de annak a saját vérünknek kell lennie” – mondta Gandhi honfitársainak.⁶ Az erőszakmentes ellenálló hajlandó elfogadni az erőszakot, ha nincs más út, de soha nem követi el azt. Nem próbál kibújni a börtönbüntetés alól. Ha muszáj börtönbe mennie, úgy lép be oda, „ahogy a vőlegény lép menyasszonya szobájába”⁷.

Persze megkérdendő valaki, hogy mivel igazolja az erőszakmentes ellenálló azt a súlyos megpróbáltatást, amelynek vállalására felhív másokat, a „ki arcuzl üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is”⁸ ősi elvének tömeges politikai alkalmazásával? A válasz abban a felismerésben rejlik, hogy a meg nem érdemelt szenvedés megváltó erejű. A szenvedés, ahogy azt az erőszakmentes ellenálló felismeri, óriási lehetőségeket rejt magában a nevelésre és a változtatásra. „A nép számára alapvető jelentőségű dolgokat nem érhetjük el kizárólag észérvek által, hanem a szenvedésünkkel kell megváltanunk” – mondta Gandhi. Majd így folytatja: „a dzsungel törvényénél a szenvedés végtelenül hatalmasabb eszköz arra, hogy megtérítse az ellenfelet, és felnyissa a szemét azokra az észérvekre, amelyekre egyébként vak lenne.”⁹

Az erőszakmentes ellenállás ötödik eleme az, hogy nem csupán a külsődleges, fizikai erőszakot nélkülözi, hanem a belső, lelki erőszakot is. Az erőszakmentes ellenálló nemcsak azt tagadja meg, hogy lelője az ellenfelét, hanem azt is, hogy gyűlölje őt. Az erőszakmentesség középpontjában a szeretet elve áll. Az erőszakmentes ellenálló azt állítja, hogy az emberi méltóságért folytatott küzdelem során a világ elnyomott népei nem szabad, hogy a kísértésnek engedve keserűséget tápláljanak magukban, vagy gyűlöletkampányokat folytassanak. Az arányos bosszú csak növelné az univerzumban jelen lévő gyűlöletet. Valakinek az életben végre muszáj, hogy elég esze és erkölcsi érzéke legyen a gyűlölet láncának megszakításához. Ezt csak úgy érhetjük el, ha a szeretet etikáját helyezzük életünk középpontjába.

olyan jelszavak és szlogenek is megerősítették, mint a *Black Power* (fekete erő), *Black is beautiful* (a fekete szép) vagy a *Black pride* (fekete büszkeség). Martin Luther King a későbbi írásaiban is alapvetően a *Negro* elnevezést használta, de alkalmanként – így pl. a híres *I have a dream* (Van egy álmom) című 1963-as beszédében néhány alkalommal – a *Black* kifejezést is.

⁶ Itt King vélhetően Harris Wofford *Nonviolence and the Law* című 1957-es előadására, valamint az ugyanazzal a címmel megjelent tanulmányára (In: *Gandhi Marg*. 3, Jan. 1959. 27–35. p.) épített.

⁷ Az idézet egy 1921-ben a *Young India* című újságban megjelent írásból származik: „Szélesre kell nyitnunk a börtönök kapuit, és úgy kell oda belépünk, ahogy a vőlegény lép menyasszonya szobájába. A szabadságnak csak a börtön falai közt hódolhatunk, és néha a bitón, sohasem a tanácstermekben, bíróságokon vagy tantermekben”. GANDHI, M.K.: Notes. In: *The Collected Works of Mahatma Gandhi*. Electronic Book. New Delhi, Publications Division Government of India, 1999., vol. 25. 251. p.

⁸ Máté 5:39.

⁹ Lásd Gandhi *Az önként vállalt szenvedés meggyőzőereje* címen közölt írását a jelen kötetben. (A szerk.)

A szeretet említése ezen a ponton nem valamely szentimentális vagy gyengéd érzelemre utal. Értelmetlen volna azt várni embertársainktól, hogy elnyomójukat a szó érzelmi értelmében szeressék. Ebben a kontextusban a szeretet megértést, megváltó jóakaratot jelent. A görög nyelv segíthet ennek megértésében. A görög Újtestamentum három szót használ a szeretetre. Először is van az *eros*. A platonikus filozófiában az *eros* a lélek isteni iránti vágyakozását jelentette. Manapság az esztétikai vagy romantikus jellegű szerelmet értjük rajta. A második szó a *philia*, amely a barátok közti személyes, bizalmas viszonyt jelöli. A *philia* kölcsönös szeretetre utal: a személy szeret, mert őt is viszonszeretik. Amikor az ellenfél iránt érzett szeretetről beszélünk, nem az *erosra* és nem is a *philiára* gondolunk, hanem arra a szeretetre, amelyet a görög *agape* szó fejez ki. Az *agape* megértést jelent, megváltó jóakaratot minden ember számára. A túlradó szeretetet, amely tisztán spontán, önzetlen, nincs indoka, és teremtetőerővel bír. Nem tárgyának valamely tulajdonsága vagy funkciója váltja ki. Ez Isten szeretete, amely az emberi szívben működik.

Az *agape* érdek nélküli szeretet. Olyan szeretet, amelyben az egyén nem saját javára, hanem felebarátja javára törekszik.¹⁰ Az *agape* nem azzal kezdődik, hogy különbséget tesz az arra méltó vagy méltatlan emberek, avagy egyáltalán: a bármilyen tulajdonságú emberek között. Azzal kezdődik, hogy a másikat *az ő kedvéért* szeretjük. Ez teljes mértékben „felebaráti törődés a másikkal”, amely felfedezi a felebarátot minden emberben, akivel csak találkozik. Így az *agape* nem tesz különbséget a barát és az ellenség közt; mindkettőre irányul. Ha valaki egy másik embert csupán annak barátságos természete miatt szeret, akkor inkább a barátságukkal együtt járó előnyökért szereti őt, mintsem magának a barátnak a kedvéért. Következésképp a legbiztosabb útja annak, hogy meggyőződünk róla, vajon a szeretetünk érdek nélküli-e, az, ha ellenfelünket szeretjük felebarátként, akitől cserébe nem várhatunk semmi jót, csak ellenségeséget és üldöztetést.

Az *agape* további alapvető vonása, hogy a másik ember *szükségéből* fakad – méghozzá azon szükségéből, hogy az emberi család legjavához tartozzon. A samaritánus, aki a jerikói úton segítségére kelt a zsidónak, azért volt „jó”, mert az előtte megjelenő emberi szükségre válaszolt.¹¹ Isten szeretete örök, és nem bukhat el, mert az embernek szüksége van rá. Szent Pál biztosít minket, hogy a megváltás szeretetteljes cselekedetére akkor került sor, „amikor még mind bűnösök voltunk”¹² – vagyis abban az időben, mikor a legnagyobb szükségünk volt a szeretetre. Mivel a fehér ember személyiségét súlyosan eltorzította a szegregáció, és lelke súlyosan sérült, szüksége van a négerek szeretetére. A négereknek szeretniük kell a fehér embert, mert a fehér embernek szüksége van a szeretetükre, hogy megszabadítsák őt a feszültségeitől, bizonytalanságaitól és félelmeitől.

¹⁰ 1 Kor 10:24. (A szerző.)

¹¹ Lásd Lukács 10:25–37.

¹² Lásd Rómaiakhoz írt levél 5:8.

Az *agape* nem gyöngé, passzív, hanem cselekvő szeretet. Az *agape* a közösség megteremtésére és megőrzésére törekvő szeretet. Ragaszkodik a közösséghez még akkor is, amikor más megpróbálja azt megbontani. Az *agape* kész áldozatot hozni a kölcsönösség érdekében. Az *agape* bármilyen messze elmegy, hogy helyreállítsa a közösséget. Nem áll meg az első mérföldnél, hanem a másodikat is végigjárja, hogy helyreállítsa a közösséget. Kész megbocsátani, nemcsak hétszer, de akár hetvenszer, csak hogy helyreállítsa a közösséget.¹³ A kereszt annak örök kifejezése, milyen messzire kész elmenni Isten a szétszakadt közösség helyreállítása végett. A feltámadás annak szimbóluma, hogy Isten győzedelmeskedik mindazon erők felett, amelyek a közösség megakadályozására törekednek. A Szentlélek a folyamatos közösségteremtő valóság, amely végigvonul a történelmen. Aki a közösség ellen dolgozik, az a teremtés egésze ellen dolgozik. Így ha a gyűlöletre viszonzásképp gyűlölettel válaszolok, más sem teszek, csak növelem a kettészakadt közösségen belüli távolságot. Csak akkor hidalhatom át a szétszakadt közösségen belül tatóngó szakadékot, ha a gyűlöletre szeretettel válaszolok. Ha a gyűlöletre gyűlölettel reagálok, személytelenné válok, mivel a teremtés terve szerint a személyiségem csak a közösség kontextusában teljesülhet be. Booker T. Washingtonnak¹⁴ igaza volt: „Ne engedd, hogy bárki olyan mélyre húzzon, hogy gyűlöld őt!” Amikor valaki ennyire lealacsonyít, akkor már a közösség ellen dolgozol; akkor odáig süllyedsz, hogy dacolsz a teremtéssel, és így személytelenné válsz.

Végző soron az *agape* annak a ténynek a felismerése, hogy minden élet összetartozik. Az egész emberiség egyetlen folyamat része, és minden ember testvér. Amennyire a testvéremet bántom, függetlenül attól, hogy mit tett ellenem, épp annyira bántom saját magamat. Például a fehér emberek gyakran elutasítják az oktatásügy szövetségi támogatásával szemben, hogy elkerüljék a négerek jogainak biztosítását – de mivel minden ember testvér, nem tagadhatják ki a néger gyerekeket anélkül, hogy a saját gyermekeiknek ne ártanának. Végül minden erőfeszítésük ellenére magukat bántják. Miért van ez? Mert az emberek egymás testvérei. Ha engem bántasz, magadat bántod.

A szeretet, az *agape* az egyetlen cement, amely ezt a szétszakadt társadalmat összetarthatja. Amikor azt a parancsot kapom, hogy szeressek, azt a parancsot kapom, hogy állítsam helyre a közösséget, hogy álljak ellen az igazságtalanságnak, és hogy kielégítsem testvéreim szükségleteit.

A hatodik alapvető tény az erőszakmentes ellenállással kapcsolatban, hogy azon a meggyőződésen alapul, mely szerint az univerzum az igazságosság oldalán áll. Következésképp az, aki az erőszakmentes ellenállás követője, mélyen hisz a jövőben. Ez a hit a másik oka annak, hogy az erőszakmentes ellenálló megtorlás nélkül képes fogadni a szenvedést. Mert tudja, hogy az igazságért folytatott küzdelemben kozmikus szövetségesre számíthat. Igaz, hogy vannak odaadó hívei az erőszakmentes

¹³ Vö. Máté 18:22.

¹⁴ Booker Taliaferro Washington (1856–1915) rabszolgaként felnőtt író, szónok és aktivista, a fekete közösség kiemelkedő vezetője a századforduló éveiben, aki az Egyesült Államok több elnökének is tanácsadója volt.

ellenállásnak, akik számára nehéz egy személyes Istenben hinni. De még ezek az emberek is hisznek valamely alkotóerőben, amely az univerzális teljességre törekszik. Mindegy, hogy ezt tudattalan folyamatnak, személytelen Bráhmánnak vagy a páratlan hatalommal és végtelen szeretettel bíró Személyes Létezőnek nevezzük, van az univerzumban egy teremtetőerő, amely azon dolgozik, hogy a valóság egymástól elszakadt részeit harmonikus egésszé alakítsa.

LEVÉL A BIRMINGHAMI VÁROSI BÖRTÖNBŐL¹

Kedves lelkesztársaim!

Itt, a Birminghami Városi Börtönbe zárva olvastam legutóbbi állásfoglalásotokat, amely „meggondolatlanok és időszerűtlenné” nevezi jelenlegi tevékenységünket. Ritkán, vagy talán soha nem szánom rá az időt, hogy a munkámat és gondolataimat illető kritikákra válaszoljak. Ha megpróbálnék minden kritikára válaszolni, amely az asztalomra kerül, a titkáraim jóformán mással sem foglalkoznának egész nap, és nekem magamnak sem maradna időm építő munkára. De mivel úgy érzem, hogy kétséget kizáróan a jóindulat vezet benneteket, és a kritikátok őszinte, szeretnék nektek válaszolni, reményeim szerint türelmes és észszerű hangon.

¹ Fordította: Szlukovényi Katalin. A fordítás alapja: Letter from Birmingham City Jail. In: BEDAU, Hugo Adam (ed.): *Civil Disobedience in Focus*. London, Routledge, 1991. 68–84. p. Eredeti megjelenés: *Liberation*, June, 1963. 10–16. p. King az 1964-ben megjelent könyvében az alábbi jegyzetet fűzte az itt közölt nyílt levélhez: „Ezt a nyolc alabamai lelkesztársam [...] által közzétett nyilatkozatra írt választ meglehetősen korlátozott körülmények között írtam. Annak az újságpapírnak a szélére kezdtem el feljegyezni, amelyben a nyilatkozatuk megjelent, amíg börtönben voltam, majd azokon a papírfecniken folytattam, amelyeket egy barátságos néger rabtársamtól kaptam, majd végül azon a jegyzetfüzeten fejeztem be, amelyet az ügyvédeknek végül megengedtek, hogy nálam hagyjanak.” (KING, Martin Luther: *Why We Can't Wait*. Boston, Beacon Press, 2000. 85. p.) A nyílt levelet King tehát arra a nyilatkozatra válaszol írta, amit episzkopális, katolikus, metodista, presbiteriánus, baptista és zsidó vallási vezetők tettek közzé 1963. április 12-én, és amiben „meggondolatlanok és időszerűtlenné” nevezték azokat a birminghami tüntetéseket (és arra biztatták a helyi fekete közösséget, hogy ne támogassák azokat), amelyeket helyi vezetők és King szerveztek a városban. A tüntetések – illetve az ahhoz kapcsolódó bojkottok és polgári engedetlenségi akciók – célja a belvárosi boltok és éttermek deszegregációja, a fekete munkavállalók esélyegyenlőségének biztosítása, a közparkok újranyitása volt (amelyeket azért zártak be, mert egy szövetségi bíróság arra kötelezte a város vezetését, hogy számolja fel azok szegregációját), valamint egy fekete szervezeteket is magában foglaló felügyelőbizottság létrehozása az iskolai elkülönítés felszámolása érdekében. King azért ült börtönben, mert megszegte egy helyi bíróság (később a Legfelsőbb Bíróság által is megerősített) határozatát, amely megtiltotta a tüntetések folytatását. A tüntetések azonban folytatódtak, és miután a helyi rendőrség már nem tudott több embert előállítani, mert aktivistákkal volt tele a város összes börtöne, kétszer is vízágyúkkal és rendőrkutyákkal támadt azokra az erőszakmentes ellenállásra előzetesen felkészített iskolás- és középiskolás korú gyerekekre, akik a május 3-i és 7-i tüntetések résztvevőinek a jelentős részét adták. A mozgalom győzött, és – jelentős részben a szövetségi kormányzat közbelépésének köszönhetően – lényegében az összes követelését elérte. Nagyrészt a birminghami kampány (és a tüntetők ellen alkalmazott rendőri erőszak okozta országos felháborodás) eredményeként fogadták el az 1964-es polgárjogi törvényt (*Civil Rights act of 1964*), ami az egész országban megtiltotta a faji szegregációt a nyilvános helyeken. A birminghami kampányról bővebben lásd Martin Luther King: *Nem hallgathattam*. Ford.: Forgács Marcell. Bp., Gondolat, 1973. 160–209. p. A szöveget kísérő minden lábjegyzet a kötet szerkesztőjétől származik.

Azt hiszem, szükséges megmagyaráznom, miért vagyok Birminghamben, mivel hatott rátk a „kívülálló, aki beavatkoznak” érvelés.² Az a megtiszteltetés ért, hogy a *Southern Christian Leadership Conference* (Déli Keresztény Vezetői Konferencia)³ elnökeként szolgálhatok. Ez a szervezet minden déli államra kiterjed, székhelye Atlantában, Georgia államban van. Körülbelül nyolcvanöt tagszervezetünk működik szerte Délen – ezek egyike az *Alabama Christian Movement for Human Rights* (Alabama Keresztény Mozgalom az Emberi Jogokért).⁴ Szükség esetén, ha megtehetjük, tagszervezeteinkkel megosztjuk a munkaerőnket, illetve az oktatási és pénzügyi forrásainkat. Hónapokkal ezelőtt az itteni, birminghami tagszervezetünk meghívott minket, hogy csatlakozzunk egy erőszakmentes közvetlen akciókampányhoz, amennyiben az szükségesnek tűnne. Készségesen beleegyeztünk, és mikor eljött az óra, teljesítettük az ígéretünket. Úgyhogy itt vagyok, több más munkatársammal, mivel meghívtak minket. Itt vagyok, mert alapvető szervezeti szálak kötnek ide.

Mindezeket túl azért vagyok Birminghamben, mert itt az igazságtalanság. Ahogy a nyolcadik századbeli próféták elhagyták kicsiny falvaikat, és vitték a „mondá az Úr” igéjét szülővárosuk határain messze túlra; és ahogy Pál apostol elhagyta Tarsus kicsiny faluját, és elvitte Jézus Krisztus evangéliumát a görög-római világ gyakorlatilag minden kis falvába és városába; úgy kényszerülök rá magam is, hogy a szabadság evangéliumát saját városom határán túl vigyem. Mint Pálnak, nekem is folyamatosan válaszolnom kell a macedón segélykérésre.⁵

Továbbá tudatában vagyok minden közösség és állam egymásra utaltságának. Nem ülhetek tétlenül Atlantában, nem törődve azzal, mi zajlik Birminghamben. Bárhol történik is igazságtalanság, az mindenütt fenyegeti az igazságosságot. A kölcsönösség kivédhetetlen hálója köt össze, és egyetlen végzet ruhája borít mindannyiunkat. Bármi érinti közvetlenül az egyikünket, az közvetve mindannyiunkat érint. Soha többé nem engedhetjük meg magunknak a szűk látókörű, provinciális „kívülálló agitátor” gondolatát. Ebben az országban sehol, senkit nem tekinthetünk kívülállónak, aki az Egyesült Államokban él.

Rosszalljátok a tüntetéseket, amelyek jelenleg zajlanak Birminghamben. Én viszont azt sajnálom, hogy a nyilatkozatban nem adtok hangot hasonló aggodalmaitoknak azon állapotok miatt, amelyek a tüntetéseket életre hívták. Biztos vagyok benne,

² A fekete polgárjogi mozgalom aktivistáit gyakran vádolták azzal, hogy a faji elnyomás helyi hívei vagy az erőszakmentes közvetlen akciók módszereit ellenző mérsékeltek, hogy „külső betolakodók”. Mivel King egy országos szervezetet vezetett, ami általában helyi szervezetekkel együttműködve indított kampányokat, gyakran érte ez a vád.

³ A *Southern Christian Leadership Conference* a fekete polgárjogi mozgalom egyik legfontosabb, keresztény szervezete, amelyet 1957 januárjában alapított mintegy 60 fekete közösségi vezető és lelkész, és amelyet 1968-ban bekövetkezett haláláig Martin Luther King vezetett.

⁴ Az 1956-ban alapított *Alabama Christian Movement for Human Rights* elsősorban Birminghamben küzdött az iskolai elkülönítés, valamint a szegregáció minden egyéb formája ellen. 1969-ig Fred Shuttlesworth (1922–2011), a Bethel baptista templom lelkésze vezette, aki egyúttal a birminghami kampány helyi vezetője is volt.

⁵ Apostolok 16:9–10. „És azon az éjszakán látás jelenék meg Pálnak: egy macedón férfi állt előtte, kérve őt és ezt mondva: Jer által Macedóniába, és légy segítségül nekünk! Mihelyt pedig a látást látta, azonnal igyekeznék elmenni Macedóniába, megértvén, hogy oda hívott minket az Úr, hogy azoknak prédikáljuk az evangéliumot.”

hogy mindegyikőtök tovább akar lépni a felületes társadalmelemzőnél, aki pusztán a hatásokra figyel, és nem gyürkőzik neki a mélyebb okok vizsgálatának. Magam sem vonakodnék kimondani, milyen szerencsétlen ügy, hogy jelenleg úgynevezett tüntetések zajlanak Birminghamben, de együttérzően azt is hozzátenném: ennél is szerencsétlenebb, hogy e város fehér hatalmi struktúrája nem hagyott más választási lehetőséget a néger⁶ közösség számára.

Minden erőszakmentes kampány négy alapvető lépésből áll: (1) a tények összegyűjtése annak meghatározásához, hogy valóban igazságtalanságról van-e szó; (2) tárgyalás; (3) belső megtisztulás; és (4) közvetlen akció. Mi itt Birminghamben mindegyik lépésen végigmentünk. Senki se tagadhatja aényt, hogy rasszista igazságtalanság árasztja el ezt a közösséget.

Birmingham talán az Egyesült Államok leginkább szegregált városa. Az itteni rendőrség brutalitásáról szóló, nyomasztó hírek az ország minden zugába eljutottak. Hírhedt valóság, milyen igazságtalanul bánnak a négerekkel a bíróságokon. Több felderítetlen bombatámadás érte a feketék otthonait és templomait Birminghamben, mint nemzetünk bármely más városában.⁷ Ezek kemény, brutális és hihetetlen tények. Ezen állapotok nyomán a néger vezetők megpróbálták tárgyalni a városatyákkal, ám a politikai vezetők következetesen elzárkóztak a jóhiszemű tárgyalásoktól.

Ezután tavaly szeptemberben tárgyalásokra nyílt lehetőség a gazdasági közösség néhány vezetőjével. Ezeken a megbeszéléseken a kereskedők tettek bizonyos ígéreteket – például hogy a megalázó rasszista feliratokat eltüntetik a boltokból. Ezen ígérek alapján Shuttlesworth tiszteletes és az Alabama Keresztény Mozgalom az Emberi Jogokért más vezetői beleegyeztek, hogy minden tüntetésre moratóriumot hirdetnek. Ahogy a hetek és hónapok teltek, rájöttünk, hogy egy megszegett ígéret áldozatai vagyunk. A feliratok maradtak. Mint a múltban annyiszor, reményeink romba dőltek, és a mély csalódottság sötét árnyéka települt ránk. Úgyhogy nem maradt más választásunk, mint hogy felkészüljünk a közvetlen akciókra, amelynek során a saját testünket használjuk annak eszközeként, hogy ügyünk a helyi és nemzeti közösség lelkiismerete elé kerüljön. Nem feledkeztünk el az ezzel járó nehézségekről. Ezért elhatároztuk, hogy megtisztulási folyamatnak vetjük alá magunkat. Elkezdtünk műhelyeket tartani az erőszakmentességről, és ismételten feltettük magunknak a kérdéseket: „Képes vagy-e elfogadni a csapást anélkül, hogy megtorolnád?”; „Képes vagy-e a börtön megpróbáltatásait elviselni?”. Úgy döntöttünk, hogy közvetlen akcióinkat a húsvéti időszakra időzítjük, annak tudatában, hogy a karácsonyon kívül ez az év legintenzívebb kereskedelmi szezonja. Figyelembe véve, hogy a közvetlen akciók mellékhatásaként jelentősen visszaeshet a boltok forgalma, úgy éreztük, ez a

⁶ A „néger” szó használatáról lásd King *Zarándokút az erőszakmentességhez* című írásának 5. sz. lábjegyzetét.

⁷ Birminghamben 1947 és 1965 között ötven robbantás történt, kezdetben a fehérek lakta városrészekbe beköltöző feketék ellen, majd a fekete polgárjogi mozgalom vezetői, aktivistái, valamint a hozzájuk kötődő templomok ellen – ezért a várost akkoriban gyakran *Bombingham*nak nevezték. A legnagyobb felháborodást az az 1963. szeptember 16-i robbantás váltotta ki, amely a 16. utcai baptista templomot érte, és amelyben négy fekete gyermek vesztette életét.

legmegfelelőbb időszak arra, hogy nyomást gyakoroljunk a kereskedőkre a szükséges változások érdekében. Azután felmerült a márciusi választások közelsége, úgyhogy gyorsan elhatároztuk, hogy a fellépésünket a választások másnapjára időzítjük. Mikor kiderült, hogy Mr. Connor továbbjutott a választás második fordulójába⁸, ismét a kampányunk elhalasztása mellett döntöttünk, hogy a tüntetéseket ne lehessen felhasználni a figyelem elterelésére. Ekkor abban maradtunk, hogy erőszakmentes tanúságtételünket a választások második fordulóját követő napon kezdjük el.

Ez mutatja, hogy nem ugrottunk fejest felelőtlenül a közvetlen akciókba. Mi is azt szeretttük volna, hogy Mr. Connor vereséget szenvedjen, és azért döntöttünk többször is a halasztás mellett, hogy hozzájáruljunk ennek a közösségi célnak az eléréséhez. Ezután viszont azt éreztük, hogy a közvetlen akciót nem halogathatjuk tovább.

Kérdezhetitek persze: „Miért épp a közvetlen akció? Miért az ülösztájkok,⁹ a menetek stb.? Nem járhatóbb út a tárgyalás?” Tökéletesen igazatok van a tárgyalás iránti igényetekben. Igazából ez a közvetlen akció célja. Az erőszakmentes közvetlen akció olyan válság és olyan teremtmő feszültség létrehozására törekszik, amely rákényszeríti a tárgyalást hosszú idő óta elutasító közösséget, hogy szembenézzen a problémával. Az erőszakmentes közvetlen akció célja a probléma dramatizálása, hogy azt többé ne lehessen figyelmen kívül hagyni. Az előbb említettem a feszültségkeltést, mint az erőszakmentes ellenálló munkájának részét. Ez elég riasztóan hangozhat. De be kell vallanom, nem félek a feszültség szótól. Rendíthetetlenül dolgoztam és prédikáltam az erőszakos feszültség ellenében, de van az a fajta építő, erőszakmentes feszültség, amely szükséges a növekedéshez. Ahogy Szókratész szükségesnek érezte feszültséget kelteni az elmében ahhoz, hogy az egyének képesek legyenek kiemelkedni a mítoszok és féligazságok kötelékéből, a kreatív elemzés és a tárgyszerű értékelés kötöttségektől mentes birodalmába, úgy nekünk is szükségünk van az erőszakmentes provokációra annak a társadalmi feszültségnek az előidézéséhez, amely segíteni fog az embereknek, hogy az előítélet és rasszizmus sötét mélységeiből a megértés és testvériség fenséges magaslatába emelkedhessenek. Ezért a közvetlen akció célja, hogy egy olyan válsághelyzetet teremtsen, amely elkerülhetetlenül megnyitja az ajtót a tárgyalásokhoz. Így a mi szándékunk és a tiétek egybeesik a tárgyalások igényét illetően. Túl régóta

⁸ Eugene Connor (1897–1973), vagy közismertebb nevén Bull Connor szegregációpárti politikus, aki a fekete polgárjogi mozgalom idején a Birmingham közbiztonságért felelős helyi képviselőként a rendőrséget is felügyelte. Először a birminghami nehézipari munkások szakszervezeti szerveződésének brutális elnyomása, majd pedig a polgárjogi mozgalom tüntetőivel szembeni erőszakos rendőri fellépése nyomán vált ismertté. 1963 tavaszán Connor polgármesterjelöltként indult a választásokon, és noha a második fordulóban alulmaradt, a helyi nehézipari tőkések ösztönzésére Connor és a város más korábbi vezetői hivatalban maradtak, és jogi csatározásba kezdtek, így 1963 tavaszán két polgármestere és városi kormánya volt Birminghamnek.

⁹ Az eredeti szövegben a *sit-in* kifejezés szerepel, ami a közvetlen akciók azon típusára utal, amelynek során az aktivisták ülve – de a tiltakozás stratégiailag kiválasztott helyszíne miatt tipikusan a mindennapi ügymenetet megzavarva – tiltakoznak valami ellen. Az 1955–56-os mongtomeryi buszbojkottot követően a fekete polgárjogi mozgalom következő fontos állomása az 1960-as *sit-in* mozgalom volt, amelynek során számtalan déli városban így tiltakoztak (elsősorban diákok) az éttermek és büfék szegregációja ellen, és ezt a taktikát a következő kampányokban is gyakran alkalmazták. Az ülösztájk eredetileg a sztrájk egyik formája, amelynek során a sztrájkoló munkások a munkaállomásukon maradnak ülve, hogy így akadályozzák meg a sztrájktiltórók alkalmazását.

süppedt a mi szeretett délvidékünk abba a tragikus kísérletbe, hogy inkább monológban, mintsem párbeszédben éljünk.

Az állásfoglalásokat egyik alapvető állítása, hogy a cselekvéseink nem időszakosak. Néhányan azt kérdezték: „Miért nem adtatok az új kormánynak időt a cselekvésre?” Az egyetlen válasz, amit e kérdésre adhatok, az, hogy az új kormányzatot éppúgy ösztökélni kell, mint az épp leköszönőt, hogy cselekedjen. Szomorú tévedés lenne azt hinnünk, hogy Mr. Boutwell¹⁰ megválasztása megváltást jelent Birmingham számára. Bár Mr. Boutwell sokkal világosabban és kedvesebben fogalmaz, mint Mr. Connor, mindketten a szegregáció pártján állnak és elkötelezettek a *status quo*¹¹ fenntartása mellett. Amit remélek Mr. Boutwelltől az az, hogy elég értelmes lesz belátni a szegregáció felszámolásával szembeni makacs ellenállás hiábavalóságát. De aligha fogja ezt belátni az emberi jogok híveinek nyomásgyakorlása nélkül. Barátaim, azt kell mondanom, hogy eddig semmiféle eredményt sem értünk el a polgárjogok terén eltökélt, jogi és erőszakmentes nyomásgyakorlás nélkül. A történelem annak a ténynek a hosszú és tragikus története, hogy a kiváltságos csoportok ritkán mondanak le önkéntesen előjogaikról. Egyes emberek megláthatják az erkölcs fényét, és önként lemondhatnak igazságtalan pozíciójukról, de ahogy Reinhold Niebuhr¹² emlékeztetett rá: a csoportok erkölcstelenebbek, mint az egyének.

Fájdalmas tapasztalatainkból tudjuk, hogy az elnyomó sosem adja önként a szabadságot; azt az elnyomottnak kell kikövetelnie. Öszintén szólva még egyszer sem vettem részt olyan közvetlen akcióban, ami „jól időzített” lett volna azok naptára szerint, akik sohasem szenvedtek érdemtelenül a szegregáció bántalmaitól. Immár évek óta hallgatom a szót, hogy „Várj!”. Ez minden néger számára fülhasogatóan ismerős. Ez a „Várj!” csaknem mindig azt jelentette: „Soha”. Nyugtatótabletta volt, amely pillanatnyilag enyhítette ugyan az érzelmi stresszt, mellékhatásaként azonban a frusztráció torzszülöttjét hozta világra. Meg kell végre értenünk a múlt kitűnő jogtudósa nyomán, hogy „a túl soká halogatott igazság egyenlő a megtagadott igazsággal”.¹³ Több mint háromszáznegyven éve várunk alkotmányos és istenadta jogainkra. Ázsia és Afrika nemzetei a sugárhajtású repülőik sebességével száguldanak politikai függetlenségük célja felé, és mi még mindig egy lovas szekér tempójában poroszkálunk az ebéd utáni kávéért a pulthoz. Akik sosem érezték a szegregáció szúrós nyilait a saját bőrükön, azoknak bizonyára könnyű lehet azt mondani: „Várj!” De ha láttad a gonosz tömegeket, ahogy kényük-kedvük szerint meglincselik az édesanyádat és édesapádat, és pusztá szeszélyből vízbe fojtják testvéreidet; ha láttad, ahogy gyűlöl-

¹⁰ Albert Burton Boutwell (1904–1978) Alabama kormányzóhelyettese (1959–1963), majd Birmingham polgármestere (1963–1967), aki korábban ügyvédként a helyi tőkések, valamint az iskolai elkülönítés fenntartásának érdekében dolgozott, és az 1963-as polgármesterjelölti kampányában is mindvégig a szegregáció pártján állt.

¹¹ Latin kifejezés, jelentése: a fennálló rend(szer).

¹² Karl Paul Reinhold Niebuhr (1892–1971) baloldali amerikai teológus és író, aki jelentős hatást gyakorolt Martin Luther Kingre.

¹³ King arra a gyakran William Ewart Gladstone (1809–1898) brit liberális politikusnak tulajdonított jogelvre hivatkozik, amely szerint, ha egy elvben rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőség indokolatlanul hosszú időt igényel, az lényegében a jogorvoslat hiányát jelenti.

ködő rendőrök büntetlenül szidják, rugdossák, bántalmazzák vagy akár meg is ölik néger fivéreidet és nővéreidet; ha látod, amint húszmillió néger testvéred túlnyomó többsége a szegénység légmentesen elzárt cellájában fuldoklik egy bőségben élő társadalom közepén; amikor hirtelen érzed, hogy elakad a szavad, és csak hebegsz, ha megpróbálsz a hatéves lányodnak elmagyarázni, miért nem mehet a vidámparkba, aminek a hirdetését az imént látta a tévében, és látod, ahogy könnyek gyűlnek a kis szemébe, és látod megképződni az alacsonyabbrendűség nyomasztó felhőit elméjének égboltján, és látod, ahogy ez elkezd torzítani bimbózó személyiségét, és tudat alatt keserűség ébred benne a fehérek iránt; amikor valamiféle választ kell kifundálnod az öt éves kisfiad számára, aki gyötrelmes szomorúsággal kérdez rá: „Apu, miért bánnak a fehér emberek olyan rosszul a színes bőrű emberekkel?”; ha többnapos úton járva éjszakákon át az autód kényelmetlen sarkába húzódva kell aludnod, mert egy motel sem engedi, hogy ott megszállj; amikor napról napra megaláznak a bosszantó „fehér” és „színes bőrű” feliratok; amikor a keresztnéved helyett „niggernek” szólítanak és bárki bármikor letegezhet (függetlenül attól, hány éves vagy épp); és mikor a feleségedet és az anyádat sosem szólítják meg tisztelettel; mikor nappal zaklat és éjszaka kísért a tény, hogy néger vagy, aki folyamatosan lábujjhegyen él, sosem tudja, mi vár rá, miközben belső szorongások és külső nehezletek gyötrik; mikor örökké a „senki vagy” lealacsonyító tudata ellen küzdesz; akkor majd megérted, miért nehéz várni. Eljön a nap, mikor túlcordul a türelem pohara, és az ember többé nem hajlandó beletörődni, hogy az igazságtalanság szakadékába hajítottat, ahol a pusztító kétség feketeségét érzi. Azt remélem, uraim, hogy meg tudjátok érteni jogos és elkerülhetetlen türelmetlenségünket.

Nagyfokú aggodalmatoknak adtok hangot amiatt, hogy készek vagyunk törvényt szegni. Ez bizonyára jogos aggály. Mivel mi magunk olyan szorgalmasan sürgetjük az embereket, hogy engedelmeskedjenek a Legfelsőbb Bíróság 1954-es döntésének, amely betiltja a szegregációt az állami iskolákban, elég furcsának és paradoxnak tűnhet, hogy tudatosan megszegjük a törvényt. Felmerülhet a kérdés: „Hogy lehet az egyik törvény megszegése és a másik betartása mellett érvelni?” A válasz abban a tényben rejlik, hogy kétféle törvény létezik: az *igazságos* és az *igazságtalan* törvény. Egyetérttek Szent Ágostonnal abban, hogy „az igazságtalan törvény nem törvény”.¹⁴

De mi a különbség a kettő között? Hogyan dönti el az ember, hogy egy törvény igazságos vagy igazságtalan? Az igazságos törvény olyan ember által alkotott szabály, amely megfelel az erkölcsi törvénynek, avagy Isten törvényének. Az igazságtalan törvény pedig olyan szabály, amely nincs harmóniában az erkölcsi törvénnyel. Aquinói Szent Tamás fogalmaival élve, az igazságtalan törvény olyan ember által alkotott törvény, amely nem az örök természeti törvényben gyökerezik.¹⁵ Minden törvény, amely az ember személyiségét fölemeli, igazságos. Minden törvény, amely az ember

¹⁴ Szent Ágoston: A szabad akaratról. In: *A boldog életről. A szabad akaratról*. Ford.: Tar Ibolya. Bp., Európa, 1997. 54. p.

¹⁵ Magyarul lásd Aquinói Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. Szerk.: Varga Csaba. Ford.: Tudós Takács János. Szt. István Társ., 2011.

személyiségét lealacsonyítja, igazságtalan. Minden szegregációs rendelet igazságtalan, mert a szegregáció eltorzítja a lelket és rombolja a személyiséget. A szegregációban a felsőbbrendűség, a szegregáltban pedig az alsóbbrendűség hamis érzetét kelti. Martin Buber, a nagy zsidó filozófus szavaival, a szegregáció az „Én-Te” viszonyt az „Én-Az” viszonnal helyettesíti, és végül az embereket tárgyakként kezeli.¹⁶ A szegregáció tehát nem csupán politikailag, gazdaságilag és szociológiailag téves, hanem erkölcsileg is helytelen és bűnös. Paul Tillich¹⁷ azt mondta, hogy a szeparáció bűn. A szegregáció vajon nem az ember tragikus szeparációjának egzisztenciális kifejeződése, nem iszonyú elidegenedésének, szörnyű bűnösségének kifejeződése? Így hát azért bátoríthatom az embereket, hogy tanúsítsanak engedetlenséget a szegregációs előírásoknak, mert azok erkölcsileg helytelenek.

Forduljunk azonban az igazságos és igazságtalan törvények egy kézzelfoghatóbb példája felé! Igazságtalan törvény az a szabály, amelyet a többség anélkül kényszerít rá egy kisebbségre, hogy azt magára nézve is kötelezőnek ismerné el. Ez a törvénybe foglalt különbözőség. Másfelől igazságos törvény az olyan szabály, amelynek betartására a többség úgy kötelezi a kisebbséget, hogy arra maga is hajlandó. Ez a törvénybe iktatott azonosság.

Hadd magyarázzam másképp. Igazságtalan törvény az a kisebbségre vonatkozó szabály, amelynek elfogadásában vagy megalkotásában a kisebbség nem vett részt, mert nem gyakorolhatták választójogukat minden akadálytól mentesen. Ki állítaná, hogy demokratikusan választották az alabamai törvényhozókat, akik a szegregációs törvényeket megszavazták? Szerte Alabama államban mindenféle sunyi módszerrel tartják távol a négereket attól, hogy regisztrált szavazók legyenek, és vannak megyék, ahol egyetlen néger regisztrált szavazó sincs annak ellenére, hogy a népesség nagyobb hányada néger. Tekinthető-e egy ilyen államban hozott bármely törvény demokratikusnak?

Ez csupán néhány példa az igazságtalan és igazságos törvényekre. Vannak olyan esetek is, amikor a törvény ránézésre igazságos, alkalmazása azonban már nem az. Engem például pénteken engedély nélküli felvonulás vádjával tartóztattak le.¹⁸ Na mármost semmi gond azzal a rendelettel, amely engedélyhez köti a felvonulást, de amikor a rendeletet arra használják, hogy megvédjék a szegregációt, és hogy megta-

¹⁶ Martin Buber (1878–1965) kapcsolódó könyve magyarul is olvasható, lásd Martin Buber: *Én és Te*. Bp., Európa, 1991.

¹⁷ Paul Tillich (1886–1965) német-amerikai egzisztencialista filozófus és lutheránus teológus, akinek magyarul is számos műve olvasható.

¹⁸ A Kinget és társait a tüntetések folytatásától eltiltó bírósági határozat nehéz dilemma elé állította a mozgalmat. Egy eredetileg a századforduló éveiben a munkásmozgalom és a sztrájkok elfojtására megalkotott szabály miatt ugyanis ha Kingék ellen annak a helyi rendeletnek az alapján indítottak volna eljárást, amelyet megszegtek azzal, hogy engedély nélkül szerveztek tüntetéseket, akkor az eljárás során megtámadhatták a tüntetéseket korlátozó helyi rendeletet vagy az annak alapján hozott konkrét döntést (és megpróbálhatták volna kimondani azok alkotmányellenességét). A bírósági döntés megszegése miatt indult eljárásban viszont erre nem volt lehetőségük, ráadásul a mozgalom forrásai elapadtak, ezért semmi biztosíték nem volt rá, hogy tömeges bebörtönzés esetén fedezni tudják majd az óvadékokat. King végül mégis a tüntetések folytatása mellett döntött.

gadják az állampolgároktól az Alkotmány első kiegészítése által biztosított jogukat a békés gyülekezéshez és a békés tiltakozáshoz, akkor mégiscsak igazságtalanná válik.

Remélem, hogy látjátok a különbséget, amelyre igyekszem rámutatni. Semmilyen értelemben nem amellett érvelek, hogy kerüljük ki vagy tagadjuk meg a törvényt, ahogy a szegregáció elvakult híve tenné. Az anarchiához vezetne. Az, aki egy igazságtalan törvényt megszeg, tegye azt *nyíltan, szeretettel* (ne gyűlölettel telve, amint azt a tévében láthattuk azoktól a New Orleans-i fehér anyáktól, akik azt ordibálták, hogy „nigger, nigger, nigger”), és készen arra, hogy elfogadja a büntetést. Azt állítom, hogy ha valaki megszeg egy törvényt, amely lelkiismerete szerint igazságtalan, és a büntetést szántszándékkal vállalva börtönbe vonul azért, hogy a közösség lelkiismeretét ráébressze az igazságtalanságra, az valójában a legmagasabb rendű törvénytiszteletről tesz tanúbizonyságot.

Persze nincs semmi új az efféle polgári engedetlenségben. Kifinomult példáit láthattuk, amikor Sidrák, Misák és Abednégo egy magasabb erkölcsi törvény nevében megtagadták Nabukodonozor törvényeinek betartását.¹⁹ Ugyanez jelent meg a korai keresztények csodálatra méltó gyakorlatában, akik inkább szembenéztek az éhes oroszlánokkal és a bárd alatt elszenvedett, kínzó fájdalommal, mintsem hogy alá vessék magukat a Római Birodalom igazságtalan törvényeinek. Bizonyos mértékig az egyetemi szabadság is azért lehet ma valóság, mert Szókratész a polgári engedetlenség eszközével élt.

Sohasem felejthetjük el, hogy minden, amit Hitler Németországban tett, „törvényes” volt, és minden, amit a magyar szabadságharcosok tettek Magyarországon, „törvénytelen”. A hitleri Németországban „törvénytelen” volt egy zsidónak segítséget és vigaszt nyújtani. De bizonyos vagyok benne, hogy ha abban az időben éltem volna Németországban, segítettém és vigasztaltam volna zsidó testvéreimet, bár ez törvénytelennek számított. Ha egy olyan kommunista országban élnék ma, ahol a keresztény hit bizonyos nagy becsben tartott elveit elnyomják, úgy hiszem, nyíltan e vállalásellenes törvényekkel szembeni engedetlenséget hirdetném. Tartozom nektek két őszinte vallomással, keresztény és zsidó testvéreim. Először is be kell vallanom, hogy az utóbbi néhány évben súlyosan csalódtam a fehér mérsékeltekben. Csaknem arra a szomorú konklúzióra jutottam, hogy a feketék szabadsága felé vezető úton a nagy akadály nem a *White Citizens' Council* (Fehér Polgárok Tanácsa) vagy a Ku-Klux-Klan,²⁰ hanem a mérsékelt fehérek, akik több odaadással viseltetnek a „rend”, mint

¹⁹ Sidrák, Misák és Abednégo az ószövetségi Dániel próféta könyvében szereplő jeruzsálemi fiatalok, akiket halálra ítélt és megégetett Babilon királya, Nabukodonozor, amiért nem borultak le az általa állíttatott bálvány előtt.

²⁰ A Klu-Klux-Klan egy fehér felsőbbrendűséget hirdető terrorszervezet, amely gyakran a helyi hatóságokkal együttműködve követett el megfélemlítő akciókat, gyilkosságokat és robbantásokat a fekete polgárjogi mozgalom aktivistái és támogatói, valamint a hozzájuk kötődő keresztény gyülekezetek ellen, elsősorban az 1950-es és 1960-as években. Korábban ugyanezen a néven (és nagyrészt ugyanazokkal a külsőségekkel) működött egy terrorszervezet a déli államokban az amerikai polgárháborút követő években (amely szintén a feketék egyenjogúsítása ellen küzdött), valamint a két világháború közötti időben a nyugati és közép-nyugati államokban (amely elsősorban a zsidó és a katolikus amerikaiakat támadta). A Fehér Polgárok Tanácsa (*White Citizens' Council*) szintén egy fehér felsőbbrendűséget hirdető szervezet volt, amely elvből elutasította az erőszakot, és

az igazságosság iránt; akik jobban szeretik a negatív békét, ami a feszültség hiánya, mint a pozitív békét, ami az igazság jelenléte; akik folyton azt mondják, „egyetértek a céljaitokkal, de nem tudok egyetérteni a közvetlen akció módszerével”; akik atyáskodva úgy érzik, ők állapíthatják meg egy másik ember szabadságának időszzerűségét; akik az idő mítosza szerint élnek, és akik állandóan azt javasolják a négereknek, hogy várjanak „alkalmasabb időszakra”. A jóindulatú emberek sekélyes megértése frusztrálóbb, mint a rosszindulatú emberek teljes értetlensége. A langyos elfogadás sokkal dühítőbb, mint az egyenes elutasítás.

Korábban azt reméltem, a mérsékelt fehérek meg fogják érteni, hogy a törvény és a rend létének célja az igazságosság megvalósítása, és ha e téren kudarcot vall, akkor a társadalmi haladás árjának útjában álló veszélyes gáttá válik. Korábban azt reméltem, a mérsékelt fehérek meg fogják érteni, hogy a jelenlegi feszültség Délen csupán szükségszerű fázis, átmenet a gyűlöletes negatív békéből, ahol a négerek passzívan beletörődtek igazságtalan és keserves sorsukba, egy tartalmas, pozitív békébe, ahol minden ember tisztelni fogja az emberi személyiség méltóságát és értékét. A feszültséget igazából nem mi idézzük elő, akik erőszakmentes közvetlen akciókba fogunk. Mi csupán felszínre hozzuk azt a rejtett feszültséget, amely már korábban is létezett. Kihozzuk a nyílt terepre, ahol láthatóvá válik, és ahol foglalkozhatunk vele. Mint egy kelést, amelyet nem gyógyíthatunk meg, amíg ki nem fakad, hanem fel kell nyitnunk minden ocsmány gennyével együtt, hogy hozzáférjen a levegő és a fény természetes gyógyszere; így kell az igazságtalanságot és a feltárása által keltett összes feszültséget az emberi lelkiismeret fénye és az országos közvélemény elé tárnunk ahhoz, hogy meggyógyíthassuk.

A nyilatkozatban azt állítottátok, hogy a cselekedeteink elítélendőek, mert ugyan békések, mégis erőszakhoz vezetnek. De logikus lehet-e ez a kijelentés? Nem úgy hangzik ez, mintha elítélnénk a kirabolt embert, mert pénztulajdona a rablás gonosztettéhez vezetett? Nem úgy hangzik ez, mintha elítélnénk Szókratészt, mert tántoríthatatlan ragaszkodása az igazsághoz és filozófiai vizsgálódása oda vezetett, hogy a félrevezetett közvélemény rákényszerítette őt a bürökpohár kiürítésére? Nem úgy hangzik ez, mintha elítélnénk Jézust, mert kivételes istentudata és sohasem szűnő odaadása az Ő akarata iránt elvezetett a keresztre feszítés gonosztettéhez? Rá kell eszmélnünk, ahogy azt a szövetségi bíróságok következetesen kimondták, hogy erkölcsstelen bárkitől elvárni alapvető alkotmányos jogainak megszerzésére irányuló erőfeszítései visszaszorítását, csak mert e törekvése erőszakhoz vezet. A társadalomnak kötelessége megvédenie azt, akit kiraboltak, és megbüntetni a rablót.

Azt is reméltem korábban, hogy a mérsékelt fehérek el fogják utasítani az idő mítoszát. Ma reggel kaptam egy levelet egy texasi fehér testvéremtől, amelyben ez állt: „Minden keresztény tudja, hogy a színes bőrű emberek végül egyenlő jogokat kap-

nagyrészt gazdasági eszközökkel, politikai propagandával és lobbizással küzdött a szegregáció védelmében (és különösen az iskolák integrációjával szemben), azonban alkalmanként fizikai erőszakra biztatott, és a tagsága átfedésben volt a Klu-Klux-Klanéval.

nak, de lehet, hogy ti túlzott vallásos sietségben vagytok. Csaknem 2000 évébe telt a kereszténységnek, hogy elérje azt, ahol ma tart. Idő kell, hogy Krisztus tanításai elérjék a földet". Mindaz, ami itt elhangzik, az idő tragikus félreértéséből fakad. Aból a furcsán észszerűtlen elgondolásból, hogy van valami magában az idő múlásában, ami elkerülhetetlenül meggyógyít minden rosszat. Az idő valójában semleges. Használható rombolásra vagy építésre. Egyre inkább úgy érzem, hogy a rosszindulatú emberek sokkal hatékonyabban fogják felhasználni az időt, mint a jóindulatúak. Nekünk, akik e nemzedékhez tartozunk, nemcsak a rossz emberek kíméletlenül maró szavait és tetteit kell majd megbánnunk, hanem a jó emberek döbbenetes csendjét is. Meg kell értenünk, hogy az emberi fejlődés soha nem fog odagördülni elénk az elkerülhetlenség kerekéin. Az Isten munkatársainak elszegődött emberek fáradhatatlan erőfeszítései és kitartó munkája nyomán érkezik el, és e nélkül a kemény munka nélkül maga az idő a társadalmi stagnálás erőinek szövetségesévé válik. Kreatívan kell használnunk az időt, és örökké észrevennünk, hogy az idő mindig érett a helyes cselekedetre. Most van itt az ideje, hogy valós ígéretet tegyünk a demokráciára, és függőben lévő nemzetünk elégiáját a testvériség kreatív zsoldtárává alakítsuk. Most van itt az ideje, hogy nemzetünk politikáját a rasszista igazságtalanság futóhomokról az emberi méltóság szilárd sziklájára emeljük.

Birminghami tevékenységünket szélsőségesnek nevezitek. Először elég csalódott voltam, hogy lelkésztársaim az erőszakmentes erőfeszítéseimet szélsőségesnek tekintik. Elgondolkodtam a tényen, hogy a fekete közösségben két ellentétes erő között állok. Az egyik a beletörődőké: közéjük azok a négerek tartoznak, akik a hosszú évekig tartó elnyomás eredményeképp olyan mértékben elvesztették az önbecsülésüket és annak érzését, hogy ők „valakik”, hogy már alkalmazkodtak a szegregációhoz; és az a néhány középosztálybeli néger, aki anélkül, hogy erről tudna, érzéketlenné vált a tömegek problémái iránt saját mérsékelt tanulmányi és gazdasági biztonsága miatt, továbbá azért, mert alkalmanként maga is profitál a szegregációból. A másik erőt a keserűség és a gyűlölet tartja össze, és veszélyesen közel járnak az erőszak hirdetéséhez. Ennek különféle fekete nacionalista csoportok adnak hangot, amelyek országsszerte felbukkannak; közülük a legnagyobb és legismertebb Elijah Muhammad muszlim mozgalma.²¹ Ezt a mozgalmat a rasszista diszkrimináció szívós továbbélése miatt érzett jelenkori frusztráció táplálja. Olyan emberekből áll, akik elvesztették a hitüket Amerikában, akik teljesen elvetették a kereszténységet, és akik arra a következtetésre jutottak, hogy a fehér ember gyógyíthatatlan „ördög”. Próbáltam e két erő között állni, mondván, hogy nem kell sem a belenyugvók „semmittevését”, sem a fekete nacionalisták gyűlöletét és kétségbeesését követnünk. Ott a szeretet és az erőszakmentes tiltakozás sokkal nagyszerűbb útja. Hálás vagyok Istennek, hogy a

²¹ Elijah Muhammad (1897–1975) vezette 1934 és 1975 között a *Nation of Islam* nevű fekete muszlim szervezetet. Malcolm X (1925–1965), aki az 1960-as években Martin Luther King mellett az egyik legnagyobb hatású fekete vezető volt, és (a fekete polgárjogi mozgalom jelentős részben kereszténységre, erőszakmentességre és integrációra alapozott ideológiájával szemben) a fegyveres önvédelmet és a feketék önkéntes elkülönülését hirdette, szintén ehhez az egyházhoz tartozott (1964-ig).

néger egyházakon keresztül az erőszakmentesség dimenziója megjelent a küzdelemben. Ha ez a filozófia nem jelent volna meg, meggyőződése, hogy mostanra sok déli utcán már patakokban folya a vér. Továbbá meggyőződése, hogy ha fehér testvéreink „a csöcselék felheccelőiként” és „kívülálló agitátorokként” utasítják el közülünk azokat, akik az erőszakmentes közvetlen akciók módszereivel dolgozunk, és elmulasztják támogatni erőszakmentes törekvéseinket, akkor kétségbeesésében és frusztrációjában több millió néger fog a fekete nacionalista ideológiákban vigaszt és biztonságot keresni, és ez a fejlemény elkerülhetetlenül egy félelmetes faji rémálomhoz vezet majd.

Az elnyomott emberek nem maradhatnak örökké elnyomottak. A szabadság igénye végül mindenképp eljön. Ez történt az amerikai négerekkel. Valami mélyen magukban eszükbe juttatta, hogy a szabadság születési jogon jár nekik; valami kívülről eszükbe juttatta, hogy elnyerhetik. Tudatosan és tudattalanul magával sodorta őket az, amit a németek *Zeitgeist*nek²² neveznek, és afrikai fekete testvéreikkel és barna és sárga ázsiai, dél-amerikai és karibi testvéreikkel együtt kozmikus vágytól sürgetve haladnak a rasszok közti igazságosság ígéretének földje felé. Ha belátjuk ezt az életbevágó vágyat, amely elfogta a néger közösséget, azonnal megértjük a nyilvános tüntetéseket. A négerekben rengeteg a felgyülemlett harag és a rejtett frusztráció. Ki kell adniuk. Hadd vonuljanak fel hát időnként; hadd zárándokoljanak imával a városházára; értsük meg, miért van szükségük ülsztrájkokra és szabadság-utazásokra.²³ Ha elfojtott érzelmeiket nem engedhetik ki ezeken az erőszakmentes csatornákon keresztül, akkor vészjósló, erőszakos módon fogják kifejezésre juttatni azokat. Ez nem fenyegetés, hanem történelmi tény. Úgyhogy nem azt mondtam a népemnek: „tegyétek félre az elégedetlenségeket”. Hanem azt próbáltam mondani, hogy ez a normális és egészséges elégedetlenség levezethető az erőszakmentes közvetlen akciók kreatív csatornáin keresztül. Most ezt a megközelítést szélsőségesnek bélyegzik és elvetik. Be kell vallanom, hogy kezdetben csalódott voltam, hogy ebbe a kategóriába kerültem.

De ahogy tovább gondolkodtam erről az ügyről, fokozatosan némi elégedettséget kezdtem érezni, amiért szélsőségesnek tartanak. Nem volt-e Jézus szélsőséges a szeretetben? „Szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnék titeket; áldjátok azokat, akik átkoznak, és imádkozzatok azokért, akik bántalmaznak titeket.”²⁴ Nem volt-e Ámós próféta szélsőséges az igazság terén? „Folyjon az ítélet, mint a víz, és az igazság, mint a bővizű patak.”²⁵ Nem volt-e Pál Jézus Krisztus evangéliumának

²² Jelentése: korszellem.

²³ King itt a fekete polgárjogi mozgalom, a *Freedom Rides* néven elhíresült 1961-es kampányra utal, amelynek során fekete (és fehér) aktivisták a szegregált közlekedést előíró déli jogszabályokat megsértve utaztak a déli államokba, ahol gyakran vagy bebörtönözték, vagy pedig a rendőrség jóváhagyásával brutálisan megtámadták őket. Birminghamben a fent említett Bull Connor szervezte a buszállomásra a Klu-Klux-Klan és más rasszista szervezetek tagjait, akiknek 15 percet adott a rendőrség megérkezése előtt, hogy brutálisan összeverjék a városba érkező aktivistákat. A szövetségi kormányzat tudott ezekről a tervekről, mégsem tett semmit az aktivisták védelmében.

²⁴ Vö. Máté 5:44

²⁵ Ámós 5:24

szélsőséges követője? „Az Úr Jézusnak bélyegeit hordozom az én testemben.”²⁶ Nem volt-e Luther Márton szélsőséges? „Itt állok, másként nem tehetek, segíts meg, Istenem.” Nem volt-e John Bunyan szélsőséges? „Inkább börtönben maradok életem végéig, mintsem hogy lemészároljam a lelkiismeretemet.”²⁷ Nem volt-e Abraham Lincoln szélsőséges? „Ez a nemzet nem maradhat életben úgy, hogy fele rabszolga, fele szabad.”²⁸ Nem volt-e szélsőséges Thomas Jefferson? „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőnek teremtett.”²⁹ Úgyhogy nem az a kérdés, hogy szélsőségesek leszünk-e, hanem hogy miféle szélsőségesek leszünk. A gyűlölet vagy a szeretet szélsőségei? Az igazságtalanság megőrzésében szélsőségesek – vagy az igazságosság ügyében? Abban a drámai jelenetben a Kálvária-hegyen három embert feszítettek keresztre. Nem szabad elfelednünk, hogy mindhármut ugyanazon bűnért feszítették meg – a szélsőségesesség bűnéért. Ketten az erkölcstelenségben voltak szélsőségesek, és ekképpen környezetük szintje alá süllyedtek. A harmadik, Jézus Krisztus a szeretet, az igazság és a jóság tekintetében volt szélsőséges, így környezete fölé magasodott. Úgyhogy mindezeket figyelembe véve a Délnek, a nemzetnek és a világnak iszonyatos szüksége van kreatív szélsőségesekre.

Korábban azt reméltem, hogy ezt a mérsékelt fehérek is belátják. Talán túl optimista voltam. Talán túlzott elvárásaim voltak. Azt hiszem, rá kellett volna jönnöm, hogy egy rasszból, amely elnyomott egy másik rasszt, kevesen értik meg és méltányolják azok mély sóhaját és szenvedélyes vágyakozását, akiket elnyomtak, és még kevesebben látják be, hogy az igazságtalanságot erőteljes, kitartó és eltökélt cselekvéssel kell gyökerestül kitépni. Hálás vagyok mindazonáltal, hogy néhány fehér testvérünk felfogta e társadalmi forradalom értelmét, és elkötelezte magát mellette. Számukat tekintve még mindig túl kevesen vannak, de minőségükben nagyok. Néhányan, mint Ralph McGill, Lillian Smith, Harry Golden és James Dabbs ékesszóló, profetikus és megértő módon írtak küzdelmünkről.³⁰ Mások velünk meneteltek végig a névtelen déli utcákon. Ők is ott sorvadtak a mocskos, csótányokkal teli börtöncellákban, elszenvetdék a dühös rendőrök bántalmazását és brutalitását, akik „mocskos nigger-

²⁶ Gal 6:17.

²⁷ John Bunyan (1628–1688) angol író és prédikátor, akit nonkonformista vallási nézetei és prédikatori tevékenysége miatt 12 évre bebörtönöztek. Több írása (így például *A zarándok útja*, a legnagyobb hatású műve) magyarul is olvasható.

²⁸ King Abraham Lincoln (1809–1865) amerikai elnök egyik leghíresebb, 1858 júniusában elmondott beszédére utal (pontatlanul), amelyben Lincoln amellett érvelt, hogy a rabszolgaság kérdésében az északi és a déli államok közötti konfliktus az Egyesült Államok létét fenyegeti („I believe this government cannot endure permanently half slave and half free.”), így vagy az egész Egyesült Államokban el kell törölni a rabszolgaság intézményét, vagy – ha a rabszolgatartó államok győzedelmeskednek – azt az egész országban törvényesíteni kell.

²⁹ King az 1776-os Függetlenségi nyilatkozatot idézi, amelynek első változatát Thomas Jefferson (1743–1826) szövegezte.

³⁰ Ralph McGill (1898–1969) újságíró, aki a déli liberálisok közül az elsők között állt az éttermek, bűfék és kávézók deszegregációjáért üldöztetőkkel küzdő diákok mellé; Lillian Smith (1897–1966) író, aki a *Now is the Time* (Itt az idő) című 1955-ös könyvében üdvözölte a fekete diákok iskolai elkülönítését alkotmányellenesnek nyilvánító legfelsőbb bírósági döntést; Harry Golden (1902–1981) liberális író és újságíró, aki az 1940-es évek óta közölt cikkeket a faji szegregáció ellen; James McBride Dabbs (1896–1970) déli liberális író, aki szintén az 1940-es évek óta érvelt a szegregáció ellen.

barátként” tekintettek rájuk. Eltérően oly sok mérsékelt testvérüktől, ők felfogták a pillanat sürgető voltát, és érzékelték az erőteljes „cselekvés” ellenmértékének szükségét, hogy legyőzzük a szegregáció kórját.

Hadd lépjek tovább, és hadd említsem meg másik csalódásomat. Mélyen csalódtam a fehér egyházakban és azok vezetőségében. Persze van néhány említésre méltó kivétel. Nem feledkezem el a tényről, hogy mindegyikötöknek volt néhány jelentős állásfoglalása ebben az ügyben. Stallings tiszteletes,³¹ dicséretes volt részéről, amikor a kereszténység álláspontjára helyezkedve múlt vasárnap mindenféle szegregáció nélkül fogadtad a négereket az istentiszteleten. Szintén elismerést érdemelnek ennek az államnak a katolikus vezetői, amiért évekkkel ezelőtt integrálták Spring Hill College-ot.³²

De ezen említésre méltó kivételek ellenére őszintén meg kell ismételnem, hogy csalódtam az egyházban. Ezt nem azon negatív kritikusok egyikeként mondom, akik folyton találnak valami hibát az egyházban. Úgy mondom ezt, mint az evangélium hirdetője, aki szereti az egyházat; aki az egyház kebelén nőtt fel; akit annak áldásai tartanak életben, és aki hűséges marad hozzá, míg élete fonala meg nem szakad.

Az a furcsa előérzetem volt, amikor sok évvel ezelőtt hirtelen a montgomeryi buszbojkott vezetőségébe kerültem, hogy a fehér egyház támogatni fog minket. Úgy hittem, hogy a Dél fehér lelkészei, papjai és rabbijai a legerősebb szövetségeseink közé tartoznak majd. Ehelyett néhányuk kifejezetten ellenségesen viselkedett, nem akarta megérteni a szabadságmozgalmat, és hamisan ábrázolta vezetőit; túl sokan közülük sokkal óvatosabbak voltak, mint amilyen bátrak, és csöndben maradtak az ólomüveg ablakok nyújtotta érzéstelenítő biztonságban.

Múltbéli összetört álmaim ellenére azzal a reménnyel jöttem Birminghambe, hogy a közösség fehér vallási vezetői látni fogják ügyünk igazságát, és mély erkölcsi elkötelezettségük révén a fájdalmaink rajtuk keresztül eljuthatnak majd a hatalmi struktúrához. Azt reméltem korábban, hogy mindegyikötök megértésről tesz majd tanúbizonyságot. De ismét csalódnom kellett. Számos déli vallási vezetőtől hallottam, hogy arra szólítja fel gyülekezetét, hogy tartsák be a deszegregációról szóló döntést, mert ez a *törvény*, pedig azt szerettem volna hallani a fehér lelkészeketől, hogy „Kövessétek ezt a határozatot, mert az integráció erkölcsileg *helyes*, és a négerek a testvéreitek”. Láttam, hogy az égbekiáltó igazságtalanságok közepette, amelyeket a négerek elszenvetdtek, a fehér egyház a partvonalon állt, és csupán oda nem illő, álszent szólamokat és kenetteljes közhelyeket mondott. Az óriási harc közepette, amellyel megpróbáljuk megszabadítani nemzetünket a faji és gazdasági igazságtalanságtól, oly sok lelkésztől hallottam, hogy „Ezek olyan társadalmi ügyek, amelyekhez nem iga-

³¹ Earl Stallings (1916–2006) baptista lelkész, a Kingnek címzett nyílt levél egyik szerzője. A fekete polgárjogi mozgalom a templomok szegregációja ellen is küzdött: a *sit-in* – vagyis az ülősztrájk – analógiájára *pray-in*nek hívták, amikor fekete hívők demonstratív jelleggel olyan templomokba mentek imádkozni, amelyek egyébként kizárólag fehérek számára voltak fenntartva.

³² Katolikus (jezsuita) egyetem Alabama államban, ahová már azt megelőzően felvettek fekete diákokat is, mielőtt azt a szövetségi kormányzat kötelezővé tette volna.

zán van köze az evangéliumnak”, és oly sok egyházat láttam, amint elkötelezi magát egy teljesen a másvilág felé forduló vallás mellett, amely furcsán megkülönbözteti a testet és a lelket, a szentet és a világit.

Itt vagyunk hát a huszadik század végéhez közeledve egy olyan vallásos közösséggel, amely nagymértékben alkalmazkodott a fennálló rendhez, és inkább afféle hátsó lámpaként áll a közösség más aktív erői mögött, ahelyett hogy olyan első fényszóró volna, amely az embereket az igazságosság magasabb szintjei felé vezetné.

Keresztül-kasul beutaztam Alabamát, Mississippit és az összes többi déli államot. Láttam gyönyörű templomaikat magas, égbe mutató tornyaikkal forró nyári napokon és hűvös őszi reggeleken. Figyeltem az egyházak nagyszabású oktatási épületeinek lenyűgöző költségeire. Újra és újra azon kaptam magam, hogy azt kérdezzem: „Miféle emberek járnak ide istentiszteletra? Ki az Istenük? Hol volt a hangjuk, amikor Barnett kormányzó ajkáról a felülírás és semmissé tétel szavai hangzottak el? Hol voltak, amikor Wallace kormányzó a törvénysértés és a gyűlölet harsonáját fújta?”³³ Hol volt támogató hangjuk, amikor fáradt, összevert és kimerült néger férfiak és nők döntöttek úgy, hogy a beletörődés mély börtöneiből a kreatív tiltakozás fényes hegyeire emelkednek?”

Igen, ezek a kérdések még most is a fejemben járnak. Mély csalódásban sírtam az egyház feslettsége miatt. De biztosak lehettek benne, hogy könnyeim a szeretet könnyei voltak. Igen, szeretem az egyházat; szeretem megszentelt falait. Hogy tehetnék másképp? Abban a kivételes helyzetben vagyok, hogy prédikátorok fia, unokája és dédunokája vagyok. Igen, úgy tekintek az egyházra, mint Krisztus testére. De jaj, hogy beszennyeztük és megsértettük ezt a testet a társadalmi közöny és a nonkonformizmustól való félelem miatt!

Volt idő, mikor az egyház igen hatalmas volt. Abban az időszakban, amikor a korai keresztények örvendeztek, ha méltónak találtattak a szenvedésre a hitükért. Azokban az időkben az egyház nem egyszerűen hőmérő volt, amely a közvélemény gondolatait és elveit mutatta; hőszabályozó volt, amely alakította a társadalom erkölcsét. Valahányszor korai keresztények érkeztek egy városba, megbolydult a hatalmi struktúra, és azonnal igyekezett elítélni őket „mint kívülálló agitátorokat” és „a béke megzavaróit”. De mentek tovább azzal a meggyőződéssel, hogy ők „a menny földi helytartósága”,³⁴ és inkább Istennek kell engedelmeskedniük, mint az embernek.³⁵ Számban kevesek voltak, de elkötelezettségükben nagyok. Túl mámorosak voltak

³³ Ross Barnett (1898–1987) Mississippi állam kormányzója volt 1960 és 1964 között, George Wallace (1919–1998) pedig Alabama kormányzója 1963 és 1967 között (illetve később is); mindketten nyíltan támogatták a szegregáció fenntartását. Az eredeti szövegben szereplő angol jogi kifejezések – *interposition* és *nullification* – egyaránt a déli államok vezetői által vallott azon jogi doktrínára utalnak, amely szerint az államoknak jogukban áll felülrni vagy semmisnek tekinteni azokat a szövetségi törvényeket, amelyeket alkotmányellenesnek ítélnék. Az államok szuverenitására és önrendelkezésére való hivatkozásoknak alapvető jelentőségük volt mind a rabszolgaság, mind pedig a faji szegregáció fenntartására irányuló déli törekvésekben.

³⁴ Vö. Filippi 3:20.

³⁵ Vö. Apostolok 5:30.

Istentől ahhoz, hogy „a csillagok állása elbátortalanítsa őket”. Olyan ősi gonoszágoknak vetettek véget, mint a csecsemőgyilkosság és a gladiátorversenyek.

Most más a helyzet. A jelenlegi egyház gyakran gyenge, hatástalan hang, amely bizonytalanul cseng. Oly gyakran épp ő a *status quo* legfőbb támogatója. A legtöbb közösség hatalmi struktúráját nemhogy zavarná az egyház jelenléte, inkább megerősíti az egyház néma és gyakorta kimondott áldása a dolgokra úgy, ahogy azok éppen vannak.

De Isten ítélete úgy éri utol az egyházat, mint soha korábban. Ha a mai egyház nem talál vissza a korai egyház áldozatos lelkületéhez, el fogja veszíteni autentikus csengését, milliók hűségét fogja eljátszani, és csak jelentéktelen társasági klubként legyintenek majd rá, amelynek nincs semmi üzenete a huszadik század számára. Naponta találkozom fiatal emberekkel, akiknek az egyház iránti csalódottsága elérte a nyílt undor szintjét.

Megeshet persze, hogy megint túl optimista voltam. Lehet, hogy a szervezett vallás annyira szétválaszthatatlanul kötődik a *status quo*-hoz, hogy nemzetünket és a világot nem mentheti meg? Talán hitemet a belső, lelki értelemben vett egyház felé kell fordítanom, az egyházhoz az egyházban, amely az igazi *eklézsia*³⁶ és a világ reménye. De ismét hálás vagyok Istennek, hogy akad néhány nemes lélek az intézményesült egyház soraiból, akik letépték magukról a konformizmus bénító láncait, és aktív partnerként csatlakoztak szabadságharcunkhoz. Elhagyták biztonságos gyülekezeteiket, és velünk együtt járták a Georgia állambeli Albany utcáit. A Dél autópályáin keresztül utaztak velünk a szabadság kanyargós útjain. És igen, velünk együtt vonultak börtönbe. Néhányukat kirúgták a templomából, és elveszítették a püspökük és lelkész társaik támogatását. De azzal a hittel jöttek, hogy a legyőzött igazság erősebb, mint a győztes gonosz. Ezek az emberek fajuk téstájában a kovász.³⁷ Tanúságuk a lelki só, amely megőrizte az evangélium igazi jelentését ezekben a zavaros időkben. Ők ássák a remény alagútját, amely kivezet a csalódás sötét hegyei közül.

Azt remélem, hogy az egyház összességében megfelel majd e döntő óra kihívásának. De még ha az egyház nem is siet az igazság segítségére, nincs kétségem a jövőről. Nincs bennem félelem birminghami harcunk végkimenetelét illetőleg, még ha a motivációnkat jelenleg sokan félre is értik. El fogjuk érni a szabadság célját itt, Birminghamben és országszerte mindenütt, mert Amerika célja a szabadság. Lehet, hogy bántalmaznak és megvetnek minket, de sorsunk szorosan összefonódik Amerika sorsával. Mi itt voltunk, mielőtt Plymouthban partot értek a zarándokok.³⁸ Itt voltunk, még mielőtt Jefferson tolla a Függetlenségi nyilatkozat magasztos szavait a történelem lapjaira róttá volna. Őseink több mint két évszázadon keresztül dolgoztak fizetés nélkül ebben az országban; az ő munkájuk virágoztatta fel a gyapottermesztést;

³⁶ Görög eredetű szó, jelentése: egyház, gyülekezet.

³⁷ Vö. „Hát nem tudjátok, hogy egy kicsiny kovász az egész téstát megkeleszti?” Korintus 5:26.

³⁸ A mai Massachusetts állambeli Plymouth területére érkező keresztény angol bevándorlókra szokás zarándokokként (vagy az „alapító atyákhoz” hasonlóan „zarándok atyákként”) hivatkozni, akik 1620-ban meg-alapították az első folyamatosan lakott angol telepet a későbbi Egyesült Államok területén.

és ők építették rabszolgatartóik otthonait brutális igazságtalanságok és szégyenteljes megaláztatások közepette – mégis, végtelen életösztönüknek köszönhetően növekedtek és fejlődtek. Ha a rabszolgaság elmondhatatlan kegyetlenségei nem tudtak minket megállítani, bizonyos, hogy az ellenzők, akikkel most szembekerültünk, szintén elbuknak. El fogjuk nyerni a szabadságunkat, mert nemzetünk szent öröksége és Isten örök akarata testesül meg visszhangzó követelésünkben.

Zárnom kell soraimat, de mielőtt befejezném, még muszáj megemlítenem az állásfoglalásokat egy elemét, amely mélyen zavar engem. Meleg dicséretben részesítették a birminghami rendőrséget, amiért „rendet” tartott, és „megelőzte az erőszakot”. Nem hiszem, hogy ilyen melegen dicsérték volna a rendőrséget, ha láttátok volna, ahogy a dühös, erőszakos kutyái szó szerint összeharapnak hat fegyvertelen, erőszakmentes négert. Nem hiszem, hogy ilyen sietve dicsérnétek a rendőröket, ha látnátok, milyen visszataszító, embertelen módon bánnak a négerekkel itt a városi börtönben; ha látnátok, ahogy lökdösi és káromkodva szidják az idős néger asszonyokat és a fiatal néger lányokat; ha látnátok, ahogy pofon vágják és megrugdossák a néger öregembereket és fiatal fiúkat; ha látnátok őket – amint az kétszer is megtörtént –, hogy megtagadják tőlünk az ételt, mert együtt akarjuk énekelni az asztali áldást. Sajnálom, hogy nem tudok csatlakozni hozzátok a rendőrség dicséretében.

Igaz ugyan, hogy elég fegyelmezetten viselkedtek a tüntetőkkel a nyilvánosság előtt. Ilyen értelemben nyilvánosan elég „erőszakmentesek” voltak. De milyen céllal? Hogy fenntartsák a szegregáció gonosz rendszerét. Az elmúlt néhány évben következetesen azt prédikáltam, hogy az erőszakmentesség megköveteli, hogy az eszközök, amelyekkel élünk, éppolyan tiszták legyenek, mint a célok, amelyekre irányulnak. Ezért próbáltam világosan megértetni, hogy helytelen erkölcstelen eszközökhöz nyúlni erkölcsös célok érdekében. De most meg kell erősítenem, hogy éppolyan helytelen, vagy talán még inkább az erkölcsös eszközöket használni erkölcstelen célok eléréséhez. Talán Mr. Connor és a rendőrei nyilvánosan eléggé erőszakmentesek voltak, ahogy az volt Pritchett³⁹ parancsnok is a Georgia állambeli Albanyban, de az erőszakmentesség erkölcsös eszközét erkölcstelen célra, a botrányos rasszista igazságtalanság fenntartására használták. T. S. Eliot azt mondta, hogy nincs nagyobb árulás, mint a helyes dolgot tenni a helytelen okból.⁴⁰

Bárcsak a néger üléstájkolókat és a birminghami tüntetőket dicsérték volna fenséges bátorságukért, hajlandóságukért, hogy szenvedjenek, és lenyűgöző fegyelme-

³⁹ Laurie Pritchett (1926–2000) a fekete polgárjogi mozgalom Albany deszegregációjáért indított kampánya idején (1961–1962) a város rendőrfőnöke. Pritchett igyekezett határozottan, de fizikai erőszak nélkül fellépni a polgári engedetlenséggel és az erőszakmentes közvetlen akciókkal szemben, mivel tanulmányozta Martin Luther King és Gandhi írásait, és ezért úgy tartotta, hogy a tüntetők és aktivisták ellen alkalmazott rendőri erőszak valójában – az országos közvélemény melléjük állításával – csak használna az ügyüknek. Ismerte Gandhi híres sómenetét, valamint azt a taktikát is, hogy olyan sokan gyakorolnak polgári engedetlenséget, hogy ne legyen elég hely számukra a börtönökben, ezért már előre megszervezte az előállított aktivistáknak a környék börtöneibe való elszállítását. Hasonló megfontolások alapján gondoskodott róla, hogy valaki befizesse az óvadékot Martin Luther King helyett, és akarata ellenére.

⁴⁰ Az idézet T. S. Eliot (1884–1965) drámaíró és költő *Murder in the Cathedral* című verséből származik. Magyarul lásd T. S. Eliot: *Válogatott versek. Gyilkosság a székesegyházban*. Ford.: Vas István. Bp., Európa, 1966.

zettségükért a legembertelenebb provokáció közepette! Egy nap a Dél majd felismeri igazi hőseit. Ők a James Meredithnek lesznek, akik bátran és a cél hatalmas érzésével elteltten néznek szembe a gúnyos és ellenséges csőcselékkel, és a halálos magánnyal, ami az úttörők életét jellemzi.⁴¹ És az idős, elnyomott, viharvert néger asszonyok, akiket az a hetvenkét éves asszony testesít meg az Alabama állambeli Montgomeryből, aki kiállt a méltóságáért, és népével együtt úgy döntött, hogy nem fog szegregált buszokon közlekedni, és mikor valaki arról érdeklődött, hogy elfáradt-e, akkor nyelvtanilag hibás mélységgel válaszolt: „A lábam fáradt, de a lelkem megpihent”.⁴² Azok a fiatal középiskolások és egyetemisták, az evangéliumnak azok a fiatal papjai és néhányan az idősebbek közül, akik bátran és erőszakmentesen üléstájkoltak az étkezdék pultjainál, és önként vállalták, hogy a lelkiismeretükért börtönbe vonuljanak. Egy nap a Dél majd rájön, hogy amikor Istennek ezek a kisemmizett gyermekei odaültek az étkezdék pultjaihoz, akkor az amerikai álom legszebb eszméi és a zsidó-keresztény örökség legszentebb értékei mellett álltak ki, és ekképp egész nemzetüket vitték vissza a demokrácia azon nagyszerű forrásaihoz, amelyeket alapítóatyáink ástak ki az Alkotmány és a Függetlenségi nyilatkozat megfogalmazásakor.

Soha ilyen hosszú levelet még nem írtam (vagy hívjam inkább könyvnek?). Tartok tőle, hogy túl sokat rabol el a drága időtökből. Biztosíthatlak titeket, hogy sokkal rövidebb lett volna, ha egy kényelmes íróasztalnál ülve írom, de hát mi más tenni-valója akad az embernek, ha napokig egymaga marad a szűk börtöncella unalmas monotóniájában, mint hogy hosszú leveleket írkaljon, furcsaságokat gondoljon, és hosszú imákat mondjon?

Ha bármit mondtam ebben a levélben, ami az igazság eltűlése volna, vagy ésszerűtlen türelmetlenségre utal, könyörgök, bocsássatok meg nekem. Ha bármit mondtam ebben a levélben, ami az igazság enyhítése, és arra utal, hogy a türelmem beéri bármivel, ami kevesebb a testvériségnél, Istennek könyörgök, hogy bocsásson meg nekem.

Remélem, levelem erős hitben talál titeket. Azt is remélem, hogy a körülmények hamarosan lehetővé teszik számomra, hogy mindegyikőtökkel találkozzam, nem úgy, mint integrációpárti vagy emberi jogi vezető, hanem mint lelkesztársatok és keresztény testvéretek. Reméljük mindannyian, hogy a rasszista előítéletek fekete felhői hamarosan elvonulnak, a félreértés mély köde is eloszlik félelemből fojtott közösségeinkben, és egy nem túl távoli holnap a szeretet és testvériség sugárzó csillagai fognak ragyogni nagyszerű nemzetünk fölött teljes, szikrázó szépségükben.

Üdvözléssel a Békéért és a Testvériségért,

Martin Luther King, Jr.

⁴¹ James Howard Meredith (1933–) volt az első fekete diák, akit felvettek a korábban szegregált Mississippi Egyetemre. Az állami hatóságok és (a fentebb említett) Barnett kormányzó ellenállását, több halálos áldozattal járó erőszakos utcai összecsapásokat, majd a szövetségi kormányzat katonai beavatkozását követően 1963. október 1-én Meredith beiratkozhatott az egyetemre.

⁴² Az eredetiben: „My feet is tired, but my soul is rested”.

ERŐSZAKMENTESSÉG ÉS TÁRSADALMI VÁLTOZÁS¹

Semmi gond azzal a közlekedési szabállyal, amely előírja, hogy piros lámpánál meg kell állnunk. De mikor tűzvész tombol, a tűzoltóautó áthajt a piroson, és a köznap forgalom jobban teszi, ha kitér az útjából. Vagy ha egy ember csaknem elvérzik, a mentőautó is teljes sebességgel hajt át a piros jelzésen.

A néger² és a szegénységben élők számára ez a társadalom lángokban áll. Tragikus körülmények között élnek a szörnyű gazdasági igazságtalanságok miatt, amelyek az „underclass” soraiban tartják őket, ahogy mostanság ezt a szociológusok nevezik.³ Világszerte kisémmizett emberek halnak bele mély társadalmi és gazdasági sebekbe. Mentőautó-szofőrök egész seregére van szükségük, akiknek figyelmen kívül kell hagyniuk a jelenlegi rendszer piros lámpáit, míg a vészhelyzetet el nem hárítják.

A tömeges polgári engedetlenség a társadalmi változás elérésének legalább annyira erőteljes stratégiája, mint egy teljes hangerővel szírenázó mentőautó. Az utóbbi tíz évben az erőszakmentes polgári engedetlenség számos alkalommal történelmet írt, különösen az Egyesült Államok déli részén. Mikor 1963-ban a Déli Keresztény Vezetői Tanácskozással⁴ együtt az alabamai Birminghambe mentünk, úgy döntöttünk, hogy a nyilvános terek integrációjának ügyében fogunk cselekedni.⁵ Annak tudatában mentünk oda, hogy a *Civil Rights Commission* (Polgárjogi Bizottság)⁶

¹ Fordította: Szlukovényi Katalin. A fordítás alapja: Nonviolence and Social Change. In: *The Trumpet of Conscience*. New York, Harper & Row, 1968. 53–64. p. Martin Luther King 1967 novemberében és decemberében öt beszédet mondott a kanadai közszolgálati rádióban (*Canadian Broadcasting Corporation*), az itt közölt szöveg a negyedik beszéd leírata. A szöveget kísérő minden lábjegyzet a kötet szerkesztőjétől származik.

² A „néger” szó használatáról lásd a King *Zarándokút az erőszakmentességhez* című írásához írt 5. sz. lábjegyzetet.

³ Az *underclass* kifejezés (Ferge Zsuzsa magyarázatában: „társadalom alatti” vagy „lét alatti” osztály) Gunnar Myrdal (1898–1987) svéd közgazdász 1963-ban megjelent könyve nyomán került bele a szegénységről szóló angol nyelvű közbeszédbe. Myrdal eredetileg a „munkanélküliek, foglalkoztathatatlanok és alulfoglalkoztatottak azon alárendelt osztályát” értette a fogalom alatt, akik „egyre inkább és egyre reménytelenebbül kiszakadnak a nemzetből, és nem részesülnek annak életéből, törekvéseiből és eredményeiből”. Az 1960-as években az *underclass* fogalma még nem rendelkezett azokkal a pejoratív (a szegénységért a szegénységben élők viselkedését és értékrendjét hibáztató) jelentésekkel, mint az 1980-as éveket követően.

⁴ Lásd a *Levél a Birminghami Városi Börtönből* című esszé 3. sz. lábjegyzetét.

⁵ Lásd erről a *Levél a Birminghami Városi Börtönből* című esszé a jelen kötetben, valamint az ahhoz írt lábjegyzeteket.

⁶ A *Civil Rights Commission* (pontos nevén a *U.S. Commission on Civil Rights*) a szövetségi kormányzat 1957-ben létrehozott független bizottsága, amelynek az volt a feladata, hogy vizsgálatokat folytasson, jelentéseket tegyen és ajánlásokat fogalmazzon meg a polgárjogok érvényesülésével kapcsolatban.

korábban már közzétett több dokumentumot, amelyek nyomtatékosan felszólítottak a változásra, és ugyanazokat a jogokat kérték, amelyeket mi is követeltünk. De senki nem tett semmit a Bizottság jelentése nyomán. Semmi sem történt, míg mi nem léptünk fel ugyanezen ügyekben, és nem tártuk a világ közvéleményének bírósága elé, hogy sürgős változásokra van szükség. Ugyanez történt a választójog ügyében. Három évvel azelőtt, hogy Selmába mentünk, a Polgárjogi Bizottság már javaslatot tett azokra a változásokra, amelyekért tüntetni kezdtünk, de semmi sem történt addig, míg 1965-ben olyan válságot nem idéztünk elő, amelyet a nemzet már nem hagyhatott figyelmen kívül.⁷ Erőszak nélkül teljes mértékben felforgattuk a rendszert, előbb Birmingham, majd Selma életmódját, igazságtalan és alkotmányellenes törvényeikkel együtt. Birminghami harcunk drámai csúcspontja ért, amikor nagyjából 3500 tüntető töltötte meg a város és a környező közösségek gyakorlatilag összes börtönét, míg nagyjából négyezer társunk folytatta az erőszakmentes meneteket és tüntetéseket. A város számára akkorra a napnál világosabb lett, hogy Birmingham nem tud tovább működni, amíg a néger közösség követeléseinek eleget nem tesz. Két évvel később hasonló drámai válságot idéztünk elő Selmában. Ennek eredménye országos szinten a polgárjogi törvény, illetve a választójogi törvény lett,⁸ hiszen az elnök és a Kongresszus reagáltak arra a drámára és teremtető feszültségre, amelyet gondosan megtervezett tüntetéseink idéztek elő.

Ma már persze nyilvánvaló, hogy pusztán új törvények nem elegendőek. A veszély, amellyel jelenleg szembesülünk, gazdasági természetű; a helyzet elkeserítő, és egyre romlik. Amerika harmincötmillió szegény embere – ha most nem is említjük a más országokban élő szegényeket – gyakorlatilag fuldoklik ebben a levegőben. Ebben a társadalomban gyilkosság – a szó pszichológiai értelmében – megfosztani egy embert az állásától vagy jövedelmétől. Ezzel lényegében azt közlik vele, hogy nincs joga a létezéshez. A szó szoros értelmében megfosztják őt az életétől, a szabadságától és a boldogságra való törekvés lehetőségétől, megtagadva tőle saját társadal-

⁷ Az alabamai Selma városban a fekete amerikaikat a választójoguktól megfosztó diszkriminatív intézkedések ellen szervezett kampány a fekete polgárjogi mozgalom egyik legnagyobb hatású eseménysorozata volt. Az 1963-ban elindított kampányba 1965-ben kapcsolódott be Martin Luther King. A kampány leghíresebb mozzanatai a Selmából Montgomerybe (Alabama állam fővárosába) szervezett menetek voltak. Amikor az első menet 1965. március 7-én elért a megye határán lévő Edmund Pettus hídhöz, az állami hatóságok gumibotokkal, lovas rendőrökkel és könnygázzal támadtak a menet erőszakmentes résztvevőire, ami országos felháborodást váltott ki. A második menet március 9-én került sor: mivel egy szövetségi bíróság átmenetileg betiltotta a menetet, King a hídra felállított rendőrsorral eléérésekor – egy közös imádságot követően – visszafordította a tüntetőket (ami jelentős feszültséghez vezetett a mozgalmon belül). Március 15-én Lyndon B. Johnson (1908–1973) amerikai elnök (1963–1969) egyértelműen a tüntetők oldalára állt, és elköteleződött a még abban az évben elfogadott új választójogi törvény mellett. A harmadik menet március 21-én indult, a szövetségi kormányzat több ezer katonája vigyázott a résztvevők épségére, és március 24-én ért Montgomerybe, ahol Martin Luther King egy több tízezres tömeg előtt tartott beszédet.

⁸ A fekete polgárjogi mozgalom két legfontosabb jogalkotási győzelme: az 1964-es polgárjogi törvényt (*Civil Rights Act of 1964*), amely az Egyesült Államok egész területén megtiltotta a faji hovatarozás, borszín, felekezet, nem és nemzeti hovatarozás alapján történő hátrányos megkülönböztetést, jelentős részben a birminghami kampány eredményeként fogadták el, ahogyan nagyrészt a selmai kampány eredménye volt az 1965-ös választójogi törvény (*Voting Rights Act of 1965*), amely betiltotta a faji diszkriminációt a választásokon.

mának legalapvetőbb hitvallását.⁹ Most milliókat fojtogat ez a helyzet. A probléma kiterjedését tekintve nemzetközi, és egyre mélyül, ahogy nő a szakadék a szegények és a „bőség társadalma”¹⁰ között.

A kérdés, amely most megosztja azokat az embereket, akik radikálisan szeretnék változtatni a helyzeten, a következő: az erőszakmentesség programja – még ha tömeges polgári engedetlenséget is értünk alatta – valóban képes-e megvívni egy ilyen hatalmas és jól beágyazott gonosszal?

Először is, pszichológiailag működhet-e az erőszakmentesség 1967 nyarát követően? Sokan úgy érzik, hogy az erőszakmentesség, mint a társadalmi változás stratégiája is odaveszett az elmúlt két év városi zavargásainak tüzeiben.¹¹ Azt mondják, hogy a négerek épp most kezdenek rátalálni valódi férfiasságukra az erőszakban; hogy a zavargások nemcsak azt bizonyítják, hogy a négerek gyűlölik a fehéreket, hanem azt is, hogy muszáj elpusztítaniuk őket.

Ez a vérszomjas értelmezés figyelmen kívül hagyja a városi zavargások egyik leg-szembevetőbb vonását. Természetesen erőszakosak voltak, de az erőszak a tulajdon, és nem az emberek ellen irányult, mégpedig egészen meglepő mértékben. Nagyon kevés esetben történt személyi sérülés, és a zavargások résztvevőinek túlnyomó többsége egyáltalán nem vett részt emberek elleni támadásban. A „halálos áldozatok” oly sokszor hivatkozott száma, és a rengeteg sebesült túlnyomórészt a zavargások résztvevői közül került ki, a katonaság fellépése nyomán. Világos, hogy az emberek megsebesítésére vagy éppen megölésére irányuló rendőrségi beavatkozás tovább gerjesztette a zavargásokat. Ami az orvlövészeket illeti, a zavargásokról szóló egyetlen beszámoló sem állítja, hogy ebben több mint egy-két tucat ember vett volna részt. A tényekből vitán felül a következő olvasható ki: csupán maroknyi néger használt lőfegyvert, alapvetően azért, hogy elrettentsen, és nem azért, hogy gyilkoljon; és az összes többi résztvevő célpontja más volt – a tulajdon.

Tudatában vagyok annak, hogy sokan ráncolják a szemöldöküket a tulajdon és az emberek közti különbségtétel hallatán – azok, akik mindkettőt szentnek és sérthetetlennek tartják. Az én nézeteim nem ilyen merevek. Az élet szent. A tulajdon célja,

⁹ King az 1776-os Függetlenségi nyilatkozatra utal, amely a következő alapelvek rögzítésével kezdődik: „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre”.

¹⁰ Utalás John Kenneth Galbraith (1908–2006) kanadai-amerikai közgazdász 1958-ban megjelent nagy hatású, *The Affluent Society* című könyvére, amely az Egyesült Államok második világháború utáni helyzetét elemelve a növekvő társadalmi egyenlőtlenségekre figyelmeztetett, és a szegénység állami csökkentését, valamint az oktatás és az állami szolgáltatások fejlesztését javasolta.

¹¹ Az 1960-as évek második felében számos városi zavargásra került sor, ezek közül az 1965 augusztusában Los Angeles Watts városrészében (Kalifornia államban), valamint az 1967 júniusában Newarkban (New Jersey államban) és 1967 júliusában Detroitban (Michigan államban) történtek voltak a legsúlyosabbak, ezek jártak a legtöbb halálos áldozattal. A zavargások közvetlen kiváltó oka mindhárom esetben egy fehér rendőrök által fekete lakosokkal szemben foganatosított rendőri intézkedés volt, de az ezekre adott reakciókat nagyrészt a diszkriminatív rendőri jogalkalmazás, rendőri erőszak és intézményes rasszizmus általános gyakorlata (valamint általában a szegénység és munkanélküliség) határozta meg.

hogy az életet szolgálja, és akármennyire körül is bástyázzuk jogokkal és tisztelettel, még sincs személyes léte. Része a földnek, amelyen az ember jár; de nem ember.

Nem véletlen, hogy az 1967-es zavargások olyannyira a tulajdonra koncentráltak. Ennek üzenete van: valamit közvetít.

Ha a fehérekkel szembeni ellenségeség valaha is meghatározná a négerek viselkedését és gyilkos szintet érne el, az nyilván egy zavargás során történne meg. Ám a zavargások résztvevői a kivételes lehetőséget a vérontásra gyújtogatássá szublimálták, vagy viharos karnevállá, amelynek során ingyen osztogatták az árukat. Miért kerülték a személy elleni támadást? A magyarázat aligha a megtorlástól való félelem, hiszen a tulajdon elleni támadás fizikai kockázata nem volt kisebb, mint egy személy ellen elkövetett támadásé lett volna. A katonaság a kis értékű lopásokat is gyilkosságnak megfelelő elbánásban részesítette. A zavargásokban sokkal több résztvevő kockáztatta a saját életét a tulajdon elleni támadások során, mint ahányan mások életét fenyegették. Miért viselkedtek hát akkor olyan erőszakosan mások tulajdonával szemben? Azért, mert a tulajdon annak a fehér hatalmi struktúrának a megtestesítője, amelyet támadtak és megpróbáltak lerombolni. Voltak, akik számára szimbolikus jelentőségű volt a fosztogatás, aminek különös bizonyítéka, hogy a zavargások után több száz telefon érkezett a rendőrségre olyan négerektől, akik vissza szerették volna szolgáltatni az árukat, amelyeket elvittek. Ezek az emberek annak az élményére vágytak, hogy elvesznek dolgokat, és ezáltal helyreállítják a tulajdonban megtestesülő hatalmi egyenlőtlenséget. Maga a birtoklás ezután már másodlagos volt számukra.

Az ellenségeség mélyebb szintje tört felszínre a gyújtogatások során, amelyek messze veszélyesebbek voltak, mint a fosztogatások. De ez is tüntetés és figyelmeztetés volt. A kizsákmányolás szimbólumai ellen irányult, és a közösségben felgyülemlett düh mélységének kifejezésére szolgált.

Mit jelent ez a nyári zavargások során tapasztalt visszafogottság a jövőre vonatkozó stratégiánk szempontjából?

Ha azt látjuk, hogy jelen van az emberekkel szembeni erőszaktól való menteségnek valamiféle magja, amely még a zavargások során is érvényesülni tudott, amikor pedig kirobbantak az érzelmek, ez azt jelenti, hogy nem kell a jövőben sem elvetnünk az erőszakmentességet, mint a négerek életében működő erők egyikét. Sok ember hiszi, hogy a városi négerek túl dühösek és túl előrehaladtak ahhoz, hogy erőszakmentesek legyenek. Ugyanezek az emberek elvetik a déli erőszakmentes tüntetéseket is, és ájtatos idős hölgyek körmeneteként igyekeznek azokat beállítani. A tény viszont az, hogy mindegyik általunk szervezett felvonuláson részt vett néhány kifejezetten erőszakos hajlamú férfi is. A tüntetések előtt rutinszerűen gyűjtöttünk be több száz kést a saját sorainkból, számítva a gyöngeség esetleges pillanataira. És tavaly Chicagóban láttuk, amint néhányan a legerőszakosabb emberek közül alávetik magukat az erőszakmentesség fegyelmének.¹² Azokon a chi-

¹² King 1966 januárjában Chicagóba költözött, hogy ezúttal egy északi városban alkalmazza az erőszakmentes ellenállás déli államokban már bizonyított módszereit az északi feketéket sújtó oktatási, lakhatási és

cagói felvonulásokon ott gyalogoltam én is a sorban napról napra, és soha sem láttam senkit, aki az erőszakra erőszakkal felelt volna. Pedig rengeteg provokáció ért minket, nemcsak a járdáról kiabáló fehér huligánoktól, hanem néger militánsok részéről is, akik gerillaháborút emlegettek. Néhány bandavezér és bandatag is velünk együtt menetelt. Emlékszem, hogy a Blackstone Rangers¹³ társaságában haladtam, miközben üvegek röpültek a partvonalról, és láttam, hogy betörnek az orruk, és ömlik a vér a sebeikből; és láttam, ahogy mennek tovább, anélkül hogy bármelyikük erőszakkal válaszolt volna. Meggyőződésem, hogy még a nagyon erőszakos vérmérsékletű emberek is bevonhatóak a fegyelmezett erőszakmentességbe, ha a mozgalom valóban mozgásban van, és hatékony csatornát kínál számukra az építő cselekvésre és nagyon is jogos dühük kifejezésére.

De még ha az erőszakmentesség érvényes lehet is a szó pszichológiai értelmében a változást követelő tüntetők számára, vajon hatásos stratégia lehet-e egy olyan kormány és rendszer ellen, amelyek idáig ellenálltak a nyári követeléseknek, épp azon az alapon, hogy „nem szabad megjutalmaznunk a zavargások résztvevőit”? A kormányzat nemhogy megjutalmazta volna őket, vagy akár csak meghallgatta volna jogos és sürgető követeléseiket, inkább figyelmen kívül hagyta saját felelősségét a zavargások okaival kapcsolatban, és ehelyett az események negatív aspektusait használta fel arra, hogy igazolja folytatódó tétlenségét. A kormányzat egyetlen kézzelfogható válasza az volt, hogy megrendelt egy kutatást,¹⁴ és imnapot hirdetett. Lelkészként túlságosan is komolyan veszem az imádságot ahhoz, hogy kifogásként használjam a munka és a felelősség elkerüléséhez. Ha egy kormányzatnak nagyobb gazdagság és hatalom áll rendelkezésére, mint tudomásunk szerint a világtörténelem során bárkinek, és nem tud ennél többet ajánlani, az rosszabb, mint a vakság, az provokáció. Paradox, mégis helyes azt állítani, hogy a néger terrorizmust kevésbé szítják a gettó utcáinak, mint a Kongresszus üléstermeiben.

Azt kívánom megmutatni, hogy az erőszakmentesség hatásos lesz, de csak akkor, ha eléri egy tartós, közvetlen akciókat országszerte megvalósító polgári engedetlenségi mozgalom tömeges méretét, fegyelmezett tervezettségét és odaadó elkötelezettségét.

foglalkoztatási szegregáció ellen. A helyi szervezetekkel együttműködésben szervezett kampány végül elsősorban a lakhatás ügyével foglalkozott, és augusztus végére egy olyan megállapodást eredményezett, amelyben a város vezetői elköteleződtek új önkormányzati bérlakások építése mellett, a bankok képviselői pedig vállalták, hogy nem diszkriminálják a feketéket a lakáshitelek elbírálásakor. King 1967 márciusában azonban úgy látta, hogy a város vezetői nem kívánják betartani az ígéreteiket.

¹³ Hírhedt utcai banda Chicagóban, ami az 1950-es évek végén egy fekete fiatalokat tömörítő közösségi szervezatként indult, majd az 1960-as évek elejétől fekete nacionalista ideológiát hirdetett, és később számos tagját előállították szervezett bűnözés vádjával.

¹⁴ Johnson elnök 1967 júliusában bizottságot hozott létre a városi zavargások eseményeinek és okainak feltárására, valamint annak érdekében, hogy javaslatokat fogalmazzanak meg a hasonló zavargások elkerülése érdekében szükséges intézkedésekre. A jelentés, amely 1968 februárjában készült el, a fekete amerikaiak gazdasági lehetőségek hiányából fakadó frusztrációját nevezte meg, mint a zavargások legfontosabb okát. A jelentés legtöbbet idézett mondata úgy fogalmazott, hogy „Nemzetünk két elkülönült és egyenlőtlen társadalom felé tart, egy fekete és egy fehér társadalom felé”.

E nemzet nincstelenjei – a szegények, fehérek és négerek egyaránt – egy kegyetlenül igazságtalan társadalomban élnek. Forradalmat kell szervezniük ez ellen az igazságtalanság ellen: nem az emberek élete ellen, akik polgártársaik, hanem azok ellen a struktúrák ellen, amelyek révén a társadalom megtagadja, hogy meghozza azokat a sokadszorra követelt kézenfekvő intézkedéseket, amelyek jelentősen enyhíthetnék a szegénység terhét.

Az egyetlen igaz forradalmár az emberek szerint az, akinek nincs vesztenivalója. Több millió szegény ember él ebben az országban, akinek alig valamije van, vagy akár semmije sincs, amit elveszíthetne. Ha hozzá lehet őket segíteni a közös fellépéshez, akkor ezt olyan szabadsággal és erővel fogják megtenni, ami új és mindent átrendező hatalom lesz önelégült nemzetünk életében. Újévtől háromezer állampolgárt fogunk toborozni a legszegényebb állampolgárok közül, tíz különböző városból és vidéki településről, hogy velük együtt tartós, tömeges, közvetlen akció-mozgalmat indítsunk és irányítsunk Washingtonban.¹⁵ Azok, akik úgy döntenek, csatlakoznak ehhez az első háromezerhez, ehhez az erőszakmentes hadsereghez, a szegényeknek ehhez a „szabadságegyházához”, három hónapig fognak velünk dolgozni, hogy elsa-játítsák az erőszakmentes cselekvés készségeit. Azután Washingtonba költözünk, eltökélten, hogy addig maradjunk ott, amíg a kormányzat törvényhozó és végrehajtó ága komoly és megfelelő intézkedéseket nem hoz a munka és a jövedelem kérdésében. Szegény emberek küldöttsége sétálhat be magas rangú hivatalnokok irodájába egy sor gondosan kiválogatott követelés közösen összeállított listájával. (Ha szegény vagy, és ügyis munkanélküli, megteheted, hogy Washingtonban maradsz, amíg csak szükség van rád a küzdelemben.) És ha a tisztviselő azt mondja: „De ezt a Kongresszusnak jóvá kell hagynia”, vagy „De ezt egyeztetni kell az elnökkel”, azt mondhatod: „Rendben, megvárjuk”. És letelepedhetsz az irodájában, olyan hosszú időre, amíg csak kell. Ha mondjuk épp a Mississippi vidékéről jöttél, és soha nem részesültél orvosi ellátásban, és a gyermekeid alultápláltak és betegesek, elviheted azokat a kiskönyveket a washingtoni kórházakba, és velük maradhatsz, amíg az egészségügyi dolgozók ellátják a szükségleteiket, és ha ezt megmutatod a gyermekeidnek, akkor olyasmit mutattál ennek az országnak, amitől megtorpan majd a mindennapos sürgölődésben,

¹⁵ A „Szegény Emberek Kampányának” ötletét King és munkatársai 1967-ben vetették fel: a kampánnyal egyrészt gazdasági és társadalompolitikai követeléseket kívántak megfogalmazni, mivel úgy látták, hogy a legtöbb fekete amerikai számára a polgári jogok biztosítása önmagában nem jelentett megoldást, másrészt a tömeges polgári engedetlenség északi alkalmazásával kívánták termékenyebb – és erőszakmentes – mederbe terelni mindazt a feszültséget és haragot, ami a városi zavargások során felszínre tört. A kampány legfontosabb követelése a foglalkoztatás bővítése, a megélhetést biztosító bérek és egy garantált jövedelem program bevezetése voltak, az utóbbit azok számára, akik nem találnak munkát vagy munkaképtelenek. A washingtoni akció végül számos szervezet együttműködésében, viszont King (és az általa javasolt tömeges polgári engedetlenségi akciók) nélkül került kivitelezésre, mivel őt 1968. április 4-én meggyilkolták Memphisben (Tennessee államban), ahová azért ment, hogy támogassa a város szemétszállító, utcaseprő munkásainak a sztrájkját. A kampányról bővebben lásd Jan Rehmann interjútát Willie Baptisttal *King Szegény Emberek Kampánya, a Műzlis Túl Hadművelet és munkásmozgalmi küzdelmek az acélgyárban* címmel kiadványunk másik kötetében, *A hatalom társadalma vagy a társadalom hatalma? A közösségsszervezés alapjai*. Szerk.: Sebály Bernadett–Vojtonovszki Bálint. Bp., Civil Kollégium Alapítvány – Humán Platform – Napvilág, 2016.

és keményen elgondolkodik rajta, mit is művelt. Az a sok ember, aki jön és csatlakozik ehhez a háromezerhez az ország életének minden rétegéből, támogató szerepet tölt majd be azzal a döntésével, hogy egy darabig szegényként él együtt a nincstelekkel, akik a munkához és jövedelemhez való jogukat követelik: munkát akarnak, jövedelmet, a gettók lerombolását, és helyettük új közösségek felépítését az ott élő emberek által; valójában egy új gazdasági megállapodást a szegények érdekében.¹⁶

Miért pont Washingtonban táborozunk le e jogokat követelve? Mert csupán a szövetségi kongresszus és kormányzat dönthet azoknak a dollármilliárdoknak a felhasználásáról, amelyek a szegénység elleni tényleges háborúhoz szükségesek. Nem egy új törvényre, hanem átfogó, új, országos programra van szükségünk. Ez a Kongresszus semmit sem tett ezeknek az intézkedéseknek a támogatásáért, de sokat a hátráltatásukért. Mit érdeklik a Kongresszust a haldokló városaink? Még mindig a Dél vidéki területeinek rangidős képviselői tartják hatalmukban, akik továbbra is obstrukciós célú koalícióra lépnek a haladást ellenző északiakkal annak megelőzése érdekében, hogy a közpénz oda juthasson, ahol arra a társadalomnak leginkább szüksége van. 1963-ban és 1964-ben megtörtük ezt a koalíciót, amikor a polgárjogi, illetve a választójogi törvényeket megszavazták. Ismét meg kell törnünk mozgalmunk méretével és erejével, és erre a legalkalmasabb hely ugyanazon kongresszusi képviselők szeme előtt és épületeiben van. Még ha a kongresszusi képviselők nem is, az ország népe kész komoly gazdasági támadást indítani a gettók és a munkanélküliség ellen, amint azt Lou Harris két nemrégiben készített közvélemény-kutatása is kimutatta.¹⁷ Így hát el kell érniünk, hogy a Kongresszus is kész legyen intézkedni a szegények nyomorúsága ügyében. Addig fogjuk ösztökélni és érzékenyíteni a törvényhozókat és a közigazgatás vezetőit és a hatalom összes birtokosát, míg végre szembesülnek ezzel az abszolút sürgető szükséggel.

Említettem, hogy a probléma, a válság, amellyel szembesülünk, nemzetközi kiterjedésű. Gyakorlatilag elválaszthatatlan attól a nemzetközi veszélyhelyzettől, amely az egész világ szegényeit, nincstelenjeit és kizsákmányoltjait érinti.

Vajon egy erőszakmentességre és közvetlen akciókra alapuló mozgalom alkalmazható-e nemzetközi szinten a gazdasági és politikai problémák leküzdésére? Hitem szerint igen. Egyértelmű számomra, hogy a mozgalom számára a nemzetközivé válás jelenti a következő lépést. A fejlett országokon belüli nemzeti mozgalmaknak – azoknak az erőknek, amelyek Londonra, Párizsra, Washingtonra vagy Ottawára koncentrálnak – segíteniük kell, hogy kormányaiknak politikailag kivitelezhető legyen annak a jelentős segítségnek a biztosítása, amelyre a fejlődő országoknak szükségük van ahhoz, hogy megszabadulhassanak a szegénység láncaitól. Nekünk itt Nyugaton

¹⁶ Az eredetiben *new economic deal for the poor*. A *New Deal* a Franklin D. Roosevelttel (1882–1945) elnöksége alatt, nagyrészt 1933 és 1938 között, a nagy gazdasági világválságra adott válaszként bevezetett reformok összességét jelenti. A reformok egyik alapvető célja a szegénység és a munkanélküliség csökkentése volt, és magában foglalta a szakszervezetek megerősítését, a munkavállalói jogok kiterjesztését, a kötelező állami társadalombiztosítás bevezetését, valamint jelentős állami foglalkoztatási és lakhatási programokat.

¹⁷ Louis Harris (1921–) közvélemény-kutató, vállalkozó, aki a korszak legismertebb közvélemény-kutató szervezetét vezette.

nem szabad elfelejtenünk, hogy a szegény országok elsősorban azért szegények, mert mi kizsákmányoltuk őket a politikai és gazdasági gyarmatosítás során. Különösen az amerikaiak kötelessége, hogy segítsenek a nemzetnek jóvátenni, amit a modern gazdasági imperializmus keretében elkövetett.

De nem lesz elég, ha csak a mi országainkban él a mozgalom. Latin-Amerikában például a nemzeti reformmozgalmak csaknem lemondtak az erőszakmentes módszerekről; sok fiatalember, még sok pap is, gerillamozgalmakhoz csatlakozott a hegyekben. Latin-Amerika oly sok problémája gyökerezik az Egyesült Államokban, hogy olyan erős és egységes mozgalmat kell létrehozunk, amelynek indíttatása és kivitelezése egyaránt erőszakmentes, hogy a probléma mindkét oldaláról egyszerre gyakorolhassunk nyomást a tőke és a kormányzat hatalmi struktúráira. Azt hiszem, ez lehet ma az egyetlen remény az erőszakmentes megoldásra Latin-Amerikában; és az erőszakmentességet legerőteljesebben a kormányzati kereteken kívül működő, társadalmilag felelős erők nemzetközi koalíciója fejezheti ki.

Még az elmélyült problémákat, mint például a dél-afrikai kormányt és annak raszszista politikáját is lehetne kezelni ezen a szinten. Ha csupán két ország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok meggyőződhetne, hogy megszakítsanak minden gazdasági kapcsolatot a dél-afrikai rezsimmel, az is aránylag rövid idő alatt térdre kényszerítené a kormányt. A brit és az amerikai kormány elvben meghozhatná ezt a döntést; mindkét országban szinte minden nagyvállalatnak vannak olyan gazdasági kapcsolata az ottani kormánnyal, amelyek nélkül az nem boldogulna. A gyakorlatban azonban egy ilyen döntés a prioritások olyan hatalmas átrendeződését jelentené, hogy egyetlen mozgalomtól sem várhatjuk ennek kikényszerítését egy-két év alatt. Bár nyilvánvaló, hogy a társadalmi változásért dolgozó erőszakmentes mozgalmaknak nemzetközivé kell válniuk, mivel a problémák, amelyekkel mind szembesülnek, természetük szerint összefüggnek, és különben e problémák háborúba torkollanak; valójában még alig kezdtük el kiépíteni azokat a készségeket és stratégiákat, vagy akár csak azt az elköteleződést, amelyek a társadalmi igazságosságért küzdő mozgalmunk egész bolygóra való kiterjesztéséhez szükségesek.

Egy világban, amely szembesül Isten gyermekeinek rongyos és éhes, lázadó tömegeivel; egy világban, amely kettészakad a Kelet és a Nyugat, a fehérek és a színes bőrűek, az individualisták és a kollektivisták közti feszültségek miatt; egy világban, amelynek kulturális és spirituális ereje oly messze lemaradt a technikai lehetőségei mögött, hogy mindannyian nap mint nap a kölcsönös nukleáris megsemmisítés fenyegetésében élünk; ebben a világban az erőszakmentesség többé már nem csupán egy lehetőség az intellektuális elemzés számára, hanem kötelesség a cselekvésre.

VI.

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG
POLITIKAI FILOZÓFIAI IGAZOLÁSA

JOHN RAWLS

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG MEGHATÁROZÁSA, IGAZOLÁSA ÉS SZEREPE¹

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG MEGHATÁROZÁSA

Most a polgári engedetlenség elméletének felvázolásával a természetes kötelesek és a kötelezettségek elveinek tartalmát szeretném érzékeltetni.² Mint már jeleztem, elméletem csak a nagyjából igazságos társadalom sajátos esetére vonatkozik, vagyis az olyan társadalomra, amely többnyire jól berendezett ugyan, mindazonáltal előfordulnak benne komoly igazságtalanságok. Mivel felteszem, hogy egy nagyjából igazságos állapot demokratikus rendszert kíván, az elmélet azt vizsgálja, hogy a polgári engedetlenség mennyiben juthat szerephez, és mennyiben lehet helyes egy szabadon választott demokratikus hatalommal szemben. Más államformákkal nem foglalkozom, s az ellenzékiesség vagy az ellenállás egyéb formáit is csak érintőlegesen tárgyalom. Az, hogy az ilyen tiltakozás miként alkalmazható taktikailag a fegyveres harc és a fegyveres ellenállás mellett az igazságtalan és erkölcstelen rendszer átalkítására vagy éppen megdöntésére, nem tartozik a tárgyhoz. Az effajta tettek ebben az összefüggésben nem okoznak nehézséget. Ha a cél elérése érdekében minden eszköz jogos, az erőszakmentes tiltakozás biztosan az. Abban az értelemben, ahogy azt értelmezni fogom, a polgári engedetlenség problémája csak egy többé-kevésbé igazságos demokratikus államban vetődik fel, éspedig olyan polgárok számára, akik elismerik és elfogadják az alkotmány törvényességét. A nehézség a köteleességek összeütközésével kapcsolatos. Hol szűnik meg az a köteleességünk, hogy engedelmeskedjünk a jogalkotó többség által kibocsátott törvényeknek (vagy egy ilyen többség által támogatott kormány rendelkezéseinek), mert jogunk van szabadságaink védelmezésére és köteleességünk szembeállni az igazságtalansággal? E kérdés feltételezi, hogy megvizsgáljuk a többség uralmának természetét és korlátait. Ennek következtében a polgári engedetlenség problémája a demokrácia erkölcsi alapjára vonatkozó minden elmélet számára perdöntő kérdés.

¹ Fordította: Krokovay Zsolt. Az utánközlés alapja: John Rawls: *Az igazságosság elmélete*. Bp., Osiris Kiadó, 1997. 429–435.; 439–445.; 451–461. p. A következőkben a külön jelzés nélküli lábjegyzetek a szerzőtől származnak. (A szerk.)

² Rawls elmélete megkülönbözteti a (természetes) köteleességeket (*duties*) és a kötelezettségeket (*obligations*). A kettő közötti különbség alapvetően az, hogy míg a köteleesség (így az igazságosság természetes köteleessége) általános, illetve feltétlen, kötelezettségünk a „méltányosság elve” szerint csak akkor jelentkezik, tehát akkor kell elvégeznünk egy adott intézményben az annak szabályai szerint ránk eső részt, ha önként elfogadtuk az intézmény előnyeit, illetve felhasználtuk érdekeink megvalósításához az intézményben kínálkozó lehetőségeket. (A szerk.)

A polgári engedetlenség alkotmányos elmélete három részből áll. Először is egy ilyen elméletnek meg kell határoznia, és a demokratikus közhatalommal való szembeszállás más formáitól meg kell különböztetnie az ellenszegülésnek ezt a módját. A szembeszállás sokféle formát ölthet, a törvénybe nem ütköző tüntetéstől és a próbapert megindítását szolgáló jogsértéstől a fegyveres akciókig és a szervezett ellenállásig. Az elmélet kijelöli a polgári engedetlenség helyét e lehetőségeken belül. Másodszor körvonalaznia kell, hogy egy (nagyjából) igazságos demokratikus rendszerben milyen alapon és milyen feltételek mellett jogos a polgári engedetlenség. Végül, harmadszor, meg kell magyaráznia, hogy mi a szerepe a polgári engedetlenségnek egy alkotmányos rendszeren belül, s hogy miért helyénvaló a tiltakozásnak ez a módja egy szabad társadalomban.

Mielőtt sorra venném e kérdéseket, álljunk még meg egy pillanatra. Nem szabad túl sokat várnunk egy ilyen elmélettől, még sajátos körülményeket feltételezve sem. Szabatos elvekről, amelyeket egyszerűen csak elő kellene vennünk a konkrét esetekben, nyilván szó sem lehet. A használható elmélet is inkább csak perspektívát ad a polgári engedetlenség kérdésének helyes megközelítéséhez, amennyiben körvonalazza az érdemi megfontolásokat, és megkönnyíti, hogy a fontosabb esetekben kellő súllyal vegyük figyelembe ezeket. Már annak is megvan a maga értéke, ha e szempontok alapján kirajzolódik előttünk egy olyan felfogás, amelynek megfontolásával tisztább lesz a kép, és átgondolt ítéleteinket is következetesebbé tesszük. Egyelőre nem szabad többet kívánnunk, mint ami észszerűen elvárható: azok között, akik elfogadják a demokratikus társadalom alapelveit, szűkítse le az elmélet a lelkiismeretbeli nézeteltérések körét.

Azzal a meghatározással kezdem, hogy a polgári engedetlenség nyílt, erőszakmentes, a lelkiismeretre hivatkozó, mégis politikai cselekedet, amellyel megszegik a törvényt, éspedig rendszerint azért, hogy a törvényben vagy a kormány politikájában változást idézzenek elő.³ Aki ilyesmibe fog, az a többség lelkiismeretéhez fordul, hogy kifejezésre juttassa mély meggyőződését: sérelem érte azokat az elveket, amelyek szabad és egyenlő emberek között a társadalmi együttműködés alapját képezik. Bocsássuk előre, a meghatározás nem kívánja meg, hogy a tett ugyanazt a törvényt sértse meg, mint amely ellen tiltakozik.⁴ A polgári engedetlenség az egyesek által

³ Itt H. A. Bedau meghatározását követem. Lásd *On Civil Disobedience*. In: *Journal of Philosophy*, vol. 58. (1961) 653–661. p. Meg kell jegyezni, hogy a Thoreau esszéjében javasolt meghatározásnál, amire a következő szakaszban utalok, ez szűkebb jelentésű. Hasonló álláspontot képvisel Martin Luther King is a *Letter from Birmingham City Jail* című írásában, lásd újranyomva BEDAU, H. A. (ed.): *Civil Disobedience*. New York, Pegasus, 1969. 72–89. p. [Thoreau és Martin Luther King hivatkozott esszéit magyarul lásd a jelen kötetben is (A szerk.)] A polgári engedetlenség itt kifejtett elmélete igyekszik egy ilyen felfogást szélesebb összefüggésekbe állítani. Egyes mai szerzők ugyancsak szélesebben határozzák meg a polgári engedetlenséget. Például Howard Zinn úgy határozza meg, mint „a törvény szándékos, kivételes megsértését valamely létfontosságú társadalmi cél érdekében”. ZINN, H.: *Disobedience and Democracy*. New York, Random House, 1968. 119. p. Én egy szűkebb fogalmat vizsgállok. Egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy a demokratikus államban ez az ellenállás egyedüli igazolható formája.

⁴ Ez és a következő előzetes széljegyzet Marshall Cohen tanulmányán alapul: *Civil Disobedience in a Constitutional Democracy*. *The Massachusetts Review*, vol. 10. (1969), ezt illetően lásd a 218–221. és 224–226. p.

„közvetettnek” nevezett formát éppúgy megengedi, mint a „közvetlent”. Ennek így is kell lennie, hiszen esetenként erős érvek szólnak az ellen, hogy a polgár az igazságtalannak tartott törvény vagy politika rendelkezéseit szegje meg, s ilyenkor azaz irányítja rá a figyelmet ügyére, hogy nem engedelmeskedik, mondjuk egy közlekedési rendeletnek vagy birtokháborítási törvénynek. Így ha a kormány kibocsát a hazaárulás büntetésére egy homályos és rendkívül szigorú rendeletet, akkor nem helyénvaló ez ellen hazaárulás elkövetésével tiltakoznunk. Mindenesetre az ezért kiszabott büntetés sokkal súlyosabb lehet annál a névleges következménynél, aminek az elfogadására észszerűen hajlandó lehet valaki. Máskor meg nincs is rá mód, hogy közvetlenül szembeforduljunk a kormány politikájával, mert például külügyi vagy az ország távoli részeit érintő kérdésről van szó. Egy második széljegyzet, hogy a polgári engedetlenség tudatos szembeszegülés a törvénnyel, legalábbis abban az értelemben, hogy akik kezdeményezik, nem egyszerűen próbapert indítanak valamilyen alkotmányos döntés érdekében; annak ellenére is készek szembeszállni egy törvénnyel, hogy azt a bíróság megerősítette. Egy alkotmányos demokráciában persze megtörténhet, hogy a bíróság végül a tiltakozók oldalára áll, és alkotmányellenesnek nyilvánítja az ellenzett törvényt vagy politikát. Gyakran van tehát némi bizonytalanság akörül, hogy törvényesnek vagy törvénytelennek számít-e majd a tiltakozó cselekedet. Ez azonban csupán egy olyan elem, ami bonyolítja a kérdést. Akik igazságtalan törvények ellen polgári engedetlenséghez folyamodnak, nem lesznek hajlandók visszakozni, ha a bíróságok történetesen nem értenek velük egyet, bármennyire tetszene is nekik az ellentétes irányú döntés.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a polgári engedetlenség nem csupán abban az értelemben politikai cselekedet, hogy a politikai hatalmat birtokló többséghez szól. Azért is az, mert politikai elvek vezérlik és igazolják, mégpedig az igazságosság elvei, amelyek körvonalazzák az alkotmányt és általában az intézményeket. A polgári engedetlenséget az emberek nem személyes erkölcsi meggyőződésükkel vagy vallásos hitükkel igazolják, noha esetleg követelésük megfelelhet annak, és alátámasztható azazal is. Az meg egyenesen magától értetődő, hogy a polgári engedetlenség nem alapulhat kizárólag csoportérdeken vagy önérdéken. A tettnek az igazságosság azon közös felfogására kell hivatkoznia, amin a politikai berendezkedés nyugszik. Feltételezzük, hogy egy elfogadhatóan igazságos demokráciában van az igazságosságnak olyan közös felfogása, amire a polgárok közügyekben, valamint az alkotmány értelmezésekor hivatkoznak. Ha a kormányzat huzamosan, ismételten és szántszándékkal megsérti ennek alapelveit, akkor nincs más választás, mint a behódolás vagy a szembeszegülés. Ez különösen nyilvánvaló az egyenlő alapvető szabadságok megnyirbálása esetén. Amikor egy kisebbség polgári engedetlenséget tanúsít, választás elé állítja a többséget: nézzetek szembe cselekedeteitek ilyen értelmű következményeivel, vagy ha nem, úgy a közös igazságérzet alapján ismerjétek el, hogy panaszunk jogos.

A következő szempont, hogy a polgári engedetlenség nyilvános cselekedet. Kellő figyelmeztetés után nyíltan kezdenek hozzá, s nem titkolózva vagy titokban zajlik. Minthogy egyfajta felhívás, illetve alapvető és lelkiismeretbe vágó politikai meg-

győződés kifejezése, ugyanúgy nyilvános fórumra kívánczik, mint a közérdekű mondanivaló. Egyebek között ez a magyarázata a polgári engedetlenség erőszakmentességének. Az erőszak, különösen a személyek elleni erőszak kerülésének nem az az oka, hogy elvileg irtóznak a kényszer alkalmazásától, hanem az, hogy ebben a formában akarnak végső kifejezést adni ügyüknek. A polgári engedetlenség a dolog természeténél fogva összeegyeztethetetlen egy valószínűleg kárt és testi sérülést okozó erőszakos fellépéssel. Sőt, rendszerint már mások polgári szabadságának csorbítása is kérdésessé teszi, hogy a tett minősíthető-e polgári engedetlenségnek. Amikor a felhívás hiábavaló, az erőszakos fellépés néha jogos lehet később. Mindazonáltal a polgári engedetlenség lelkiismeretbe vágó és alapvető meggyőződések kifejezése, figyelmeztetés és intelem, nem pedig tényleges fenyegetés.

Van egy másik oka is a polgári engedetlenség erőszakmentességének. A magatartás azt fejezi ki, hogy megszegjük a törvényt, de ha elmegyünk is a legvégső határig, azért a törvénytisztelet határain belül maradunk.⁵ Megszegjük a törvényt, de a tett nyilvános és erőszakmentes jellegével, valamint jogi következményeinek vállalásával érzékeltetjük a törvénytiszteletet.⁶ A törvénytisztelet segít elfogadtatni a többséggel, hogy a tett politikailag valóban lelkiismeretbe vágó és komoly; a szándék az, hogy a közös igazságérzethez forduljunk. A teljes nyíltság és erőszakmentesség a cselekedet őszinteségének záloga, hiszen nem könnyű valakinek bebizonyítania mások, sőt akár önmaga előtt is, hogy lelkiismeretétől hajtva cselekszik. Igaz, elképzelhetünk olyan jogrendszert, amelyben a törvény igazságtalansága ellen tiltakozó lelkiismereti meggyőződést nem tekintik törvénsértőnek. Egymásban tökéletesen megbízó és kivételesen becsületes emberek létrehozhatnának egy ilyen rendszert. A dolgok állása szerint azonban ez még nagyjából igazságos viszonyok között is ingatag alapon állna. Meg kell fizetnünk az árát, ha meg akarjuk győzni a többieket arról, hogy gondos mérlegelés után úgy látjuk, a közösség politikai meggyőződéseinek fényében cselekvésünknek elégséges erkölcsi alapja van.

A polgári engedetlenséget úgy határoztuk meg, mint ami középen áll egyfelől a törvényes tiltakozás és a próbaper kezdeményezése, másfelől a lelkiismereti ellenszegülés és az ellenállás különböző formái között. A lehetőségek e körén belül ez az ellenállásnak a törvénytisztelet határára álló formája. A polgári engedetlenség ebben az értelemben világosan különbözik a fegyveres akcióktól és felkelésektől; távol áll a szervezett és erőszakos ellenállástól. A fegyveres felkelő például sokkal élesebben száll szembe a fennálló politikai rendszerrel. Nem fogadja azt el megközelítőleg vagy

⁵ A kérdés teljesebb vizsgálatát lásd FRIED, Charles: *Moral Causation*. *Harvard Law Review*, vol. 77. (1964) 1268. sk. A fegyveres akció e fogalmának tisztázásért itt köszönetet mondok Gerald Loevnnek.

⁶ Aki szívesebben határozza meg a polgári engedetlenséget, nem fogadná el esetleg e leírást. Lásd például ZINN 1968. 27–31., 39., 119. sk. Sőt, ő esetleg azt is vitatná, hogy a polgári engedetlenségnek erőszakmentesnek kell lennie. Biztosan van, aki nem fogadja el, hogy büntetése helyes, vagyis igazolhatatlan cselekedetért megérdemelt. Elfogadja ugyan a törvényes következményeket, de ezt inkább a törvénytisztelet érdekében teszi, ami nem ugyanaz. A meghatározás azt is lehetővé teszi, hogy megfelelő bizonyítás esetén bíróság előtt szálljon szembe a váddal. Egy bizonyos ponton túl azonban az ellenállást az itt meghatározott értelemben már nem nevezhetjük többé polgári engedetlenségnek.

elfogadhatóan igazságosnak; azt gondolja róla, hogy nagyon is eltér meghirdetett elveitől, vagy pedig úgy véli, hogy az igazságosság teljesen rossz felfogására épül. Bár cselekedetét saját elgondolása szerint lelkiismereti okok vezérlik, mégsem fordul a többség (illetve a tényleges politikai hatalommal rendelkezők) igazságérzetéhez, hiszen úgy véli, hogy a többség igazságérzete torz vagy legalábbis nem érvényesül. Ellenkezőleg, bomlást, ellenállást és egyéb zavarokat keltve jól szervezett fegyveres akcióival az igazságosság uralkodó felfogását igyekszik támadni, vagy egy mozgalmat próbál arra kényszeríteni, hogy a kívánt irányba haladjon. A fegyveres ellenálló megpróbálhatja elkerülni a büntetést, mivel nem áll készen törvénsértése jogi következményeinek elfogadására; ezzel nem csupán olyan erők kezére adná magát, amelyekben meggyőződése szerint nem bízhat meg, de egyben azt is kifejezné, hogy elismeri annak a berendezkedésnek a törvényességét, amellyel szembeszállt. Ebben az értelemben a fegyveres ellenállás a jogrend mélyebb tagadását képviseli, és átlépi a törvénytisztelet határait. Az egyén annyira igazságtalannak tartja az alapszerkezetet, vagy a társadalom szerinte annyira hűtlen lett saját hangoztatott eszményeihez, hogy meg kell kísérelnie gyökeres, sőt forradalmi átalakítását. Ezt pedig úgy teszi, hogy igyekszik ráébreszteni a közvéleményt az alapvető reformok szükségességére. Bizonyos körülmények között biztosan indokolt a fegyveres harc vagy az ellenállás más formája. Ezeket az eseteket azonban nem tárgyalom. Mint mondtam, azt a korlátozott célt tűztem itt magam elé, hogy meghatározzam a polgári engedetlenség fogalmát, s hogy tisztázzam, mi a szerepe egy nagyjából igazságos alkotmányos rendszerben.

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG IGAZOLÁSA

Itt az előbbi megkülönböztetéseket szem előtt tartva vizsgálom meg azokat a körülményeket, amelyek között a polgári engedetlenség igazolható. Az egyszerűség kedvéért csupán a belső intézményeket és így egy adott társadalom belső igazságtalanságait tárgyalom. Valamelyest enyhít e némileg szűkítő jellegű korlátozáson, hogy ellentétként szemügyre vesszük a lelkiismereti ellenszegülés problémáját is a háborúra vonatkozó erkölcsi törvénnyel kapcsolatban. Azzal kezdem, hogy kiemelem azokat a feltételeket, amelyek megléte esetén indokoltnak tűnik polgári engedetlenségbe kezdeni, majd ezt követően átfogóbb módon is megvizsgálom, hogy miként kapcsolódnak e feltételek a megközelítőleg igazságos viszonyok között a polgári engedetlenség által betöltött szerephez. A felsorakoztatott feltételek persze csak vélelmeknek tekintendők; kétségtelen, hogy lesznek olyan helyzetek, amelyekben a polgári engedetlenség más feltételeket és más érveket kíván.

Az első kérdés az, hogy a rossz fajtái közül melyek a polgári engedetlenség megfelelő tárgyai. Ha valaki a közösség igazságérzetéhez fellebbező politikai cselekedetnek látja az ilyen engedetlenséget, akkor mindentől függetlenül indokoltnak látszik a komoly és egyértelmű igazságtalanság példáira, s mindenekelőtt azokra az esetekre korlátoznia azt, ahol az igazságtalanság más igazságtalanságok megszüntetését is

akadályozza. Ez az oka annak a vélelemnek, hogy a polgári engedetlenséget helyes azokra az esetekre korlátozni, ahol súlyosan megsértik az igazságosság első elvét, az egyenlő szabadság elvét, és ahol durván semmibe veszik a második elv második részét, a méltányos esélyegyenlőség elvét.⁷ Persze azt, hogy ezek megvalósultak-e, nem mindig könnyű megmondanunk. Mégis, ha ezeket az alapvető szabadságok garanciáinak tekintjük, akkor gyakran egyértelmű a semmibe vételük. Végül is ezek olyan szigorú követelményeket állítanak föl, amelyeknek jól láthatóan ki kell fejeződniük az intézményekben. Így amikor egyes kisebbségektől megtagadják a szavazás, a tisztségviselés, a tulajdonszerzés vagy a szabad költözködés jogát, vagy amikor elnyomnak, illetve különböző lehetőségektől megfosztanak bizonyos vallási csoportokat, akkor ezek az igazságtalanságok mindenki előtt nyilvánvalóak lehetnek. Ha betű szerint nem léteznek is, akkor is nyíltan beépülnek a társadalmi intézmények bevett gyakorlatába. Az effajta rossz megállapításához nem szükséges részletesen vizsgálnunk az intézményes hatásokat.

Ezzel szemben a társadalmi különbségek elvének megsértését nehezebb megítélnünk.⁸ Arra vonatkozóan, hogy az intézmények kielégítik-e az elvet, rendszerint egy sor ellentétes, ugyanakkor észszerű vélemény létezik. Ennek az az oka, hogy ez az elv elsősorban a gazdasági és társadalmi intézményekre, a gazdaságpolitikára és a szociálpolitikára vonatkozik. Egy vélemény elfogadása éppúgy múlik elméleti kérdéseken és pusztán feltételezéseken, mint a rendelkezésre álló statisztikai és más információk bőségén, s mindezt a jó ítélőképesség és a pusztán megérzés fűszerezi. E kérdések összetettsége folytán nehéz felismerni az önérték és az előítélet befolyását, s még ha saját esetünkben képesek vagyunk is erre, ez nem jelenti azt, hogy másokat is meg tudunk győzni jóhiszeműségünkről. Ily módon adótörvények ellen – hacsak nyíltan nem arra szolgálnak, hogy célba vegyenek vagy megnyirbáljanak egy alapvető egyenlő szabadságot – rendszerint nem szabad polgári engedetlenségbe kezdve tiltakoznunk. Ilyenkor nem elég világos, hogy az igazságosság közös felfogására hivatkozunk.

⁷ Rawls igazságosságelméletének két alapelve van. Az első elv szerint „minden személynek egyenlő joga van a másokéval összeegyeztethető legkiterjedtebb alapvető szabadságra” (az egyenlő szabadság elve). A második elv szerint a „társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeknek úgy kell alakulniuk”, hogy egyrészt „okkal várassuk, hogy mindenki számára előnyösek” (első rész: a társadalmi különbségek elve), másrészt „olyan pozíciókhoz és hivatalokhoz kötődjenek, amelyek mindenki előtt nyitva állnak (második rész: a méltányos esélyegyenlőség elve)”. (RAWLS 1997. 87. p.) Rawls tehát amellel érvel, hogy a szabadságjogok súlyos megsértése és az esélyegyenlőség durva sérelme szolgáltatja a legerősebb igazolást a polgári engedetlenségre. (A szerk.)

⁸ A „társadalmi különbségek elve” az előző lábjegyzetben említett elvek közül az egyenlőtlenségekről szóló második elv első részére utal, amely szerint egy igazságos társadalmi rendszernek „csakis abban az esetben szabad létrehozni és biztosítani a jobb helyzetűek vonzóbb kilátásait, ha ez a kevésbé szerencsések számára is előnyös”. (RAWLS 1997. 104. p.) Az egyenlőtlenségek tehát csak akkor igazolhatók, ha azok az egyenlőtlenségek rendszerében alul lévőket javítják, és ebben a tekintetben a legrosszabb helyzetben lévő helyzetbe az ügydöntő: „a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell alakítanunk”, hogy azok „a legkevésbé előnyös helyzetűek számára a legelőnyösebbek legyenek”. (RAWLS 1997. 112. p.) Rawls a következőkben amellel érvel, hogy mivel annak eldöntése, hogy egy társadalmi rendszer vagy egy adott intézkedés mennyire szolgálja a legrosszabb helyzetűek érdekét, bonyolultabb, mint például a szabadságjogok vagy az esélyegyenlőség durva megsértésének a megállapítása, az elosztási problémák (vagyis a szegénység vagy az egyenlőtlenség) tipikusan kevésbé erős igazolást nyújtanak a polgári engedetlenség alkalmazásához. (A szerk.)

A legjobb e problémák megoldását a politikai folyamatra hagynunk, feltéve hogy a megkívánt egyenlő szabadságok biztosítottak. Ebben az esetben feltehetőleg elfogadható kompromisszum érhető el. Az egyenlő szabadság elvének megsértése tehát alkalmasabb tárgya a polgári engedetlenségnek. Ez az elv határozza meg az egyenlő polgár közös státusát az alkotmányos rendszerben, s ez a politikai rend alapja. Ahol teljes mértékben sértetlen marad, ott vélhetően más, esetleg tartós és jelentős igazságtalanságok sem öltenek óriási méreteket.

A polgári engedetlenségnek van egy további feltétele is. Tegyük fel, hogy a politikai többség a szokásos jóhiszemű fellebbezéseket már elutasította. A jogorvoslat eszközei hiábavalóknak bizonyultak. Így például az ország politikai pártjai közömbösnek mutatkoztak a kisebbség igényei iránt, vagy nem voltak hajlandók segíteni azok kielégítésében. A törvények visszavonására irányuló kísérleteket figyelmen kívül hagyták, a törvényes tiltakozások és tüntetések nem jártak sikerrel. Mivel a polgári engedetlenség a végső eszközük, biztosnak kell lenniük szükségességében. Észre kell azonban vennünk, hogy ez nem jelenti a jogi eszközök kimerítését. A rendes fellebbezéseket bármikor újból megismételhetnék; és mindig élhetnek a szólás szabadságával. Ám ha a megtett lépések azt mutatják, hogy a többség megingathatatlan vagy érzéketlen, akkor indokoltan tekinthetjük haszontalannak a további próbálkozásokat, és így a jogos polgári engedetlenség második feltétele is teljesült. Ugyanakkor ez vélelmezett feltétel. Mert bizonyos esetek annyira szélsőségesek lehetnek, hogy senkinek sem lehet kötelessége, hogy először kizárólag jogi eszközökre szorítkozva fejtsen ki politikai ellenállást. Például ha a törvényhozás bizonyos rendelkezései lábbal tiporják az egyenlő szabadságot, mondjuk betiltják egy gyenge és védtelen kisebbség vallását, akkor biztosan nem várható el, hogy a gyülekezet a szokásos politikai eljárás révén szálljon szembe a törvénnyel. Minthogy a többség már elkötelezte magát a rendkívül igazságtalan és nyíltan ellenséges eszközök mellett, valójában még a polgári engedetlenség is túl szelíd eszköznek bizonyulhat.

A harmadik és utolsó feltétel, amit tárgyalok, talán nem ilyen egyszerű. Ez abból következik, hogy az említett két feltétel csak gyakran, de nem mindig elegendő a polgári engedetlenség igazolásához. Az igazságosság természetes kötelessége⁹ bizonyos esetekben egyfajta önkorlátozást kívánhat. Lássuk, hogyan. Ha egy bizonyos kisebbség jogosan kezd polgári engedetlenségbe, akkor mindazok fellépése jogos, akiknek lényegében hasonló a körülményeik. Ha az előző két feltételt tekintjük a lényegében hasonló körülmények mércéjének, úgy azt mondhatjuk, hogy két kisebbség – feltéve, hogy minden más tényező azonos – akkor kezd egyformán jogosan polgári engedetlenségbe, ha ugyanolyan sokáig szenvedtek el ugyanakkora igazságtalanságot, s a komoly és szokásos politikai eszközök mindkettőjük esetében haszontalanok vol-

⁹ Rawls szerint az igazságosság kötelessége alapvető természetes kötelesség, ami azt kívánja tőlünk, hogy „támogassuk a meglévő igazságos intézményeket és teljesítsük rájuk vonatkozó előírásait”, továbbá hogy „segítsünk kialakítani új igazságos intézményeket”. Ebből következik, hogy „ha a társadalom alapvető szerkezete igazságos”, akkor „mindenkinek természetes kötelessége, hogy megtegye a magáét ebben a rendszerben”. (RAWLS 1997. 149. p.) (A szerk.)

tak. Elképzelhető azonban, bár nem valószínű, hogy sok csoport kezd ugyanolyan jogosan (az imént meghatározott értelemben) polgári engedetlenségbe. Ha azonban mindannyian így járnának el, komoly felfordulás keletkezne, ami nagyon is kockára tehetné az igazságos alkotmány érvényesülését. Feltételezésem szerint van egy olyan határ, amelyen túl nem lehet polgári engedetlenséghez folyamodni anélkül, hogy ezzel ne tennénk semmivé a jog és az alkotmány tiszteletét, és ne idéznénk elő olyan következményeket, amelyek mindenki számára károsak. A nyilvánosság fóruma is csak bizonyos határokon belül képes teret adni az ellenállás ilyen formáinak; a polgári engedetlenséget kezdeményező csoportok törekvései eltorzulhatnak, és máris nem érzékelhető esetleg, hogy a többség igazságérzetére akarnak hivatkozni. Ha e két jelenség, vagy egyikük bekövetkezik, egy bizonyos ponton túl a polgári engedetlenség, mint tiltakozási forma nem érheti el a célját, s azoknak, akik fontolóra veszik meghirdetését, figyelembe kell venniük e korlátokat.

Az elméletileg ideális megoldás a kisebbségek együttműködését megvalósító politikai szövetség létrejötte lenne, amely szabályozná a fellépés átfogó szintjét. Gondoljuk meg ugyanis a helyzet természetét: sok csoport van, amelyek mindegyike egyformán jogosan foghat polgári engedetlenségbe, s ráadásul mindegyikük egyformán erősen kívánja gyakorolni jogát. Ám ha mindannyian így tesznek, akkor jóvátehetetlen károkat okozhatnak az igazságos alkotmánynak, amellyel szemben pedig mindannyian elismerik az igazságosság természetes kötelességét. Amikor tehát sok egyformán erős igény van, amelyeket együttevve már nem lehet teljesíteni, akkor egy mindegyikkel számoló méltányos tervet kell kialakítani. Abban az egyszerű esetben, amikor a túl sok egyformán érvényes igény oszthatatlan és adott mennyiségű javakra vonatkozik, valamilyen váltógazdálkodás vagy sorshúzás lehet az igazságos megoldás.¹⁰ Ilyen eszköz azonban itt teljesen elképzelhetetlen. Nélkülözhetetlennek látszik az igazságtalanságot elszenvedő kisebbségek politikai megegyezése. Ha oly módon hangolják össze fellépésüket, hogy noha mindegyikük gyakorolhatná a jogát, azért a polgári engedetlenség mégsem lesz elfogadhatatlan mértékű, akkor teljesíthetik kötelességüket a demokratikus intézményekkel szemben. Igaz, nehéz egy ilyen szövetség kialakítása, de éles ítélőképességű irányítással nem tűnik lehetetlennek.

Az elképzelt helyzet nyilvánvalóan sajátos, és akár az is lehetséges, hogy az ilyen megfontolások nem gátolják a jogos polgári engedetlenséget. Nem valószínű, hogy sok csoport egyformán jogosan kezdeményezze az ellenállásnak ezt a formáját, s ugyanakkor elismerje az igazságos alkotmánnyal szembeni kötelességét. Látnunk kell azonban, hogy a sérelmet elszenvedő kisebbség könnyen azt gondolja, senkinek

¹⁰ Azoknak a feltételeknek a tárgyalását, amelyek szükségessé tesznek valamilyen méltányos rendezést, lásd Kurt BAIER: *The Moral Point of View*. Ithaca, New York, Cornell University Press, 1958. 207–213. p.; LYONS, David: *Forms and Limits of Utilitarianism*. [1965] 160–176. p. Lyons bemutat egy példát a méltányos váltógazdaságra, és azt is megfigyeli, hogy az ilyen méltányos eljárások (ha felállításuk költségeit előteremtik) elfogadhatóan hatékonyak lehetnek. (169–171. p.) Elfogadom az általa adott magyarázat következtetéseit, beleértve azt a meggyőződését is, hogy a méltányosság fogalmát nem magyarázhatjuk meg úgy, hogy azonosítjuk a hasznossággal. (176. skk.) Egy korábbi vizsgálódásként meg kell itt említenünk C. D. Broad tanulmányát is: *On the Function of False Hypotheses in Ethics*. *International Journal of Ethics*, vol. 26. (1916) 385–390. p.

sincsenek megalapozottabb igényei, mint neki. Így még ha a polgári engedetlenség indokai a különböző csoportok esetében nem egyformán kényszerítőek is, gyakran akkor is bölcsen tételezzük fel, hogy nem tehetünk különbséget az igényeik között. Azzal, hogy elfogadják ezt az elvet, valószínűbbé teszik, hogy az elképzelt feltétel teljesül. Egy ilyen eset annak megmutatásához is tanulságos, hogy az ellenállás¹¹ jogának gyakorlását – mint általában a jogok gyakorlását – néha mások pontosan ugyanilyen joga korlátozza. Ha mindenki gyakorolná e jogát, a következmények mindenkire nézve károsak lennének, s ez szükségessé tesz valamilyen mindenkivel szemben méltányos tervet.

Tegyük fel, hogy a három feltétel alapján valakinek joga van a maga ügyében polgári engedetlenségbe kezdve tiltakozni. A kifogásolt igazságtalanság az egyenlő polgári státus szabadságainak vagy az esélyegyenlőség jogainak a nyílt megsértése, azt többé-kevésbé tudatosan, hosszú időn keresztül és a szokásos politikai tiltakozás ellenére követik el, s a méltányosság kérdése sem vet fel megoldatlan nehézségeket. Ez azonban még nem minden, hiszen bizonyos óvintézkedésekkel fel kell készülni arra a lehetőségre is, hogy sérelem éri a harmadik, ahogy mondani szokták, ártatlan felet. Ám felteszem, hogy eleget tesznek minden fontos feltételnek. Természetesen még így is felvetődik a kérdés, hogy bölcs vagy okos dolog-e a jog gyakorlása. E kérdést csak akkor szabad eldönteni, miután nyilvánvalóvá vált, hogy valaki rendelkezik ezzel a joggal, nem pedig ezt megelőzően. Lehet, hogy a jogainkat gyakoroljuk, de ugyanakkor ostobán cselekszünk, mert fellépésünk csupán a többség durva megtorlását váltja ki. Közel igazságos viszonyok között persze valószínűtlen a jogos tiltakozás bosszúszomjas elfojtása, mégis fontos, hogy a helyénvaló módon eltervezett cselekvéssel, hatásosan fellebbezzenek a szélesebb közösséghez. Mivel a polgári engedetlenség mondanivalója a nyilvánosság fórumára kívánczik, gondosan meg kell vizsgálni, hogy érthető-e. Ezért a polgári engedetlenség jogának gyakorlását, ahogy minden más jogét is – ahhoz, hogy előmozdítsa a résztvevők vagy azok céljait, akiknek a résztvevők segíteni kívánnak – észszerűen körül kell határolnunk. Az igazságosság elméletének nincs sajátos mondanivalója e gyakorlati megfontolások kapcsán. A stratégia és a taktika kérdései egyébként is mindig az eset körülményeitől függenek. Ám az igazságosság elméletének kell megmondania, hogy mikor vetik fel e kérdéseket helyesen.

A polgári engedetlenség igazolásának magyarázatában sehol sem utaltam a méltányosság elvére. Egy alkotmányos rendszerben politikai kötöttségeink elsődleges alapja az igazságosság természetes kötelessége. Amint már korábban megjegyeztük,¹² csak a társadalom kedvezőbb helyzetű tagjainak van valószínűleg – a politikai kötelességgel szembeállítható értelemben – egyértelmű politikai kötelezettsége is. Jobb helyzetből pályáznak a köztisztviségek elnyerésére, és könnyebben aknázzák ki

¹¹ Az eredetiben: *right to dissent*. Az utánkölés alapjául szolgáló fordításban alkalmanként „ellenzéki ségként”; máskor – így például itt is – „ellenállásként” szerepel az angol *dissent* kifejezés, ami félrevezető, amennyiben Rawls részben éppen az „ellenállás” (*resistance*) különböző formáitól igyekszik elkülöníteni a polgári engedetlenséget. (A szerk.)

¹² RAWLS 1997. 52. §.

a politikai rendszer előnyeit. Ezáltal magukra veszik azt a polgárokat általában terhelő kötelezettséget, hogy védjék az igazságos alkotmányt. Az alávetett kisebbségek tagjainak viszont, akiknek mondjuk minden okuk meglenne a polgári engedetlenségre, általában nincs ilyen politikai kötelezettségük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a méltányosság elve rájuk nem ró fontos kötelezettségeket.¹³ Hiszen ebből az elvből nem csupán a magánélet számos követelménye ered, de akkor is ez az irányadó, amikor személyek vagy csoportok összefognak közös politikai célok elérése érdekében. Ahogy különféle magánjellegű társulásainkban kötelezettségeket vállalunk azok iránt, akikhez csatlakoztunk, a közös politikai fellépés is a résztvevők kölcsönös kötelezettségeit feltételezi. Így miközben a tiltakozók nem feltétlenül tesznek szert kötelezettségekre általában a polgárokkal szemben, közöttük azért – amint ügyük előmozdítására törekednek – kialakulnak a tisztelet és hűség kötelékei. Igazságos alkotmány esetén egy szabad társulás rendszerint kötelezettségekkel jár, feltéve hogy a csoport céljai törvényesek, és belső rendje méltányos. Ez a politikai társulásokra éppúgy igaz, mint a többire. E kötelezettségek rendkívül fontosak, és sokféleképpen korlátozzák, hogy mit tehetnek az egyének. Ezek azonban nem azonosak azzal a kötelezettségükkel, hogy engedelmeskedjenek egy igazságos alkotmánynak. A polgári engedetlenséget csakis az igazságosság kötelessége alapján tárgyalom; csupán egy teljesebb elmélet jelölhetné ki e másféle követelmények helyét.

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG SZEREPE

A polgári engedetlenség elméletének harmadik célja annak a megmutatása, hogy a polgári engedetlenség milyen szerepet játszik az alkotmányos rendszerben, és miként kapcsolódik a demokratikus politikához. Mint mindig, most is feltételezem, hogy a kérdéses társadalom megközelítőleg igazságos. Ez maga után vonja, hogy a kormányzat valamilyen értelemben demokratikus, noha előfordulhatnak mindazonáltal komoly igazságtalanságok. Felteszem, hogy az ilyen társadalomban a szabad és egyenlő személyek önkéntes együttműködésének alapját tekintve lényegében az igazságosság elvei jelentik a közös felfogást. Vagyis amikor valaki polgári engedetlenségbe kezd, ezzel az a szándéka, hogy a többség igazságérzetéhez forduljon. Kellő figyelmeztetésként tudassa velük azt a komoly és megfontolt véleményét, hogy megsértették a szabad együttműködés feltételeit. Azzal fordul hozzájuk, hogy fontolják meg újra a dolgot, képzeljék magukat a helyzetébe, s ismerjék el, nem várhatják el tőle, hogy a végtelenségig tudomásul vegye az őt sújtó intézkedéseket.

Próbálkozásának meggyőzőereje persze az egyenlő személyek együttműködési rendszereként felfogott társadalom demokratikus felfogásán múlik. Ha valaki másként gondolkodik a társadalomról, a tiltakozás e formája talán fel se merül. Ha sze-

¹³ E kötelezettségek tárgyalását lásd WALZER, Michael: *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship*. Cambridge, Harvard University Press, 1970. Ch. 3.

rinte például az alaptörvény a természet rendjét tükrözi, a főhatalom gyakorlója pedig isteni jogon, Isten választott helytartójaként uralkodik, akkor az alattvalók csak az aláztos kérelmezők jogával rendelkeznek. Védhetik ügyüket, de fellebbezésük elutasítása esetén nem tagadhatják meg az engedelmességet. Ha így tennének, fellázadnának a végső erkölcsi (és nem pusztán törvényes) hatalommal szemben. Ez nem azt jelenti, hogy a főhatalom nem hibázhat, csak azt, hogy a helyzet orvoslása nem az alattvalókra tartozik. Mihelyt azonban egyenlő felek együttműködési rendszereként értelmezzük a társadalmat, a komoly igazságtalanság áldozatainak nem kell meghunyászkodniuk. Annak ellenére, hogy a polgári engedetlenség (és a lelkiismereti ellenszegülés) meghatározásánál fogva törvénysértő, valójában hozzájárul az alkotmányos rendszer stabilitásához. Ahogy a szabad és rendszeresen megtartott választások, vagy az (írott és íratlan) alkotmány értelmezésére feljogosított bíróság függetlensége, a polgári engedetlenség is segít fenntartani és erősíteni az igazságos intézményeket, feltéve hogy megfelelő korlátok között és kellő ítélőképességgel élnek vele. A polgári engedetlenség a törvénytisztelet határain belül szegül szembe az igazságtalansággal, s mint ilyen arra szolgál, hogy megakadályozza az igazságosság útjának elhagyását, vagy ha már megtörtént, helyrehozza azt. Az emberek általános hajlandósága az igazolható polgári engedetlenségre stabilizálja a jól berendezett, avagy a nagyjából igazságos társadalmat.

Azt kell megvizsgálnunk, hogy az eredeti helyzetben a felek miként látják e tant.¹⁴ Két egymással összefüggő problémát kell megfontolniuk. Az első az, hogy elveket választva az egyének számára olyan értékmérőket is ki kell alakítaniuk, amelyekkel megítélhető a természetes kötelességek és kötelezettségek súlya, mindenekelőtt azé a kötelességé, hogy engedelmeskedjünk az igazságos alkotmánynak és egyik alapvető eljárásának, a többségi szabálynak. A második probléma az, hogy elfogadható elveket találjanak az igazságtalan helyzetek vagy az olyan körülmények kezeléséhez, amikor az igazságos elvek követése csak részleges. Nos, a nagyjából igazságos társadalmat jellemző feltevésekből alighanem az következik, hogy a felek egyetértének az igazolható polgári engedetlenség kapcsán felvázolt (imént tárgyalt) kiindulópontokkal. Elismernék, hogy amikor a szembeszegülés e formája helyénvaló, ezeknek a kritériumoknak kell megmutatkozniuk. Ezzel azt fejeznék ki, hogy egy fontos és sajátos esetben nagy súlyt kell tulajdonítanunk az igazságosság természetes kötelességének. Többnyire az is az igazságosság megvalósulásának kedvezne, hogy erősítenék az emberek önbecsülését, valamint egymás iránti tiszteletét a társadalomban. Amint a szerződéses tan hangsúlyozza,¹⁵ az igazságosság elvei az egyenlő felek közötti önkéntes

¹⁴ Az *original position* (eredeti helyzet) Rawls könyvében arra az elképzelt állapotra utal, amelyben az érdekek előmozdítására törekvő, észszerűen gondolkodó, egyenlő emberek a „tudatlanság fátyla mögött” (tehát anélkül, hogy tudnák, hogy társadalmi és természeti esetlegességek folytán előnyös vagy hátrányos-e a helyzetük) megállapodnak egy igazságos társadalom alapelveiben. Lásd RAWLS 1997. 4. §. és III. fejezet. (A szerk.)

¹⁵ Rawls saját igazságosságelméletét a társadalmi szerződés eszméjére alapozott nagy hatású elméletek általánosításának tekinti, különös tekintettel Locke, Rousseau és Kant elméleteire. Rawls nem egy meghatározott társadalom vagy egy sajátos kormányforma megalapításának tekinti az „eredeti szerződést”, hanem annak az eredeti (elképzelt) megegyezésnek, amelynek során „az együttműködésre lépő emberek együtt, közös elhatáro-

együttműködés elvei. Az igazságosság megtagadása vagy azt jelenti, hogy egyeseket nem tekintünk egyenlő félnek (vagyis olyan valakinek, akire tekintettel hajlandók vagyunk azokkal az elvekkel korlátozni cselekedeteinket, amelyeket a méltányosság jegyében, vagyis az egyenlőség helyzetében választanánk), vagy annak a kifejeződése, hogy készek vagyunk kiaknázni a természetes jóserencse esetlegességeit és saját helyzeti előnyeinket. A szándékos igazságtalanság mindkét esetben behódolásra vagy ellenállásra készítet. A behódolás megvetést vált ki azokból, akik az igazságtalanságot állandósítják, s még meg is erősíti őket szándékaikban, az ellenállás viszont elvágja a közösségi kötelékeket. Ha az alapvető szabadságok megsértése esetén az emberek azt követően kezdeményezik a polgári engedetlenséget, hogy elegendő idő állt rendelkezésükre az indokolt politikai fellépés rendes útjainak végigjárására, akkor ez alighanem inkább erősíti, mintsem gyengíti e szabadságokat. E megfontolásokból következően az eredeti helyzetben a felek elfogadnák az igazolható polgári engedetlenséget meghatározó feltételeket, mint a törvénytisztelet határain belül maradó olyan végső eszközt, ami megóvjá az igazságos alkotmány stabilitását. Noha a cselekvésnek ez a módja szigorú értelemben törvényellenes, mindazonáltal erkölcsileg kifogástalan törekvés az alkotmányos rendszer oltalmazására.

A teljesebb magyarázat során feltehetőleg ugyanígy világíthatnánk meg a lelkiismereti ellenszegülést igazoló feltételeket (megint egy közel igazságos állam kerekeit feltételezve). Mindazonáltal én itt nem tárgyalom e kikötéseket. Azt szeretném inkább hangsúlyozni, hogy a polgári engedetlenség alkotmányos elmélete kizárólag az igazságosság valamely felfogására támaszkodik. Még a nyilvánosság és az erőszakmentesség jellemzője is ezen alapul. És ugyanez igaz a lelkiismereti ellenszegülés magyarázatára is, noha ott szükség van a szerződéses tan további részleteinek kidolgozására. Sehol sem utaltam másra, mint politikai elvekre; a vallásos vagy pacifista elgondolások e tekintetben nem lényegesek. Bár a polgári engedetlenség kezdeményezőit gyakran mozgatják efféle meggyőződések, a polgári engedetlenség és ezek között nincs szükségszerű kapcsolat. Mivel a politikai cselekvés e formája úgy is felfogható, mint a közösség igazságérzetéhez fordulás, az egyenlő felek közötti együttműködés elismert elveire való hivatkozás módja. Minthogy a polgári élet erkölcsi alapjaira hivatkozik, politikai, nem pedig vallásos cselekedet. Az igazságosságnak azokra a közkeletű elveire épül, amelyek követését az emberek megkövetelhetik egymástól, s nem a vallásos hit és szeretet bizonyosságaira, hiszen nem várható el, hogy azokat mindenki elfogadja. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a nem politikai elgondolások lényegtelenek. Nagyon is megerősíthetik ítéletünket, és az olyan cselekedeteinket is alátámaszthatják, amelyekről más alapokon már tudjuk, hogy igazságosak. Mindazonáltal nem ezek az elvek támasztják alá az alkotmányt, hanem az

zással választják ki azokat az elveket, amelyeknek meg kell szabniuk az alapvető jogokat és kötelességeket, illetve a társadalmi előnyök megosztását". (RAWLS 1997. 31. p.) Az idézett szerzők kapcsolódó műveihez magyarul lásd John Locke: *Értekezés a polgári kormányzatról*. Ford.: Endreffy Zoltán. Bp., Gondolat, 1968; Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. In: *Értekezések és filozófiai levelek*. Ford.: Kis János. Bp., Gondolat, 1978; Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Ford.: Berényi Gábor. Bp., Gondolat, 1991. (A szerk.)

igazságosság elvei, a szabad és egyenlő személyek közötti társadalmi együttműködés alapvető feltételei. Az így meghatározott polgári engedetlenség nem szektás meg-alapozást kíván, hanem az igazságosság demokratikus társadalmakat jellemző közös felfogásából következik. Ebben az értelemben a polgári engedetlenségre vonatkozó elgondolás a szabad kormányzás elméletének része.

A középkori és a modern alkotmányosság között az egyik különbség abban rejlik, hogy az előbbiben nem biztosítják jól megalapozott intézményes eszközökkel a törvény fennhatóságát. Az olyan uralkodónak a megfélemezésére szolgáló eszközök, akinek ítéletei és rendelkezései ellentétesek a közösség igazságérzetével, jórészt a társadalom egészének vagy valamely részének ellenállási jogára korlátozódnak.¹⁶ Ám úgy tűnik, még ezt a jogot se értelmezték közösségi cselekedetként; az igazságtalan királyt egyszerűen félreállították.¹⁷ A középkorban így módon hiányzott a modern alkotmányos kormányzás alapeszméje, az a gondolat, hogy a főhatalmat gyakorló nép rendelkezik a végső hatalommal, s hogy e hatalmat választásokkal, parlamentekkel és más alkotmányos eszközökkel kell intézményesíteni. A polgári engedetlenség elmélete is sok tekintetben ugyanazon a módon egészíti ki az alkotmányos demokrácia tisztán jogi felfogását, ahogy az alkotmányos kormányzás modern elgondolása épül rá a középkorira. Azt igyekszik körvonalazni, hogy miféle indokokra támaszkodva szegülhetünk oly módon szembe a törvényes demokratikus hatalommal, hogy ez bevallott törvényellenessége ellenére törvénytiszteletet fejezzon ki, és a demokratikus rendszerek alapvető politikai elveire hivatkozzon. Így az alkotmányosság jogi formáit a jogsértő tiltakozás olyan módjaival kapcsolhatják össze, amelyek az azt vezérlő elvek értelmében nem sértik meg a demokratikus alkotmány céljait. Azt próbáltam bemutatni, hogy a szerződéses tan miként tud magyarázatot adni ezekre az elvekre.

A polgári engedetlenség ilyen elmélete esetleg azon az alapon bírálható, hogy valószínűleg idegen. Mivel feltételezi, hogy a többségnek van igazságérzete, felhozható ellene, hogy az erkölcsi érzéseknek nincs számottevő politikai erejük. Az embereket a különféle érdekek, illetve a hatalom, a presztízs, a gazdagság iránti vágy és hasonló dolgok mozgatják. Bár okosan teszik, ha erkölcsi érvekkel támasztják alá igényeiket, helyzetenként más és más véleményeik nem illeszthetők össze az igazságosság valamilyen következetes felfogásává. Nézeteik valójában inkább csak alkalmi eszmék, melyeket aszerint alakítanak, hogy számításaik szerint éppen mi mozdítja elő érdekeiket. Vitathatatlanul sok igazság van ebben a meggyőződésben, különösen bizonyos társadalmakban. A lényeges azonban az, hogy milyen viszonylagos erővel rendelkeznek az igazságérzettel ellentétes tendenciák, s hogy az igazságérzet elég erős-e egyáltalán ahhoz, hogy komolyan lehessen rá hivatkozni.

A bemutatott magyarázatot meggyőzőbbé teheti néhány észrevétel. Először is mindvégig feltételeztem, hogy egy megközelítőleg igazságos társadalomra gondo-

¹⁶ Az eredetiben: *right of resistance*, tehát Rawls itt valóban az „ellenállás jogáról” ír. (A szerk.)

¹⁷ FRANKLIN, J. H. (ed.): *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century*. New York, Pegasus, 1969. 11–15. p.

lunk. Ez azt jelenti, hogy létezik egy alkotmányos rendszer és az igazságosságra vonatkozó közmegegyezéses felfogás. Bizonyos egyének és csoportok esetenként persze hajlamosak lehetnek rá, hogy megsértsék az elveit, a közös érzésnek azonban – ha kellő módon ébresztik fel bennük – jelentős ereje van. Ezeket az elveket a szabad és egyenlő személyek közötti együttműködés szükségszerű alapjaként teszik magukévá. Ha az igazságtalanság elkövetőit világosan felismerhetik és elkülöníthetik a tágabb közösségtől, a társadalmi többség meggyőződéseie elegendő súllyal rendelkezhetnek. Ha meg nagyjából egyenlő felek között folyik a vita, az igazságosság érzése, amely áthatja a kívülállókat, perdöntő lehet. Mindenesetre felettébb kétséges, hogy bölcs dolog-e polgári engedetlenséget kezdeményezni, ha ezek a körülmények hiányoznak. Ha ugyanis senki sem folyamodhat a szélesebb társadalom igazságérzetéhez, úgy ez – amennyiben előnyösnek mutatkozik – csak még erősebb elnyomó intézkedésekre készítheti a többséget. A bíróságoknak figyelembe kell venniük, hogy a tiltakozó cselekedet természeténél fogva polgári engedetlenség, s hogy az az alkotmányt alátámasztó politikai elvek révén igazolható (vagy igazolhatónak tűnhet). Ily módon csökkenthetik, bizonyos esetekben pedig fel is függeszthetik a jogi szankciókat.¹⁸ Ha azonban a szükséges háttér hiányzik, ennek pont az ellenkezője is megtörténhet. Látnunk kell, hogy a polgári engedetlenség általában csak abban a társadalomban észszerű és hatékony tiltakozási forma, amelyet jelentős mértékben az igazságosság vezérel.

Talán még mindig nem teljesen világos, hogy miként hat az elmondottak szerint az igazságérzet. Azt gondolhatja valaki, hogy ez az érzés az elvek őszinte képviselésében és olyan cselekedetekben fejeződik ki, amelyek komoly önfeláldozást kívánnak. Ez azonban túl erős feltételezés. A közösség igazságérzete valószínűleg inkább abban mutatkozik meg, hogy a többség nem tudja rászánni magát a kisebbség elnyomására és a polgári engedetlenség jogilag megengedett büntetésére. A könyörtelen fellépést, amit más társadalmakban esetleg megfontolnának, nem tekintik valódi alternatívának. Az igazságérzet így abban nyilvánul meg – noha gyakran nem is vagyunk ennek tudatában –, ahogyan értelmezzük a politikai jelenségeket, ahogyan érzékeljük a lehetséges cselekedetek kimenetelét, ahogyan akaratumk elviseli mások jogos tiltakozásait és így tovább. A többség – hatalmi fölénye ellenére – feladhatja pozícióját, és beleegyezhet a más véleményűek javaslataiba; az igazságosságra törekvése gyengítheti azt a képességét, hogy védelmezze igazságtalan előnyeit. Ha felismerik, hogy milyen finom utakon-módokon fejti ki hatását, különösen pedig azt, hogy bizonyos társadalmi helyzeteket tarthatatlanná tesz, akkor az igazságosság érzését úgy tekintik majd, mint egy nagyon is eleven politikai erőt.

E megjegyzések során feltételeztem, hogy a megközelítőleg igazságos társadalom az igazságosság egyazon elveinek közös elfogadottságával rendelkezik. A feltevés szerencsére erősebb a szükségesnél. Bár valójában számottevő különbségek lehetnek

a polgároknak az igazságosságra vonatkozó felfogásában, e felfogásoknak hasonló politikai ítéletekhez kell vezetniük. És ez lehetséges, hiszen különböző kiinduló tételekből juthatunk azonos következtetésre. Ebben az esetben egy olyan megegyezés létezik, amit a szigorú értelemben vett ellentétben átfedésesnek nevezhetünk. Az igazságosságról vallott felfogások átfedéses megegyezése általában elég ahhoz, hogy a polgári engedetlenség a politikai szembesegülés elfogadható és észszerű formája legyen. Ennek az átfedésnek természetesen nem kell tökéletesnek lennie; az is elég, ha valamiképpen teljesül a kölcsönösség feltétele. Mindkét félnek hinnie kell abban, hogy bármilyen nagy mértékben különbözzenek is az igazságosságra vonatkozó elgondolásai, az adott helyzetben nézeteik ugyanazt az ítéletet támasztják alá, és ez akkor is feltétlenül így lenne, ha helyet cserélnének. Végül persze van egy olyan pont, amelyen túl felbomlik a megkívánt egyetértés, és a társadalom többé-kevésbé olyan elkülönülő részekre szakad, amelyek mindegyikében eltérő nézeteket vallanak az alapvető politikai kérdésekről. A szigorú értelemben vett részleges egyetértés esetében a polgári engedetlenségnek többé nincs alapja. Tegyük fel például, hogy akik nem hisznek a toleranciában, és hatalomra kerülve nem is lennének toleránsak, tiltakozni óhajtanak kisebb szabadságuk miatt egy olyan többség igazságérzetéhez fordulva, amely az egyenlő szabadság elvét vallja. Mint láttuk, azoknak, akik ezt az elvet elfogadják, el kell ugyan tűrniük az intoleranciát, amennyiben ezt a szabad intézmények biztonsága megengedi, azt azért valószínűleg nem vennék jó néven, hogy erre a kötelességükre az az intoleráns csoport emlékeztetné őket, amely helycsere esetén egyeduralmat teremtené. A többség óhatatlanul úgy érezné, hogy igazságtalan célokra használják ki az egyenlő szabadság melletti elkötelezettségüket. Ez a helyzet újból arra a tényre szolgál példaként, hogy a közös igazságérzet olyan hatalmas közösségi érték, amelynek megóvása sokak együttműködését kívánja. Az intoleráns potyázónak tekinthető, aki igyekszik kihasználni az igazságos intézmények előnyeit, de fenntartásukból nem veszi ki a részét. Bár azoknak, akik elismerik az igazságosság elveit, egy megosztott társadalomban éppúgy az igazságos intézményeket kell követniük, mint egy csoportönzés által mozgatottban, a polgári engedetlenség feltételei ebben az esetben nincsenek meg. Mégsem szükségszerű, hogy szigorú egyetértés legyen, mivel gyakran egy bizonyos mértékű átfedéses megegyezés is lehetővé teszi a kölcsönösség feltételének teljesülését.

Kétségtelen, a polgári engedetlenség kezdeményezésének jól látható kockázata is vannak. Az alkotmányos formák és jogi értelmezésük egyik indoka éppen az, hogy létrehozza az igazságosság politikai felfogásának és az elvek társadalmi kérdésekre vonatkozó alkalmazásának közös olvasatát. Egy bizonyos pontig fontosabb a jog és értelmezésének egyértelműsége, mint az egyértelmű jog helyessége. Ezért az iménti magyarázattal szemben esetleg felhozható, hogy nem határozza meg, ki fogja megmondani, mikor teszik a körülmények a polgári engedetlenséget jogossá. Ez pedig anarchiára ösztönöz, hiszen mindenkit arra bátorít, hogy maga döntsön, hogy hagyjon fel a politikai elvek közös rangsorolásával. Erre az a válasz, hogy mindenkinek magának kell csakugyan döntenie. Bár az emberek rendsze-

¹⁸ A kérdés általános tárgyalásaként lásd DWORKIN, Roland: On Not Persecuting Civil Disobedience. *The New York Review of Books*, June 6, 1968.

rint kikérik mások véleményét és tanácsát, s amikor indokoltnak látszik, elfogadják vezetőik rendelkezéseit, tetteikért mindig maguk felelnek. Nem háríthatjuk el magunktól a felelősséget, és nem ruházhatjuk másokra az esetleges szemrehányás terhét. Ez a politikai kötelesség és kötelezettség minden olyan elméletére igaz, ami összeegyeztethető a demokratikus alkotmány elveivel. A polgár, noha felelősséggel tartozik tetteiért, autonóm.¹⁹ Ha rendszerint úgy véljük, hogy engedelmeskednünk kell a törvénynek, akkor ezt azért gondoljuk így, mert politikai elveinkből rendesen ezt a következtetést vonjuk le. Megközelítőleg igazságos körülmények esetén bizonyára az engedelmeskedést kell vélelmeznünk, feltéve hogy nincsenek komoly okaink e vélelem elhagyására. Az egyének sok-sok szabad és megalapozott döntése harmonikus politikai rendszert alkot.

Noha mindenkinek magának kell eldöntenie, hogy a körülmények jogossá teszik-e a polgári engedetlenséget, ebből még nem következik, hogy mindenki tetszése szerint dönt. Nem személyes érdekeink vagy szűken felfogott politikai elkötelezettségeink alapján kell döntenünk. A polgárnak az autonóm és felelős cselekvéshez az alkotmány értelmezését alátámasztó és vezérlő politikai elveket kell megkeresnie, amennyire csak meg tudja ítélni, hogy miként alkalmazandók ezek az elvek a fennálló körülmények között. Ha kellő mérlegelés után arra a következtetésre jut, és aszerint jár el, hogy a polgári engedetlenség igazolható, akkor lelkiismerete szerint cselekszik. S bár lehetséges, hogy téved, mégsem tetszése szerint járt el. A kettő között a politikai kötelesség és kötelezettség elmélete nélkül nem tehetnénk különbséget.

Mindez hasonlít a tudományokban elért közös felfogásokhoz és következtetésekhez. Ott is mindenki autonóm, de ugyanakkor felelős módon jár el. Az elméleteket és feltevéseket a közösen elismert bizonyítékok fényében kell értékelnünk. Igaz, vannak tekintélyes művek, ám ezek sok olyan személy közös álláspontját összegezik, akik mindannyian meghozták a maguk döntését. Az, hogy nincs dönteni hivatott végső tekintély, és így nincs olyan hivatalos felfogás, amit mindenkinek el kell fogadnia, nem fejtelenséghez, hanem elméleti fejlődéshez vezet. Elfogadható elveket magukénak valló és alkalmazó egyenlő feleknek nincs szükségük hivatalos feljebbvalóra. Az a kérdés, hogy kinek kell döntenie. A válasz: mindenkinek magának. Mindenkinek önmagával kell tanácskoznia, s józansággal, kölcsönös jóindulattal és szerencsével gyakran egész jó eredmény születik.

A demokratikus társadalom elismeri tehát, hogy minden polgár maga felel azért, hogy miként értelmezi az igazságosság elveit, és miként cselekszik ennek jegyében. Ezeknek az elveknek nem létezhet olyan jogilag vagy társadalmilag jóváhagyott értelmezése, amit erkölcsileg mindig kötelesek lennénk elfogadni, még ha azt egyenesen egy legfelsőbb bíróság vagy törvényhozó szerv mondja is ki. Valójában mindegyik alkotmányos szerv – a törvényhozás, a kormány, a bíróság – előterjeszti értelmezését az alkotmányra és az alapjául szolgáló politikai eszményekre vonatkozóan.²⁰ Noha

¹⁹ Lásd RAWLS 1987. 78. §.

²⁰ Annak az álláspontnak a bemutatását, amelyre támaszkodom, lásd BICKEL, A. M.: *The Least Dangerous Branch*. New York, Bobbs-Merrill, 1962. Ch. 5.–6.

egy meghatározott esetben a bíróságé lehet az utolsó szó, az alkotmány értelmezésének megváltoztatását erőszakoló roppant politikai nyomással szemben a bíróság sem élvez eleve védettséget. Ha azt akarja, hogy érvekkel és érveléssel kialakított alkotmánytana tartósan fennmaradjon, úgy meg kell győznie a többséget felfogása megalapozottságáról. A fellebbezés végső fóruma nem a bíróság, nem a végrehajtó hatalom, nem a törvényhozás, hanem a választópolgárok összessége. Aki polgári engedetlenségbe kezd, az egész közösséghez folyamodik sajátos módon. Amennyiben a polgárok kellőképpen egyetértenek az igazságosság felfogását tekintve, és ugyanakkor tiszteletben tartják a polgári engedetlenség megkívánt feltételeit, úgy ez nem idézi elő az anarchia veszélyét. A demokratikus politizálás hallgatólagos előfeltétele, hogy az alapvető politikai szabadságokkal rendelkező emberek elérhetik ezt az egyetértést, és képesek tiszteletben tartani e határokat. Ahogy nem tudjuk kizárni a mély tudományos nézeteltérések lehetőségét, arra sincs mód, hogy teljesen elkerüljük a megosztottság veszélyét. Még ha úgy tűnik is, hogy a jogos polgári engedetlenség fenyegeti a polgárok közötti összhangot, ezért nem a tiltakozóknak kell viselniük a felelősséget, hanem azoknak, akiknek a hatalmi visszaélései jogossá teszik az ilyen ellenállást. Mivel ha nyilvánvalóan igazságtalan intézmények fenntartására használják fel az állam kényszerítő apparátusát, úgy az már maga is olyan formája a megengedhetetlen erőszaknak, amely jogot ad az embereknek arra, hogy ilyen esetekben ellenálljanak.

[...]

JÜRGEN HABERMAS

POLGÁRI ENGEDETLENSÉG – A DEMOKRATIKUS
JOGÁLLAM PRÓBAKÖVE¹

A szövetségi kormány hangadó bajor duója – Zimmermann úr és Spranger úr² – éneklí a refrénjét annak a versikének, melyet hónapok óta a FAZ³ zsolozsmál neki: „Az erőszakmentes erőszak is erőszak.” Ezzel szemben az igazságügy-miniszter olyannyira a belügyminiszter árnyékában – és az egykori Szabad Demokraták liberalizmusa annyira a falnak háttal – áll, hogy ebből a sarokból már csak tautológiák hallhatók: eszerint az erőszakmentes polgári engedetlenség is törvénytelen. A tüntetésekre vonatkozó jogszabályok szigorításának szószólói az utóbbi hónapok vitáiban azt a tendenciát követték, hogy az erőszak jogi fogalmát az erőszakos cselekmények tényállásán túlmenően a politikai akaratképzés nem konvencionális formáira is kiterjesszék.

A pszichológiából ismert az alternatívákban való gondolkodás kényszere; a kényszeres gondolkodás, mint olyan gyakran, ez esetben is jogi formulák mögé barikádozza el magát. A zavaró, nyugtalanságot előidéző és bűnöző erőszakellkövetővel szembeni egyetlen alternatívának a békés tüntető tűnik – az a polgár, aki kötelességből vagy megszokásból járul a szavazóurnához, aki talán látogatja saját pártjának gyűléseit, esetenként részt vesz egy május 1-jei vagy július 20-i tüntetésen.⁴ Annak a felsőbbbségnek a nézőpontjából, melynek a rendről és a békéről kell gondoskodnia, a feltételezett szuverén demokratikus akaratképzése sápadt, megfélemlített, fogatlan arcot mutat. Rendőri okokból az a legjobb, ha a demonstrációk termekben zajlanak le, de legalábbis nem ütnek el a felnőt, szépen kiöltözött polgárok rendezett felvonulásának normális képétől, amely a tanácsháza előtt megtartott beszéddel fejeződik be. Az alternatívákban való gondolkodás erőszakoltan előállított dichotómiák hamis egyértelműségében keres biztonságot. Ennek a gondolkodásnak a terméke a

¹ Fordította: Felkai Gábor. Az utánközlés alapja: Polgári engedetlenség – a demokratikus jogállam próbaköve. In: *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás: németországi tapasztalatok és általánosítások*. Vál. és az előszót írta: Felkai Gábor. Ford.: Felkai Gábor és Mezei György Iván. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 1995. 157–171. p. A fordítást enyhén szerkesztett formában, lábjegyzetekkel kiegészítve közöljük. A fordítás alapja: HABERMAS, Jürgen: *Ziviler Ungehorsam – Testfall für den demokratischen Rechtsstaat*. In: HABERMAS, Jürgen: *Die Neue Unübersichtlichkeit: Politische Schriften V*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1985. 79–99. p. A következőkben a külön jelzés nélküli lábjegyzetek a szerzőtől származnak. (A szerk.)

² Friedrich Zimmermann (1925–2012) és Carl-Dieter Spranger (1939–) kereszténydemokrata politikusok, előbbi szövetségi belügyminiszter, utóbbi helyettes államtitkár volt a tanulmány írásakor. (A szerk.)

³ Frankfurti székhelyű, jobboldali (liberális-konzervatív) német napilap. (A szerk.)

⁴ 1944-ben ezen a napon történt egy (sikertelen) merénylet Hitler ellen. (A szerk.)

csendesesen tüntető, de „az ország békéjét megzavaró” egyén, aki nem megy azonnal haza az első rendőri felszólításra, és persze nem tudja bizonyítani, hogy megpróbálta volna „lecsillapítani az eseményeket”.

A TILTAKOZÁS MEGVÁLTOZOTT SZÍNPADKÉPE

A kora hatvanas évek húsvéti felvonulásai⁵ óta tényleg megváltozott a tiltakozás színpadképe a Szövetségi Köztársaságban. Emlékeztünkben élnek még a diáklázadások, melyek szikrája Berlinből pattant át a nyugatnémet egyetemekre, amikor egy rendőr minden felismerhető indok nélkül agyonlőtte Benno Ohnesorgot.⁶ A tiltakozási mozgalmaknak ezeket az új, gyakran fantáziadús formáit amerikai példaképek, közvetlenül pedig az Ann Arbor-i polgári engedetlenség ama példaszerű esete inspirálta, ahol 1965. október 15-én a University of Michigan harminckilenc diákja, tiltakozásul az USA katonai beavatkozására Vietnámban elfoglalták a helyi sorozóbizottság irodáját és két órával a hivatali idő lejárta után el kellett őket vezetni. Az ezt követő per élénk vitát váltott ki, s ezáltal az egész világra kiterjedő publicitást kapott.⁷ Még határozottabbak – és érzelmeiktől még inkább áthatottak – a RAF⁸ terrorista földalatti akcióival kapcsolatos emlékeink, amelyek nagyon hamar világossá tették a bűncselekmények és a polgári engedetlenség közti különbséget – mégpedig végre azokban a fejekben is, melyek számára ezek a fogalmak még évek belső, kemény vitái után is diffúzak maradtak.

Csak a hetvenes évek második felétől kezdve alakult ki egy új tiltakozási mozgalom új összetétellel, új célokkal és az akaratnyilvánítás többszörösen megváltozott, differenciált formáival. Példák erre a nagy bonni demonstrációk,⁹ melyek egy egész várost vontak be egy szubkultúráktól hordozott, expresszív-szárnyaló tömegrendezvény ritmusába és zűrzavarába; a rendőrség által lezárt atomerőművek terepének az egész Szövetségi Köztársaságból elinduló megrohanása Brokdorfbán;¹⁰ hangos ellentüntetések az előzetesen nyilvánosan begyakorolt Nagy Takarodó¹¹ látványosságával szemben, mint Bonnban és Brémában; az építési munkálatok átmeneti blokádja és

⁵ Évente megtartott országos tüntetések a fegyverkezés és a fegyverkezési verseny ellen. (A szerk.)

⁶ Benno Ohnesorgot (1940–1967) 1967. június 2-án lőtte le egy civil ruhás rendőr Berlinben egy tüntetés során, amit Mohammad Reza Pahlavi iráni uralkodó látogatása ellen szerveztek. (A szerk.)

⁷ COHEN, C.: *Law, Speech and Disobedience*. In: BEDAN, H. A. (ed.): *Civil Disobedience*, New York, Pegasus, 1969. 165. skk. p.

⁸ Vörös Hadsereg Frakció (németül *Rote-Armee-Fraktion*, rövidítve RAF), nyugat-németországi terror-szervezet, amely az 1970-es évek második felében volt a legaktívabb. (A szerk.)

⁹ A hivatkozott tüntetésre 1981. október 10-én került sor a NATO európai fegyverkezési tervei miatt. (A szerk.)

¹⁰ A Hamburgtól északnyugatra fekvő Brokdorfbán az 1970-es és 1980-as években gyakoriak voltak az oda tervezett atomerőmű megépítése elleni tiltakozások, amelyektől gyakran rendőrök ezrei védtek az atomerőmű területét. (A szerk.)

¹¹ Németül: „Großer Zapfenstreich, Marsch!” A német hadsereg legnagyobb katonai parádéjának záró vezényszava. (A szerk.)

az építési területek elfoglalása mint Whyben;¹² az anti-atomfalu Grohndéban,¹³ és a nyugati felszállópálya melletti kunyhófal,¹⁴ melyek a tervezett óriásberuházásokat vannak hivatva egy alternatív életformával szembeállítani; végül a házfoglalások Kreuzbergben és másutt, melyek felhívták a szélesebb nyilvánosság figyelmét a sóvárgott és megőrzésre méltó régi építésű lakásokkal folytatott kíméletlen spekulációk botrányára. Mindezen akciókban az a közös, hogy spontánul alakult, heterogén összetételű és decentralizáltan dolgozó báziskezdeményezésekből indulnak ki. A béke-, a környezetvédő és a nőmozgalmaknak ez az ötvözete nem olyasvalami, amit be lehetne tiltani, mint egy pártot.

Mármint az őszi hónapokra határozott és változatos demonstrációkat – egyebek mellett blokádot, a forgalmat akadályozó élőláncokat, „die-in”-eket¹⁵ és a polgári engedetlenség más megnyilvánulásait – jelentettek be a cirkálórakéták és a Pershing II rakéták várható felállítására ellen. Elterjedt a „forró ősz” címszó, és már jó előre felforrósítja a kedélyeket. A sajtó úgy tudósít ezekről a tervekről, mint egy, a nemzetbiztonságot fenyegető támadó háborús előkészületeiről. A tiltakozás színpadképéről szóló hírekkel úgy sáfárkodnak, mint az ellenséges csapatmozdulatokkal kapcsolatban nyert titkoszolgálati értesülésekkel. A békétáborok partizánfészkek külsejét öltik. S a rendőrségi főhadiszállásokon a vezérkar ismert scenáriók szerint gyakoroltatja a bevetéseket. Minden új lárma, melyet, mint Krefeldben,¹⁶ a feltűnés nélkül lezajló demonstrációk körül csapnak, megerősíti a nyilvánosságban azt a végzetes benyomást, hogy éppen a békemozgalmak kínálnak új célpontot a terrorizmusellenes küzdelem nyomán kiépített és felfegyverzett állami ellenőrző és beavatkozó apparátus számára. Így jön létre az a szemszög, ahonnan nézve az erőszakos cselekményeket elkövető garázdák kicsiny, de mozgékony rohamcsapatainak bűncselekményei összeolvadnak a morálisan megalapozott polgári engedetlenség cselekedeteivel. E beszűkült nézőpontból a ma gyakorolt és kilátásba helyezett tiltakozási formáknak éppen az az eleme nem észlelhető többé, ami az új társadalmi mozgalmakat jellemzi. Amint azt a diákmozgalmakkal való

¹² A délnyugat-németországi Whyben a helyi közösség és máshonnan odaérkező aktivisták 1975-ben – polgári engedetlenséggel és erőszakmentes közvetlen akciókkal – megakadályozták egy oda tervezett atomerőmű felépítését, ami fontos inspirációt jelentett a németországi zöldmozgalmaknak. (A szerk.)

¹³ Az alsó-szászországi Grohnde ellen szervezett közvetlen akciók 1977 márciusában kezdődtek, és jelentős erőszakos összecsapásokhoz vezettek a rendőrséggel, ami miatt a helyi politikusok egy része az aktivistákat terroristaként bélyegezte meg, és szemben a Whyben történt – mindvégig erőszakmentes – ellenállással, a közvélemény nagy része is ellenezte az aktivisták módszereit. Az atomerőmű végül felépült. (A szerk.)

¹⁴ Az 1970-es években kezdődött mozgalom a frankfurti repülőtér kibővítése (és az ehhez szükséges fakivágások) ellen az 1980-as évek elején gyakorta alkalmazott közvetlen akciókat, például az építési terület elfoglalását. (A szerk.)

¹⁵ Az ülősztrájk (tágabb értelmű) angol megfelelőjéből, a *sit-in*-ből képzett szó, ami arra a tiltakozási formára utal, amelynek során a résztvevők (magukat halottnak tetteve) a földre fekszenek gyakran egy olyan területen, ahol ezzel akadályozzák a forgalmat vagy egy általuk ellenzett létesítmény felépítését. (A szerk.)

¹⁶ Habermas vélhetően a Düsseldorftól északnyugatra fekvő kisvárosban az idősebb George Bush (akkoriban az Egyesült Államok alelnöke) látogatására időzített 1983-as tiltakozásra, vagy pedig arra a Krefeldről elnevezett petícióra utal, amelyet két és fél millió állampolgár írt alá annak érdekében, hogy a szövetségi kormányzat megvonja a támogatását a NATO fegyverkezési terveitől, és amelynek több tüntetéssel is nyomát adtak. (A szerk.)

összehasonlítás tanítja, a jelenlegi tiltakozási mozgalom először ad esélyt arra, hogy a polgári engedetlenséget Németországban is az érett politikai kultúra elemeként értesse meg. Minden magabiztos, jogállamon felépülő demokrácia politikai kultúrájának normális – mivel szükségszerű – alkotórészének tekinti a polgári engedetlenséget.

Tapasztalataim szerint a diáklázadás éveiben sok cselekvő önértelmezését hamis forradalmi példaképek inspirálták, vagy legalábbis hiányzott a demokratikus köztársaság alkotmányos alapelveivel való azonosulás, ami szükséges ahhoz, hogy egy tiltakozó cselekedetet még akkor is kizárólag szimbolikus jellegűként fogjunk fel, amikor már túllépi a jogilag megengedett határokat. Akkoriban néhány diákvezér a látszatforradalom taktikusává vált, mivel politikai ellenállásukat a tiltakozás és a harci cselekmény között függőben akarták hagyni. Éppen ezt a tisztázatlanságot nem tudom felfedezni a békemozgalomban. Az előttem ismert megnyilvánulásokból az erőszakmentesség mellett tett, nem pusztán taktikai nyilatkozatra derül fény – arra a meggyőződésre ti., hogy a tiltakozó cselekmények csak szimbolikus jellegűek lehetnek, még akkor is, ha kiszámított szabályszegéseket képeznek, és hogy csak a többség belátásához és igazságigényéhez történő fellebbezés szándékával szabad végrehajtani őket.¹⁷

Ma már senki sem képzei, hogy a rakéták felállítása másképp is megakadályozható – ha megakadályozható még egyáltalán –, mint hogy mozgósítjuk és megnyerjük a német lakosság tömegeit egy egzisztenciális horderejű döntés politikai–morális elutasítása érdekében. A kormányt csak a legitimáció fenyegető elvesztése hangolhatja át.

Igaz ugyan, hogy erőszakmentes *ellenállásról* beszélnek, holott legalább a mozgalom szószólói tudhatnák, hogy ma láthatóan nem teljesülnek az ellenálláshoz való jog alkotmányos gyakorlásának az Alaptörvény 20. cikkelye 4. szakaszában megszabott feltételei. De lehet-e egy társadalmi mozgalmat jogilag megalapozott nyelvhasználatra kötelezni? Lehet-e azt, ahogy Günter Frankenberg mondja, „terminológiailag kisértetizálni”? A populáris nyelvhasználat az „ellenállás” szóval csak a tiltakozás ügyének sürgősségét akarja kifejezésre juttatni. A szót még csak metaforikusan sem használják, ha az a polgári engedetlenség megnyilvánulásait jelöli – olyan cselekményeket tehát, melyek formájuk szerint illegálisak, habár demokratikus-jogállami rendünk közösen elismert legitimációs alapjaira hivatkozva követik el őket. Aki így jelenti be tiltakozását, olyan helyzetben találja magát, ahol lelkiismereti kérdésekben csak drasztikus, személyes kockázatokkal megterhelt eszközök állnak rendelkezésére ahhoz, hogy megteremtse a hajlandóságot egy érvényben lévő normával vagy egy jogszzerűen elhatározott politikával kapcsolatos új tanácskozássra és akaratkialakításra, valamint hogy megadja a kezdő lökést valamely többségi vélemény revíziójára. Aki elszánja magát a polgári engedetlenségre, egy illegitimnek tartott szabályozás hordereje okán nem hajlandó belenyugodni abba, hogy kimerültek az intézményesen tervbe vett revíziós lehetőségek. Miért ne lehetne ellenállásnak hívni annak a cselekedetét, aki ezen okokból számol a bűnvádi eljárás kockázatával?

¹⁷ Legutóbb NARR, W. D.: Zwölf Thesen zur Gewalt. In: STEINWEG, R. (ed.): *Faszination der Gewalt*. Frankfurt/M., Suhrkamp, 1983. 30. skk. p.

AZ IGAZSÁGOSSÁG ELMÉLETE JOHN RAWLSNÁL

Ebből a motivációból levezethetők a demokratikus jogállam keretei közti polgári engedetlenség legfontosabb meghatározásai. Az amerikai morálfilozófus, John Rawls ismert, *Az igazságosság elmélete* című művében a következő definíciót javasolta. A polgári engedetlenség „nyílt, erőszakmentes, a lelkiismeretre hivatkozó, mégis politikai cselekedet, amellyel megszegik a törvényt, és pedig rendszerint azért, hogy a törvényben vagy a kormány politikájában változást idézzenek elő”.¹⁸ Rawls az igazolt polgári engedetlenség három feltételét nevezi meg: a tiltakozásnak a súlyos igazságtalanság jól körülírt esetei ellen kell irányulnia, a reményteli legális hatásgyakorlás lehetőségeinek kimerítettnek kell lenniük, és az engedetlenség aktivitásának nem szabad olyan mértéket öltenie, ami már veszélyezteti az alkotmányos rend működését. Időközben német jogászok is élénk vitát folytatnak Rawls elméletéről.¹⁹

Azok a középponti jelentőségű meghatározások, melyek az állampolgárok többségének belátásához és igazságosságérzetéhez való fellebbezés céljából adódnak, vitathatatlanok. A polgári engedetlenség olyan morálisan *megalapozott* tiltakozás, melynek nemcsak hitbéli magánmeggyőződés vagy saját érdekek szolgálnak alapul; olyan *nyilvános* aktus, amelyet általában bejelentenek, és amelynek a lezajlását a rendőrség kiszámíthatja; magában foglalja egyes jogi normák *szándékos megsértését* anélkül, hogy támadná a jogrend egészével szembeni engedelmisséget; megköveteli a normasértés jogi *következményeiért* való *jótállást*, a szabálysértés, melyben a polgári engedetlenség megnyilvánul, kizárólag *szimbolikus jelleggel* bír – ebből következik a tiltakozás *erőszakmentes* eszközeire való korlátozódás. Günter Frankenberg a következőképpen rögzíti az erőszakmentesség elvét. Egy szabálysértés csak akkor polgári (civil) jellegű, ha kapcsolatban áll az elérni kívánt tiltakozás céljával, és megőrzi a tiltakozás ellenzőjének, vagy a részt nem vevő harmadik személyeknek a fizikai és pszichikai integritását. Az erőszakmentesség Dreier véleménye szerint sem zárja ki minden esetben a kényszerítés mozzanatait, összeegyeztethető a „pszichikai nyomással és harmadik személyek mozgási szabadságának korlátozásával”.²⁰

Az erőszakfogalom kielégítően pontos meghatározása körül folyó vitának azonban nem szabad elterelnie a figyelmet a rawlsi elmélet voltaképpeni provokatív eleméről. Aki ezekben a napokban odafigyel a kormányok és pártok sajtóbeli közleményeire, a televíziós viták és a vezércikkek tartalmára, és tanácsért fordul a jogászok uralkodó véleményéhez, az nem fog csalódni „a törvény az törvény”-mentalitásban.

¹⁸ John RAWLS: *Az igazságosság elmélete*. Bp., Osiris Kiadó, 1997. Ford.: Krokavay Zsolt. Rawls könyvének a polgári engedetlenségről szóló részeit lásd a jelen kötetben. A könyv részeit a következőkben nem az utánkölés alapjául szolgáló fordítás, hanem a kötetben is közölt fordítás alapján idézzük. (A szerk.)

¹⁹ DREIER, R.: Widerstandsrecht im Rechtsstaat. In: *Festschrift für H. U. Scupin*. Berlin, 1983. 573. skk. p.; FRANKENBERG, G.: Ziviler Ungehorsam und rechtsstaatliche Demokratie. In: *Juristenzeitung*, jg. 39. (März, 1984). 266. skk. p. E tanulmányt többet köszönhetek, mint amennyit utalásokkal érzékeltethetek. Vö. még FRANKENBERG, G.: Der neue Ungehorsam. *Süddeutsche Zeitung*, 1983. okt. 1./2.

²⁰ DREIER 1983. 587. p. (Lásd a 4. sz. lábjegyzetet.)

Az államhordozó erők dogmája erős lábakon áll. Aki lelkiismeretére hivatkozva szeg meg törvényeket, olyan jogokkal ruházza fel magát, melyeket demokratikus jogrendünk az összes állampolgár biztonsága és szabadsága érdekében senkinek sem engedhet át. Aki a jogállamban polgári engedetlenséget tanúsít, az a legmagasabb rendű és a legsebezhetőbb kulturális vívmányok egyikét: a jogilag szavatolt békét teszi kockára. Geißler²¹ úgy gondolja: „baltát emel a demokráciára.”

Ezzel szemben Rawls azt állítja, hogy a polgári engedetlenség egyenesen a demokrácia morális alapjai megfelelő megértésének próbakövét képezi, és – fűzhetjük hozzá a Szövetségi Köztársaság tekintetében – német földön az első, minden társadalmi réteg által hordozott demokratikus köztársaság érettségi szintjének próbakövét is. „Abban az értelemben, ahogy azt értelmezni fogom, a polgári engedetlenség problémája csak egy többé-kevésbé igazságos demokratikus államban vetődik fel, és pedig olyan polgárok számára, akik elismerik és elfogadják az alkotmány törvényességét. A nehézség a kötelességek összeütközésével kapcsolatos. Hol szűnik meg az a kötelességünk, hogy engedelmeskedjünk a jogalkotó többség által kibocsátott törvényeknek (vagy egy ilyen többség által támogatott kormány rendelkezéseinek), mert jogunk van szabadságaink védelmezésére, és kötelességünk szembeszállni az igazságtalansággal? E kérdés feltételezi, hogy megvizsgáljuk a többség uralmának természetét és korlátait.” De miért volna jogos a polgári engedetlenség a demokratikus jogállamban – főként a miénkben?

Erre a kérdésre nem jogi, hanem jogfilozófiai választ szeretnék adni. Nem tudom pontosan, hogy a válaszom mennyire vág egybe a Rawls által adottal. A szóban forgó probléma csak akkor merülhet fel, ha abból indulunk ki, hogy a modern alkotmányos állam rászorul a morális igazolásra – és képes is rá. A jogállam szokatlanul magas legitimációs igényéből indulok ki, amely elvárja polgáraitól, hogy a jogrendet ne a büntetéstől való félelemből, hanem önszántából ismerje el. A törvényhez való hűségnek az igazságossággal kapcsolatos, minden jogrend által egyaránt támasztott normatív igény szabad elismeréséből kell adódnia. Ez az elismerés normális esetben arra támaszkodik, amit valamely törvényi alkotmányos szervek tanácskoznak meg, döntenek el és hoznak meg. A törvény ezzel tesz szert pozitív érvényességre, és szabja meg, hogy érvényességi tartományán belül mi számít legális magatartásnak. Ezt nevezzük eljárás általi legitimációnak. Ez azonban nem ad választ a kérdésre, hogy miért legitim maga a legitimáló eljárás, az alkotmányos szervek szabályszerű tevékenysége, s végül egészében a jogállam. A pozitívan érvényben lévő normák legális létrejöttére való hivatkozás itt nem segít bennünket tovább. Az alkotmány olyan elvek alapján kell, hogy igazolható legyen, melyek érvényessége nem szabad, hogy attól függjön, hogy a pozitív jog összhangban van-e velük, vagy sem. Ezért a modern alkotmányos állam csak akkor várhat el polgáraitól törvényekkel szembeni engedelmisséget, ha

²¹ Heiner Geißler (1930–) a tanulmány írásakor család- és egészségügyi szövetségi miniszter, valamint a Kereszténydemokrata Unió vezetője. (A szerk.)

és amennyiben elismerésre méltó elvekre támaszkodik, melyek fényében azután legitimként lehet igazolni – vagy adott esetben illegitimként elvetni – azt, ami legális.

Aki normatív szándéktól vezettetve szeretné megkülönböztetni a legalitást a legitimitástól, annak fel kell tételleznie önmagáról, hogy képes azon legitimáló alkotmányos elvek felismerésére, melyeknek jó okaik vannak, és amelyek elismerést érdemelnek. De miképpen igazolhatók az olyan alapnormák, mint példának okáért az alapjogok, a jogi utak szavatolása, a népszuverenitás, a törvény előtti egyenlőség, a szociális állam elve stb.? Az észtételezte jog hagyományában és a kanti etikában egy sor javaslatot dolgoztak ki erre. Mindegyik azt az intuíciót követi, miszerint csak azok a normák igazoltak, melyek általánosítható érdeket juttatnak kifejezésre, s ezért az összes érintett jól megfontolt egyetértésével találkozhatnak. Ezt az egyetértést pedig az észszerű akaratkialakítás eljárásához kötik, amiért is ez a megalapozásmód kizárja a visszanyúlást egy történetileg meggyökeresedett materiális értékrendre. Bárhogy viszonyuljunk is ezekhez az erkölcselméletekhez, a demokratikus jogállam, mivel legitimitását nem pusztán legalitásra alapozza, a polgáraitól nem követelhet meg a joggal szembeni korlátlan, hanem csak minősített engedelmességet. Ezzel az Alaptörvény 1. cikkelyének 2. szakasza is számot vet a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogokkal kapcsolatos hitvallásával.

Amint Erhard Denninger kidolgozta, e hitvallás jellege azt hivatott kifejezésre juttatni, hogy az alapjogok a legitimáló alkotmányos elvek törvények feletti érvényességének is örvendenek.²² Ezt a következtetést a „törvény” és a „jog” közti, az Alaptörvényben (20. cikkely, 3. szakasz) megtalálható különbségtétel is felveti. A legalitás/legitimitás fogalom párral sok helytelen dolgot műveltek. Ez magyarázza a jogászok tartózkodását. Ezzel szemben én úgy gondolom, hogy maga a jogállam eszméje készítet e két egymásra utaló mozzanat feszült viszonyának átgondolására.

A LEGITIMITÁS ŐRZŐJE

A jogállam demokráciájának intézményeiben testesül meg az ember fallibilis esze (Vernunft) és korrumpálható természete iránti bizalmatlanság. Ez a bizalmatlanság túlmegy az intézményesíthető ellenőrzéseken és ellensúlyokon. Hiszen sem a jogi út betartása, sem a *jurisprudencia* (igazságszolgáltatás) tekintélye nem nyújt automatikus védelmet egy formáját tekintve ép jogrend és jogtudomány erkölcsileg gyökerelenné válásával szemben. 1933. január 30-ának²³ 50. évfordulóján ez nem szorult további magyarázatra. A jogállam, mely önmagával azonos akar maradni, paradox feladat előtt áll. Ugyanis védelmeznie és ébren kell tartania a legális alakzatokban fellépő jogtalansággal szembeni bizalmatlanságot, holott ez a bizalmatlanság nem

ölthet intézményesen biztosított formát. Az önmagával szemben táplált nem intézményesített bizalmatlanságnak ezzel az eszméjével a jogállam túlnő az általa mindenkor pozitívan tétélezett rendek együttesén. Ez a paradoxon olyan politikai kultúrában találja meg feloldását, amely a polgártársnőket és polgártársakat oly mértékű szenzibilitással, ítélőerővel és kockázatvállalással ruhazza fel, amennyi átmeneti és kivételes helyzetekben szükséges ahhoz, hogy felismerjék a legitimitás legális megsértéseit, s hogy szükség esetén morális belátásból törvénytelenül cselekedjenek.

A polgári engedetlenség esete csak egy egészen ép jogállam feltételei mellett következhet be. Ekkor azonban a szabálysértőnek csak a mindenkori többséghez szóló felhívás keretein belül szabad átvennie a közvetlenül, szuverén módon fellépő állampolgár plebiszciter²⁴ szerepét. Az ellenállókkal szemben ő elismeri a fennálló rend demokratikus legalitását. Számára a jogos polgári engedetlenség lehetősége egyedül abból a körülményből adódik, hogy egyes legális szabályozások még a demokratikus jogállamban is illegitimek lehetnek – persze nem valamely magánmorál, különjog, vagy az igazsághoz való privilegizált hozzáférés mértéke szerint. Egyedül azok a mindenkori számára belátható morális elvek mértékadóak, amelyekre a modern alkotmányos állam azt az elvárását alapozza, hogy polgárai önként ismételjék el.

Nem az igazságtalan jogrend extrém esetéről, hanem olyan normális esetről van szó, amely mindig újra be fog következni, mivel az univerzális tartalommal bíró igényes alkotmányos alapelvek megvalósítása hosszan tartó, történetileg korántsem egyenes vonalúan lezajló, sokkal inkább tévedések, ellenállások és vereségek jellemezte folyamat. Az alapjogok európai története példának okáért ilyen, visszaesésektől meg-megszakított kollektív tanulási folyamatként érthető meg.²⁵ S ki akarná azt állítani, hogy ezek a tanulási folyamatok lezárultak már? Még ma sem szabad, hogy csak szerencsés örökösökként érezzük magunkat. E történeti szemszögből a jogállam egészében nem kész képződménynek, hanem betegségre hajlamos, zavarba hozható vállalkozásnak tűnik, melyet arra találtak ki, hogy változó körülmények között hozzon létre, tartson fenn, újítsa meg, vagy bővítsen ki egy legitim jogrendet. Mivel ez a projekt befejezetlen, ezért az alkotmányos szervek sincsenek kizárva ebből a zavarbahozhatóságból.

Elsőként az elesettek és elnyomottak tapasztalják saját testükön a jogtalanságot. Azok, akik a leginkább érzik a jogtalanságot, általában nem rendelkeznek jogosítványokkal vagy akár csak privilegizált befolyásolási esélyekkel akár a parlamentekhez, a szakszervezetekhez és a pártokhoz való tartozáson keresztül, akár a tömegközlelési eszközökhöz való hozzáférés útján, vagy azok fenyegető potenciálja révén, akik a választási harcok során beruházási sztrájkokkal figyelmeztethetnének. A polgári engedetlenség plebiszciter nyomása ezen okokból gyakran az utolsó lehetőség arra, hogy a jogmegvalósítás folyamatában elkövetett tévedéseket korrigálni, vagy újításokat be-

²² E. DENNINGER et al. (szerk.): *Alternativ-Kommentar zum Grundgesetz*. Darmstadt/Neuwied 1984.

²³ Ezen a napon nevezte ki Paul von Hindenburg (1847–1934) német birodalmi elnök Adolf Hitler (1889–1945) birodalmi kancellárrá. (A szerk.)

²⁴ A *plebs* (nép) és *scitum* (határozat) latin szavakból képzett fogalom a népuralom és a demokrácia közvetlen gyakorlására utal. (A szerk.)

²⁵ FRANKENBERG, G.–RÖDEL, U.: *Von der Volkssouveränität zum Minderheitenschutz*. Frankfurt/M. 1981.

indítani lehessen. Az a tény, hogy jogrendünkben az önkorrektúra sok mechanizmusa beépült a parlamenti törvénytervezetek háromszori megtanácskozásától kezdve a bíróságok szolgálati útjáig, amellet szól, hogy a jogállam magas revíziós igénnyel számol, nem pedig amellet, hogy ki kell zárni további revíziós lehetőségeket. Az oxfordi jogtudós, Ronald Dworkin is e varráshelyre telepíti a polgári engedetlenséget. Ami a *prima facie*²⁶ engedetlenségnek tűnt, az – mivel a jog és a politika az állandó alkalmazkodás és revízió állapotában van – nagyon hamar a régen esedékes korrektúrák és újítások elősegítőjének bizonyulhat. Ezekben az esetekben a polgári jogsértések olyan, morálisan megalapozott kísérletek, melyek hiányában egy élet-erős köztársaság nem tehet szert sem innovatív képességre, sem pedig polgárainak a legitimitásába vetett hitére.²⁷ Ha a képviseleten alapuló alkotmány csődöt mond a mindenkit érintő érdekek kihívása előtt, akkor a népeknek kell – akár egyes – polgárai alakjában magára öltenie a szuverén eredendő jogait. A demokratikus jogállam végső soron ráutalt a legitimitásnak erre az őrzőjére.

MÉRTÉKLETESÉGET MINDKÉT OLDALON

Természetesen azok is tévedhetnek, akik a morális belátásokat, ha nem is priviligiumokként, de egy bizonyos pontot érintő engedetlenségüket megbocsátó indoklásként veszik igénybe. A ma bolondjai nem mindig a holnap hősei, sokan holnap is a tegnap bolondjai maradnak. A polgári engedetlenség gyakran a kortörténet félhomályában mozog, ami a kortárs számára megnehezíti a politikai-morális értékelést. Könnyebb megítélni az aktív ellenállás világos esetét – s nem csak visszatekintve. Nincs szükség történelmi távolságra ahhoz, hogy lássuk, mi az elvi különbség a stammheimi igazságszolgáltatás és a népbíróság ítéletei között.²⁸ Az ellenállói cselekmények legitimitása sem olvasható le egyszerűen az indítékok erkölcsi komolyságáról. Nem a lelkiismeret hiánya választotta el egymástól Ulrike Meinhofot Sophie Scholltól – s mégis kézzelfogható volt, hogy a fekete rózsát egy egész világ választotta el a fehértől.²⁹ Az aktív ellenállás szituációi nyilván összehasonlíthatatlanul nagyobb kifejezőerővel rendelkeznek, mint a polgári engedetlenségei.

Az egyértelműségnek ez a hiánya mindkét oldalt kötelezi. A szabályszegőnek agyálosan ellenőriznie kell, hogy a látványos eszközök megválasztása valóban illik-e a

²⁶ Latin kifejezés, jelentése: első látásra. (A szerk.)

²⁷ DWORKIN, R.: Civil Disobedience. In: DWORKIN, R.: *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Harvard University Press, 1977. 206. skk. p. Vö. ehhez még ugyanezen kötet címadó tanulmányát, 184. skk. p. (Német fordítása. *Bürgerrechte ernstgenommen*. Frankfurt/M. 1984.)

²⁸ A Stammheim-bíróság a RAF bebörtönzött tagjai ügyében eljáró tárgyalásokra utal, amelyekre a stuttgarti Stammheim börtönben került sor az 1970-es évek második felében; a népbíróság az „árulók” felelősségre vonására létrehozott náci bíróságokra utal. (A szerk.)

²⁹ Ulrike Meinhof (1934–1976) szélsőbaloldali újságíró, aktivista, majd terrorista, a fentebb említett RAF egyik alapítója. Sophia Scholl (1921–1943) antifasiszta ellenálló, a müncheni diákokból álló Fehér Rózsa nevű erőszakmentes mozgalom aktivistája és mártírja. (A szerk.)

szituációhoz, s hogy nem mégiscsak elitista érzületből vagy narcisztikus hajlamból; tehát jogosulatlan igényből fakad-e.

Másfelől azonban az államnak is tartózkodnia kell a történelmi természetű ítéletektől, és még azokkal szemben is tiszteletet kell tanúsítania, akik ma törvénytelenül cselekszenek, és talán holnap sem lesz igazuk. Az állam annál is inkább lemondhat szankcionáló potenciáljának kimerítéséről, mivel a polgári engedetlenség sem egészében kérdőjelezi meg a jogrend létezését és értelmét. Hogy hogyan is néz ki az a politikai kultúra, ahol mindkét oldalról hiányzik a mértékletesség, azt Schwalba-Hoth³⁰ képviselő mind előfeltételeit, mind eszközeit tekintve átgondolatlan tüntetése, s még ennél is határozottabban az elképesztő szóáradat mutatja, melyet az úgynevezett „vérfürdő” váltott ki. Ha ebben a történetben – a tábornok atavisztikus rendjeleitől eltekintve – volt valami vérszomjas, akkor az „a förtelmes és véres merénylet”³¹ megbüntetését követelő kiáltozás volt.

Az effajta reakciók a polgári engedetlenség egy félresikerült kísérletére rosszat sejtetnek. E reakciók mindenestre érthetővé teszik a kritikus ügyvédek arra irányuló kísérletét, hogy legalizáljanak egy olyan tényállást, mely éppoly kevésbé szelídíthető meg a pozitív jog eszközeivel, mint az ellenállás az alaptörvénybe felvett ellenálláshoz való joggal. Persze jó indokokat hoztak fel a legalizálás mellett. Egyesek a demonstrációs és gyülekezési jog radikális értelmezése útján szeretnék jogi szférába emelni a polgári engedetlenséget,³² míg mások erkölcs- és jogelméleti megalapozások jogilag alkalmazható igazolási formulákra történő lefordítása révén kísérlik meg ugyan-
ezt.³³ A polgári engedetlenség tényállásának legalizálása ellen szól azonban már a nemkívánatos normalizálási hatás is. Ha minden személyes kockázat elmúlik, akkor kérdésessé válik a szabálysértő tiltakozás morális alapja, és leértékelődik felhívó funkciója is. A polgári engedetlenségnek legitimitás és legalitás között kell lebegnie: csak ebben az esetben jelzi aényt, hogy a demokratikus jogállam legitimáló alkotmányos elveivel egyetemben túlmutat pozitív-jogi megtestesülése minden alakzatán. Mivel ez az állam végeredményben lemond arról, hogy polgáraitól más okból követeljen engedelmeséget, mint amilyen a jogrend mindenki számára belátható legitimitása, ezért a polgári engedetlenség egy érett politikai kultúra nélkülözhetetlen alkotórészeihez tartozik.

³⁰ Frank Schwalba-Hoth (1952–) a németországi Zöldek alapító tagja, aki 1983 augusztusában úgy tiltakozott az amerikai rakéták Németországba telepítéséről szóló tervek és az Egyesült Államok közép-amerikai tevékenysége ellen, hogy egy pohár (saját) vérrrel öntött le egy Németországba látogatott magas rangú amerikai katonatisztet. (A szerk.)

³¹ Lásd. F. K. Fromme írását a FAZ 1983. augusztus 13-i számában.

³² BLANKE, Th.–STERZEL, D.: Demonstrationsrecht und Demonstrationsfreiheit in der BRD. In: *Demonstrationsrecht und gewaltfreier Widerstand*. Sensbachtal, Komitee für Grundrechte und Demokratie, 1983. 71. skk. p.

³³ DREIER 1983. 593. p. (lásd a 4. sz. lábjegyzetet): „Aki egyedül vagy másokkal közösen nyilvánosan, erőszakmentesen és politikai-morális okokból kimeríti a tiltott normák tényállását, az az Alapjog szempontjából igazoltan cselekszik, amennyiben ezáltal mélyreható igazságtalanság ellen tiltakozik, és tiltakozása viszonylagos.” Vö. DREIER, R.: Widerstand und ziviler Ungehorsam im Rechtsstaat, in: GLOTZ, R. (ed.): *Ziviler Ungehorsam im Rechtsstaat*. Frankfurt/M., 1983. 54. skk. p.

Rawls és Dworkin a polgári engedetlenség esetén a szokásostól eltérő bűnüldözést tartanak megfelelőnek. A hatóságoknak elegendő mozgásterük van annak eldöntésére, hogy vádat emeljenek-e, hogy bíróságra vigyék-e az ügyet, hogy szükséges-e az elítélés, és hogy adott esetben miképp kell kiszabni a büntetést.³⁴ A bíróságoknak azonban minden esetben meg kellene értetniük, hogy a polgári engedetlenség nem a szokásos bűncselekmények egyike. A demokratikus jogállam nem oldódik fel legális rendjében. A képviseleti rendszer csődöt mondasának kivételes esetében azoknak állítja rendelkezésre legalitását, akik legitimitásáról is gondoskodnak majd. Hogy ez az eset forog-e fenn, azt értelemszerűen nem lehet egy alkotmányos szerv megállapításaitól függővé tenni. A polgári engedetlenség a demokratikus jogállamnak ebből a magasra helyezett legitimációs igényéből nyeri méltóságát. Ha az államügyészek és bírák nem tisztelik ezt a méltóságot, és a szabályszegőt mint bűnözőt üldözik és a szokásos büntetésekkel sújtják, akkor a *tekintélyelvű legalizmus* karjaiba hullnak: a konvencionális, modernség előtti jogviszonyokból származó államfelfogás fogalmaival félreismerik és megrövidítik a fejlett demokratikus közösség morális alapjait és politikai kultúráját.

A tekintélyelvű legalizmus ügyvédei előszeretettel hivatkoznak Carl Schmittre, aki újra és újra felidézte a vallási polgárháborúk hobbesi kísértetét, hogy azt sugalmazza, hogy a világnézetiileg semleges állam békét teremtő funkciója megköveteli a polgároknak egy *fölérendelt* szuverénnel szemben tanúsított engedelmisségét. Tézisét sok változatban gondolják végig, de attól még nem válik meggyőzőbbé, hogy a birodalmi elnök vagy a vezér helyett a parlament vagy a szövetségi alkotmánybíróság nyakába varrják a fölérendelt szuverén szerepét.³⁵ A demokratikus jogállam nyilván semleges polgárainak az alapjogban biztosított hitbéli szubjektív bizonyosságaival szemben, de semmiképpen sem tanúsít semlegességet a legalitás és a joggal szembeni engedelmisség interszubjektíven elismert morális alapjaival szemben. Az állampolgár lelkiismerete arra is kiterjed, amihez mindenkinek köze van. Ezért nem létezhet olyan instancia, amely ultimátumszerűen ki volna véve a legitimáló alkotmányos elvek betartásával és megvalósításával kapcsolatos vita alól – mégpedig annál kevésbé, minél mélyebbre kell a beavatkozó állam politikájának belenyúlania a társadalmi élet alapjaiba. A lelkiismeretesen megindokolt polgári engedetlenség az alkotmánnyal kapcsolatos konszenzus elkötelezettjének tudja magát, és nem szabad összetéveszteni a magánhitek bizonyosságának érvényesítésével. A vallásháborúk történeti példája egyáltalán nem helyénvaló, mivel ezek harcolták csak ki a konfesszionális államtól a vallási toleranciát, azaz a korlátozatlan vallásgyakorlás alapjogát. Ezzel szemben Thoreau és Martin Luther King, amidőn a rabszolgaság és az emberi jogok megsértése ellen védekeztek, nem magánmeggyőződéseiket abszolutizálták, hanem az érvényes alkotmányos elvek megsértése ellen tiltakoztak. Holnap talán magától

³⁴ Vö. SCHÜLER-SPRINGORUM, H.: Strafrechtliche Aspekte zivilen Ungehorsams. In: GLOTZ 1983. 76. skk. p. (lásd a 12. sz. lábjegyzetet).

³⁵ KROCKOW, C.: Die Versuchung des Absoluten. *Die Zeit*, 1983. IX. 2.

értetődőbben helyezzük bele ebbe a tradícióba a Berrigan fivérek³⁶ és mindenki mást, aki a tömegpusztító eszközök kötelező érvényű törvényen kívül helyezése érdekében felmondják a polgári engedelmisséget.

HOL VAN MA A JOGTALANSÁG FORRÁSA?

Ugyanakkor ez az elvi kérdés más lapra tartozik, mint az azt firtató konkrét kérdés, hogy itt és ma adott-e olyan helyzet, amelyben a szabálysértések polgári engedetlenségként igazolhatók. A rakéták várható felállítása esetén nyilvánvalóan nem a jogtalanság ama típusáról van szó, melyet Martin Luther King és az amerikai polgári jogi mozgalom támadott, azaz az alapjogok egyértelmű megsértéséről. Legalábbis nem tűnik egyszerűnek, hogy egy fegyverkezéspolitikai intézkedést, melyet a kormány kinyilvánított, védelmi és külpolitikájának végrehajtása során foganatosít, illetve jóváhagy, az élethez és a testi sértetlenséghez vagy a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog megsértéseként interpretáljunk. Még kevésbé van szó az igazságtalanság ama típusáról, amivel szemben a vietnami háború elleni tiltakozás irányult. A szövetségi kormányról nem feltételezhető, hogy elmulasztja a nemzetközi béke megőrzésének kötelességét. Ha példaképpen elővesszük a békemozgalom egyik legbefolyásosabb és legkomolyabb szereplőjének, Erhard Epplernek³⁷ polemikusan kiélezett, de jól megfontolt érveit, akkor abból mindenesetre olyan helyzetértelmezés adódik, melyből a polgári engedetlenség más okai vezethetők le. Legutóbbi könyvében Eppler nagyjából a következőképpen érvel.

Először is: az USA az utóbbi években alapvetően megváltoztatta elrettentő stratégiáját. Míg Carter kormányzásának korszakáig mindkét oldal tudatosan vállalt sérülékenysége képezte az atomháború reménytelen elkerülésének paradox feltételét, addig ma az USA kormánya egy korlátozott atomháború megnyerésének képességére törekszik – természetesen nem azért, hogy megvívja, hanem hogy bevethesse ezt a fenyegető potenciált a háborúnak a Pax Americana³⁸ feltételei melletti elkerülése érdekében.

Másodszor: e koncepció keretében a Szövetségi Köztársaság területén felállítandó Pershing II rakétáknak a pontosan célzó első csapást mérő fegyverek helyét kell átvenniük. Ezek alkalmasak arra, hogy néhány percen belül kikapcsolják a szovjet parancsstruktúrát. Az amerikai fél számára elsősorban nem a szovjet SS 20-asok ellensúlyozása fontos, hanem az a nagyon is hihető fenyegetés, hogy egy nukleáris párharcban „lefejezi” az ellenfelet. Az amerikaiak ezért nem érdekeltek egy olyan megállapodásban, amely érintené a Pershing II és a cirkálórakéták kombinációját.

³⁶ Daniel J. Berrigan (1921–2016) és Philip Berrigan (1923–2002), amerikai katolikus aktivisták, akik elsősorban a vietnami háború elleni polgári engedetlenségeikről és közvetlen akcióikról ismertek. (A szerk.)

³⁷ Erhard Eppler (1926–) német szociáldemokrata politikus. (A szerk.)

³⁸ Latin kifejezés, jelentése „amerikai béke”, ami az Amerikai Egyesült Államok második világháborút követő nemzetközi hegemóniájára és ennek a háborúk elkerülésére gyakorolt hatására utal. (A szerk.)

Harmadszor: a minőségileg új fenyegetés arra kényszeríti a szovjeteket, hogy a Szövetségi Köztársaságban felállított Pershing II rakétákat célkatalógusukban a legelső helyre tegyék. Ezzel nő a kockázat, melyet a Szövetségi Köztársaság mint óriási fegyverraktár már amúgy is magára vont – akár mint egy megelőző csapás célja, akár mint potenciális tús.

Negyedszer: a konkrét alkalmon túl az új rakéták állomásoztatása újfent igazolja a nagyhatalmak képtelenségét arra, hogy akár csak megállítsák a fegyverkezési spirált. Az időközben felhalmozódott megsemmisítő kapacitások még akkor is Európa és a világ létalapjainak akut fenyegetését jelentik, ha csak a technikai hibákat és az emberi mulasztásokat vesszük figyelembe. Ezért meg kell változtatni azokat a premisszákat, melyek alatt az eddigi leszerelési tárgyalások folytak – az önfenntartás ama természettörténetileg mélyen gyökerező mentalitását, amely „a biztonság halál utópiájában” manifesztálódik.³⁹

Nem kell Eppler helyzetértelmezését minden ponton osztanunk, sőt, a kormány szemszögéből akár valószerűtlennek is tarthatnánk, mindenesetre azonban olyan jól alátámasztott és annyira átgondolt, hogy komolyan kell venni a polgári engedetlenség igazolásának háttéréként. Bizonyára senki sem fogja elvitatni a kormánynak azt a jogát, hogy politikáját más interpretációra alapozza, hogy e politika számára megnyerje a többséget, valamint hogy azt minden legális eszközzel folytassa – bármennyire végzetesek legyenek is egyes döntései vagy intézkedései. Ha viszont Eppler helyzetértelmezését vesszük alapul, akkor felvethetjük a kérdést, hogy vajon megengedhető-e, hogy a biztonságpolitika alapelveire vonatkozó döntéseket, melyek elsőrendű kockázatokkal kapcsolódnak össze, és mélyen beavatkoznak minden egyes ember életébe, sőt, egész népek túlélési esélyeibe, az egyszerű Bundestag-többség vékony legitimációs takarója fedje. E kétely – legalábbis „a háborút elkerülő stratégiáról a háború megvívásának stratégiájára történő áttételezésnek” (Gert Bastian)⁴⁰ feltételezett esetén – plauzibilis.

Közvélemény-kutatásokból tudjuk, hogy a mostani kormányzó pártok ez év márciusi választási győzelme tekintetében nem a polgároknak a kettős NATO-határozattal kapcsolatos véleménye bizonyult mérvadónak. De még ha így is lett volna, akkor is feltolulnak olyan kérdések, amilyeneket Helmut Simon szövetségi alkotmánybíró vetett fel a legutóbbi egyházi gyűlésen Hannoverben. „Szabad-e (rakétákat) állomásoztatni anélkül, hogy erről – nyilvános akaratkialakítási folyamat után – a szövetségi gyűlés formális törvényben döntést hozott volna? Szabad-e a Szövetségnek szuverenitása korlátozása árán beleegyeznie a fegyverek roppantul veszélyes állomásoztatásába, melyek bevetéséről egyedül az USA elnöke dönt? ... Vajon tényleg *mindig* elegendő-e az egyszerű többség elve (a szavazásra nem bocsátható kérdések

³⁹ EPPLER, E.: *Die tödliche Utopie der Sicherheit*, Hamburg, Rowohlt, 1983.; A. MECHTERSHEIMER-P. BARTH (szerk.), *Den Atomkrieg führbar und gewinnbar machen?* Hamburg 1983.

⁴⁰ Gert Bastian (1923–1992) évtizedekig a német hadsereg magas rangú katonatisztje volt, majd csatlakozott a németországi békemozgalomhoz, és a Zöldek képviselőjeként parlamenti képviselőnek is megválasztották. (A szerk.)

tartományán kívül)? Vajon elégséges-e az irreverzibilis, következményekkel terhes döntéseknél is, azaz olyan döntéseknél, melyek a többség megváltozása esetén nem fordíthatók vissza többé olyan egyszerűen, és mindenki számára halálos következményekkel járhatnak, ha tévesek?” Az érvényben lévő alkotmányos elvek fényében Simon a békemozgalom politikai céljaiból azt a jogi következtetést vonja le, hogy nem szabadna a többségi elv alapján dönteni a tömegpusztító eszközök technikai fejlesztéséről és stratégiai bevetésének megtervezéséről – sőt, hogy „a tömegpusztító eszközök használatát – csakúgy, mint korábban a rabszolgaságot – a szavazásra nem bocsátható dolgok tárgyává” kellene tenni.

MIKOR MŰKÖDIK A TÖBBSÉGI SZABÁLY?

Arról a kérdésről van tehát szó, hogy vajon nem sértjük-e meg a többségi elv érvényességének feltételeit, ha a tömegpusztító eszközök bevetésének stratégiai megtervezéséről egyszerűen a többség (vagy általában valamiféle többségelvű eljárás) révén döntünk.

A rakéták állomásoztatásával kapcsolatos előttünk álló döntés Simon által említett visszafordíthatatlansága mellett még egy további érvényességi feltétel is megnevezhető, ami ma nem tűnik problémátlanul teljesültnek.

Hiszen a pusztán külső szankciókra beállított, tisztán instrumentálisan gondolkodó önfenntartási rendszerek biztonsági mentalitásának Eppler által összefoglalt stratégiai kritikája csak az érvelés egyik vonulatát képezi azon megfontolások és elhatárolódások szerteágazó hálójában, melyeket a békemozgalom juttat kifejezésre. Az e mozgalomban egyesülő heterogén csoportok nem csak plebiszciter „nem”-et mondanak az atomrakétákra. Sokkal inkább több „nem” kapcsolódik össze: az atomfegyverekre mondott „nem” az atomerőművekre, egyáltalában a mamuttechnológiára, a kémiai környezetszennyezésre, a városok szanálására, az erdőpusztulásra, a nők diszkriminálására, az idegengyűlöletre, a menekültpolitikára stb. mondott „nem”-mel. Az ebben a bonyolult „nem”-ben kifejeződő nézetkülönbség nem ezzel vagy azzal az intézkedéssel vagy politikával fordul szembe, hanem egy, a kapitalista modernizálódás szükségleteihez szabott, a birtokos individualizmusra, az anyagi biztonságra, a versengésre és a teljesítményre való törekvés értékeire stb. beprogramozott, a félelem és a halál megtapasztalásának elhárításán alapuló, normális példaképpé stilizált életforma elutasításában gyökerezik. Alapítsák meg bár a Wendland Köztársaságot,⁴¹ vagy varázsoljanak egy nagy tüntetésből népnünepélyt – már a tiltakozás jellegéről is leolvasható, hogy ma a különböző életformák konfrontációjáról van szó. Ha azon-

⁴¹ A Wendlandi Szabad Köztársaság (*Republik Freies Wendland*) annak az 1980 májusában az alsó-szászországi Gorlebenben létrehozott tiltakozó tábornak az elnevezése volt, amely az oda tervezett nukleáris hulladéklerakó megépítését igyekezett megakadályozni. A táborn egy, a szövetségi német államtól független köztársaságnak kiáltották ki. 1980 júniusában több ezer rendőr részvételével lezajlott intézkedés során a táborn felszámolták a hatóságok. (A szerk.)

ban széthasadnak a közös kulturális hagyományok és kollektív identitások, de továbbra is a többségi elv kormányoz az életfontosságú kérdésekben, akkor a nemzeti, etnikai és vallási kisebbségek leszakadására, azaz olyan szeparatizmus kialakulására kerül sor, ami jelzi, hogy megsérültek a többségi elv lényeges funkcionális és érvényességi feltételei.

A többségi döntések szociológiája kijózanító evidenciákat gyűjtött össze, melyek azt mutatják, hogy a politikai egyezkedési folyamatok ténylegesen mennyire eltérnek azon elfogadott feltételektől, melyek mellett a többségi szabály észszerűen operacionálizálja a döntési nyomás alatt álló nézetegyeztetési folyamatokat.⁴² Ennek ellenére kitartunk a kisebbségek által tiszteletben tartott többségi elv, mint a demokratikus akaratkialakítás királyi útja mellett. Ma ezen nem is akar változtatni senki. De bizonyos *minimális* feltételeknek teljesülniük kell ahhoz, ha azt akarjuk, hogy a többségi szabály megőrizze legitimáló erejét, így pl. nem szabad, hogy – példának okáért a széthasadt kulturális hagyományok és identitások okán – született kisebbségek létezzenek. Éppily kevésbé szabad a többségnek visszafordíthatatlan döntéseket meghoznia. A többségi szabály csak bizonyos kontextusokban működik meggyőzően. Értékének azon eszményen kell lemérhetőnek lennie, hogy a döntések, melyeket a csekély idő és a korlátozott információk feltételei mellett lehetővé tesz, mennyire távolodnak el egy diszkurzívan elért egyetértés vagy egy vélhetően igazságos kompromisszum ideális eredményeitől. Ezért ösztönzött Claus Offe a többségi szabály reflexív kezelésére, mégpedig oly módon, hogy a többségi elv alkalmazásának tárgyait, modalitásait és határait magukat kell többségi diszpozíció tárgyává tenni. Ebben a dimenzióban vélem én tettenérni a polgári engedetlenség igazolását, amely a Pershing II rakéták demokratikusan elégtelenül legitimált felállításának állt ellen.⁴³

KKÉNYYSZERÍTETT EGYÉRTÉLMŰSÉGEK

A Szövetségi Köztársaság politikai kultúrája érettségének jelét látom abban, hogy a polgárok érzékenysége a messze ható politikai döntések legitimitásával szemben ma félreismerhetetlenül nagyobb, mint az Adenauer-korszakban.⁴⁴ E mellett szól a tiltakozás egy legális, de illegitimnek érzett kormányváltással,⁴⁵ valamint egy sem

⁴² OFFE, C.: Politische Legitimation durch Mehrheitsentscheidung. In: GUGGENBERGER, B.–OFFE, C. (ed.): *An den Grenzen der Mehrheitsdemokratie*. Köln, Vs Verlag Für Sozialwissenschaften, 1984. 150. skk. p.

⁴³ Nem tartom helyénvalónak azt a kifogást, hogy annak idején a szociálliberális koalíció Kelet-politikáját is szűk többséggel vitte keresztül. Vajon a Kelet-Európával megkötött szerződés hasonló történeti-morális perspektívába állíthatók-e, mint a polgári jogok kiküzdése vagy a tömegpusztító eszközök elutasítása?

⁴⁴ Konrad Adenauer (1876–1967) a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja volt, az Adenauer-korszak a kancellársága idejét, tehát az 1949 és 1963 közötti időszakot jelenti. (A szerk.)

⁴⁵ Az 1980-as választások idején a Szabad Demokrata Párt azt ígérte, hogy a következő választásokig koalícióban marad Németország Szociáldemokrata Pártjával, ezért jelentős felháborodást okozott, amikor 1982-ben megvonták a szociáldemokrata többségű kormány támogatását, és a Bajor Keresztényszociális Unióval és a Kereszténydemokrata Unióval közösen új kormányt alakítottak. (A szerk.)

célját, sem eljárását világossá nem tett népszámlálás keresztülvitelével szemben.⁴⁶ Ugyanakkor az utóbbi hónapokban kinyílófélben van az olló a legitimáció iránti növekvő igények és a megkeményedett legalizmus tendenciája között.

A tüntetésekre vonatkozó jogszabályoknak a kormány által elhatározott megváltoztatása, továbbá az a mód, ahogyan a CDU kormányozta tartományok saját maguk javára aknázzák ki az államok számára az Alaptörvény 8. cikkelye 2. szakaszában biztosított jogokat,⁴⁷ valamint a CDU által sürgetett álcázási tilalom (Vermummungsverbot)⁴⁸ az alapjogok állampolgári megragadását az állami licenc illetékköteles felhasználásának közelébe hozzák. Egy államtitkár a „forró ősszel” kapcsolatban a rendkívüli állapotra vonatkozó törvények alkalmazását fontolgatja, s az FAZ, még mielőtt megismerte volna az ítélet megindokolását, név szerint elítél egy járásbíró, amiért felmentette egy blokád résztvevőit.⁴⁹ Ideje volna hát engedmények nélkül világossá tenni, hogy milyen értelemben jogosult a polgári engedetlenség.

Ez valami más, mint a polgári engedetlenségre való felhívás. Egy ilyen kockázat felvállalásáról mindenkinek magának kell döntenie. A polgári engedetlenséghez való „jog” jó okokból a legitimitás és a legalitás közt lebeg. Az a jogállam azonban, amely a polgári engedetlenséget közönséges bűncselekményként üldözi, a tekintélyelvű legalizmus vakvágányára kerül.⁵⁰ Az a jogászok által meghirdetett, újságírók által terjesztett és politikusoktól felkarolt jelszó, miszerint a törvény az törvény és a kényszerítés az kényszerítés, ugyanabból a mentalitásból származik, mint annak az egykori nemzetiszocialista tengerész bírónak a meggyőződése, aki úgy gondolta, hogy ami egykoron jog volt, annak jognak is kell maradnia.⁵¹ Hiszen a polgári engedetlenség a jogállamban úgy viszonyul a jogszerűtlen állammal szembeni aktív ellenálláshoz, mint a tekintélyelvű legalizmus a jogállamban a jogszerűtlen állam pszeudo-legális elnyomásához. Ami 1945 után talán közhelynek számított volna, ma nehezen talál meghallgatásra. A külső és belső ellenségekre irányuló biztonsági gondolkodás pozitívizmusa időközben a történeti gondolkodás struktúrájában hasonló pozitívizmusára támaszkodhat. Amióta a hangadó neokonzervatív gondolkodók nemzeti kötelességgé tették a pozitív múltban való megegyezést, a jelen hamis pozitívumai a

⁴⁶ Az 1983-as népszámlálást adatvédelmi okokból széles körű tiltakozások kísérték. (A szerk.)

⁴⁷ Az Alaptörvény hivatkozott része lehetőséget adott a gyűlekezési jog korlátozására. A szövetségi államok egy része erre az alkotmányos felhatalmazásra hivatkozva hozott olyan jogszabályokat, amelyek lehetővé tették, hogy kifizetessék a rendőrség költségeit azokkal a tüntetőkkal szemben, akiket a rendőrség eltávolított a tiltakozás helyszínéről. (A szerk.)

⁴⁸ Az arc elfedését a tüntetések során tiltó szabályozás. (A szerk.)

⁴⁹ Az 1983. augusztus 5-i kiadásban.

⁵⁰ Ennek bírálatához vö. HASSEMER, W.: Ziviler Ungehorsam – ein Rechtfertigungsgrund? In: *FS für Wasserman*, Neuwied, 1985. 325. skk. p., főként 344. skk. p. A morálisan igazolt polgári engedetlenség nyilván megköveteli „a pozitív jogig történő konceptuális meghosszabbítását” úgy, hogy valóban létrejön a „büntetőjogi ellenőrzés flexibilitása és visszafogottsága”, amit Hassemer már most megfigyelni vél. E jogi implikációkból azonban nem következik, hogy a polgári engedetlenség morális igazolását jogi igazolással kellene leváltani.

⁵¹ A szerző Hans Filbinger (1913–2007) kereszténydemokrata politikusra és arra utal, amikor Filbinger a második világháborús hadbírósi szerepvállalásával kapcsolatban őt ért kritikákra azzal válaszolt egy interjúban, hogy „Ami törvényes volt akkor, nem lehet törvénytelen most” („Was damals rechtens war, kann heute nicht Unrecht sein”), amit sokan a náci törvények igazolásának tekintettek. (A szerk.)

múlt hamis pozitívumaiban találják meg történeti zálogukat. Ugyanarról a szellemi magatartásról van szó a hadügy, a történelem s legkivált a jog területén, amely annál makacsabban kapaszkodik egyértelműségekhez, minél jobban inog a föld a lába alatt. Pedig a kétértelműség soha nem tett szert kézzelfoghatóbb egzisztenciára, mint azokban a fegyverekben, melyeket azért tökéletesítenek, hogy soha ne vessék be őket. Ha igaz az, hogy a szuperhatalmak most azon vannak, hogy az atomkorban is visszatérjenek a megnyerhető háborúk egyértelműségéhez, akkor a biztonságban ebben az utópiájában ugyanaz a gondolkodási struktúra ismétlődik meg, mint a jól körülbástyázott demokrácia azon jogpozitivisták félreértésében, amely fel akarja számolni a polgári engedetlenség kétértelműségét. A tekintélyelvű legalizmus éppen ott tagadja meg a nem egyértelmű emberi szubsztanciáját, ahol a demokratikus jogállam e szubsztanciából él.

VII.

A KÖLCSÖNÖS FÜGGÉSBEN REJLŐ HATALOM ÉS A „DEMOKRATIKUS FANATIZMUS” STRATÉGIÁJA

FRANCES FOX PIVEN

A FELFORGATÓ HATALOM TERMÉSZETE¹

Tegyük most félre azokat a hatalommal kapcsolatos alapelveket, amelyek a választási-képviselési intézményekkel függnek össze. Amikor absztrakt módon, az adott intézményes berendezkedéstől eltekintve gondolkodunk a hatalomról, általában azt feltételezzük, hogy az az erőforrások – különösen a vagyon és a fizikai erő – birtoklásában gyökerezik, vagy azokban az intézményes pozíciókban, amelyek biztosítják a vagyon és a fizikai erő feletti ellenőrzést. Ez az elképzelés a történelmi tapasztalataink jelentős részének bizonyosan megfelel. A nagy földbirtokosnak hatalma van a szegény parasztok felett, a médiamogulnak a közönség tömegei felett, a gazdagnak a szegény felett, a fegyveres erőknél a civil lakosság felett és így tovább. A hatalom elméletéről gondolkodók ennek az elképzelésnek számos változatát dolgozták ki, és hosszú listákat állítottak össze a vagyon vagy fizikai erő feletti rendelkezéssel járó helyzeti előnyökről és eszközökről. Randall Collins például ezt írja: „Azokat az anyagi tényezőket kell keresnünk, amelyek befolyásolják az interakciókat: a fizikai helyeket, a kommunikáció módjait, a fegyverekhez való hozzáférést, a közvélemény befolyásolásának lehetőségeit, eszközöket és javakat. ... A konfliktus erőforrásai összetettek,”² vonja le a következtetést. C. Wright Mills a „vezető” intézményi szerepeket betöltő személyek rendelkezésére álló hatalmi erőforrásokra helyezi a hangsúlyt.³ Charles Tilly pedig „a termelés gazdasági tényezőit” hangsúlyozza, amelyek a következők: „föld, munka, tőke és talán a technológiai szakértelem is”.⁴

Annak a széles körben elterjedt nézetnek a különböző változatai, amely szerint a hatalom a vagyon és a fizikai erő feletti rendelkezésen alapul, valóban a tapasztalataink jelentős részét megmagyarázzák. De nem minden tapasztalatunkat. Ha többnyire igaz is, hogy a földbirtokosnak hatalma van a részes bérlők felett, vannak kevésbé gya-

¹ Fordította: Nagy Andrea. A fordítás alapja: *Challenging Authority. How Ordinary People Change America*. Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2006, 19–35. p. Az itt közölt részlet a könyv második fejezete (*The Nature of Disruptive Power*). A következőkben a külön jelzés nélküli lábjegyzetek a szerzőtől származnak. (A szerk.)

² Lásd COLLINS, Randall: *Conflict Sociology: Toward an Explanatory Social Science*. New York, Academic Press, 1975. 60–61. p.

³ Lásd MILLS, C. Wright: *The Power Elite*. New York, Oxford University Press, 1956. 9., 23. p. Millsnek a hatalom szervezetéről szóló érvelését gondolja tovább: PRESTHUS, Robert: *Men at the Top: A Study in Community Power*. New York, Oxford University Press, 1964.

⁴ Lásd TILLY, Charles: *Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Co., 1978. 69. p.

kori alkalmak, amikor viszont nincs. A vagyonnal vagy a kényszerítés erőforrásaival nem rendelkező személyek a történelem során a választási-képviselési intézményektől függetlenül is számtalan alkalommal gyakoroltak hatalmat, legalábbis bizonyos mértékű hatalmat egy bizonyos ideig. Hogyan értelmezzük hát ezt a fajta hatalmat?

Minden társadalom specializált és egymástól kölcsönösen függő tevékenységek hálózatának segítségével szervezi az életét. Minél összetettebb a társadalom, annál bonyolultabbak ezek az egymástól függő viszonyok. Az együttműködés és kölcsönös függés hálózatai elkerülhetetlenül versengéshez és konfliktushoz vezetnek, mivel a társadalmi életben egymástól függő emberek megpróbálják felhasználni egymást saját külön érdekeik és nézeteik előmozdítására. A kölcsönös függés embereket összekapcsoló hálózatai egyúttal széles körű hatalmi kapacitásokat is létrehozhatnak, amelyek lehetővé teszik ezen érdekek és nézetek érvényre juttatását. A mezőgazdasági dolgozók függenek a földbirtokosoktól, de a földbirtokosok is függenek a mezőgazdasági dolgozóktól, ahogy az ipari tőkések is függenek a munkásoktól, a fejedelem bizonyos mértékben függ a városi tömegektől, a kereskedők a vásárlóktól, a férfiak a feleségeiktől, az urak a szolgáktól,⁵ a lakástulajdonosok a bérlőktől, a modern állam kormányzó elitjei pedig a választójoggal felruházott tömegek jóváhagyásától vagy támogatásától.

A gazdagsággal és erővel ellentétben, amelyek a társadalmi hierarchia felsőbb szintjein összpontosulnak, a befolyásolás kölcsönös függéssel elkerülhetetlenül együtt járó lehetősége azonban gyakran széles körben hozzáférhető. Különösen igaz ez a sok belső kapcsolódást tartalmazó társadalmakra, amelyekben fejlett a munkamegosztás. Ezzel a befolyással elvileg a társadalmi kapcsolatok bármely résztvevője élhet, és alulról is működésbe hozható oly módon, hogy a hierarchikus társadalmi kapcsolatok alsóbb szintjein elhelyezkedő emberek visszavonják a társadalmi együttműködéshez való hozzájárulásaikat.

A kölcsönös függésből eredő hatalom megnyilvánulását *felforgatásnak* nevezem, a tiltakozó mozgalmak jelentőségét pedig abban látom, hogy mozgásba hozzák ezt a felforgató hatalmat.⁶ Alberto Melucci szerint a mozgalom kiterjeszti a konfliktust „a szóban forgó rendszerrel való kompatibilitás határain túlra, vagyis megszegi a játékk-

⁵ HEGEL, Friedrich G. W.: *The Phenomenology of the Spirit*. In: FRIEDRICH, Carl J. (ed.): *The Philosophy of Hegel*. New York, Random House, 1953. 399–411. p.

⁶ Nem először érvelek a felforgatás központi jelentősége mellett. Az az állítás, hogy a tiltakozó mozgalmak sajátos ereje a felforgatásban rejlik, Richard Clowarddal végzett hosszú közös munkánk eredménye. Lásd PIVEN, Frances Fox: *Low Income People and the Political Process*. In: PIVEN, Frances Fox–CLOWARD, Richard A. (eds.): *The Politics of Turmoil: Essays in Poverty, Race and the Urban Crisis*. New York, Pantheon Books, 1974; PIVEN, Frances Fox–CLOWARD, Richard A.: *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail*. New York, Pantheon Books, 1979; PIVEN, Frances Fox–CLOWARD, Richard A.: „Disruptive Dissensus: People and Power in the Industrial Age”. In: ROTHMAN, Jack (ed.): *Reflections on Community Organization*. Ithaca, IL: F. E. Peacock, 1999. [A lábjegyzetben hivatkozott *The Politics of Turmoil* című könyv egy része olvasható magyarul, lásd Richard CLOWARD és Frances Fox PIVEN: A szakkburokráciák – a juttatási rendszerek mint befolyásrendszer. Szerk: FERGE Zsuzsa és LÉVAI Katalin. Bp., Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, 2004. 166–179. p.; Piven és Cloward *Poor People's Movements* című könyvéről lásd Dósa Mariann magyar nyelvű ismertetőjét *Szegény emberek mozgalmai* címmel. In: 50 könyv, amit minden baloldalinak ismernie kell. Szerk.: BÖCSKEI Balázs és SEBŐK Miklós. Bp., Noran Libro, 2015. 86–91. p. (A szerk.)]

szabályokat, olyan célokat tűz ki, amelyektől nem hajlandó eltérni, és megkérdőjelezi a hatalom legitimitását.”⁷ Ron Aminzade szerint a társadalmi mozgalmak ilyen megközelítésében ezek megkülönböztető jegye „az arra való hajlandóság, hogy a kollektív cselekvés nem megszokott, esetenként törvénysértő vagy forradalmi formáit használják. ... [A] társadalmi mozgalmak felforgató cselekvésekhez folyamodnak ahelyett, hogy a már létező intézményi keretek között működjenek.”⁸

A felforgatás kifejezést ugyanakkor nem csupán a megszokottól eltérő, radikális követelések és taktikák jelölésére használom, hanem specifikusan arra a befolyásra, amely az intézményileg szabályozott együttműködés felbomlásából származik. Ez történik például a sztrájkok esetében, ideértve a munkahelyi sztrájkokat, amelyek a munka megtagadásával és a termelés vagy a szolgáltatások nyújtásának leállításával járnak, valamint a hallgatói sztrájkokat is, amikor a diákok kivonulnak az osztályteremből, és leállítják az egyetem működését. Ez történik a bojkottok esetében is, legyen szó akár fogyasztókról, akik megtagadják a javak megvásárlását, és ily módon a nyereséget veszélyeztetik, akár azokról a késő tizenkilencedik századi „hisztérikus” nőkről, akik elutasították a szexuális partner és a szolgáltató szerepét, vagy azokról a gazdálkodókról, akik elutasítják, hogy piacra vigyék a tejet. Erről van szó azoknak a zavargásoknak az esetében is, amikor a tömegek felrúgják azt a megállapodást, amely általában az állampolgárok életét szabályozza, és ilyen a segélyek tömeges követelésének esete is, amikor az emberek szakítanak az öngondoskodás és önmegtartóztatás normáin alapuló együttműködési mintákkal.

Más szavakkal, bár a mezőgazdasági dolgozók, ipari munkások vagy a városi tömegeket alkotó emberek mind a hierarchikus kapcsolatok alján helyezkednek el – és a vagyon és a fizikai erő, valamint a vagyon és erő birtokosai által alkalmazott ideológiák, szabályok és kényszerítő erejű fenyegetések ott is tartják őket –, mégis potenciális hatalommal rendelkeznek. Ez a hatalom abban a képességükben rejlik, hogy felforgathatják a fennálló és intézményesített együttműködés azon mintáit, amelyek az ő folyamatos közreműködésüktől függenek. Az amerikai politika történetében a nagy, egyenlősítő reformok mind a felforgató hatalom tényleges gyakorlására vagy az azzal való fenyegetésre adott válaszok voltak. Természetesen a nagyszabású reformok alakulását számos egyéb tényező is befolyásolja, de az elit rétegek válasza a széles körű felfordulásra jellemzően olyan intézkedéseket is magában foglal, amelyek legalább részben azoknak a problémáknak az enyhítésére szolgálnak, amelyek ellenszegülésre készítették az embereket. Amellett érvelek tehát, hogy az Egyesült Államokban a politikai képviseletet, a rabszolgaság eltörlé-

⁷ MELUCCI, Alberto: *Ten Hypotheses in the Analysis of New Movements*. In: PINTO, Diana (ed.): *Contemporary Italian Sociology*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981. 173–194. p.

⁸ AMINZADE, Ronald: *Between Movement and Party: The Transformation of Mid-Nineteenth Century French Republicanism*. In: JENKINS, J. Craig–KLANDERSMANS, Bert (eds.): *The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1995. 40. p.

sét, a szakszervezetekhez és a szociális védelemhez való jogokat mind a felforgató hatalom segítségével vívták ki.

A tényleges hatalmi viszonyok természetesen éppoly bonyolultak és összetettek, mint maga a társadalmi élet. A városiasodott, demokratikus és kapitalista társadalom a kölcsönös függés számos egymást keresztező formáját hozták létre férfiak és feleségek, orvosok és páciensek, diákok és oktatók, kozmetikusok és ügyfelek stb. között. Ezek a kapcsolatok mind magukban hordozzák a konfliktus és a hatalomgyakorlás lehetőségét. A hatalom gyakorlása a kapcsolatok egyik fajtájában pedig elfojthatja a hatalom gyakorlására irányuló törekvéseket a kapcsolatok egy másik fajtájában, ahogyan például a szülők elfojthatják gyermekeik azon szándékát, hogy iskolai lázadást kezdeményezzenek. Ez az összetett és érdekes kérdés a hatalom számos elemzőjét foglalkoztatja, különösen azokat, akik a „csereelmélet” keretében a hatalom mikrodinamikáját vizsgálják az egyének hálózataiban.⁹

Biztosra veszem azonban, hogy egyes kapcsolatok fontosabbak, mint mások, ezért ezek tényleges felforgatása vagy annak lehetősége jelentősebb reformokat eredményezhet a felforgatók megbékítésére, mint ahogyan a felforgatás elfojtására tett erőfeszítések is többnyire komolyabbak lesznek az esetükben. A kölcsönös függés domináns fajtái és azok a hatalmi harcok, amelyeket ezek lehetővé tesznek, a gazdasági kapcsolatokon, valamint azokon a politikai kapcsolatokon belül fejlődnek ki, amelyek az állam elitjeit az általuk uralt társadalommal kötik össze. A kölcsönös függés fontos esetei ezért azokban az együttműködésen alapuló tevékenységekben gyökereznek, amelyek megteremtik a társadalmi élet anyagi alapjait, és amelyek fenntartják az állam erejét és tekintélyét. Amikor osztályokról vagy osztályhatalomról beszélek, ez alatt olyan emberek széles csoportjainak a kölcsönös gazdasági függését értem, akiket a termelés és a csere viszonyai kötnek össze, és akiket ezeknek a viszonyoknak a jellemzően kizsákmányoló jellege választ szét egymástól. Ezek a gazdasági viszonyok természetesen összefonódnak az állam politikai viszonyaival is – a piacok mindig a politikai hatalomtól függnének –, ami egyaránt segít megmagyarázni, hogy az állami elitet általában miért tartják fenn a gazdasági uralom mintázatait, és hogy esetenként miért avatkoznak mégis be, hogy módosítsák azokat.¹⁰

Vegyük észre, hogy a társadalmat alkotó kölcsönös függőségi viszonyok által létrehozott hatalmi kapacitások hangsúlyozása fontos elméleti irányzatokkal is összecseng, így például Norbert Elias megközelítésével, amely szerint az európai központi államok fejlődését a harcok társadalmak kölcsönös függőségi hálózatainak dinamikája hajtotta előre,¹¹ vagy azzal a marxista felfogással, amely szerint a proletariátus hatalmát az ipari kapitalista kapcsolatoknak az a rendszere hozta létre, amelynek a

⁹ Lásd EMERSON, Richard M.: Power-Dependence Relations. *American Sociology Review*, vol. 27. (Feb. 1962.) 31–40. p.; BLAU, Peter: *Exchange and Power in Social Life*. New York, John Wiley and Sons, 1964. 118. p.

¹⁰ Annak tárgyalásához, hogy a társadalmak egymást metsző és átfedő hatalmi hálózatok, amelyek a hatalom „vegyes” forrásait hozzák létre, lásd MANN, Michael: *The Sources of Social Power*, vol. 1. New York, Cambridge University Press, 1986. Ch. 1.

¹¹ Lásd ELIAS, Norbert: *Power and Civility*. New York, Pantheon Books, 1982.

munkásosztály is része. Összhangban van ez azzal is, ahogyan Schumpeter a kapitalista államot „adószedő államként” jellemzi, amely olyan gazdasági erőforrásoktól függ, amelyek felett nem rendelkezik, és így a kölcsönös függés szoros viszonyába kerül az ezek felett az erőforrások felett rendelkező magántulajdonosokkal.¹² A hatalomnak ez a meghatározása megfelel továbbá a választási-képviselési rendszerek első fejezetben¹³ tárgyalt demokratikus modelljének is, amely elvben összeköti az állami hatóságokat azzal a szavazóközönsséggel, amelytől megválasztásuk függ.

Szeretnék néhány megjegyzést fűzni ahhoz, ahogyan a „felforgatás” kifejezést használok: azt a hatalmi stratégiát értem alatta, amely a társadalmi kapcsolatokban való együttműködés megtagadásán alapul. A társadalmi mozgalmakról szóló szakirodalom azonban gyakran a kollektív cselekvés zajos, rendetlen vagy erőszakos formáit érti alatta. A felforgató hatalmi stratégia lehet persze zajos, ahogy rendetlen vagy erőszakos is, az azonban teljes mértékben esetleges, hogy az együttműködés felmondása ilyen formákat ölt-e. Ezt szeretném bővebben is kifejteni.

A tiltakozó mozgalmak kapcsán általában felvonulásokra, gyűlésekre, transzparensekre és kiabálásra gondolunk. Úgy vélem, annak hangsúlyozása, amit Michael Lipsky az 1970-es New York-i lakbérstrájkjéről írt tanulmányában „feltűnésnek” vagy „zajnak” nevez, abból a mögöttes elgondolásból származik, hogy egy tiltakozó mozgalom lényegében a kommunikáció egy formája.¹⁴ Lipsky amellett érvel, hogy a lakbérstrájk résztvevőinek a feltűnéseltetés volt a fő politikai erőforrása, mivel ezzel aktivizálták azokat a reformereket, akik aztán felvállalták a tiltakozókat ért sérelmek ügyét. Ha eltekintünk az eset részleteitől – a harmadik fél által tett erőfeszítések valójában kevés jelentős reformot eredményeztek –, a tiltakozó mozgalom főként színházból és sajtótájékoztatókból állt, amelyek a nyilvánosság elé tárták a lakbérstrájkot igazoló rossz lakhatási körülményeket. Bár a tárgyalásokon lehetett hangoskodni, és a sajtó is sokat foglalkozott a tiltakozásokkal, tényleges lakbérstrájkból mindeközben igen kevés történt.

A tiltakozó mozgalmak persze valóban megpróbálják megjeleníteni a sérelmeiket szlogenekkel, transzparensekkel, hangoskodással, gyűlésekkel, felvonulásokkal és minden egyébvel. Ez részben a mozgalom és a csapatszellelem kiépítésére szolgál, részben pedig a szövetségesek megszólítására. A felforgató cselekvések következményei, a leállások, az útlezárások vagy a tulajdon megrongálása szintén elkerülhetetlenül üzenetértékűek. A felforgatás tehát általában valóban hangot ad a tiltakozásoknak, a hallhatóság azonban önmagában nem biztosít túl sok hatalmat a tiltakozóknak. A hatóságok persze megpróbálhatják elhallgattatni őket, korlátozni a gyűlések vagy

¹² Lásd SCHUMPETER, Joseph: The Crisis of the Tax Stat. In: *International Economic Papers*, no. 4. New York, Macmillan Co., 1954. 5–38. p.

¹³ A szerző erről a *Challenging Authority* című könyvének (itt nem közölt) első, bevezető fejezetében ír.

¹⁴ Lásd LIPSKY, Michael: *Protest in City Politics: Rent Strikes, Housing and the Power of the Poor*. Chicago, Rand McNally, 1970. Lásd még LIPSKY, Michael: Protest as a Political Resource. *American Political Science Review*, vol. 62. (1968) No. 4. 1046–1056. p.

felvonulások résztvevőinek létszámát, vagy megszabni, hogy hol gyülekezhetnek vagy vonulhatnak fel. A felforgatásra adott reakciók azonban általában sokkal harsányabbak ennél. A hatóságok válasza a felforgató tiltakozásra gyakran éppen az, hogy miközben teret engednek a tiltakozó hangoknak, magát a felforgatást megakadályozzák. Így például a sztrájkörtséget, amely eredetileg a termelés leállításába beavatkozó sztrájkötörök fizikai távoltartására szolgált, a bíróságok figyelemfelkeltő tevékenységgé alakították át, és olyan követelményeket írtak elő, amelyek korlátozzák a sztrájkörtségek számát, megszabják, hogy folyamatosan mozgásban kell lenniük és így tovább.

Fontos azonban, hogy a felforgató tevékenység általam hozott példáinak nem kell zajjal vagy erőszakkal járniuk. A zaj, például egy kiabáló vagy talán fenyegető fellépésű tömeg esetében, lehet a sztrájkolók vagy bojkottálók mozgósító stratégiájának része, de a sztrájkok és bojkottok éppúgy lehetnek csendesek is. John Adams a bostoni teadélután éjszakáján azt írja, hogy „Boston olyan csendes és nyugodt volt, mint még soha”. A rakparton összegyűlt tömeg csendben nézte, ahogy a teát tartalmazó ládákat felbontják, és a tengerbe öntik.¹⁵ Az pedig, amikor a kapitalisták használják saját felforgató hatalmukat, például kivonják befektetéseiket bizonyos cégekből, iparágakból vagy országokból, szintén történhet a legnagyobb csendben is.

Ugyanez igaz az erőszakra is. A tiltakozó mozgalmak vagy erőszakot alkalmaznak személyek vagy tulajdon ellen, vagy sem. Az amerikai társadalmi mozgalmak kutatói igen félénkek ebben a tekintetben, mert hajlamosak figyelmen kívül hagyni az esetleges erőszakos eseményeket, és eleve kizárják ezeket a társadalmi mozgalmak általuk használt meghatározásaiból. Úgy vélem, hogy ebben az Egyesült Államok közelmúltbeli társadalmi mozgalmairól írt szimpátiájuk befolyásolhatja őket, különös tekintettel a polgárjogi mozgalom fennmaradására „erőszakmentességére”. Ha ugyanis azt állítjuk, hogy ezek a mozgalmak jellemzően erőszakmentesek, akkor egyfajta erkölcsi felsőbbrendűséget tulajdoníthatunk nekik. Ugyancsak befolyással bírhat Charles, Louise és Richard Tilly sokat idézett következtetése a tizenkilencedik századi európai mozgalmakkal kapcsolatban, mely szerint „a tárgyakban és különösen a személyekben esett károkat jelentős mértékben az elitnek a közemberek követeléseire adott reakciója okozta: amikor a katonaság, a rendőrség és a tulajdonosok vagy a hivatalnokok utasításait követő gonosztevők megtámadták a tüntetőket, sztrájkolókat és földfoglalókat”.¹⁶ Bizonyára van ebben igazság. A kollektív tiltakozással társított erőszak jelentős része a hatóságok által elkövetett erőszak, akik fizikai erőhöz folyamodnak, hogy helyreállítsák a normális intézményi rutinokat. A Tillyk azonban ennek ellenére is túloztak, és Charles Tilly a közelmúltban be is ismerte, hogy az erőszak nagyobb szerepet játszik a mozgalmakban, mint azt korábban állította.¹⁷

Az a visszatérő állítás, hogy a tiltakozó mozgalmak általában erőszakmentesek, inkább elhomályosítja, mint megvilágítja a tényeket. Igaz, hogy az intézmények mű-

ködésének megakasztására irányuló felforgató tevékenységnek számos olyan formája létezik, amelynek során a felforgatók nem alkalmaznak erőszakot, legalábbis eleinte. Ugyanakkor mind az erőszakmentességre való hivatkozás, mind az erőszak alkalmazása stratégiai kérdés, mivel mindkettő szolgálhatja a felforgató hatalom védelmét, illetve kiterjesztését. Az erőszakmentesség felvállalása az, ami még inkább nyilvánvaló módon stratégiai célokat szolgál. Big Bill Haywood,¹⁸ aki a zabolátlan és gyakran erőszakos *Western Federation of Miners* (Nyugati Bányászszövetség)¹⁹ egykori tisztviselőjeként ismert, 1912-ben az *Industrial Workers of the World* (Világ Ipari Munkásai)²⁰ általános szervezői tisztét látta el, amikor ő lett a textilipari sztrájk vezetője a Massachusetts állambeli Lawrence-ben. Haywood híres – és népszerű – szónok volt, aki ipari szabotázsra szólított fel, és azzal kérkedett, hogy ő ugyan „nem törvénytisztelő polgár”. A lázító retorika ellenére azonban a Haywood vezette sztrájkok valójában nem jártak erőszakkal. A Lawrence-i textilipari sztrájkot rendkívüli fegyelmezettség jellemezte; majd egy évvel később, a gumigyári dolgozóknak az Ohio állambeli Akronban szervezett sztrájkja során Haywood figyelmeztette a munkásokat, hogy kerüljék az erőszakot: „egy centnyi tulajdonban sem eshet kár, egy rossz szó sem eshet”.²¹

A tiltakozók által alkalmazott erőszakot gyakran pusztán erkölcsi kérdésként kezelik. Ez az álláspont figyelmen kívül hagyja az intézményi rutinokban rejlő erőszakot, amely gyakran a tiltakozások tulajdonképpeni célpontja, mint például a Lawrence-i sztrájkolóknak fizetett éhbér. Figyelmen kívül hagyja továbbá mind az erőszak, mind az erőszakmentesség stratégiai felhasználását a tiltakozó mozgalmak részéről. Haywoodnak, aki a nyugati bányászok küzdelmeinek veteránja volt, nem jelentett újdonságot sem a sztrájkolók, sem a tulajdonosok által alkalmazott erőszak. Az erőszakmentesség számára stratégiai kérdés volt. Azt az erkölcsi megbélyegzést akarta ezzel elkerülni, amit a gyártulajdonosok süthettek volna a sztrájkolókra, és amit tipikusan a tulajdonosok és a hatóságok által alkalmazott erőszak igazolására használnak fel.

Ahogy az erőszakmentesség, úgy az erőszak is alkalmazható stratégiai módon, és gyakran védekezésből, azért, hogy lehetővé tegye a felforgató cselekvés, illetve az együttműködés megtagadásának a folytatását. Az amerikai Délen a helyi aktivisták fegyvert ragadtak a polgárjogi mozgalom erőszakmentes felforgató tevékenységének

¹⁸ Lásd a Voltairine de Cleyre-szöveg 18. sz. lábjegyzetét. (A szerk.)

¹⁹ A *Western Federation of Miners* 1893-ban alapított radikális szakszervezet, amely a századforduló éveiben és a 20. század elején volt a legerősebb. Az 1950-es években a kormányzat antikommunista kampányai során kizárták őket a részben általuk létrehozott nagy szakszervezeti konföderációból, mivel elutasították, hogy megszakszítsák a kapcsolatot a szakszervezet kommunista vezetőivel vagy tagjaival. A később hivatkozott *Salt of the Earth* című filmben a munkások a Nyugati Munkásszövetségből létrejött bányászszakszervezet tagjai voltak. (A szerk.)

²⁰ Az *Industrial Workers of the World* (Világ Ipari Munkásai) egy 1905-ben alapított radikális nemzetközi szakszervezet, amely a 20. század első évtizedeiben szintén jelentős tagságra és ellenhatalomra tett szert. Lásd Konok Péter: „...a kommunizmus gyermekbetegsége”? Baloldali radikalizmusok a 20. században. Bp., Napvilág Kiadó, 2006. III. fejezet. (A szerk.)

²¹ Lásd WEINSTEIN, James: *The Long Detour: The History and Future of the American Left*. Boulder, CO: Westview Press, 2003. 51–52. p.

¹⁵ Lásd RAPHAEL, Ray: *A People's History of the American Revolution*. New York, New Press, 2001. 19. p.

¹⁶ Lásd TILLY, Charles–TILLY, Louise–TILLY, Richard: *The Rebellious Century, 1830–1930*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975. 288. p.

¹⁷ Lásd TILLY, Charles: *The Politics of Collective Violence*. New York, Cambridge University Press, 2003.

védelmében.²² Ugyanígy a sztrájkoló munkások is megpróbálhatják fizikai fenyegetésekkel megfélemlíteni a sztrájktróket, akik a helyükre akarnak lépni. Ezekben az esetekben a tiltakozók azért folyamodnak erőszakhoz, mert meg akarják védeni azt a képességüket, hogy megtagadják a kölcsönös függőségi kapcsolatokban való közreműködésüket.

Az erőszak azonban nem csak védekezésre használható. Gay Seidman például a fegyveres harc és az alulról szerveződő mozgósítás összjátékára mutat rá a dél-afrikai apartheidellenes mozgalomban.²³ Az erőszakos felkelések Irakban rákényszerítették az amerikai megszállókat, hogy feladják az iraki gazdaság privatizálásával kapcsolatos terveik jelentős részét.²⁴ Szándékosan vagy sem, a zavargások, bandák és utcai rablótámadások a harlemi utcákon az 1960-as években segítettek megvédeni a potenciálisan értékes ingatlanokat a dzsentifikációtól, amely már akkor is a negyed tervezett sorsa volt. Most, hogy a környék biztonságosabb lett, a dzsentifikáció rohamos léptekkel halad.

Az a kiinduló tétel, hogy a hatalom a munkamegosztás és az ebből következő kölcsönös társadalmi függés mintáiban gyökerezik, egyúttal azt is sugallja, hogy az alulról jövő hatalom szabadon megragadható. Ha ez igaz lenne, akkor az összetett társadalmaknak az egyenlőség felé kellene sodródniuk, ez azonban túlságosan leegyszerűsített következtetés. Tény, ha elvontan szemléljük, hogy a gazdasági, társadalmi vagy politikai folyamatok megakasztására való képesség, amelyeken a hatalom nyugszik, széles körben hozzáférhető – és egyre inkább így van ez, ahogy a társadalmak egyre összetettebbekké válnak, és ahogyan ezen keresztül egyre szorosabb kölcsönös függőségi viszonyok alakulnak ki bennük. Ugyanakkor a társadalmi együttműködéshez való hozzájárulás mozgósításának és alkalmazásának képessége a tényleges hatalmi küzdelmekben igen változó mértékű, és mindig a konkrét, specifikus történelmi körülményektől függ. Hogy ezt megérthessük, fel kell hagynunk azzal, hogy általánosságban beszéljünk osztályokról és rendszerekről. Ezek az elvont fogalmak persze hasznosak lehetnek bizonyos célokra, ám az a kölcsönös függés, amely időről időre lehetővé teszi a nép hatalmának kinyilvánítását, nem általánosságban véve vagy elvont formában létezik, hanem bizonyos csoportok számára, amelyek bizonyos kapcsolatban állnak bizonyos kapitalistákkal vagy bizonyos állami hatóságokkal bizonyos helyeken és bizonyos időkben. Vagy, ahogy Donald Kalb fogalmaz: „El kell fogadnunk az összetettséget.”²⁵

²² Lásd HILL, Lance: *The Deacons for Defense: Armed Resistance and the Civil Rights Movement*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2004.

²³ Lásd SEIDMAN, Gay: *Guerrillas in Their Midst: Armed Struggle in the South African Anti-Apartheid Movement*. *Mobilization*, vol. 6. (2001) No. 2. 111–127. p.

²⁴ Lásd KLEIN, Naomi: *Baghdad Year-Zero*. www.truthout.org/docs_04/092604E.shtml.

²⁵ „Ahelyett hogy elvont és időtlen definíciókkal és meghatározásokkal bajlódnánk, ... arra van szükség, hogy leírjuk és megmagyarázzuk ... a munka, a mindennapi élet, a kisajátítás, a felhalmozás és a hegemonia azon összetett és jellemző kapcsolatait, amelyek az osztálytól függenek.” Kalb úgy véli, hogy „az osztály elemzése így narratív stratégiává válik, amely a társadalmi csoportok közötti, történelmileg beágyazott és változó

A kölcsönös függés vagy a felforgatás hatalmának gyakorlására irányuló stratégiák nem következnek automatikusan vagy elkerülhetetlenül az együttműködő kapcsolatok létezéséből. Éppen ellenkezőleg: az együttműködés és az ebből származó kölcsönös függés mindenütt jelen van, míg a felfordulásra és a hatalom gyakorlását célzó törekvésekre ez nem igaz. A kölcsönös függőségi kapcsolatokban rejlő hatalom lehetőségének valóra váltása mindig feltételes: attól függ, hogy ezeknek a kapcsolatoknak a résztvevői képesek-e az együttműködésük visszatartására, illetve az ezzel való fenyegetésre, és ez a képesség a kapcsolatok olyan tulajdonságaitól függ, amelyek túlmutatnak a kölcsönös függés tényén. A felforgató hatalom alkalmazásához számos probléma elhárítására van szükség.

Az első probléma a kölcsönös függés tényének, és így módon egy alulról jövő hatalom lehetőségének felismerése az uralkodó osztály olyan meghatározásaival szemben, amelyek e domináns csoportoknak a társadalmi élethez való hozzájárulásait hangsúlyozzák, és akár el is tagadják az alacsonyabb státuszú csoportok hozzájárulásait. A kölcsönös gazdasági és társadalmi függés abban az értelemben valós, hogy valós következményei vannak a társadalmi élet anyagi alapjaira és a kényszerítő erő gyakorlására nézve. Ezek ugyanakkor kulturális konstrukciók is. A férjek pénzbeli hozzájárulása a családi viszonyokhoz mindig sokkal nagyobb hangsúlyt kapott, mint a feleségek háztartási szolgáltatásai, a vállalkozói tőke hozzájárulása mindig nagyobb súllyal esett a latba, mint a dolgozók termelőmunkája és így tovább. Mielőtt az emberek megtagadhatnák hozzájárulásukat a hatalomgyakorlás stratégiájaként, előbb fel kell ismerniük, hogy ezek a hozzájárulások milyen nagy szerepet játszanak a párkapcsolatokban, a termelésben, vagy a politikai és vallási kapcsolatokban. Más szóval, a kölcsönös függésben rejlő hatalom mozgósításának az első lépése maga is attól függ, hogy az emberek hogyan értelmezik azokat a társadalmi kapcsolatokat, amelyek behálózzák őket.

Másodszorban a felforgató hatalom alkalmazásához az embereknek általában meg kell szegniük a szabályokat. Ez egy nyugtalanító állítás, ezért bővebben is kifejtem. Az együttműködés mintái a társadalmi élet anyagát alkotják, de a bennük részt vevő emberek nem találják fel azokat újra és újra. Az együttműködés kapcsolatai többnyire többé-kevésbé intézményesültek, vagyis szabályok szervezik őket. Az együttműködő tevékenység során a viselkedést irányító szabályok nem semlegesek. Mivel a vagyon és fizikai erő koncentrációjából származó hatalmi egyenlőtlenségek keretei között alakulnak ki, ezért ezek a szabályok a kölcsönös függés – társadalmi együttműködésből származó – hatalmának megvalósítása ellen hatnak.

A szabályok és normák persze a közösségi élet alapvető követelményei, amelyek az emberi tevékenységeket szervezik, és előírják az embereknek, hogy miként műveljék

kapcsolatokra összpontosít, amint azok összekapcsolódnak a termelésen és az újratermelésen keresztül, változnak a makro- és mikroszintek között, és megmagyarázzák azokat a komplex társadalmi folyamatokat, amelyekkel összefonódnak, amelyek lehetőségeiket és erőforrásait strukturálják, és amelyeket cselekvéseik és interakcióik folyamatos mozgásban tartanak.” Lásd KALB, Don: *Expanding Class*. Durham, NC: Duke University Press, 1997. Introduction.

meg a földet, hogyan működtessék a gépeiket, hogyan éljenek együtt a párjukkal, vagy hogyan haljanak meg. Elérhetővé teszik a kortársak számára a felhalmozott tapasztalat bölcsességét, megvédik az embereket a váratlantól a társas érintkezések során, és lehetővé teszik azt a hallgatóságos együttműködést, amely maga a társadalmi élet.

De nemcsak a szabályok alapvetőek a társas életben, hanem a hatalmi játszmák is, vagyis az a törekvés, hogy másokat a saját céljaink elérésére használjunk fel akkor is, ha ellenállásba ütközünk. Ezért a szabályok is elkerülhetetlenül hatalmi stratégiákká válnak, olyan stratégiákká, amelyekkel egyes emberek megpróbálnak rákényszeríteni másokat, hogy az ő érdekeiket szolgálják. A szabályok ezt azáltal érik el, hogy meghatározzák a kölcsönös függőségi kapcsolatok résztvevői számára a megengedhetőnek ítélt viselkedésmódokat. Mivel a szabályok oly módon alakulnak ki, hogy azok az uralom azon fennálló mintázatait tükrözzék, amelyeket a vagyon, a fizikai erő és az intézményi pozíciók koncentrációja tesz lehetővé, ezért ezek jellemzően egyes embereknek megtiltják, másoknak pedig nem, hogy felhasználják a kölcsönös társadalmi függésből származó befolyásukat. Emellett a szabályok nem csupán formális előírások, hanem, mint Sewell érvel, olyan mélyebb értelmezésekkel, sémákkal vagy metaforákkal is összefüggnek, amelyek magyarázatot és igazolást nyújtanak a társadalmi élet fennálló formájára.²⁶

A sikeresen elfogadtatott szabályok új külső és korlátozó társadalmi valóságot hoznak létre. A tulajdonjogokat rögzítő szabályok kizárólagos jogot biztosítanak egyeseknek értékesnek tartott anyagi erőforrások használatára és az ezek fölött való rendelkezésre, így módon rögzítve a munka tőkétől való függését, és garantálva a tőkének azt a jogát, hogy felhasználja a kölcsönös függésből származó befolyását. Ezzel szemben a középkori törvényekig visszanyúló szabályok hosszú sora korlátozza a munkások jogát arra, hogy megtagadják a munkavégzést, vagy megtiltja nekik, hogy „társulásokat” hozzanak létre, bojkottokhoz csatlakozzanak, vagy közsegélyt vegyenek igénybe, hogy átvészeljék az együttműködés felfüggesztésének idejét. Vagy, mint a mai Egyesült Államokban, a szabályok gondosan meghatározzák, hogy a munkások milyen feltételekkel léphetnek vagy nem léphetnek sztrájkba.

A szabályok ebből következően maguk is gyakran a csoportok vagy osztályok közti harc középpontjába kerülnek, ideértve a felforgató hatalom időnkénti gyakorlását is. Ezért a szabályok idővel megváltoznak, válaszul nemcsak a vagyon és a fizikai erő által biztosított hatalom új megnyilvánulásaira, hanem az alulról jövő mozgósításokra is. Ennek eredményeképpen, bár a szabályok általában megtiltják a felforgató hatalom alkalmazását, egyes szabályok lehetővé is tehetik azt, vagy legalább igazolást és így valamennyi védelmet biztosíthatnak a kölcsönös függés hatalmának alulról jövő gyakorlása során.²⁷ Gondoljunk csak bele, hogy a társadalmi mozgalmak hányszor

²⁶ SEWELL, William: A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation. *American Journal of Sociology*, vol. 98. (July 1992) No. 1. 1–29. p.

²⁷ George Simmel azt az észrevételt teszi, hogy magára az uralkodóra is vonatkoznak az általa hozott törvények. Lásd WOLFE, Kurt H. (ed.): *The Sociology of George Simmel*. Glencoe, IL: The Free Press, 1950. 263. p.

szállnak harcba arra hivatkozva, hogy az általuk kifogásolt intézkedések vagy politikák megszegik a törvény vagy a szokás által előírt szabályokat.

A fenti észrevételek mindazonáltal általánosíthatók. Az együttműködő társadalmi kapcsolatok olyan módokon intézményesülnek, amelyek az uralkodó hatalmi egyenlőtlenségeket tükrözik, ezért a kölcsönös függés hatalmának valóra váltása gyakran az embereknek az arra való képességétől függ, hogy szembeszegüljenek a társadalmi kapcsolatokat irányító szabályokkal és uralkodó értelmezésekkel.

Harmadrészt a gazdasági és politikai folyamatokhoz rendszerint számos egyén hozzájárul, és ezt a sokféle hozzájárulást koordinálni kell a felforgató hatalom hatáskör alkalmazásához. A munkásoknak, a falusi lakosságnak, az egyházközség tagjainak vagy a fogyasztóknak összehangoltan kell fellépniük, hogy a hozzájárulásuk megtagadása felforgató hatással legyen a gyárra, az egyházra vagy a kereskedőre nézve. Az effajta szolidaritásnak és együttes cselekvésnek a megszervezése az a klasszikus probléma, amellyel a munkásoknak, szavazóknak vagy a közösség tagjainak szembe kell nézniük, amikor megpróbálnak hatást gyakorolni azokra, akik munkájuktól, szavazataiktól vagy a polgári élet megszokott mintáiba való beleegyezésüktől függenek.

Számos elemző amellett érvel, hogy a stabil intézményi keretek között létrejött társadalmi kapcsolatok sokat tehetnek a koordináció problémájának megoldásáért. Barrington Moore szerint, amikor a falvak társadalmi szervezete még viszonylag érintetlen volt, akkor biztosította azt a szolidaritást, amely lehetővé tette, hogy az emberek fellépjenek az *ancien régime*²⁸ bukásával együtt járó új terhek ellen.²⁹ E. P. Thompson hasonlóan érvelt az angol falvak szoros társadalmi szerveződésével kapcsolatban, amely döntő szerepet játszott a ludditáknak³⁰ a gyárak ellen intézett támadásaiban, majd később abban is, hogy megvédje a támadókat a besúgóktól.³¹ Másrészt viszont a mögöttes társadalmi szerveződés jelentőségét gyakran túlértékelik.³² Az utcai tömegek gyorsan tudnak mozgósítani azt kihasználva, ahogy a piactereken, akasztásoknál vagy egyszerűen a zsúfolt utcákon összegyűlnek az emberek, és noha lehetséges, hogy a résztvevők személyesen nem ismerik egymást, valószínűleg tudnak olvasni a csoporthoz, osztályhoz vagy adott környékhez tartozásnak a tömeg által mutatott jeleiből.

²⁸ Francia kifejezés, amely eredetileg az 1798-as francia forradalom előtti „régí rendszerre” utalt, azóta pedig általában egy leváltott vagy meghaladott korábbi berendezkedésre. (A szerk.)

²⁹ Lásd MOORE, Barrington: *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Boston, Beacon Press, 1965. 470–474. p.

³⁰ A ludditák (vagy „géprombolók”) a 19. század elején a textilipar korábbi megélhetésüket fenyegető gépesítése ellen szerveződő munkások voltak, akik elsősorban a textilipari gépek megrongálásáról vagy megsemmisítéséről ismertek. A „luddizmusról” magyarul – E. P. Thompson következő lábjegyzetben hivatkozott könyvének kívül – lásd még George Rudé: *Forradalmárok, zendülők*. Ford.: Zinner Judit. Bp., Kossuth, 1986. (A szerk.)

³¹ THOMPSON, E. P.: *The Making of the English Working Class*. New York, Vintage, 1963. Ch. 14. [Magyarul ld.: E. P. Thompson: *Az angol munkáosztály születése*. Ford.: Andor Mihály. Bp., Osiris, 2007. (A szerk.)]

³² Ezt már Richard Clowarddal közösen is megállapítottuk: „[A] zendülésekhez szervezési szempontból nincs szükség másra, mint létszámmra, közelségre és némi kommunikációra. Az emberi települések zöme... biztosítja ezeket a szerkezeti feltételeket”. Lásd PIVEN, Frances Fox–CLOWARD, Richard: *Normalizing Collective Protest*. In: MORRIS, Aldon D.–MUELLER, Carol: *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven, CT: Yale University Press, 1992. 310. p.

Negyedszer, mint fentebb is említettem, a társadalmi élet összetett, a politikai cselekvés pedig a társadalmi kapcsolatok egymást átszövő rendszerében ölt formát. Azoknak, akik megkísérik mozgósítani a felforgató hatalmat, tipikusan le kell küzdeniük azokat a korlátokat, amelyeket a másokhoz kötődő sokféle kapcsolatuk állít eléjük. A lázadni készülő parasztokat például az egyházi kiközösítés veszélye korlátozhatja, a lázadó munkásokat pedig a családi kötelek. Az angol metodista prédikátorok a kora tizenkilencedik században azzal fenyegették gyülekezetük tagjait, hogy a luddita felkelők örökké tartó szenvedéssel bűnhődnek majd a pokolban.

Ugyanakkor ezek a többirányú kötelek elő is segíthetik a felforgató hatalom gyakorlását.³³ Az egyház, amely általában a világi hatalmaknak való engedelmességről prédikál, bizonyos okokból néha bátoríthatja is a lázadókat, mint ahogyan az a lengyel Szolidaritás mozgalom esetében is történt, vagy az Egyesült Államokban a polgárjogi mozgalom során. A feleségek és anyák, akik jellemzően óvatosságra intenek, a felkelők szövetségeseivé válhatnak, mint *A Föld sója* című híres filmben.³⁴ Még az állami hatóságok is támogathatják a felkelést, ahogyan azt Pennsylvania helyettes kormányzója tette, amikor 1936-ban azt mondta a Homesteadben összegyűlt acélgyári munkásoknak, hogy az acélipar mostantól szabad terep a szakszervezetek szervezői számára, és számíthatnak a kormányzati segélyalapokra, ha sztrájkba lépnek.³⁵ Később ugyanazon a nyáron maga a kormányzó mondta egy május elseji gyűlésen Pittsburghben, hogy amíg hivatalban van, sosem fognak állami katonákat bevetni egy sztrájk letörésére, és „az egek visszhangozták a tömeg választát”.³⁶

Ötödszor, amikor az emberek megpróbálnak élni a felforgatás vagy a „kölcsonös függőség” hatalmával, meg kell találniuk annak módját, hogy átvészeljék annak az együttműködésnek a felfüggesztését, amelyről ők maguk is függnek, illetve az ezzel járó esetleges megtorlásokat. Ez kevésbé nyilvánvaló a zavargások vagy felkelések esetében, amelyek általában rövid ideig tartanak, és amelyek résztvevői általában névtelenek maradnak. De amikor a munkások sztrájkolnak, etetniük kell a családjukat és fizetniük a számlákat, a fogyasztói bojkottok résztvevőinek pedig képeseknek kell lenniük, hogy egy ideig nélkülözzék azokat a javakat vagy szolgáltatásokat, amelyek megvásárlását megtagadják.

Hatodszor és végül, az embereknek el kell viselniük, vagy le kell küzdeniük a kivonulással való fenyegetést is, amely a felforgatásra adott jellemző válasz. A lázadó feleségekkel szembeszálló férjek fenyegetőzhetnek azzal, hogy elhagyják őket, a sztrájkoló munkásokkal szembeszálló munkáltatók fenyegetőzhetnek a munkások áthelyezésével vagy elbocsátásával és így tovább. A zavargások az együttműködő

³³ Stathis N. Kalyvas polgárháborúkkal kapcsolatos érvelése hasznos analógiát kínál. A polgárháborúk, írja Kalyvas, „nem bináris konfliktusok, hanem összetett és kétértelmű folyamatok, amelyek az identitások és cselekvések masszív, de változó keverékét hozzák létre”. Lásd KALYVAS, Stathis N.: *The Ontology of „Political Violence”: Action and Identity in Civil Wars. Perspectives on Politics*, vol. 1. (Sept. 2003) No. 3. 475. p.

³⁴ Az 1954-ben készült amerikai film (*The Salt of the Earth*) egy olyan, 1951-ben Új-Mexikóban történt sztrájk történetét dolgozza fel, amelyben kiemelkedő szerepet játszottak a nők. A filmben nagyrészt helyi lakosok és bányászok játszanak, akik közül sokan az 1951-es sztrájkban is részt vettek. (A szerk.)

³⁵ Lásd WALSH, Raymond J.: *CIO: Industrial Unionism in Action*. New York, W. W. Norton and Co., 1937. 49. p.

³⁶ WALSH 1937. 171. p.

kapcsolatok résztvevőinek kilépését is előidézhetik, mint például ahogyan a kisvállalkozások az 1960-as évek gettőlázadásai után kimenekültek a szegénynegyedekből.

Ezek a feltételek egyszerre objektívek és szubjektívek, anyagiak és kulturálisak, és e dimenziók egy dialektikus kapcsolat szorosán összetartozó részei. Egy adott kor és hely uralkodó eszméi elnyomhatják a társadalmi hierarchia alsóbb szintjein lévő emberek hozzájárulásának jelentőségét. Ugyanakkor a mindennapi élet, az emberek által végzett munka és az általuk nyújtott szolgáltatások valós és anyagi tevékenységei elősegíthetik a kölcsönös függésben rejlő hatalmuk felismerését. Ehhez az ellenállást és a győzelmeket ünneplő tartós szubkultúrák is hozzájárulhatnak. Az emberek azonban túl is értékelhetik befolyásukat, néha azért, mert úgy gondolják, hogy Isten vagy a sors az oldalukon áll – ám Isten és a sors csalódást is okozhat, és a felforgató mozgósítás vereséget szenvedhet. A szabályok szintén kulturális konstrukciók, azonban nagyon is anyagi és objektív szankciók támogathatják őket. Az összehangolt cselekvésre való képesség részben szintén a kultúra terméke, vagy azé a közös identitása, amelynek létrehozásán a szervezők és aktivisták fáradoznak, de a közös identitást is befolyásolják az objektív körülmények, amelyek pedig szintén megváltozhatnak a közös identitásra alapozott cselekvés által. A többszörös kapcsolatok egymást átszövő rendszere, amelyen belül a kölcsönös függés hatalmának mozgósítása történik, szintén egyszerre értelmezésfüggő és valóságos, amennyiben az ezekben a kapcsolatokban részt vevő emberek cselekedeteinek valóságos következményei vannak. A kivonulással való fenyegetés adott esetben nem több fenyegetésnél, amelyet vagy követ cselekvés, vagy nem. Ám nagyon is valós lehet. Egyes gyárigazgatók csak fenyegetőznek a Mexikóba vagy Bangladesbe való áttelepüléssel, de sok gyárigazgató valóban meg is teszi.

REPERTOÁROK

A kölcsönös függésből származó hatalom gyakorlása előtt álló akadályok leküzdésére szolgáló stratégiákat nem kell minden kihívás előtt újraalkotni. Ezek a stratégiák beágyazódnak az emlékezetbe, a kultúrába, valamint az ellenállás nyelvezetbe. Ezek együtt alkotják a *repertoárt*. A kifejezéssel a kölcsönös függésből származó hatalom megvalósítására szolgáló stratégiák történelmileg specifikus kombinációját jelölöm. A fogalmat Charles Tilly vezette be, aki úgy határozta meg, mint a kollektív cselekvés rendelkezésre álló eszközeinek gyűjteményét.³⁷ Tilly a fogalmat kizárólag a hétköznapi emberek kollektív cselekvési formáira alkalmazta, én azonban úgy gondolom,

³⁷ Lásd TILLY, Charles: *The Web of Contention in Eighteenth-Century Cities*. In: TILLY, Louise A.–TILLY, Charles (eds.): *Class Conflict and Collective Action*. Beverly Hills, CA: Sage, 1981. 27–51. p.; TILLY, Charles: *Social Movements and National Politics*. In: BRIGHT, Charles–HARDING, Susan (eds.): *Statemaking and Social Movements*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 1984. 308. p.; TILLY, Charles: *Britain Creates the Social Movement*. In: CRONIN, James E.–SCHNEER, Jonathan (eds.): *Social Conflict and Political Order in Modern Britain*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1982. 21–51. p.

hogy érdemes ennél szélesebb értelemben használnunk, hogy az magában foglalja az elit rétegek küzdelmének stratégiáit is.

A küzdelem tárgyát képező kapcsolatok minden részvevőjének meg kell oldania a cselekvőképesség problémáját, beleértve azokat is, akik a társadalmi kapcsolatok tetején helyezkednek el. Sőt, a társadalmi és gazdasági változás általában előbb vezet új hatalmi stratégiák (vagy repertoárok) kialakításához az uralkodó csoportok részéről, mint alulról jövő új kezdeményezésekhez. Ennek valószínűleg az az egyszerű oka, hogy az uralkodó csoportok rendszerint jobb helyzetben vannak ahhoz, hogy előnyt kovácsoljanak az új körülményekből, és hogy azokhoz igazítsák a harci stratégiáikat. Valószínűbb, hogy rendelkeznek a szükséges információkkal, szakértőkkel és kommunikációs hálózatokkal ahhoz, hogy felismerjék a kölcsönös függések változásait. Kevésbé tartanak a meglévő szabályoktól, mivel tisztában vannak azzal a képességgel, hogy a vagyon és fizikai erő segítségével kikerülhetik vagy megváltoztathatják ezeket, könnyebben megoldják a kollektív cselekvés problémáit, rendszerint előnyük van az olyan konfliktusokban, amelyek kitartást igényelnek és így tovább.

A külső változások az elitek számára biztosított stratégiai előnyt mindazonáltal előbb vagy utóbb ellensúlyozza az alulról jövő új repertoárok kialakulása. Az új nehézségek vagy új lehetőségek hatására az emberek idővel észreveszik a kölcsönös gazdasági és/vagy politikai függés adott mintázataiban rejlő hatalmi kapacitásokat. Olyan folyamat ez, amelyet az idő során a korábbi küzdelmek tapasztalatai és a korábbi küzdelmek által kivívott reformok is befolyásolnak. Fokozatosan kialakulnak azok az értelmezések, amelyek ellensúlyozzák azokat az uralkodó ideológiákat, amelyek eltagadják az emberek hozzájárulásainak jelentőségét az új gazdasági és politikai kapcsolatokban. Kialakulnak azok a szolidaritások és hálózatok is, amelyek lehetővé teszik a befolyás hatékony gyakorlásához szükséges kollektív cselekvést ezekben a kapcsolatokban, vagy a már létező szolidaritások és hálózatok politizálódnak át.

Az intézményi lehetőségek politikai cselekvéssé alakítását a repertoároknak ez a kétoldalú – pontosabban sokoldalú – jellege is befolyásolja. A stratégiákat a kölcsönös függőségi kapcsolatok tagjai közötti konfliktus és együttműködés bonyolult tánca alakítja. A munkások, bérlők, diákok vagy parasztok stratégiái és a velük szemben álló munkáltatók, bérbeadók, tanárok vagy hűbérurak stratégiái „dialogikus”, vagy még inkább „multilogikus” interakciók során alakulnak ki a családi, egyházi és közösségi kapcsolatok azon egymást átszövő rendszerén belül, amely hatással van a kölcsönös függés hatalmának mozgósítására. Más szóval a repertoárokat az akció és reakció politikai folyamata alakítja.

A legtöbb szembenállás, amely a kölcsönös függés hatalmához folyamodik, ebben a tánchoz hasonló stílusban bontakozik ki, amelynek során mindkét oldal a megszokott stratégiáit használja, és egyúttal az ellenfelek stratégiáihoz igazítja saját repertoárját. A híres 1894-es Pullman-sztrájkot bércsökkentések sorozata idézte elő. Amikor a vállalat kirúgta annak a munkásokból álló bizottságnak a tagjait, akik támogatásért folyamodtak, a teljes munkaerő kivonult. Eugene Debs, az *American Railway Union*

(Amerikai Vasúti Szakszervezet)³⁸ vezetője óvatos volt, de elküldte a vasúti kalauzok vezetőjét, hogy segítsen a Pullman dolgozóinak. A Chicagói Polgári Szövetség³⁹ sokoldalú politikai támogatást, valamint ellátmányokat biztosított a sztrájkolók családjának. Még Chicago polgármestere is a sztrájkolók mellé állt, akárcsak a szakszervezetek legtöbb chicagói szervezete. Az ARU gyűlése Debs óvatosságát félretéve országos bojkottot hirdetett a Pullman által gyártott hálókocsikkal közlekedő vonatok ellen. A vasúttársaságok azonban saját többoldalú stratégiával válaszoltak. Azt állították, hogy a vasúti közlekedés megbénult, ami az amerikai posta szolgáltatásait is akadályozza, és szövetségi szintű beavatkozást követeltek. Az Egyesült Államok főügyésze végzést hozott az ARU ellen, és egy kisebb incidenst arra használt fel, hogy rávegye az elnököt, küldjön szövetségi csapatokat, akik leverték a sztrájkot, és tönkretették az ARU-t.⁴⁰ A vasúti dolgozók átmenetileg vereséget szenvedtek.

Charles Tilly sokat foglalkozott a közösségi cselekvés változó repertoárjaival. Elemzése arra mutat rá, hogy bár a repertoárok szükségszerűen tanultak, és ebben az értelemben kulturálisan meghatározottak, de legalábbis bizonyos mértékben az intézményi berendezkedés is meghatározza őket. Tillyt különösen az érdekelte, hogy a népi küzdelmek helyi és védekező formái a tizenkilencedik században hogyan alakultak át olyan kezdeményezően fellépő nemzeti stratégiákká, mint a sztrájk és a választási gyűlés. A közösségi cselekvés változó formáiban a kapitalizmus és a nemzetállam nagy struktúráinak tükröződését látja, amelyek a helyzetnek azt a „logikáját” alakították, amellyel az emberek szembeszálltak.⁴¹

Hosszú távon a kapitalizmus terjeszkedése és a nemzetállam valóban megváltoztatták a népi küzdelmek formáját (bár meg kell jegyeznünk, hogy a küzdelem korábbi formái is fennmaradtak, különösen a marginális csoportokban⁴²). Az éhséglázadás szokatlanra vált, míg a tömegsztrájk és a gyűlés tipikussá. Tillyhez hasonlóan ezeket a változásokat általában a nagy léptékű gazdasági és politikai átalakulásoknak, az ipari kapitalizmus és a nemzetállam felemelkedésének vagy a globalizációként ismert változáseggyüttesnek tulajdoníthatjuk. A kölcsönös függés hatalmának szempontjából újrafogalmazva az iparosodás a nagy földbirtokosok és a falusi szegények közötti hatalmi viszony leépülését, valamint a tőke és az ipari dolgozók közötti kölcsönös

³⁸ Az *American Railway Union* (ARU) az egyik első (1893-ban alapított) és sokáig a legnagyobb amerikai szakszervezet. (A szerk.)

³⁹ A *Chicago Civic Federation* 1894-ben alapított (ma is létező) szervezet, ami eredetileg különböző városi közügyekkel foglalkozott, azóta pedig elsősorban a helyi adózás és a városi költségvetés átláthatóságáért tevékenykedik. (A szerk.)

⁴⁰ Az eseményekről számos beszámoló létezik. Lásd különösen SALVATORE, Nick: *Eugene V. Debs: Citizen and Socialist*. Urbana, University of Illinois Press, 1982. Lásd még WEINSTEIN, James: *The Long Detour: The History and Future of the American Left*. Boulder, CO: Westview, 2003.

⁴¹ TILLY, Charles: *Social Movements and National Politics*. In: BRIGHT, C.–HARDING, S. (eds.): *Statemaking and Social Movements*. Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1984. 308. p. Annak az elméleti problémának az egyik lehetséges megoldására, hogy szerkezet és a cselekvőképesség kapcsolata hogyan alakul a repertoárok megjelenése során, lásd KOOPMANS, Ruud: *The Missing Link Between Structure and Agency: Outline of an Evolutionary Approach to Social Movements*. *Mobilization*, vol. 10. (Feb. 2005.) No. 1. 19–35. p.

⁴² Ezzel kapcsolatban lásd PIVEN–CLOWARD 1992. 301–325. p.

függőség kialakulását jelentette, míg a nemzetállam felemelkedése azzal járt, hogy a feudális uralkodó osztály elvesztette hatalmát, és új hatalmi viszony jött létre az állami vezetők és a néptömegek között. A globalizáció kevésbé szembetűnővé teheti a tőke és a munkaerő kölcsönös függését a fejlett világban azáltal, ahogyan a tőke világszerte szétterül, és ily módon új kölcsönös függőségeket hoz létre a tőke és az új munkáscsoportok között a déli féltekén.

Ha azonban csak a nagy struktúrákra és a nagy változásokra összpontosítunk, az könnyen leegyszerűsítő strukturális determinizmushoz vezethet. A gazdasági és politikai változás nem csupán a nagy intézmények átalakulásán keresztül változtathatja meg a hatalmi viszonyokat, hanem a konkrét kölcsönös függőségek leépülésén és azoknak a nagyon is specifikus feltételeknek a megváltozásán keresztül is, amelyek a kölcsönös függés hatalmának megvalósítását irányítják. Az emberek nem általában a tőkére vagy az államra, hanem adott munkáltatókra vagy adott állami vezetőkre gyakorolható befolyásukat ismerik fel, noha a munkáltatók és az alkalmazottak vagy az állampolgárok és a kormányok közötti kapcsolatokról alkotott általánosabb elképzelések is bizonyosan hatnak rájuk. Sokkal könnyebben felismerik a közös vonásokat vagy a kollektív cselekvésre való képességet egy adott, konkrét csoport tagjai közt, mint a munkásosztályban általában, bár a tágabb csoportidentitások ebben az esetben is befolyásolhatják őket ebbe vagy abba az irányba. Az emberek továbbá azoknak a konkrét munkalehetőségeknek az elvesztésétől félnek, amelyek számukra elérhetőek azokon a konkrét helyeken, ahol az életüket élik, bár itt is valószínűbb, hogy érzékenyebbek lesznek erre a veszélyre, ha a tőke kivonulását elterjedt jelenségnek gondolják.

A kézi szövőszékről a gépi szövésre való áttérés a tizenkilencedik századi Angliában jó példa erre, mivel nem arról volt szó, hogy a gyártók többé már nem függték az angol munkásosztálytól, hanem arról, hogy bizonyos munkások, azok a férfiak, akik kézi szövőszékeken vagy kötőkereteken dolgoztak, elveszíthették munkájukat, mert a gyártók inkább a nőket és a gyerekeket alkalmazták az új textilgyárakban. Amikor ez bekövetkezett, azok a megállapodások, szolidaritási formák és a gyártók kivonulásának korlátozását célzó stratégiák, amelyek a háziipari termelés korábbi időszakában alakultak ki, szintén érvényüket veszítették.

Hasonlóképpen, korunkban, míg a tőke továbbra is függ általában véve a munkaerőtől, a folyamatban lévő gazdasági változások aláássák azokat a specifikus elképzeléseket, szolidaritásokat és a kivonulással való fenyegetéseket korlátozó stratégiákat, amelyeket konkrét csoportok alakítottak ki az ipari kapitalizmus konkrét körülményei között. Azok az egykori foglalkozási csoportok – bányászok, acélmunkások, dokkmunkások stb. –, amelyek a munkások küzdelmeinek az élére álltak, mára már megfogyatkoztak. A megmaradt csoportoknak pedig már nincs meg az az önbizalmuk, hogy „bezárhatnak”, leállíthatnak egy iparágat, a gazdaság egészének megbénításáról nem is beszélve. Eközben a munkásosztályi városok és városrészek kiürülnek, és az a fajta munkáskultúra, amelyet tápláltak, eltűnőben van. Ebből következően az ezekre támaszkodó szakszervezetek is meggyengültek, és még jobban meggyengítik

őket azok a munkáltatói stratégiák, amelyek arra használják fel a munkásosztály régi hatalmi formáinak hanyatlását, hogy új és ijesztő módon fenyegetőzzenek a kivonulással: alkalmi munkásokat és helyettes munkaerőt vesznek fel a sztrájkolók helyett, átszervezik a termelést, vagy azzal fenyegetnek, hogy bezárják a gyárakat, és a termelést máshová helyezik át.

Az aggasztó fejlemények oka azonban nem annyira a kölcsönös függés hatalmának összeomlása a posztindusztriális és transznacionális gazdaságokban, mintsem az, hogy azok a stratégiák és repertoárok, amelyek egy korábbi, ipari és nemzetállam-alapú gazdaságban alakultak ki, nem alkalmazkodtak megfelelően a megváltozott körülményekhez. A bányászok és az ipari és dokkmunkások persze valóban kevesebben vannak, viszont olyan termelési rendszerekben helyezkednek el, amelyek a kiszervezések és az éppen idejében végzett készletfeltöltés⁴³ következtében sokkal sérülékenyebbé váltak. A szolgáltatásokban vagy az interneten keresztül dolgozók, akik egyre többen vannak, eközben még csak most kezdik felfedezni felforgató hatalmuk lehetőségeit egy szorosan összefonódó nemzeti és nemzetközi gazdaságban.

A repertoároknak a kollektív cselekvés irányításában játszott szerepe rámutat arra, hogy jelentős elcsúszás alakulhat ki a hatalom intézmények által létrehozott lehetőségei és a ténylegesen kialakuló stratégiák között. A való életben az intézményi változások átfordítása új közösségi politikai repertoárokba számos nehézséget vet fel. Egyrészt, mint azt maga a *repertoár* kifejezés is jelzi, a már létrehozott stratégiák hajlamosak fennmaradni, mivel rögzülnek a kulturális emlékezetben és szokásokban, mert a múltbéli konfliktusok által formált szervezetek és vezetők megisméltik őket, és a stratégiákat a korábbi konfliktusokra adott válaszok révén elfogadott szabályok alakítják és korlátozzák. Az emberek elkerülhetetlenül ragaszkodnak a cselekvés megszokott módjaihoz, különösen amikor ezek már legalább részben sikeresnek bizonyultak érdekeik érvényre juttatásában. A múltnak ez a húzóereje különösen igaz az alárendelt csoportok esetében, ami korlátozza a stratégiák hozzágazítását a „nagy struktúrákban” végbement változásokhoz. Az új intézményi feltételeknek megfelelő stratégiák csak lassan alakulnak ki, egyrészt a vereség és az elnyomás tapasztalatai miatt, másrészt a képzelőerő, a találékonyság, a növekvő harag és az ellenszegülés véletlenszerű összjátékának hatására.

⁴³ Az angol eredetiben: „just-in-time inventories”, amely arra az eredetileg Japánban kialakult készletgazdálkodási, illetve termelés-szervezési módszerre utal, amelynek célja, hogy azáltal növelje a termelékenység hatékonyságát, hogy a szükséges anyagok és termékek éppen a megfelelő időben érkeznek meg a rendeltetési helyükre. (A szerk.)

JOEL OLSON

A FANATIZMUS ABOLICIONISTA IGAZOLÁSA¹

A zelotizmust² vagy fanatizmust egyre inkább a liberális demokrácia elleni legnagyobb fenyegetések egyikének tekintjük. A zelotizmus elítélése általános, de valószínűleg nagyon kevés kutatás foglalkozott vele. Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a radikális abolitionista szónok, Wendell Phillips beszédeinek szoros olvasásával felállítsa a zelotizmus kritikai elméletét, és megvizsgálja a demokráciához való viszonyát. Az amerikai abolitionisták szenvedélyes demokraták voltak. Ugyanakkor sokan közülük, így Phillips is, egyúttal fanatikusként határozták meg magukat, és a szélsőséges nyelvhasználat és taktikák hívei voltak, amikor a rabszolgák nevében léptek fel. Phillips beszédeiből a zelotizmus egy sajátosan politikai definíciója körvonalazódik: olyan stratégia, amely úgy törekszik a lakosság mozgósítására valamely konkrét álláspont védelmében, hogy a nyilvánosságot két részre osztja fel. Barátokra (az álláspont támogatóira) és ellenségekre (az állásponttal szemben állókra), és nyomást gyakorol a kettő között maradt mérsékeltekre. A fanatizmus védelmében és az Unió felmondása mellett előadott érveiben Phillips a fanatizmus egy demokratikus formáját fogalmazza meg, amely kétségbe vonja a zelotizmussal kapcsolatos közkeletű pejoratív képzetértékeléseket, mint az irracionalitás, az intolerancia, a fundamentalizmus és a terrorizmus.

1842 nyarán, a Massachusetts állambeli Lynn város gyülekezeti épületében, az ima vége felé Steven Foster váratlanul felállt, és elkezdett szónokolni a rabszolgaság ellen. Cook tiszteletes felszólította, hogy üljön le. Foster tovább beszélt. Cook háromszor megismételte a felszólítást. Foster még mindig beszélt. Akkor három ember megragadta Fostert a vállánál és a lábánál. Nem tanúsított ellenállást. Az emberek

¹ Fordította: Mekis Péter. A fordítás alapja: The freshness of fanaticism. The abolitionist defense of zealotry. *Perspectives on Politics*. vol. 5. (Dec. 2007) No. 4. 685–701. p. A következőkben a külön jelzés nélküli lábjegyzetek a szerzőtől származnak. (A szerk.)

² A zelotizmus nagyon ritkán használt magyar szó. Szerepel ugyan mind a Bakos-féle *Idegen szavak szótárában*, mind Tótfalusi *Idegenszó-tárban* vakbuzgóság jelentéssel, de például a hunglish.hu korpuszban nincs előfordulása. Azért magyarítottuk mégis zelotizmusként és nem vakbuzgósággént az angol eredetiben szereplő *zealous*-y kifejezést, mert a cikk egyik legfontosabb konklúziója szerint a zelotizmus nem irracionális; miközben a vakbuzgóság szónak ilyen konnotációja van. Az angol *zealous* szót viszont nem fordíthattuk zelótaként, mert a zelóta a *zealous* etimológiai forrását, a történelmi zelóta mozgalom hívét jelenti. Ehelyett a *zealous* fordítása mindenütt fanatikus lett. A szerző ugyanis e szavakat deklaráltan szinonimaként használja. Lásd 17. sz. lábjegyzet. (A szerk.)

erőszakkal lehajították őt a lépcsőn, a földre. Foster felemelkedett, leporolta magát, távozott a templomból, és átment a tér túloldalára a baptista gyülekezetbe. Itt ismét hivatlanul kezdett a rabszolgaság elleni beszédébe. Több ember megragadta, elszakítva a ruháját. A lépcsők alatti kamrába lökték, aztán kihúzták onnan, és erővel kidobták a templomból. Foster nem zavartatta magát; ugyanezen a délutánon megzavart egy kvéker gyűlést is. Felkelt, és ismét elkezdett a rabszolgaság ellen szónokolni. Ez alkalommal az állítólag szelíd testvérek voltak azok, akik kiráncigálták a kapun és elszakították a ruháját. Foster még tovább folytatta a rabszolgaság gyalázását; aznap este végül a saját gyűlését is megtartva.³

Stephen Foster fanatikus volt. Az abolitionizmus William Lloyd Garrison által vezetett radikális ágának követőjeként istentiszteletek félbeszakításáról vált hírhedtté olyan templomokban, amelyek nem adtak teret a rabszolgaság-ellenes gyűléseknek. Pisztolyt fogtak rá és az *American Anti-Slavery Society* (Amerikai Rabszolgaság-ellenes Társaság)⁴ más aktivistáira, tégladarabokkal, tojással, rothadt gyümölccsel, füstölt heringgel, és még imádságos könyvekkel is megdobálták őket.⁵ 1842 végére Fostert huszonnégy templomból távolították el erőszakkal – kétszer a második emeletről dobták ki.⁶ Négyeszer börtönözték be, és egyszer kis híján meglincselte a tömeg, amikor olyan határozati javaslatot terjesztett elő egy nyilvános gyűlésen, amely elítélte az Egyesült Államok kormányát, mint „egy gonosz és gyalázatos összeesküvést több mint kétfélmillió honfitársunk szabadsága ellen”, és azzal támadta a cinkos északiakat, hogy ők „a legalávalóbb rabszolgák, a leghitványabb képmutatók és a legförtelmesebb emberrablók, amennyiben önként beleegyeznek abba, hogy az ültetvények örökutjai legyenek”.⁷ Népszerűtlensége ellenére Foster soha nem engedett az abolitionizmushoz való fanatikus hozzáállásából. Ez a zelotizmus hite szerint alapvető volt a rabszolgaság ellen és a demokráciáért folytatott küzdelemben. Pályatársa és későbbi felesége, Abby Kelley egy alkalommal így lelkesedett: „Imádkozzunk, hogy megmaradjunk fanatizmusunk frissességében.”⁸

Ahogy Foster idejében, úgy ma is kevésre értékeljük a zelotizmust. A gonosz szélsőségesek tettei a kortárs hírszolgálatok legkelendőbb árucikkei. Az amerikai politikai hagyomány kutatói általában különös rendellenességnek tekintik a zelotizmust, a politika „paranoid stílusának”, amely a pragmatikus liberalizmus uralkodó paradigmájának peremvidékén helyezkedik el.⁹ Teológusok, filozófusok és pszichológusok jellemzően intoleránsnak, irracionálisnak, sőt patológusnak tekintik. Ennek ellenére a zelotizmus egy erős hagyománya mindig jelen volt az amerikai politikai diskurzusban,

³ PILLSBURY 1883.

⁴ Egy 1833 és 1870 között létező abolitionista szervezet, amit William Lloyd Garrison (1805–1879) és Arthur Tappan (1786–1865) alapítottak, és tagja volt Susan B. Anthony (1820–1906) is, akinek a bíróság előtt elmondott híres beszédét a jelen kötetben közöljük. (A szerk.)

⁵ ROBERTSON 2000.

⁶ MAYER 1998.

⁷ Idézi STERLING 1991. 157. p.

⁸ STERLING 1991. 335. p.

⁹ HARTZ 1955; HOFSTADTER 1965.

Thomas Paine-től¹⁰ John Brownon¹¹ át Carrie Nationig¹² és Huey Newtonig,¹³ hogy Stephen Fostert ne is említsük. Továbbá a fanatikus amerikaiak gyakran úgy vezették elő akcióikat, mint amelyek támogatják, nem pedig fenyegetik a demokráciát. Foster és Kelley bizonyosan így gondolta. Ha van valami igazság az állításaikban, akkor a zelotizmus amerikai politikai fejlődésben tetten érhető gyakorlata azt sugallja, hogy újra kell gondolnunk a fanatizmus természetét és viszonyát a liberális demokráciához.

Egy ilyen újraértékelés azzal a mozgalommal kezdődik, amely Stephen Fostert kitermelte. Az amerikai abolicionista mozgalom garrisoniánus szárnyával, amelynek vezetői az Amerikai Rabszolgaság-ellenes Társaság elnöke és *A felszabadító*¹⁴ című lap szerkesztője, William Lloyd Garrison (1805–1879), valamint agitátortársa és legjobb barátja, Wendell Phillips (1811–1884) voltak. A mozgalom tagjai fanatikusként határozták meg magukat, akik szilárdan elkötelezték magukat a rabszolgasorban élők azonnali és feltétel nélküli felszabadítása mellett. Istentiszteleteket szakítottak félbe, és az Alkotmányt mint „a halállal kötött megállapodást és a pokollal kötött egyezséget” ítélték el,¹⁵ elutasították a faji szegregációt kikényszerítő törvényeket, és a polgárháború előtt húsz évvel az Unió felmondására szólítottak fel. Az északiak és a déliek egyaránt elítélték őket, mint „kártékony és túlbuzgó fanatikusokat”, „ármánykodó demagógokat”, „felelőtlen forradalmárokat” és „Istentől elrugaszkodott északiakat”.¹⁶ Ők jellemzően magukévá tették, nem pedig elutasították ezeket a minősítéseket. Ugyanakkor szenvedélyes demokraták is voltak. Védelmükbe vették a Függetlenségi nyilatkozat eszményeit, harcoltak a faji diszkrimináció ellen, kiálltak a nők jogaiért, és elítélték az ipari munkások kizsákmányolását. A garrisoniánusok lándzsát törtek a szólásszabadság mellett, üdvözölték soraikban a fekete amerikaikat és a fehér nőket, és új részvételi gyakorlatokat vezettek be nyilvános gyűléseiken. A rabszolgaság eltörlésének ügye melletti buzgalmuk a demokrácia melletti elkötelezettségüket tükrözte; és viszont, demokratikus meggyőződésük inspirálta a rabszolgasággal és a rasszizmussal való fanatikus szembenállásukat. A garrisoniánusok csordultig teltek zelotizmussal, és ennek ellenére a demokrácia erősítésére, nem pedig gyengítésére használták fanatizmusukat.

A garrisoniánus agitáció története azt sugallja, hogy a zelotizmus és a demokrácia közötti viszony bonyolultabb, mint ahogy manapság a tudomány és a közvéle-

¹⁰ Thomas Paine (1737–1809) politikai filozófus, az 1776-os amerikai forradalom két legnagyobb hatású röpiratának a szerzője. Az *ember jogai* című könyve magyarul is olvasható (ford.: Pap Mária. Bp., Osiris, 1995). (A szerk.)

¹¹ John Brown (1800–1859) abolicionista aktivista, aki 1859-ben társaival együtt megtámadta a Harpers Ferry szövetségi fegyverraktárt azzal a céllal, hogy felfegyverezze a környék rabszolgáit, és felkelést indítson el a felszabadításuk érdekében, de később elfogták és felakasztották. (A szerk.)

¹² Carrie Nation (1846–1911), az alkohol betiltásáért küzdő amerikai mozgalom egyik fontos alakja. (A szerk.)

¹³ Huey P. Newton (1942–1989), magát „forradalmi humanistának” valló baloldali fekete nacionalista aktivista, a Fekete Párducok mozgalom és párt egyik alapító tagja és vezetője. (A szerk.)

¹⁴ A *The Liberator*; a radikális abolicionista mozgalom újságja 1831 és 1865 között. (A szerk.)

¹⁵ Az Egyesült Államok alkotmányát eredetileg számos, a rabszolgatartást és rabszolga-kereskedelmet védő, vagy azt adótnak vevő rendelkezéssel együtt fogadták el. (A szerk.)

¹⁶ MAYER 1998; FLADELAND 1964.

mény feltételezi. Természetesen a fanatizmus alááshatja a demokratikus állampolgári viszonyokat, különösen ha terrorizmus és vallási fundamentalizmus formáját ölti. A Wendell Phillipshez hasonló garrisoniánusok azonban sem terroristák, sem fundamentalisták nem voltak, hanem büszke fanatikusok és radikális demokraták. Phillips beszédeinek elemzésével amellet fogok érvelni, hogy a zelotizmus nem természetéből adódóan a demokráciától idegen szenvedély. Sokkal inkább egy politikai küzdelmek megnyerésére szolgáló stratégia, amelynek célja és kimenetele lehet demokratikus és azzal ellentétes is.¹⁷

Gondolatmenetem annak leírásával kezdődik, amit a zelotizmus „pejoratív tradíciójának” nevezek, és ami egészen Platónig nyúlik vissza. Ez a hagyomány, amely az akadémiai világban a teológusok, a pszichológusok, valamint a morál- és politikafilozófusok munkáiban él tovább, a fanatizmust irracionálisként, intoleránsként és a fundamentalizmus és a terrorizmus rokonaként azonosítja be. E hagyomány fő mozgatója érvelésem szerint az, hogy a zelotizmust egyéni morális és pszichológiai defektusként kezeli, nem pedig politikai tevékenységként, amellyel olyan szereplők élnek, akik át szeretnék alakítani a nyilvánosságot. Ezután térek rá Phillips beszédeire, aki a garrisoniánusok legfontosabb elméletalkotója volt, hogy megmutassam, miképpen alkalmazták a radikális abolicionisták a zelotizmust olyan módon, hogy az valójában kiterjesztette a demokratikus részvételt. Ellentétben a pejoratív hagyomány értelmezésével, a garrisoniánus zelotizmus valójában nem állt szemben a racionális vitával vagy a tényszerű bizonyítékokkal, sőt, mindkettőnek nagy hasznát vette. A zelotizmus célpontja nem az ész volt, hanem a mérsékeltség. Phillips állítása szerint a rabszolga egyetlen szövetségese az, aki határvonalat húz az abolicionista barátok és a rabszolgaságpárti ellenségek között. Középút nincs. Aki pedig azt állítja, hogy van, az – Phillips érvelése szerint – a rabszolgatartók érdekeit szolgálja. Tanulmányom zárásaként azt fogom tárgyalni, hogy a zelotizmus kritikai elmélete miképpen segítheti elő a fanatizmusnak, valamint a fanatizmus demokráciához való viszonyának a megfelelőbb tanulmányozását.

A PEJORATÍV HAGYOMÁNY

A miniszterelnök arra biztatja a népét, hogy legyenek eltökéltek a „fanatikus” terroristákkal szemben. A napilap cikkírója bátorítja a kormányt, hogy álljon ellen „az elmeháborodottak, hibbantak és vallási fanatikusok gyülekezetének”, amely öngyilkos bombamerényleteket hajt végre. Intoleráns „vegán fanatikusok” támadnak az állatokat kizsákmányoló politikusokra. Azok, akik 1989 után elvetnék a kapitalizmust, „naiv fanatikusok”. Ezek a megfogalmazások jól tükrözik azt, ahogy a kortárs média

¹⁷ Előnyben részesítem a „zelotizmus” és a „fanatizmus” jelzőket a „szélsőséggel” szemben, mert a szélsőségségből következik egy hely a politikai spektrumon, a hozzá társított viselkedésekkel és diszpozíciókkal, míg a zelotizmus és a fanatizmus cselekvésre utal. Ettől eltekintve a három kifejezést lényegében szinonimnak tekintem, és a szövegben végig egymással felcserélhetően fogom használni.

jellemzően értelmezi a zelotizmust.¹⁸ A kortárs tudomány is hasonló értelmezéssel dolgozik. A San Bernardinó-beli *California State University Center for the Study of Hate and Extremism* (Kaliforniai Állami Egyetem Gyűlölet és Szélsőségek Kutatóközpont) hivatalos küldetése például az, hogy tanulmányozza „azokat a módokat, ahogyan a bigottéria, az extrém módszerek támogatása vagy a terrorizmus alkalmazása megtagadja az emberek polgári vagy emberi jogait”.¹⁹ A kutatóközpont számára láthatólag a politikai részvétel „extrém módszerei” egy családba tartoznak a bigotteriával és a terrorizmussal. A zelotizmusnak ezt a kivétel nélkül negatív értelmezését nevezem pejoratív hagyománynak.²⁰

A zelotizmus pejoratív hagyománya az ókori politikafilozófiában gyökerezik. Platón az *Államban* amellet érvel, hogy a lélek három részből áll: az értelmesből, az indulatból és a vágyakozóból. Az igazságosság akkor van jelen, amikor az egyén az esztét használja a nyers tetterővel és a zabolátlan vágyakozással szemben. Az igazságosság harmónia, amely az önmérséklet gyakorlását igényli a vágyak kontrollálásában.²¹ Az igazságtalanság ugyanakkor a mértéktelenség, vagy a három lélek rész közötti diszharmónia. A tetterő és a vágyakozás szélsőségei elkerülhetetlenül megromítják mind az államot, mind a lelket.²² Arisztotelész hasonlóan érvel amellet a *Nikomakhoszi etikában*, hogy az erény közepén áll a bűnök között, és hogy „a közép élete” a legjobb mindenek között. A rossz valamilyen minőség túlzott mértéke vagy hiánya, míg az erény középkar a túlzás és a hiányosság között. Az erkölcsi erény „a közepet találja meg”.²³ A bátorság például középkar a vakmerőség és a gyávaság között.²⁴ Az észhasználat eredménye Platón és Arisztotelész számára is a mértéktelenség, amely rendet, harmóniát és erényt eredményez. Az ész hiánya vagy helytelen használata morális és politikai egyensúlyhiányhoz vezet, amely kibillent az egyént az erényes közepből, és egy szélsőség felé viszi.

A felvilágosodás gondolkodói tovább finomították az erényt etikai egyensúlyként, a bűnt pedig mértéktelenségként meghatározó fenti elgondolásokat. Montesquieu például a mértéktelenséget a természetben és az emberi erkölcsben is egyen-

¹⁸ Sorrendben Blair: We Must Be Prepared for the Terrorists to Strike. *Independent on Sunday* (London), 14. March, 2004. 2. p.; An Irishman's Diary. *The Irish Times*, 22. September, 2004; What Pim and Diana Had in Common. *The Guardian* (London), 14. May, 2002; Like Communism, EU Will Eventually Collapse. *The Herald* (Glasgow), 31. October, 2002.

¹⁹ ABOUT US (én.) 1. §.

²⁰ E hagyomány alól kivételt képez néhány abolicionizmust kutató történész munkája; mint APTEKER 1989, MAYER 1998, KRADITOR 1989 és ROBERTSON 2000, melyek felismerik a fanatizmus szerepét a rab-szolgaság elleni küzdelemben, valamint néhány kommentár a '60-as és a '70-es évekből, mint WILLS 1977. Friss, de óvatos példa a szélsőségek védelmére HAIMAIN 1999.

²¹ PLATO 1992. 442–444. p.

²² PLATO 1992. 444. p.

²³ ARISTOTLE 1987. II./6.

²⁴ ARISTOTLE 1987. III./6–7. Arisztotelész elismeri, hogy nem minden cselekedet enged meg középkar, ahogy például a tolvajlás vagy az emberölés sem (II. 6.). Továbbá, ahogy Deneen (2005) megállapítja, bár Arisztotelész számára az arany középkar valahol a túlzás és a hiányosság között fekszik, de nem szükségképpen pontosan félúton, és közelebb lehet az egyik „szélsőséghez”, mint a másikhoz. A bátorság például közelebb van a vakmerőséghez, mint a gyávasághoz (II. 8.).

súlyként határozza meg.²⁵ Azzal, hogy Newtont Platón és Arisztotelész mellé állítja, a kifejezésnek tudományosabb színezetet ad, amely a testek, az erők vagy az eszmék egyensúlyát idézi fel. Ez az egyensúlyfogalom hatással volt az Egyesült Államok alkotmányának szövegezőire is. Azzal a problémával szembesülve, hogy a szövetségi kormány létrehozása mellett védelmezni kell a többségi vélemény szeszélyeinek kitett tulajdonjogokat is, Madison Montesquieu-nak a hatalmi ágak különválasztásáról szóló elméletét vette alapul, hogy egyensúlyt hozzon létre a tagállamok és a szövetségi kormány között, a kormányzás három ága között, valamint a gazdagok és a szegények között.²⁶ A fékek és ellensúlyok arra lettek kitalálva, hogy szabályozzák a társadalom szenvedélyeit, és ezáltal fenntartsák „a kormányzás alkotmányos egyensúlyát”.²⁷

Montesquieu bűnfogalma azonban több egyszerű egyensúlyvesztésnél, kifejezetten a fanatizmust érti alatta. Paul Carres szerint Montesquieu a mértéktelenséget „erők közötti strukturális egyensúlyvesztésként” érti, ami a politika terén önkényuralmat jelent.²⁸ Montesquieu és más felvilágosodás kori gondolkodók számára az önkényuralom elsődleges forrása a „lelkesültség”, amely a vallási fanatizmus régi kifejezése, mivel elnyomja a szabad vizsgálódást, és ezáltal veszélyezteti az intellektuális és morális fejlődést. A kifejezés különösen pejoratív volt Nagy-Britanniában a dicsőséges forradalmat követően.²⁹ Locke például az *Értekezés az emberi értelemről* című munkájában kárhoztatja a lelkesültséget, amiért az igazságot „impulzusokra” vagy „tetszésre”, nem pedig az észre alapozza.³⁰ Hume pedig egyfajta „hamis vallásként” támadja a lelkesültséget, mivel a fanatikus azt gondolja, hogy különleges kapcsolatban áll Istennel, és ezért az emberi ész, erkölcs és a bevett vallások felett állónak tekinti magát. „A megszállott saját magát avatja szentté, s a szakrális erő, mellyel önmagát felruházza, sokkal nagyobb annál, mint amit másnak a formások és a ceremóniák kölcsönözhetnek”.³¹

Voltaire továbbmegy a brit kritikusoknál. Ő úgy tekint a fanatizmusra, mint ami nemcsak irracionális, de patológikus állapot is.³² A *filozófiai ábécé* „fanatizmus”-szócikkében ezt írja: „A fanatizmus úgy viszonylik a babonához, mint az önkívület a hagymához, a dühroham a haraghoz”.³³ Egy egészségtelen készletet változtat rögeszmévé. Korumpálja az elmét, érzéketlenné téve azt az ésszel szemben, és igazolva a gyilkosságot és más bűnöket. A felvilágosodás kori gondolkodók

²⁵ MONTESQUIEU 1989.

²⁶ Az egyensúly e három formája a Szövetségi Alkotmány 30., 47–51. és 10. pontjában található meg (MADISON et. al. 1987). A republikanizmus és a magántulajdon közötti feszültségről, amellyel Madison szembesült, lásd NEDELSKY 1990.

²⁷ MADISON et. al. 1987. No. 49.

²⁸ CARRESE 2004.

²⁹ Az angol polgári forradalom (1640–1689) utolsó szakasza (1688–1689), amelynek során Anglia alkotmányos monarchiává vált. (A szerk.)

³⁰ LOCKE 1975.

³¹ HUME 1985. Hume mindazonáltal azt is megjegyzi, hogy a lelkesült általában „barátja az állampolgári szabadságnak”, amennyiben az egyházi hatalmat ellenzi. [Magyarul lásd HUME 1992. 82. p.]

³² NICHOLIS 2002.

³³ VOLTAIRE 1962. 267. p. [Magyarul lásd VOLTAIRE 1996. 78. p.]

szerint tehát a fanatizmus nem csupán diszharmóniát és mértéktelenséget képvisel, de irracionálitást és intoleranciát is. Az önkényűr bunkósbotját.

Ugyanakkor Edmund Burke számára a felvilágosodás racionalizmusa maga is a fanatizmus egy formája, amely ugyanolyan veszélyes, mint a vallási lelkesültség. Élesen bírálja például a francia jakobinusokat a racionalitás fanatikus túlhangsúlyozásáért, és mert figyelmen kívül hagyják a tapasztalatot és a hagyományt.³⁴ Ehhez hasonlóan a tizenkilencedik századi angol történész, Thomas Macaulay azért támadja a francia filozófusok politikai és morális fanatizmusát, mert abszolút, felülríthatatlan absztrakt elvekre és nem konkrét politikai helyzetekre alapozzák eszméiket.³⁵ Burke és Macaulay számára a vallási hagyomány védőfal a fanatikus racionalizmussal szemben. De tekintet nélkül arra, hogy ennyire különböző gondolkodók, mint Voltaire és Burke, mit tekintenek a fanatizmus alkotóelemeinek, egyöntetűen ellenzik azt.

A kortárs pejoratív hagyomány követi ezt a genealógiát abban, hogy a zelotizmust irracionálisként és intoleránsként írja le. A felvilágosodást követi abban, hogy a zelotizmust a vallási fundamentalizmus egy formájának tekinti. Ehhez adódik még hozzá a fanatizmus összekapcsolása a terrorizmussal. A zelotizmusnak ez a négy jellemzése különösen szembetűnő a médiában. Például egy elemzés szerint, amely a „zelotizmus”, „szélsőségesesség” és a „fanatizmus” szavakat vizsgálta a 2001. szeptember 12. és 2005. július 7. közötti újságokban (vagyis az Egyesült Államok elleni terrortámadások és a londoni metró elleni bombamerénylet között), e szavak előfordulásainak 91,6 százaléka arra szolgált, hogy egy személyt vagy csoportot a fenti négy közül legalább egy módon jellemezzen.³⁶ A következőkben nyilvánvalóvá válik, hogy ezt a kortárs tudományos munkák is támogatják.

Az *ésszel szemben*. A témában írt kevés monográfia egyikében Jay Newman mellett érvel, hogy a fanatizmus bűn vagy túlzott elköteleződés, „túlzott hit”, amely „akadályozza az egyént az arra való képességében, hogy jó életet éljen”.³⁷ A fanatizmus „betegség”, amely megakadályozza az egyént, hogy hatásosan és egészségesen használja az eszét. Platón és Voltaire-t visszhangozva Newman mellett érvel, hogy a fanatikus gyenge személyiség, aki „nem veti alá a személyisége számos összetevőjét az ész megfelelő irányításának”.³⁸ Egy másik tanulmányban Robert Jewett és John Lawrence mellett érvel, hogy a fanatizmusból, amely „ellenfelei megsemmisítésével szeretné megváltani a világot”, olyan igazságérzet következik, amely

³⁴ BURKE 1967. 231–246. p.

³⁵ CRAIUTU é. n.

³⁶ Lexix-Nexis keresésem a „demokrácia” (amit azért alkalmaztam, hogy a kifejezések politikai használatára korlátozzam a mintát), valamint a „fanatikus”, „fanatizmus”, „szélsőséges”, „szélsőségesesség”, „vakbuzgó”, „zelotizmus” szavakra, 500 cikket adott ki 2001. szeptember 12. és 2005. július 7. között. A cikkekben a keresőkifejezések (a „demokrácia” kivételével) 53 esetben utaltak egy személy vagy egy csoport irracionális voltára, 52 esetben intoleranciájukra, vallási fundamentalizmusukra 225 esetben, és terrorista jellegükre 211 esetben. 29 pozitív vagy semleges említést találtam, és 13 nem fért bele egyik kategóriába sem.

³⁷ NEWMAN 1986. 43. p.

³⁸ NEWMAN 1986. 24. p.

könnyen tomboló dühbe torkollhat.³⁹ A tombolásban az ember elveszíti a pártok közötti középút megtalálására való képességét.

A *toleranciával szemben*. Az újságíró, Amos Oz mellett érvel, hogy a fanatizmus „gonosz gén”, egy mindannyiunkban ott lappangó intoleráns, önelégült, gyakran erőszakos vágy, hogy rákényszerítsünk valakit, hogy olyanná váljon, amilyenné szeretnénk.⁴⁰ A fanatizmus, érvel egy pszichológus, „érzelmi függőségen” és „tekintélykultuszon” alapul, nem pedig kritikus gondolkodáson. A fanatizmus együgyű odaadás egy cél iránt, és egy olyan különleges tudásra való hivatkozás, amely igazolja, hogy minden egyebet ennek a célnak rendeljünk alá. A fanatikusok elutasítják a kritikát, és igyekeznek elfojtani a dogmáik megkérdőjelezését. John Passmore szerint ez az attitűd a filozófia szöges ellentéte. A filozófia természete szerint toleráns, lévén „a szabad megvitatás gyakorlata, amely bátorítja a résztvevőket, hogy kérdezzenek, mérlegeljenek, tegyék világossá az ellenvetéseiket, az egyet nem értésük indokát”.⁴¹ A fanatizmus viszont nem tudja tolerálni abszolút igaz voltának megkérdőjelezését, és igyekszik is cenzúrázni azt.

A *Fundamentalizmus*. A zelotizmus a pejoratív hagyományban a vallási fundamentalizmus nélkülözhetetlen eszköze, amelynek eltökéltsége megköveteli, hogy követői kételkedést nem tűrő buzgósággal védjék a hitüket. A fundamentalisták a közjó érdekében igyekeznek elnyomni minden „tisztátalan” vagy „veszélyes” eszmét. Ennek eredményeképpen a fanatizmus ellentétes a szólásszabadsággal, hiszen a szólásszabadság elkerülhetetlenül felszínre juttat olyan unortodoxiákat, amelyeket a hithűség nem enged meg. A zelotizmus a fundamentalizmus egy formája, hiszen híján van az arra való képességnek, „hogy komolyan számot vessen önnön tévedésének lehetőségével”.⁴²

A *Terrorizmus*. Végül a 9/11 utáni világban a fanatizmust gyakran azonosítják a terrorizmussal. A fanatikus és a terrorista egyaránt jóra és gonoszra osztja a világot, és bünteti az utóbbit. Ez a manicheus⁴³ világnézet képtelenné teszi őket az együttérzésre, az erkölcsi tisztaság megszállottjaivá válnak, és olyan gyűlöletet ültet el bennük, amelytől vezetve nemcsak elítélik a másikat, de meg is akarják semmisíteni.⁴⁴ Az ilyen „narcisztikus düh” ad igazolást a terrorista számára, hogy Isten akaratának beteljesítése érdekében erőszakkal éljen civilekkel szemben.⁴⁵ Noha nem minden fanatikus szükségképpen terrorista, minden terrorista fanatikus, és a fanatikusok gyakran alkalomra váró terroristák.

³⁹ JEWETT–LAWRENCE 2003. 8. p.

⁴⁰ OZ 2002.

⁴¹ PASSMORE 2003. 219. p.

⁴² HAMILTON 1995. 56. p.

⁴³ A manicheizmus egy i. sz. 3. században kialakult iráni eredetű vallás, amely a világot két ellentétes erő – a fény spirituális ereje és az anyagi világ sötét ereje – közötti küzdelemként értelmezte. (A szerk.)

⁴⁴ WIRTH 2003.

⁴⁵ JUERGENSMEYER 2000.

A ZELOTIZMUS MINT POLITIKAI KATEGÓRIA

A pejoratív hagyomány a „végső célok etikája” és a „felelősség etikája” közötti nevezetes weberi megkülönböztetés mentén értelmezi a zelotizmust. Az utóbbi – vonja le Weber a konklúziót – „az emberi cselekedet belátható következményeit” veszi figyelembe a morális vagy politikai viselkedés értékelésében, míg az előbbi elvekhez ragaszkodik a következményektől függetlenül.⁴⁶ A pejoratív hagyomány szerint a fanatikus alkat teljesen nélkülözi a felelősségetikát, és csak a végső célokot veszi tekintetbe. A politikának ez a meg gondolatlan megközelítése gyakran irracionálitáshoz, intoleranciához és terrorizmushoz vezet, mert túlságosan hajlik afelé, hogy morálisan kétes vagy akár erőszakos eszközökhöz folyamodjon céljai elérésére.

Ez az elemzés kétségkívül a zelotizmus egy valós aspektusát ragadja meg. De a fanatizmus több, mint vérmérséklet. A vezető garrisoniánusok életrajza is erről tanúskodik. Először is nem voltak érzelmileg vagy mentálisan instabilak. Phillips, Garrison, Foster és Kelley egytől egyig jól szituált, boldog emberek voltak, erős családdal és tartós barátságokkal. Nem osztották a fundamentalisták hitét egy egész, egységes, abszolút, tévedhetetlen igazságban, amelynek Isten a forrása, és soha nem hivatkoztak vallási ortodoxiára. (Phillips például puritán volt, míg Garrison keresztény anarchista, aki elutasította az intézményesített vallást.) Bizonyos, hogy változtatni akartak az emberek érzésein és gondolkodásán, de semmilyen dogmát nem próbáltak rájuk erőltetni, és semmilyen véleményt nem próbáltak elnyomni. Éppen ellenkezőleg: a szólásszabadság bajnokai voltak, és szívesen fogadták a politikai elképzeléseik kritikáját. A garrisoniánusok fanatikusok voltak, de rácsfoltak a pejoratív hagyomány alapvető következtetéseire. Fanatizmusuk kevésbé volt erkölcsi eltévelyedés, személyiségzavar vagy vakhit eredménye, mint a politikai részvétel választott módszere. (Ahogy Henry Mayer, Garrison életrajzírója fogalmaz: Garrisons „legalább annyira a szeretet, mint a gyűlölet tette lázítóvá, legalább annyira a bőség, mint a nélkülözés”.)⁴⁷ A garrisoni fanatikus archetípusa nem magányos örült, aki irányítani akarja a világot, hanem mozgalmi szervező, aki teljesen elköteleződött az ügy iránt.

Más szavakkal: míg a fanatizmus vérmérsékletként való értelmezése megragadhatja bizonyos emberek erkölcsi és pszichológiai karakterét, akik szenvedélyes elkötelezettjei az ügyeknek, figyelmen kívül hagyja a zelotizmus *politikai* természetét. A politika kulcseleme a fanatizmusnak; a fanatikus kollektív cselekvés ritkán egyszerű tömegpszichózis eredménye. A garrisoniánusok fanatizmusa például arra irányult, hogy embereket toborozzon és mozgósítson egy közös ellenség ellen. A pejoratív hagyomány alapvető korlátja, hogy nem képes felismerni a fanatizmusban a politikai stratégiát, amit a fanatikus választott „végső célja” elérésére. Alapvetésnek kezeli, hogy a fanatizmus irracionális és immorális egyének tevékenysége, nem pedig kollektív cselekvés egy adott hatalmi viszonyrendszeren belül. Feltételezi, hogy a zelotizmus

⁴⁶ WEBER 1921.⁴⁷ MAYER 1998. xix.

antidemokratikus ideológia, nem pedig a hegemoniáért folytatott küzdelem része, amely se nem eredendően demokratikus, se nem eredendően antidemokratikus. Ezzel meggátolja a téma kritikai vizsgálatát. Ezért olyan értékes a garrisoni fanatizmus. Több ez, mint egy érdekes ellenpélda a pejoratív hagyományra; feltárja magának a hagyománynak az alapvetően politikamentes természetét is.⁴⁸

A fanatizmus egy olyan elméletére van tehát szükség, amely nem hajlik meg a pejoratív hagyomány előtt. Egy ilyen elméletnek a fanatizmusra mint a kollektív cselekvés egy formájára kell tekintenie, nem pedig egyszerűen, mint egyéni nyomorúságra. Nem szabad automatikusan feltételeznie, hogy a fanatikus cselekvés antidemokratikus, viszont el kell ismernie a szélsőségeség antagonisztikus, mi/ők természetét. A zelotizmus nem annyira zavarodott lelkiállapotú egyének tevékenysége, mint inkább olyan közösségeké, amelyek a hatalmi viszonyok átalakításán munkálkodnak egy „mi” létrehozása által az „ők” elleni küzdelemben, valamint azért, hogy nyomást gyakorolnak a középen állókra, hogy válasszanak a két oldal között. Ennek megfelelően a zelotizmus *politikai tevékenység, amelyet egy ügy melletti szenvedélyes elköteleződés vezérel, és amely éles határt kíván húzni valamely barát/ellenség dichotómia mentén, hogy mozgósítsa a barátokat és a mérsékelteket az ügy szolgálatára.*

„Szenvedélyes elköteleződésen” két dolgot értek. Egyrészt fanatikus politikai cselekvést, amelyet tipikusan a fanatikus egyének az elnyomottakkal (rabszolgával, magzattal, munkásosztállyal, állatokkal stb.) való teljes azonosulása vezérel, és az, hogy kész az érdekükben ölni, meghalni vagy szenvedni (például tartós bebörtönzés által). Ahogy Kelley fogalmazott: „Örömmel azonosulok a megvetett színes bőrű emberekkel. Ha ők megvetendők, akkor a pártfogóiknak is megvetendőknek kell lenni.”⁴⁹ Az ilyen elköteleződésnek lehetnek, de nem szükségképpen vannak vallási motivációi. Az abolitionistákat, az iszlámista öngyilkos robbantókat és a pro-life merénylőket mind vallásos elkötelezettség vezérli, de a századforduló anarchista merénylőit és az Animal Liberation Front aktivistáit nem.⁵⁰ Ami a szenvedélyes elköteleződés szempontjából lényeges, az nem annyira egy kifejezetten vallásos motiváció, mint inkább az, hogy egy olyan eszme gyújtja lángra a fanatikus lelkét, amelyért kész áldozatot

⁴⁸ Míg Weber elemzése a „végső célról” hasznos a pejoratív hagyomány megértésében, nem áll szándékomban azt sugallni, mintha Weber a maga teljes egészében pejoratív módon értette volna a fanatizmust. „A politika kemény deszkák lassú átfúrása” – mondja. „Egyszerre követel *szenvedélyt és perspektívát*.” (WEBER 1921; saját kiemelés.) Weber felismeri, hogy egy politikai szereplő részéről legitim a kompromisszum elutasítása, ha a felelősség etikáját követve arra a következtetésre jut, hogy „itt a helyem; mást nem tehetek”. Valóban: „Mindenkinek közölünk, aki szellemileg nem halott, számolnia kell a lehetőséggel, hogy egyszer ebben a helyzetben találja magát.” Nincs tehát szükségszerűen ellentmondás a felelősségetika és a végső célok etikája között. Így folytatja: „Amennyiben ez igaz, a végső célok etikája és a felelősség etikája nem abszolút kontrasztban állnak, hanem inkább kiegészítik egymást. És csak összehangoltan tudnak hiteles embert alkotni – olyat, akinek hivatása a politika.” Úgy tűnik, hogy a garrisoniánusok hasonló megközelítést választottak a rabszolgaság elleni küzdelemben.

⁴⁹ Idézi STERLING 1991. 86. p.

⁵⁰ Nem tartom meggyőzőnek azokat az érveket, amelyek szerint a marxizmus és az anarchizmus lényegileg vallási elköteleződések. Az érvre példával szolgál, lásd BILLINGTON 1980. Inkább hajlok arra, hogy készpénznek vegyem a szociális forradalmárok által tanúsított ateizmust vagy agnoszticizmust. Hálával tartozom Mike Kramernek, aki segített végiggondolni a fanatizmus és az áldozatvállalás viszonyát.

hozni. Másrészt ennek a tettekkészségnek köszönhetően a fanatizmus jellemzően olyan politikai cselekvéseket foglal magában, amelyek a konvencionális politika határain kívül esnek. A fanatikust az ügye melletti elkötelezettség arra vezeti, hogy megvesse és semmibe vegye az „elfogadható” politika határait, és fontolóra vegye a részvételt istentiszteletek megzavarásában, szabotázsban, vadsztrájkban, forradalmi szerveződésekben, terrorista sejtekben és a közvetlen cselekvés egyéb formáiban.⁵¹

A „barát és ellenség” fogalmát Carl Schmitt-től kölcsönöztem, aki a politikát olyan aktivitásként definiálja, amely a világot barátokra és ellenségekre osztja, a közöttük kirobbanó harc lehetőségével. Schmitt számára a „barátok” az a közösség, amelynek tagjaival az egyén osztozik az identitásában. Ezzel szemben az ellenség „a másik”, aki „egzisztenciálisan különbözik és idegen” az egyén csoportjától.⁵² Ő az egyén közösségének közös ellensége. Az Animal Liberation Front nevű ökoszabotázs csoportnak például azok a nagyvállalatok az ellenségei, amelyek ártanak az állatoknak vagy a környezetnek. A garrisoniánusok, mint látni fogjuk, hasonlóképpen törekedtek arra, hogy a nemzetet rabszolgaság-ellenes barátokra és rabszolgaságpárti ellenségekre osszák.

Ha a zelotizmus mint politikai cselekvés lényege az a törekvés, hogy határt húzunk a barátok és az ellenségek között, akkor ennek antitézise nem a racionalitás, hanem a mérsékelttség, hiszen a mérsékelttség tagadja, hogy a mi/ők megkülönböztetés volna a politika meghatározó ismertetőjegye. A mérsékelttség ehelyett Arisztotelész szellemében középutat keres a szélsőségek között. Az *Oxford English Dictionary* (OED) meghatározása szerint például a mérsékelttség „a túlzások és a szélsőségek elkerülése a viselkedésben; higgadtság, önkontroll, visszafogottság”. A mérsékelt pedig azt jelenti, hogy „nem kifejezetten pártoskodó, nem radikális vagy szélsőséges”. Meglepő, hogy bár a kifejezést széles körben használják a politikatudományban, meghatározására ritkán kerül sor, és meglehetősen kevés tanulmány foglalkozik a mérsékeltséggel, mint politikai fogalommal. Abban a kevés esetben, amelyben a kutatók mégis adnak rá definíciót, általában az OED meghatározásait követik. Egyikük például úgy definiálja, mint „a mediánszavazók nézőpontjához való igazodást”, és az ehhez kapcsolódó kompromisszum- és tárgyalókészséget.⁵³ Egy másik meghatározás szerint a „radikális célok” elhagyása, hajlandóság a normális pártpolitikában való részvételre és a liberális demokrácia elvei melletti elkötelezettség.⁵⁴ Aurelian Craiutu azon kevés politikatudósok egyike, akik komolyan elemzik a mérsékeltséget, mint politikai kategóriát.⁵⁵ A „lavírozás” tizenhetedik századi angol hagyományából me-

ritve, amelyben a politikus arra törekszik, hogy a hajót az ellentétes politikai erők kiegyenlítésével egyenesen tartsa, Craiutu a politikai mérsékeltséget a következőképpen határozza meg: „olyan politika, amelyet a szélsőséges receptekkel és a szélsőséges gyógymódokkal szembeni ellenállás vezérel”.⁵⁶ A mérsékelt a pártok és a politikai erők között lavírozik, hogy megőrizze a társadalmi stabilitást és az alkotmányos rendet, és megelőzze a polgárháborút.

E meghatározások mindegyike a politikai vagy az erkölcsi spektrum középső tartományaként, kompromisszumkészségként és a társadalmi stabilitást fenyegető szélsőségekkel szembeni védőbástyaként értelmezi a mérsékeltséget. Schmitt-tel és a Marxhoz hasonló radikálisokkal éles ellentétben a mérsékelt azt állítja, hogy a politika lényege nem a barátok és ellenségek közötti konfliktus, hanem az észszerű kompromisszum a szélsőségek elkerülésére, és az állam hajójának navigálására. Ez az oka annak, hogy a zelotizmus a mérsékeltséget, mint az elnyomás védőbástyáját támadja. Az ellenségek azok, akik elsősorban felelősek az elnyomásért, de a mérsékelt is vétkesek a maguk módján, mert az ellenséges táborok közötti lavírozásra törekedve hallgatólagosan jóváhagyják legalább egy részét az ellenség elnyomó gyakorlatainak. Így, amint később kifejtem, a zelotizmus mint politikai stratégia tipikusan hárompólusú harcot jelent a barátok, az ellenség és a mérsékelt közép között. Arra törekszik, hogy a vétkességükre hivatkozva mozgósítsa a mérsékeltet. Az a célja, hogy a lehető legtöbb mérsékeltet megnyerje a fanatikus álláspont számára, a többiek pedig az ellenséges táborba szorítsa, hogy ezzel megtisztítsa a terepet a végső összecsapás előtt.

Ez a szenvedélyes elköteleződés és barát/ellenség perspektíva különösen jól megmutatkozik Wendell Phillips esetében. Phillips megnyilatkozásai nem voltak irracionálisak vagy intoleránsak, hanem egyszerre voltak racionálisak, előítéletektől mentesek, demokratikusak és fanatikusak. Beszédeinek elemzéséből felsejlik továbbá, hogy bizonyos körülmények között a mérsékelttség alááshatja, a fanatizmus pedig előmozdíthatja a demokráciát. Az előbbi egyértelműen kiderül a fanatizmus Phillips által *Philosophy of the Abolition Movement* (Az abolicionista mozgalom filozófiája) című beszédében kifejtett igazolásában, míg az utóbbiról az Unió felmondása melletti érvelése tanúskodik.

A FANATIKUS DEMOKRATA FILOZÓFIÁJA

Wendell Phillips bostoni arisztokrata bráhmín⁵⁷ családba született 1811-ben.⁵⁸ Ügyvédi végzettséget szerzett, de nem sok fogékonyság volt benne a hivatás gyakorlására. Az 1830-as évek közepén Anne Greene, aki nem sokkal később a felesége

⁵¹ Szeretném hangsúlyozni, hogy a fanatizmus ugyan unortodox megközelítése a politikának, de nem feltétlenül jelent „paranoid stílusú” politikát (HOFSTADTER 1965). A garrisoniánusok például nem bonyolódtak összeesküvés-elméletekbe. A rabszolgatartás gonosz volt ugyan, de nem egy nagyszabású és alattomos nemzetközi konspiráció eredménye. Amellett érveltek ugyan, hogy a Dél dominálta a nemzet politikai intézményeit, de ez egy politikai bírálat volt, amely az intézmények nyilvános működésének elemzésén alapult, nem pedig a zárt ajtók mögötti „valódi” működésükön. Politikai stílusuk nyers, szenvedélyes és sokszor botrányos volt, de nem volt gyanakvó, összeesküvéseket kereső, vagy más módon paranoid.

⁵² SCHMITT 1996. 26. p.

⁵³ SÁNCHEZ-CUENCA 2004.

⁵⁴ WICKHAM 2004.

⁵⁵ CRAIUTU 2001, 2005, é. n.

⁵⁶ CRAIUTU é. n.

⁵⁷ A 19. század második felében kialakult kifejezés Boston hagyományos uralkodó osztályára utal, mert a „bráhmín” eredetileg a legelőkelőbb kasztot jelenti az indiai kasztrendszerben. (A szerk.)

⁵⁸ Phillips itt következő életrajzát jelentős részben Stewarttól (1986) vettem át.

lett, bevezette az abolitionista mozgalom garrisoniánus ágába. Phillips 1837-re szónoklatokat rögtönzött abolitionista gyűléseken. Hamarosan az egyik legjelentősebb abolitionista értelmiségivé vált, és Garrison után a garrisoniánusok második számú vezetőjévé. Mesteri szónokként ő és Frederick Douglass alighanem a tizenkilencedik század legnépszerűbb szónokai voltak. Phillips roppant nagy hatással volt az amerikai politikára, anélkül hogy valaha is betöltött volna bármilyen hivatalt. Saját magát inkább „agitátorként”, mintsem politikusként határozta meg. Ahogy egy barátja fogalmazott egy alkalommal: az amerikai politika „nagybani képviselője” volt.⁵⁹ Amíg a nemzet keresztülment a polgárháború és a rekonstrukció hosszú drámáján, talán ő volt a közvélemény legjelentősebb radikális szemléletű formálója. Fontos szószólója volt a munkások jogainak (a nyolcórás munkanappal együtt), a nők szavazati jogának és az alkoholtól való tartózkodásnak is. Szegénységben halt meg 1884-ben, részben annak következményeként, hogy a javait rászoruló barátaira és olyan ügyekre fordította, amelyek szükségét szenvedtek.

Ahogy Aileen Kraditor megállapítja: az amerikai abolitionista mozgalom általánosságban két táborra osztható.⁶⁰ A reformista abolitionisták úgy tartották, hogy az amerikai társadalom a rabszolgotartás kivételével morális és igazságos. A rabszolgotartásnak a létező intézmények átalakításával történő fokozatos megszüntetése mellett érveltek, a politikai tanácskozásokon ragaszkodtak a jó modorhoz, és a Déllal való megbékélést fontosabbnak tartották, mint a szabadságot vagy a rabszolgák polgári jogait.⁶¹ A radikális abolitionisták (akik közül a garrisoniánusok alkották a legnagyobb frakciót) úgy tartották, hogy a rabszolgotartás csak a legsúlyosabb az amerikai társadalom megannyi bűne közül, és hogy annyira megrontotta a politikai közösséget, hogy az egész amerikai intézményrendszer átalakítására lenne szükség. Stephen Foster szellemében gyakran készek voltak szembeszegülni a jó modorral, a Déllal, valamint az egyházzal, az állammal és a tőke intézményeivel. Túlnyomó többségükben keresztények voltak, és olyan össznemzeti bűnnek tartották a rabszolgotartást, amely össznemzeti bűnbánatot és vezeklést követelt. Politikai és teológiai radikalizmusuk nyitottá tette őket a zelotizmus mint politikai stratégia felé, és senki nem védelmezte ezt a stratégiát határozottabban, mint Wendell Phillips.

Phillips a garrisoniánusok zelotizmusának igazolását legátfogóbban és legrendszerezesebben *Philosophy of the Abolition Movement* című beszédében fejtette ki, amelyet a Massachusettsi Rabszolgaság-ellenes Társaság gyűlésén mondott el 1853-ban. Phillips egy határozatot vett védelmébe, amely „kimondja, hogy e társaság célja je-

⁵⁹ STEWART 1986. 271. p.

⁶⁰ Kraditor egészen pontosan amellel érvel, hogy az abolitionizmusnak négy frakciója volt: a garrisoniánusok, az anti-garrisoniánusok, a radikálisok és a reformisták; és hogy bár jelentős volt az átfedés a garrisoniánusok és a radikálisok, valamint az anti-garrisoniánusok és a reformisták között, ezek mégsem voltak teljesen szinonim kifejezések. Mindazonáltal Kraditor általában a radikális/reformista szembeállítást alkalmazza az elemzésében, és én is követem ebben. A reformisták hivatalosan 1840-ben szakítottak a garrisoniánusokkal. A vita tárgya a nők részvétele volt a rabszolgaság-ellenes mozgalomban, amit a garrisoniánusok támogattak, a reformisták azonban elleneztek, mert sértette a hagyományos társadalmi normákat.

⁶¹ BISHOP 1981.

lenleg – ahogy korábban is mindig – az, hogy honfitársainkat a szívükre és a lelkiismeretükre ható érvekkel meggyőzzük arról, hogy a rabszolgotartás gyalázatos bűn, és hogy minden érintett kötelessége, biztonsága és érdeke a rabszolgotartás azonnali eltörléséhez kell vezessen, kitelepítés nélkül.”⁶² A határozat a garrisoniánusok azon stratégiája mellett foglalt állást, amely a közvélemény megváltozását a morális meggyőzés révén kívánta elérni. Phillips teljesen meg volt győződve arról, hogy a garrisoniánus megközelítés erkölcsileg helyes és hatásos, és az volt a célja, hogy egyrészt meggyőzze erről a radikális abolitionista társait, másrészt hogy mérsékelt rabszolgotartás-ellenes embereket nyerjen meg a garrisoniánusok „fanatikus” stratégiájának és taktikáinak.

A mérsékelték elsősorban azzal bírálták a garrisoniánus szárnyat az abolitionista mozgalmon belül, hogy az utóbbiak túl szenvedélyesek és erőszakosak. Számos mérsékelt abolitionista intette a garrisoniánusokat arra, hogy legyenek „tisztelőre méltók” a rabszolgotartással szembeni kritikájukban.⁶³ Úgy érveltek, hogy jobb eredményeket lehet elérni a tények higgadt, racionális megvitatásával, mint a rabszolgaság, a rabszolgotartók, a szövetségi kormány és az egyház fanatikus becsúszásával. A mérsékelték állítása szerint a garrisoniánusok tévesen „képzelik, hogy a buzgalom betöltheti a józan ítélőképesség helyét.”⁶⁴ Ezért a szemükben a garrisoniánusok a mozgalom kerékkötőivé váltak. Ezekre az érvekre visszavágva, Phillips egyáltalán nem tagadja vagy kisebbíti a garrisoniánusok zelotizmusát, hanem éppenséggel követendő példaként mutatja fel a rabszolgaság-ellenes mozgalom számára. Ahelyett, hogy tompítaná a garrisoniánusok fanatizmusát, sürgeti az abolitionistákat, hogy váljanak még fanatikusabbá, még szélsőségesebbé a rabszolgotartással és az azonos intézményekkel szemben, amelyek – az egyháztól a pártokon át az államig – fenntartják a rabszolgaságot. A mérsékeltség az, állítja Phillips, ami árt a rabszolgák ügyének, nem pedig a zelotizmus.

Phillips emlékezteti hallgatóságát, hogy a kritikusok állításaival szemben a garrisoniánusok józan okfejtéseket, racionális érveket és empirikus tényeket használnak a rabszolgotartás elleni harcukban. A fehér amerikaiak értelmére apellálnak. Kimerítették a hagyományos politikai csatornák lehetőségeit. Könyörögtek az egyháznak, hogy álljon ki a rabszolgotartással szemben. De ezeknek az erőfeszítéseknek egyike sem vezetett eredményre. Az Unió egész politikai és gazdasági apparátusa továbbra is a rabszolgákkal szemben sorakozott fel. A pártokban és a Kongresszusban nem volt meg az akarat arra, hogy a rabszolgaságról tárgyaljanak, még kevésbé arra, hogy szembeszálljanak vele. Az egyház, ahelyett hogy a rabszolgák erkölcsi szószólója lett volna, visszautasította a rabszolgaság elítélését, és ezzel részt vett a rabszolgák el-

⁶² *Philosophy of the Abolition Movement*. In: PHILLIPS 1963. 98. p. Phillips fontosabb beszédei a *Speeches, Lectures, and Letters* két kötetében jelentek meg, 1863-ban és 1891-ben. A beszédekből válogatásokat közölnek a Filler és az Ignatiev által szerkesztett gyűjtemények (PHILLIPS 1965, illetve PHILLIPS 2001). Az Ignatiev által szerkesztett kötet számos, itt elemzett beszédet tartalmaz; köztük az *Abolition* és a *Disunion*.

⁶³ KRADITOR 1989.

⁶⁴ PHILLIPS 1965. 104. p.

nyomásában. Az állam aktívan védi a rabszolgák tulajdonlását. Ilyen körülmények között, hangsúlyozza Phillips, az észérv önmagában szálnalmasan gyenge fegyver ezzel a gyalázatos bűnnel szemben. Az abolicionistáknak más eszközökhöz kell folyamodniuk. Az ilyen gonoszság eltörléséhez agitációra és fanatizmusra van szükség. Gondolatmenetét ezzel a dörgedelemmel zárja:

*Ez nem a mi ügyünk, hogy jogosan elhalaszthatnánk vagy kockára tehetnénk a győzelmet követeléseink mérséklésével, szemrehányásaink visszanyesésével, hogy eleget tegyünk valamiféle beteges ízlésnek, és hogy megkíméljük felebarátaink finom idegeit. (...) A sajtó, a szószék, a vagyon, az irodalom, az előítéletek, a politikai egyezségek, az ország pillanatnyi önérdeke mind ellenünk van. Isten nem adott a kezünkbe más fegyvert, mint az igazságot, hittel kimondva, és a régi próféták közvetlenségével az egyes bűnösök lelkiismeretének címezve. A közvélemény irányítói és a tömegek formálói mind ellenünk vannak. Csak egy-egy embert szemelhetünk ki a győzedelmes többségből. Vannak tényeink azoknak, akik gondolkodnak, érveink azoknak, akik használják az eszüket; de azt, akit nem lehet érvekkel kimozdítani az előítéletei közül, ki kell nevetnünk onnan. (...) Sokkal több halott szív vár életre keltésre, mint amennyi zavart értelem megtisztításra; több néma fajankó vár arra, hogy szóra bírják, mint amennyi kétkedő elme, hogy felvilágosítsák.*⁶⁵

A fanatikus cselekvés fenti igazolása emlékeztet A felszabadító legelső számára, amelyben Garrison nevezetes ígéretét tette:

*E tárgyról [a rabszolgatartásról] nem kívánok mérsékelten gondolkodni, beszélni vagy írni. Nem és nem! Mondjátok egy embernek, akinek ég a háza, hogy mérsékelt riasztást adjon; mondjátok valakinek, hogy mértékkel mentse ki a feleségét a nőrabló karmaiból; mondjátok az anyának, hogy fokozatosan szabadítsa ki gyermekét a tűzből, amelybe beleesett; de engem ne unszoljon senki, hogy mérséklettel éljek egy olyan ügyben, mint amiről itt szó van. Komolyan beszélek; nem fogok mellébeszélni; egy tapodtat sem fogok hátrálni; ÉS HALLANI FOGJÁK A HANGOMAT.*⁶⁶

Frederick Douglass,⁶⁷ aki garrisoniánusként kezdte a közéleti abolicionista pályafutását, hasonlóan fogalmazott *What to the Slave Is the Fourth of July?* (Mit jelent a rabszolgáknak július negyedike?)⁶⁸ című híres 1852-es beszédében:

⁶⁵ PHILLIPS 1965. 106–107. p.

⁶⁶ GARRISON 1831.

⁶⁷ Frederick Douglass (1818–1895) híres rabszolgaság-ellenes aktivista, író és szónok, aki az után vált az abolicionista mozgalom egyik leghíresebb vezetőjévé, hogy megszökött a rabszolgaságból. (A szerk.)

⁶⁸ Az Egyesült Államokban nemzeti ünnep, mert 1776-ban július 4-én adták ki a Függetlenségi nyilatkozatot. (A szerk.)

*Ilyen időkben perzselő iróniára és nem meggyőző érvelésre van szükség. Ó, ha képes lennék elérni a nemzet füléhez, ma a maró gúny égető áramát zúdítanám rá, dörgedelmes szidalmakat, hervasztó szarkazmust és zord szemrehányásokat. Mert nem fény kell ide, hanem tűz; és nem enyhe zápor, hanem mennydörgés. Vihar, forgószél, földrengés kell nekünk. Fel kell élesztenünk a nemzet érzeit; fel kell támasztanunk a nemzet lelkiismeretét; jobb belátásra kell bírunk a nemzetet; pelengérre kell állítanunk a nemzet képmutatását; és el kell ítélnünk Isten és ember ellen való bűneit.*⁶⁹

Ahogy a fenti idézetek mutatják, a fanatikus beszédmód központi eleme volt a radikális abolicionisták stratégiájának. Beszédeikben és írásaikban tiszteletlenek voltak, nem gyakoroltak önmérsékletet, és nem voltak hajlandók megfőkezni a nyelvüket. Példának okáért a garrisoniánusok nem voltak hajlandók megadni a tiszteletet a mérsékelt déli szenátornak, Henry Claynek a halála után, mert, ahogy Phillips elmagyarázta, bármennyit tett is a nemzet javára, hozzájárult a rabszolgatartás fennmaradásához. Az elvhűség tiltja, hogy dicsérjük a halottat, ha életében gonoszságokat tett. „Ha ezek a dolgok szükségesek az udvariassághoz, akkor nem állíthatom, hogy udvariasak vagyunk. Csak arra törekszünk, hogy őszinte emberek legyünk, és ugyanazt mondjuk a holtakról, mint az élőkéről.”⁷⁰ A rabszolga-elbeszélések is a fanatikus beszéd egy formájaként működtek. Kertelés nélkül szóltak a rabszolgatartás rettenetéről: az aukciós emelvényről, az áruba bocsátott családokról, a korbácsolásról, a szökevények üldözéséről kutyákkal és rabszolgavadászokkal. A radikális abolicionisták ugyanabból az okból adták ki és terjesztették a rabszolgák elbeszéléseit (Garrison például kiadta Douglass önéletrajzát, amihez Phillips előszót írt), amiért provokatív nyelvet használtak: hogy a cselekvésig sokkolják a hallgatóságukat.

Amint azt Kimberly Smith megmutatta, a fanatikus abolicionista diskurzus nem annyira a racionális deliberáció modelljét követte, mint inkább a neoklasszikus retorika hagyományát (amit Phillips a Harvardon tanult, a mozgalomban évtizedekig gyakorolt, és amelynek mestere volt). Ebben a hagyományban a nyilvános beszédet előadó-művészetnek tekintették, amely a hallgatóság meggyőzésére és a politikai döntéshozatal befolyásolására szolgál.⁷¹ A fanatikus diskurzus pont a meggyőzés, a szenvedély és az intelem efféle aktusa volt. Mi több, nemcsak a kifejezésre törekedett, hanem a mozgósításra is. A fanatikus retorika célja, Garrison megfogalmazásában, hogy a hallgatóságot „a rabszolgatartással szembeni kimondhatatlan iszonyattal” és „e gyalázatos rendszer azonnali megdöntése iránti elszántsággal” töltse el.⁷² A fehérket a racionális érvelés mellett szégyennel, haraggal, büntudattal és szálnalommal kell rábírn a rabszolgatartás ellenzésére. Smith megfogalmazása szerint a radikális abolicionizmus egyfajta „antideliberatív diskurzust” alkalmazott, amely inkább az

⁶⁹ DOUGLASS 1852.

⁷⁰ PHILLIPS 1965. 114. p.

⁷¹ SMITH 1999.

⁷² Idézi SMITH 1999. 179. p.

empátiát, mint a pusztá racionalitást célozta meg, inkább a cselekvést, mint a pusztá szimpátiát.⁷³ Akit nem lehet kiérvelni az előítéleteiből, azt ki kell nevetni belőlük.

Ez nem jelenti azt, hogy a radikálisok elvetették volna a racionális vitákat. A garrisoniánusok készségesen elismerték az észérvek szerepét a rabszolgaság elleni küzdelemben. Ahogyan azt Phillips is megjegyzi, valójában bárki másnál többet tettek a rabszolgaság elleni tényszerű és morális érvelés kidolgozásáért. Intellektuális eredményeik közé tartozik egy alaposan kidolgozott elemzés a rabszolgatartás rendszerének működéséről, a Biblia és az Alkotmány értelmezése a rabszolgasággal kapcsolatban, valamint a rabszolgatartás nemzeti kormányzatra gyakorolt hatásának feltárása. A garrisoniánusok olyannyira kimerítően feltárták ezeket a témákat, hogy minden mérsékelt rabszolgatartás-ellenes aktivista kénytelen volt meríteni belőlük. „Mindezek a kutatások és érvek, teljes egészében az ódivatú, fanatikus, örült garrisoniánus rabszolgatartás-ellenes mozgalomtól származnak. Ettől a csoporttól származott az összes fontos érv és eszme, amit a rabszolgaság-ellenes kérdéskörben 1830-tól napjainkig felvetettek.”⁷⁴ Mindazonáltal, ahogy Phillips kifejti, az észérvek magukban nem elegendők. A mérsékelt azzal vádolják a garrisoniánusokat, hogy „indulatos vagdalkozásba merülnek ahelyett, hogy az értelemhez és a józan belátáshoz folyamodnának egyszerű állításokkal és méltányos érvekkel.”⁷⁵ Ezekkel a vádakkal szemben „bűnösnek kell vallanunk magunkat”, ismeri el Phillips.⁷⁶ A garrisoniánusoknak azonban azért kellett szokatlan meggyőzőési módszerekhez folyamodniuk, mert a racionális megfontolások önmagukban nem bizonyultak meggyőzőnek. Olykor fanatikus taktikára van szükség ahhoz, hogy az értelem fénye szabad utat kapjon. „Bizonyítsa mármint be nekem valaki, hogy az éles szemrehányás, a felháborodott kárhoztatás, a maró szarkazmus és a könyörtelen gúny teljesen és mindig igazolható; különben biztosan nem fogunk egy ilyen reménytelen helyzetben egyetlen olyan fegyvert sem eldobni, amely valaha alkalmasnak bizonyult egy ostoba, megkérgesedett előítélet megtörésére, egy szunnyadó lelkiismeret felébresztésére, egy öntelt bűnös megszégyenítésére, vagy egy emberi lény magaviseletének a bármilyen megváltoztatására. Ha nem így tennék, szégyenkezni kellene, ha a rabszolgákra gondolok, vagy ha az embertársaim szemébe nézek.”⁷⁷

Az észnek és a fanatizmusnak ez az egyesítése volt a szólásszabadság és a harcias részvétel garrisoniánus elveinek az alapja. Szervezeteikben a rabszolgák azonnali felszabadítása melletti elkötelezettségen túl nem volt semmilyen ideológiai felvételi követelmény. Minden véleményt szívesen láttak a gyűléseiken, a rabszolgaságpár-

⁷³ Smith éppenséggel pozitívan használja a „szimpátia” terminust, de az ő szimpátiafogalma sokkal erősebb, mint a közforgalomban lévő, és magában foglalja azt is, hogy elfogadjuk a vezető szerepét a szökevény rabszolgáktól: „A rabszolga iránti szimpátia nemcsak azt jelentette, hogy sajnálatot érzünk iránta, hanem azt is, hogy elfogadjuk őt, és alávetjük magunkat a szökevény morális útmutatásának és befolyásának.” Lásd SMITH 1999. 231. p.

⁷⁴ PHILLIPS 1965. 111. p.

⁷⁵ PHILLIPS 1965. 99. p.

⁷⁶ PHILLIPS 1965. 106. p.

⁷⁷ PHILLIPS 1965. 109–110. p.

ti nézeteket is ideértve, és gyakran volt jelentős hangzavar. Ennek az eredménye volt az a „magával ragadó és perlekedő légkör”, amit olyannyira élveztek a gyűléseik résztvevői.⁷⁸ Garrison mindig is abban hitt, hogy az abolicionista mozgalom mindaddig gyarapodni fog, amíg „a gazdák, a kézművesek és a munkások maradtaklanul és akadálymentesen részt vehetnek a gyűléseken. De amint ezt a jogot a sokaság helyett csak kevesek számára biztosítjuk, a bátorság átadja majd a helyét a félszégnek, az elvszerűség a célszerűségnek, az egység a bomlásnak és a szabadság a konzervativizmusnak.”⁷⁹

Phillips megmutatta, hogy létezik észszerű fanatizmus. A fanatikus beszédmód, az észszerű vizsgálódás és a korlátlan szólásszabadság garrisoniánus egyvelege aláássa azt a közkeletű és a pejoratív hagyományban gyökerező elgondolást, amely szerint az észszerűség a mérsékelt kiváltsága. Ez alátámasztja Smithnek azt az állítását, hogy „a demokrácia és az észszerű érvelés nem mindig következnek egymásból”. A fanatikus beszéd esetenként túlharsoghatja az ellenfél szavát (mint ahogy akkor történt, amikor Foster istentiszteleteket szakított félbe), de demokratikus célokat is szolgál, amennyiben „olyan általános közhangulatot teremt, amelyben a közjó van előtérben, és mozgósítja a támogatókat.”⁸⁰ A filozófus és a politikus ragaszkodhat az észhez a fanatizmussal szemben, de Phillips megmutatta, hogy az agitátornak mindkettőre szüksége van.

AZ UNIÓ FELMONDÁSA ÉS A HÁROMPÓLUSÚ HARC

„Az abolicionista mozgalom filozófiája” című beszéd megcáfolja azt a szillogizmust, hogy a mérsékeltség racionális, a zelotizmus nem mérsékelt, így tehát a zelotizmus nem racionális. Phillips egy második szillogizmust is megcáfol a mérsékeltséggel kapcsolatban az Unió felmondása melletti sokat vitatott érveiben. Eszerint a kompromisszum lényegi eleme a demokráciának, a mérsékeltségből kompromisszumkésztség következik, tehát a mérsékeltség demokratikus. A zelotizmus, amely elveti a kompromisszumot a velünk szemben állóval, ennél fogva nem demokratikus. Az Unió felmondásának védelmében Phillips megmutatja, hogy legalábbis a rabszolgaság kérdésében a fanatizmus előmozdíthatja a demokrácia ügyét, míg a mérsékeltség és a kompromisszum alkalmasint alá is áshatja azt.

Az Unió felmondásának stratégiáját Garrison dolgozta ki 1843-ban. Ez azt sürgette, hogy az Észak szakadjon el a Déltől. A garrisoniánusok mellett érveltek, hogy a rabszolgaság az Uniótól függ. A Délnek szüksége volt az északi tőkére ahhoz, hogy fenn tudja tartani a gazdaságát; a szövetségi jogra, hogy garantálja a szökevény rabszolgák kiadását; a szövetségi bíróságokra, hogy megtagadja a feketék jogait (gon-

⁷⁸ MAYER 1998. 262. p.

⁷⁹ Idézi MAYER 1998. 262–263. p.

⁸⁰ SMITH 1999. 240–241. p.

doljunk a *Scott v. Sandford* ügyre⁸¹); és a szövetségi csapatokra, hogy védelmezzék a rabszolgázadásoktól. Phillips egy csípős megjegyzése szerint az északi bajonettek tartották életben a rabszolgaságot. Ha az északi államok kiléptek volna az Unióból, akkor a garrisoniánusok gondolatmenete szerint a nemzeti gazdasági és katonai támogatás hiánya a rabszolgatartás összeomlásához és a rabszolgák felszabadításához vezetett volna, kikövezve az utat az Unió újjáépítéséhez a szabadság és egyenlőség mindenkre érvényes elvei szerint, a fekete amerikaiakat is beleértve.

Az Unió felmondásának vezető szószólójaként Phillips számos nagy hatású beszédben érvelt emellett a polgárháborút megelőző hónapokban. A *Disunion* (Az Unió felmondása) címűt 1861 januárjában, két hónappal Abraham Lincoln megválasztása után mondta el, és három hónappal az előtt, hogy a Sumter-erődnél megszólaltak az ágyúk.⁸² A terem jelentős részét ellenséges, felszabadításellenes csőcselék foglalta el, akik megtöltötték a környező utcákat is. Ha meg is félemlítette a csőcselék, az Phillips heves szónoklatában egyáltalán nem mutatkozott. Azzal kezdte, hogy az igazságosság megkívánja, hogy az Észak elszakadjon az Uniótól, és hogy magára hagyja a déli államokat. Az Unió felmondásának célja Phillips szerint az, hogy felszámolja az Észak alkotmányos kötelezettségét a rabszolgaság védelmezésére, és hogy vége szakadjon „ennek az egész kegyetlen 1787-es összeesküvésnek”.⁸³ Ha az Unió felbomlik, Phillips szerint a rabszolgatartás is összeomlik, ami utat engedne egy új, rabszolgatartás-ellenes, igaz elveken nyugvó unió számára.⁸⁴

A Dél elszakadással fenyegetett, hogy fenntartsa a rabszolgatartást; az abolitionisták azért érveltek az elszakadás mellett, hogy eltöröljék azt. Mivel egy dél-karolinai gyűlés éppen az előző hónapban mondta ki az elszakadást, Phillips érvelése a hallgatóságban sokak számára árulásnak tűnhetett. Ennek ellenére Phillips két okból is kitartott az Unió felmondása mellett. Egyfelől azért, mert ez színvallásra kényszeríti a Délt. Dél-Karolina már az 1832-es vámtörvényre reagálva elfogadott nullifikációs rendelkezés óta fenyegetett az elszakadással.⁸⁵ Az északi mérsékeltek ettől fogva folyamatosan igyekeztek engedményeket tenni a Dél számára. A garrisoniánusok elfogadták a déli fenyegetést, és rálicitáltak azzal a kijelentéssel, hogy az elszakadás valójában az Észak érdeke, mivel az Unió felmondása megszabadítaná őket a bűn-

⁸¹ Az amerikai Legfelsőbb Bíróság az 1857-es *Dred Scott v. Sandford* ügyben kimondta, hogy azok a „négerek”, akiknek a felmenőit rabszolgaként hozták be az Egyesült Államok területére, nem lehetnek az ország állampolgárai, akkor sem, ha felszabadították őket. Ezért nem volt joguk pert kezdeményezni sem a szövetségi bíróságokon, továbbá alkotmányellenesnek mondták ki a rabszolgaság 1920-as Missouri-kompromisszumban foglalt korlátozását is. (A szerk.)

⁸² Az amerikai polgárháború (1861–1865) a dél-karolinai Sumter erődnél történt összecsapással vette kezdetét 1861. április 12-én. (A szerk.)

⁸³ PHILLIPS 1863. 344. p.

⁸⁴ Lásd *Disunion* és *Progress*. In: PHILLIPS 1863.

⁸⁵ Az 1832-es vámszabályok alapvetően az északi ipart védték protekcionista vámokkal, ami széles körű ellenállásba ütközött a déli államokban, különösen Dél-Karolinában, ahol törvényt is hoztak a vámszabályok alkotmányellenességéről, és így arról, hogy az állam semmisnek tekinti azokat. Miután a szövetségi törvényhozás elfogadott egy törvényt, ami lehetővé tette az amerikai hadsereg bevetését Dél-Karolina ellen, a szövetségi kormány és Dél-Karolina vezetői 1833-ban kompromisszumra jutottak. (A szerk.)

tól, és védtelenné tenné a Délt a lázadásokkal szemben. Másfelől az Unió felmondása az Északra is nyomást gyakorol. A Dél megbékítésére tett kísérletük részeként az északi mérsékeltek folyamatosan kisebbitették a rabszolgatartás súlyát azzal, hogy az Uniót tették meg a legelső és legfontosabb nemzeti ügynek. Az Unió ára azonban a kapituláció volt. A Dél nemcsak a rabszolgatartás szövetségi védelméhez ragaszkodott, hanem ahhoz is, hogy az Észak még csak ne is tárgyaljon erről. Az északi mérsékeltek készek voltak megfizetni ezt az árat az Unió egybentartása érdekében; beleértve a cenzúrát is az abolitionista irodalom postai terjesztésének akadályozása esetében, valamint a tilalmi szabályokat a Kongresszusban.⁸⁶ Phillips ezt elutasította. „Bármit feláldozni azért, hogy a rabszolgatartó államokat az Unióban tartsuk? Isten őrizz! Előbb építünk számukra egy aranyhidat, kifizetjük nekik a hídvámost is, harsány trombitaszóval kísérik az útjukat, és »szerencsés utat kívánunk nekik« [...] Legyen az övük minden erőd, ürítsék ki a fegyverraktárainkat és az államkincstárainkat, és még adjunk is nekik aranyat és ezüstöt, és örüljön Egyiptom, mikor kijövének.”⁸⁷ Az Unió felmondásával a Dél egy egyetlen mezőgazdasági termékre alapozott gazdasággá válna, amit az ültetvényesek kisszerű diktatúrája irányít, míg a tömegek (a szabad fehérek és a rabszolgák) még inkább szegénységbe – és a lázadás gondolatába – süllyednek. Egy ilyen rövid „függetlenségi” periódus után a Dél könyörögni fog, hogy visszaengedjék az Unióba, de ezúttal az Észak feltételei szerint.⁸⁸ Ily módon egy új unió jönne létre, amely a valódi igazságosságon alapul. Phillipsnek tehát nincs szüksége az Unióra. „Az Unió felmondása a rabszolgaság eltörlése!” – hangzik a dörgegelme. „Ez és nem több az értéke számomra az Unió felmondásának. Kevéssé érdekelnek az államformák vagy az ország területe; hogy tíz vagy harminc állam alkotja-e az Uniót. [...] Nekem nem számít, hogy Massachusetts ezermilliót ér-e, mint most, vagy kétezermilliót, amennyit akkor érhet, ha nem kell etetnie, védelmeznie és postával kiszolgáltatnia Karolinát. Számomra az Unió felmondásának zenéje nem más, mint hogy ezáltal a rabszolgák örömeire fakadnak.”⁸⁹

Az Unió felmondása a politikát rabszolgaság-ellenes barátokra és rabszolgaságpárti ellenségekre osztja. Számos különbözőnek tekintett politikai álláspontot (unionis-

⁸⁶ Az angol eredetiben *gag-rule*, ami azokra az amerikai kongresszusban 1836 és 1844 között érvényben lévő szabályokra utal, amelyek a rabszolgasággal kapcsolatos állampolgári petíciók felolvasásának, illetve befogadásának – és így a rabszolgaságról szóló kongresszusi vitáknak – a betiltását célozták. (A szerk.)

⁸⁷ PHILLIPS 1863. 354–355. p. [Az „és örüljön Egyiptom, mikor kijövének” szófordulat forrása: Zsoltárok könyve, 105:38]

⁸⁸ PHILLIPS 1863. 368–369. p.

⁸⁹ PHILLIPS 1863. 362. p. Phillips egy másik beszédben kifejti, hogy az abolitionisták unió-felmondása különbözik a déliek elszakadásától, mivel az előbbi minden ember jogait tiszteletben tartja, míg az utóbbi csak a fehérekét. Phillips azzal érvel, hogy a Függetlenségi nyilatkozat szerint az Állam népének jogában áll visszalépni egy politikai egyezségtől, amennyiben az az életükre, szabadságukra vagy boldogságukra tör. Elismeri tehát, hogy Dél-Karolinának (ha nem is alkotmányos, de) forradalmi joga van az elszakadáshoz, ha a nép ezt akarja. De ebben a döntésben minden dél-karolinai embernek részt kell vennie, nem csak az ültetvényeseknek. Fekete állampolgárai szándékának figyelmen kívül hagyásával Dél-Karolina nem a nép akaratának megfelelően cselekedne, és így nincs forradalmi joga a szakadásra. Massachusetts viszont elszakadhatna, mert ott minden (férfi) állampolgár meg tudná hozni ezt a döntést. Lásd *Under the Flag*. In: PHILLIPS 1963.

ták, rabszolgatartók, rezesfejük, szabad föld pártiak,⁹⁰ abolicionisták stb.) egyszerűsít le egyetlen ellentétte: „[azokéra] akik helyeslik a rabszolgatartást, és azt kívánják, hogy fennmaradjon, és [azokéra] akik utálják, és a halálát kívánják.”⁹¹ Phillips így folytatja: „A forrongó szakadékban a sav és a lúg örök konfliktusa zajlik, de ezek csupán buborékok a felszínen. A felső malomkőnek *igaza* van; az alsó *téved*. Ezek között kormányok és pergamentek, pártok és kompromisszumok mind lassan porrá őrödnek.”

Amikor a politikát a barátok és ellenségek viszonylatában fogjuk fel, úgy tűnhet, hogy nem nagyon marad fogalmi tér bármely más kategória számára. De ez nem teljesen igaz. Egy kétpólusú viszonyrendszer valójában három kategóriát jelent: a kettéosztás egyik oldalát (pl. a barátokat), a másik oldalt (pl. az ellenségeket), és azoknak az instabil kategóriáját, akik jelenleg egyik oldalhoz sem tartoznak.⁹² Minden dualizmusban van egy „határvidék” a két szemben álló oldal között.⁹³ Erre a háromosztatú felosztásra tekintettel Phillips elsődleges célpontjai nem rabszolgatartó ellenségei, hanem azok a mérsékeltek, akik az utóbbiak előtt állnak. Az abolicionizmus az ő számára hárompólusú harc a rabszolgaság-ellenes barátok és a rabszolgaságpárti ellenségek, valamint a mérsékeltek között, akikre nyomást kell gyakorolni, hogy csatlakozzanak valamelyik oldalhoz. Ezzel letisztázódik annyira a politikai helyzet, hogy sor kerülhet a barátok és ellenségek közötti végső összecsapásra.

Ez az oka, hogy Phillips kimondottan azokat veszi célba, akik középutat keresnek a rabszolgatartás ügyében, mint például Henry Clay, Kentucky szenátora, és Abraham Lincoln. Clay és Lincoln erkölcsileg ellenezte a rabszolgatartást, de mindketten úgy vélték, hogy az Unió fennmaradása előbbre való a rabszolgatartás eltörlésénél. 1852-es búcsúbeszédében Lincoln úgy magasztalta politikai példaképét, Clay-t, mint aki „nem ismert sem Északot, sem Délt, sem Keletet, sem Nyugatot, csak az Uniót”. Clay joggal utasította el az abolicionizmust, érvelt Lincoln, attól való félelmében, hogy az azonnali felszabadítás veszélyeztetné az Uniót. „Nem látta, mint ahogy tudommal egyetlen bölcs ember sem látta, hogyan volna lehetséges [a rabszolgatartást]

⁹⁰ A „rezesfejük” (*Copperheads*) a Demokrata Pártnak arra az északi frakciójára utal, amely ellenezte a polgárháborút, és azonnali békét követelt a déli államokkal. A Republikánus Párt politikusai nevezték el őket „rezesfejüknek”, amivel egy mérges kigyóhoz akarták hasonlítani őket. A „rezesfejük” elfogadták ezt az elnevezést, de oly módon értelmezték át, hogy az a korabeli rézből készült amerikai pénzekben lévő (indian) fejre utaljon. A Szabad Föld Párt (*Free Soil Party*) egy rövid életű párt volt 1848 és 1852 között, amely alapvetően a rabszolgaság nyugati területekre való kiterjesztése ellen küzdött. (A szerk.)

⁹¹ PHILLIPS 1863. 345. p.

⁹² Egy példa erre a Jim Crow-szegregáció kétpólusú viszonyrendszere. Mindig voltak olyanok, akik a fekete és a fehér kategóriák határán éltek, mint például Louisiana mulattjai, Mississippi kínai bevándorlói és Texas mexikói munkásai. Ezek a csoportok kényelmetlenül őrödtek a fekete-fehér kettősség határain. Létezésük azonban inkább megerősítette a kettősséget, mintsem hogy megcáfolta volna, mert akik a határon élnek, azok folyamatos nyomást éreznek arra, hogy csatlakozzanak az egyik vagy a másik oldalhoz. A fentiek elemzéséhez lásd OLSON 2004.

⁹³ ANZALDÚA 1987. Anzaldúa kivételes az elméletalkotók között, amennyiben felismeri a bipoláris szék harmadik lábát, még ha más fogalmakat definiál is hozzájuk. Anzaldúa számára a határesetek egy bizonytalan teret töltenek meg, amit fenn akar tartani a maga ellentmondásaiban. A fanatikus számára a közép a két vitázó fél közti azon tér, amit célba kell venni és meg kell szüntetni, mert az az ellenséggel való kiegyezés helye.

egy csapásra eltörölni anélkül, hogy ne szabadítanánk el egy még nagyobb gonoszt, akár magára az emberi szabadság ügyére. Megérzései és ítélőképessége ezért mindig arra vezették őt, hogy mindkét szélsőséges véleményt ellenezze a tárgyban.”⁹⁴ Egy ilyen középut megrajzolása azonban, veti Lincoln ellen Phillips, megkívánja, hogy a rabszolgatartókkal kössünk kompromisszumot. Így Clay és Lincoln objektíve fenntartja a rabszolgaságot, tekintet nélkül arra, hogy személy szerint ellenzik azt. Az északiaknak Phillips okfejtése szerint nem annyira a felszabadítás és a rabszolgatartás között kell választaniuk, mint inkább az Unió felmondására való garrisoni fanatikus törekvés és Lincoln mérsékelt unionizmusa között. Az utóbbi magában foglalja a Déllal való kollaborációt, és ezért nem valódi alternatívája a rabszolgatartásnak. „Általánosságban fogalmazva: a Dél egy déli konföderációt tervez a rabszolgatartás fenntartása érdekében, míg az Észak az Unióhoz ragaszkodik a kereskedelem és a növekedés biztosítása érdekében.”⁹⁵ A fanatikus abolicionizmus jelenti az egyetlen valódi alternatívát, mivel a mérsékelt álláspont meghagyja a rabszolgaság láncait.

Azzal, hogy tagadja a „középut” létezését a kérdésben – vagy pontosabban azal, hogy a középutat a politikai konfliktus helyének teszi meg, nem pedig az az előli menedéknek –, Phillips arra törekszik, hogy kizökkentse a mérsékelteket az álláspontjukból, és nyílt állásfoglalásra kényszerítse őket. Phillips barátok/ellenségek viszonyrendszere hárompólusú harc felé tereli őt a rabszolgaság eltörléséért való küzdelemben az abolicionisták, a rabszolgatartók és az uniópárti mérsékeltek között. A rabszolgatartás megszüntetésében kulcsfontosságú a mérsékelteket megnyerni az abolicionizmus számára. „Amerikában az északi közvélemény az igazi rabszolgatartó”, mondta egy 1842-es beszédében. „Jelenlétük az Unióban a karoliniai biztonsági szabadalma.” Ha ezt a közepet sikerül megnyerni a rabszolgaság-ellenes álláspontnak, akkor a rabszolgatartó hatalom felmorzsolódik. „Minden békeszeretőnek, mindenkinek, aki gyűlöli a vérontást, örvendeznie kellene, hogy az északi közvéleménynek hatalmában állna azt mondanía a rabszolgatartásnak: szűnj meg – és az megszűnne.”⁹⁶ Az egyetlen lehetőség a mérsékeltek megnyerésére és a rabszolgaság ügyében egy tapodtat sem hátráló déli fanatikusok ellensúlyozására az az abolicionista fanatizmus, ami szintén nem enged az álláspontjából. Ahogyan Phillips egy alkalommal megfogalmazta: „A Déllhez hasonlóan át kellene járnia bennünket egy eszmének, és késznek kellene lennünk arra, hogy állhatatosan és bátran feláldozzunk mindent ennek érdekében. Senki sem tud megküzdeni Stonewall Jacksonnal,⁹⁷ aki őszinte fanatikus a rabszolgatartás oldalán, csak John Brown, aki egyenlő mértékben fanatikus a másik oldalon. [Taps.] Ők az egyedüli kémiai ekvivalensei egymásnak, és ezért semlegesítik egymást. A salétromsavat nem lehet kölnivízzel semlegesíteni. Nem lők-

⁹⁴ LINCOLN 1953. 123. p. és 130. p. (Kiemelés az eredetiben.)

⁹⁵ PHILLIPS 1863. 345–346. p.

⁹⁶ PHILLIPS 1891. 21–22. p.

⁹⁷ Stonewall Jackson (1824–1863) a déli államok egyik legfontosabb katonai vezetője a polgárháborúban. (A szerk.)

hetjük oda William H. Sewardot [az USA külügyminisztere] Jeff Davis elé.⁹⁸ [Nagy taps és nevetés.] Az eszmék emberére van szükség mindkét oldalon.”⁹⁹ A zelotizmus ellen zelotizmussal kell szembeállni.

Phillipsnek az Unió felmondása melletti érvei jól mutatják, hogy a fanatizmusnak nem az észérvek, hanem a mérsékelttség az antitézise. Álláspontja szerint az igazság az unió felmondásának oldalán áll az Unióval szemben, a rabszolgaság eltörlésének az oldalán a rabszolgaság korlátozásával szemben, és az elvekhez való fanatikus ragaszkodás oldalán a helyezkedéssel szemben. Azzal, hogy választásra bírjuk a mérsékelteteket a két oldal között, lehetővé válik a barátok és az ellenségek közötti végső harc. „Az Unió felmondásának el kell jönnie, és el is fog jönni”, jelzi előre Phillips már 1847-ben, „Calhoun ezt akarja az Unió egyik oldalán, és Garrison ezt akarja a másikon.”¹⁰⁰ A garrisoniánusok szilárdul hitték továbbá, hogy a fanatizmus a demokrácia melletti erő, míg a mérsékelttség aláássa azt. Phillips jóslata szerint amikor a mérsékelttek végül felismerik majd, hogy a Délt soha nem lehet kiengesztelni, akkor újra kell gondolniuk a garrisoniánusok „irracionalitását” és a rabszolgatartókkal való tárgyalásban rejlő „bölcseletet”. A garrisoni fanatizmus arra törekszik, hogy elmozdítsa a politikai centrumot, és új hegemoniát alakítson ki, hogy az északi közvélemény végre belássa, hogy a demokrácia és a rabszolgatartás egymást kizáró, nem pedig összeegyeztethető fogalmak, és hogy lehetetlen egy nemzetnek félig rabszolgának, félig szabadnak lennie.

Ironikusan az bizonyítja leginkább a fanatikusok unióellenességének demokratikus mivoltát, amikor a garrisoniánusok unionisták lettek. Kilenc nappal az után, hogy 1861. április 12-én kitört a polgárháború, Phillips nyilvánosan elvetette unióellenességét, és teljes mellszélességgel az Unió egysége mögé állt. Számos kritikusa vádolta meg azzal, hogy tetszése szerint váltogatja a politikai nézeteit. Még Phillips életrajzírója, James Brewer Stewart is azt állítja, hogy az Unió és a háború támogatásával Phillips „drámai módon visszajára fordította a politikai álláspontját.”¹⁰¹ Nem volt pálfordulás. Phillips hű maradt alapvető céljához, az azonnali és feltétel nélküli emancipációhoz. Az egyetlen különbség az volt, hogy úgy látta, ezt akkor inkább el lehetett érni az Unió melletti, mint az ellene való küzdelemmel. Összhangban azzal az állításával, hogy a rabszolgatartás eltörlése „az egyetlen érték számomra az Unió felmondásában”, az első háború utáni beszédében ezt mondta: „Az egész konfliktus során csak a szabadságot néztem – csak a rabszolgákat. [...] Nem érdekel, hogy elismerjük az elszakadást, vagy ágyúkkal megyünk ellene. Ez érdekelt: »kihirdetni a szabadságot az egész országban, minden lakos számára.«”¹⁰² Amint a háború kezdetét vette – magyarázza Phillips –, az Unió megszűnt védelmezni a déli rabszolgatartást.

Az Unióért vívott háború most azt jelenti, hogy az Északnak elkerülhetetlenül küzdenie kell a rabszolgatartás eltörléséért, ahelyett hogy védelmezné azt. Amint a *New York Tribune*-be írt 1862-es levelében kifejti: „1843-tól 1861-ig unióellenes voltam, és arra törekedtem, hogy megtörjem ezt az Uniót, abban a meggyőződésben, hogy az Unió felmondása az egyedüli helyes út, és a legjobb a fehér ember és a fekete számára. [...] Örömet leltem ezekben az erőfeszítésekben. Bölcsek és hasznosak voltak. Sumter megváltoztatta az egész kérdést. Ettől fogva a béke és az igazság már kizárta az Unió felmondását.”¹⁰³ 1861. április 11-én a rabszolgák támogatása az Unió felmondása melletti elköteleződést jelentette. 1861. április 12-én a rabszolgákkal vállalt szolidaritás az Unió védelmét jelentette. Nem Phillips álláspontja változott, hanem az Északé. Phillips unionista lett, de ami ennél fontosabb: az Észak rabszolgaellenes lett. A fanatikusok meghódították a nemzetet.

Ezt bizonyítja, ahogy az abolicionisták megítélése megváltozott a háború során az északi közvéleményben. Az abolicionisták hirtelen az Észak lelkiismeretébe fúródott kellemetlen tüskéből erkölcsi élcspattá változtak. 1863-ra az északi újságok elismerték, hogy az abolicionistáknak mindvégig igazuk volt, és megbánták, hogy ellenük hergelték a csöcseléket. Elismerték, hogy lényegében az ő működésük vezette Lincoln megválasztásához, és a rabszolgatartás végéhez. A korábban gyalázott Garrison és Phillips hírességek lettek. Alig több, mint egy évvel az után, hogy Phillips unióellenes beszédét csaknem ellehetetlenítette a csöcselék, Phillips a legbefolyásosabb emberek egyike lett az amerikai politikában. Csak 1862-ben valószínűleg ötmillió amerikai hallotta beszélni, vagy olvasta a beszédeit.¹⁰⁴ Ahogy Benjamin J. Butler tábornok¹⁰⁵ egyik tanácsadója fogalmazott: „Egy ember sem beszél gyakrabban vagy nagyobb hallgatóság előtt Amerikában. [...] Phillips eléri Új-Anglia vagy New York és Ohio tömegeit.”¹⁰⁶ A Kongresszus előtt beszélt 1862 áprilisában, amit éljenzés fogadott; nem sokkal ezután találkozott Lincolnnal. Garrisons 1864-ben a baltimore-i republikánus nagygyűlésen köszöntötték, ugyanabban a városban, ahol 1830-ban börtönbe került egy rabszolga-kereskedő becsmérése miatt. Egy olyan szertartáson, amiben szinte egyetlen más radikálisnak sem lehetett része életében, személyesen ő vonta fel az amerikai zászlót Fort Sumterben 1865 áprilisában, ezzel jelezve a rabszolgatartás végét, és betetőzve harmincnégy évnyi fanatikus agitációt. A fanatikusok nyertek, és a demokrácia virult.

Ezek az elismerések, bár szimbolikusak voltak, a radikális abolicionisták fanatizmusának sikeréről tanúskodnak. Az események hatására a mérsékelttek voltak kénytelenek közeledni a garrisoniánusokhoz, nem pedig fordítva. A radikális abolicionisták engesztelhetetlen támadásai az uniópárti mérsékelttek ellen, amiért azok igyekeztek lekenyerezni a rabszolgatartókat, végül meghallgatásra találtak. Phillips

⁹⁸ Jefferson Davis (1808–1889) a déli államokat tömörítő Konföderáció elnöke volt a polgárháború idején. (A szerk.)

⁹⁹ PHILLIPS 1863. 540. p.

¹⁰⁰ Idézi MAYER 1998. 363. p.

¹⁰¹ STEWART 1986. 222. p.

¹⁰² PHILLIPS 1863. 400. p.

¹⁰³ PHILLIPS 1863. 464–465. p.

¹⁰⁴ APTHEKER 1989.

¹⁰⁵ Benjamin Franklin Butler (1818–1893) jogász és politikus, a polgárháború idején az északi (unionista) seregek egyik vezetője. (A szerk.)

¹⁰⁶ Idézi STEWART 1986. 234. p.

bombasztikus szónoklatai és Sumter bombái között őrlődve az északi mérsékelteknek el kellett ismerniük, hogy a megbékélés lehetetlen. Phillips ekkorra feladta az unióellenességét, de a fanatizmusa megmaradt. A garrisoniánusok megosztották az egyházakat és a sajtót, sietették a Whig Párt kimúlását,¹⁰⁷ kitaposták az utat John Brown előtt, megtörték a Demokrata Pártot, és hatalomra segítették a republikánusokat.¹⁰⁸ Az eredmény egy olyan végső konfliktus lett Észak és Dél között, amely véresebb volt, mint bármely garrisoniánus valaha képzelte volna (különösen annak fényében, hogy pacifisták voltak), de mégis egy olyan küzdelem, amelyet 1831 óta követeltek. Ahogy Gerald Sorin kimutatta, az abolicionistáknak soha nem sikerült teljesen abolicionalizálni az Északot. Nem tudták tehát meggyőzni az északiak többségét, hogy a rabszolgatartás és a faji diszkrimináció erkölcsi bűnök, amelyek radikális cselekvést követelnek, vagy hogy a fekete emberek mindenben egyenlőek a fehérekkel. Sikerült viszont „a rabszolgatartókat a köztársaság ellenségeinek színében feltüntetniük”, ami drasztikus választ és háborús készülődést váltott ki a Délből.¹⁰⁹ Egyetlen generáció alatt elérték a céljukat: azonnali és feltétel nélküli felszabadítást a rabszolgatartók kárpótlása nélkül. Ahogy Noel Ignatiev fogalmaz: „Az események kimenetelét soha nem lehet a legelnagyoltabb körvonalaknál jobban előre jelezni, de a lényegét illetően a történelem az abolicionisták által kijelölt utat követte. Ahogy előre látták, szükségszerű volt az Unió felbontása, hogy aztán rabszolgaságtól mentesen újraalkossák. [...] Tetteik új helyzethez vezettek, amely pedig milliókat vezetett arra, hogy új módokon cselekedjenek és gondolkodjanak. Igazolták-e valaha az események ennél inkább a forradalmárokat? Volt-e valaha is a forradalmároknak nagyobb hatása az eseményekre?”¹¹⁰

A rabszolgaság-ellenes nézetek fanatikus pólusának kijelölésével a garrisoniánusok újraalkották a politikai tájképet. Phillips magyarázata szerint fanatikus stratégiájuk kettős természetű volt. Először is arra törekedett, hogy „ráébressze a nemzetet annak valódi állapotára”, és a rabszolgatartást tegye „ennek a generációnak a kérdésévé”. Ehhez a fanatizmus és az észérvek viszonyának az újragondolására volt szükség. Másrészt pedig arra irányult, hogy „örületbe kergesse a Délt”, hogy annak kapkodva meg kelljen szüntetnie a rabszolgatartást, vagy ki kelljen lépnie az Unióból.¹¹¹ Az unióellenes mozgalom pontosan ezt érte el. Phillips soha nem állította, hogy a stratégiája népszerű lenne. Ezért volt, hogy „a garrisoniánusok soha nem mentek sehova, még a legünnepebb eseményekre sem, anélkül, hogy ne tömték volna ki kövekkel a zsebüket”

¹⁰⁷ A Whig Párt 1833-ban alakult Andrew Jackson amerikai elnök (1829–1837) és a Demokrata Párt ellenzékeként, nevét a függetlenségi háborúban a britek befolyása ellen harcoló északi katonákról kapta, akik whigeknek nevezték magukat. A párt programja a modernizáció és a gazdasági protekcionizmus volt, valamint a Kongresszus hatalmának biztosítása az elnökkel szemben. 1856-ban oszlott fel, alapvetően a rabszolgaság ügyével kapcsolatos nézeteltérések és pártszakadások miatt. (A szerk.)

¹⁰⁸ A Republikánus Párt 1854-es megalapításakor kifejezetten a rabszolgaság (pontosabban a rabszolgatartó területek kiterjesztése) ellen jött létre. (A szerk.)

¹⁰⁹ SORIN 1972. 144. p.

¹¹⁰ PHILLIPS 2001. 25–26. p.

¹¹¹ PHILLIPS 1965. 153. p.

– ahogy Phillips egyszer egy barátjának tréfásan megjegyezte.¹¹² Viszont hatékony volt. Hozzájárult a rabszolgatartással való végső konfrontációhoz, ami diadallal zárult, és további lehetőségeket teremtett a demokrácia kiterjesztésére a radikális újjáépítés¹¹³ idején. Ahogy a kiváló tizenkilencedik századi író, George Curtis megjegyezte: „Az abolicionizmus fanatizmusa mentette meg az országot a rabszolgatartás fanatizmusától. Tűz harcolt tűz ellen. És a Menny tüze győzedelmeskedik a Pokol tüze felett.”¹¹⁴

Ennek a stratégiának kétségkívül megvoltak a kockázatai, hiszen nemcsak a győzelem lehetőségét vetette fel, de a szörnyű vereségét is; a leigázását, *Júniustizenkilenc*¹¹⁵ helyett. Phillips elemzése valóban kivételes hazárdírozáson alapult: a legrosszabb forgatókönyv egy győzedelmes Konföderáció lett volna, amely a területe kiterjesztésével és a rabszolgatartás évtizedekkel való meghosszabbításával járhatott volna. De a garrisoniánusok meg voltak győződve róla, hogy a mérsékeltek 1787 óta megadták magukat a rabszolgatartó hatalomnak, ami ennek eredményeként csak egyre erősebbé vált. Mi más, mint a fanatizmusuk (és a rabszolgák önálló aktivizálódása) tudott volna szembeszállni a rabszolgatartók fanatizmusával – és a kormány mérsékeltségével?

Természetesen nem a garrisoniánusok voltak a legfanatikusabb abolicionisták. Ha Phillips örületbe kergette a Délt, akkor John Browntól gutaütést kaptak. Mindazonáltal, akár azzal, ahogy Forster megzavarta az istentiszteleteket, akár Phillipsnek a fanatizmus és az Unió felmondása melletti érveivel, akár John Brown támadásával a Harpers Ferry ellen, az abolicionista fanatizmus mindig arra törekedett, hogy kiterjessze az amerikai demokráciát. A radikális abolicionista tapasztalat ellentmond a pejoratív hagyománynak, és ezzel hozzájárul a fanatizmusnak, mint egy, a hatalmi viszonyok átrendezésére irányuló stratégiának egy specifikusan politikai újraértelmezéséhez. A zárószakasz arra tesz javaslatot, miképpen tudnák a kutatók ezt az értelmezést felhasználni a huszonegyedik századi fanatizmus tanulmányozásában.

A TÁBOROK ÉS FANATIKUSAIK TANULMÁNYOZÁSA

Mi visz arra egy mozgalmat, hogy magáévá tegye a zelotizmust? Milyen körülmények között válnak a szélsőséges álláspontok uralkodóvá, és mikor maradnak marginalizálva a politikai táborokban? Milyen tényezők vezetnek jellemzően de-

¹¹² Idézi STEWART 1986. 167. p.

¹¹³ A radikális újjáépítés (*Radical Reconstruction*) az amerikai polgárháborút követő újjáépítésnek (1865–1877) arra a korszakára utal, amelyben az 1866-os választásokat követően a republikánusok által uralt Kongresszus magához vette a háborúban vesztes (volt rabszolgatartó) államok politikai reformjainak irányítását az Alkotmány a rabszolgatartás eltörléséről, valamint a felszabadított rabszolgák, és általában a fekete amerikaiak törvény előtti egyenlőségének és választójogának garantálásáról szóló kiegészítései végrehajtása, illetve – a szövetségi hadsereg támogatásával történő – kikényszerítése érdekében. (A szerk.)

¹¹⁴ Idézi PETERSON 2002. 77. p.

¹¹⁵ A *Juneteenth* a június (*June*) és a tizenkilencedike (*nineteenth*) angol szavakból képzett kifejezés, ami a rabszolgák felszabadulásának az emléknapja. Texas államban 1865. június 19-én szabadították fel a rabszolgákat. (A szerk.)

mokratikus zelotizmusához, és milyenek antidemokratikushoz? Ezek és más fontos kérdések merülnek fel akkor, ha a zelotizmus elméletét megtisztítottuk a pejoratív hagyomány torzításaitól. A tanulmány zárásaként azonban amellet szeretnék érvelni, hogy néhány felvetés kevésbé hasznos másoknál a zelotizmus megértésében, mert olyan kérdésekre keresnek empirikus válaszokat, amelyek végül is normatívak. A fenti Phillips-elemzésből három kérdésfelvetés különösen csábító: mikor *észszerű*, mikor *morálisan* megalapozott, és mikor politikailag *körültekintő* fanatikus cselekedetekhez folyamodni? Ezek a kérdések érdekesek ugyan, de továbbra is a zelotizmus pejoratív hagyományában fogalmazódnak meg, és így korlátozott az értékük a kutató számára, hiszen lényegében arra kérdeznak rá, némileg defenzív módon, hogy mikor *nem* irracionális, immorális, intoleráns, fundamentalista, terrorisztikus, vagy más módon politikailag helytelen a fanatizmus. Más szóval: arra kérnek bizonyítékot, hogy a fanatizmus egy sajátos formája „jó”, amit az határoz meg, hogy mennyiben tér el a fanatizmus pejoratív értelmezésétől. A zelotizmus stratégiaként és nem vérmérsékletként való értelmezése azonban azt igényli, hogy ettől némileg eltérő kritériumok alapján értékeljük. A zelotizmus megítélésében a kulcs nem az észszerűség, a moralitás vagy a körültekintőség, hanem a demokráciához való viszony.

Mikor észszerű fanatikus módon viselkedni? A zelotizmus kritikai elmélete, amelyet a garrisoniánusok elemzéséből vezetünk le, azt mutatja, hogy az „észszerű” és a „jogos” nem objektív kritériumok a fanatizmus tekintetében. Ezek ugyanis politikai kifejezések, amelyeket többek között arra használunk, hogy személyeket vagy tevékenységeket *a priori* kizárjunk a nyilvánosságból. Amikor például a Sierra Club igyekszik elhatárolni magát a Föld Felszabadítási Fronttól (*Earth Liberation Front*, rövidítve ELF),¹¹⁶ például azzal, hogy erőszakosnak és szélsőségesnek bélyegzik, akkor nem is annyira arra törekszenek, hogy az ELF-et objektíven értékeljék, mint inkább arra, hogy magát az „észszerű” környezetvédő tevékenységet meghatározzák.¹¹⁷ A mérsékelt abolicionisták ugyanerre törekedtek, amikor a garrisoniánusokat támadták. Ez lehet többé vagy kevésbé hatékony stratégia, de ettől függetlenül annak az eldöntése, hogy az ELF vagy a garrisoniánusok „észszerűek” és ezért „legitimék”-e, normatív kérdés, amelyet végső soron politikai küzdelmek döntenek el, nem pedig empirikus bizonyítékok.

Az észszerűség kritériumai eltorzítják a vallásos hit és a zelotizmus viszonyának megértését is. A pejoratív hagyomány szerint a hit és a fanatizmus irracionális fundamentalizmust eredményez. Ez a következtetés azonban túlságosan leegyszerűsítő, és bizonyos esetekben egyszerűen hibás. Ez nyilvánvaló az abolicionizmus, és a kereszténység viszonyában. A rabszolgaság, mint össznemzeti bűn és az abolicionizmus mint a bűn meggyónása, amely össznemzeti spirituális újjászületéshez és reformhoz

vezet, olyan evangéliumi séma, amely ténylegesen meghatározta a kereteket, amelyek között az abolicionisták a rabszolgaságot értelmezték.¹¹⁸ A „meggyónó tiltakozásnak” ez a mintája azonban nem szükségképpen vezetett zelotizmusához, hiszen mind a reformista, mind a radikális abolicionisták alkalmazták. Mi több, Michael Young és Stephen Cherry megállapították, hogy ezek a vallási keretek számos abolicionistát *kivezettek* az egyházból (néhányukból unortodox hívő lett, másokból ateista), és arra készítették őket, hogy egyre inkább szekuláris érvekre építsék abolicionista politikájukat. „A szent elvek, amelyekre [az abolicionisták] sajátos ügyüket alapozták, a saját evangéliumi elkötelezettségeikkel keverték őket konfliktusba. E konfliktusok következtében sokan... elvesztették a hitüket a vallási intézményekben, amelyek társadalmi aktivizmusukat formálták.”¹¹⁹ Más szóval: az abolicionista zelotizmus éppenséggel szekularizációhoz vezetett, nem pedig fundamentalizmusához. A történet tanulsága, hogy a vallás és a fanatizmus közötti viszony bonyolultabb annál, mint ami a pejoratív hagyományba befér.

Mikor etikus a zelotizmust választanunk? A rabszolgaság mint esettanulmány olyan választásnak tűnhet, amely igazságtalanul elbillenti a mérleget a zelotizmus-sal szemben megértő értékelés felé, hiszen olyan égbekiáltó gonosszsággal szemben, mint a rabszolgatartás, az egyetlen etikus magatartás az abszolút ellenállás, míg a jelenkori konfliktusok túlnyomó többsége morális szempontból sokkal bonyolultabb ennél. Nem sok hasznát vesszük – érvelhetnénk – egy olyan elméletnek, amely csak feketét és fehéret lát, amikor egy ügy a szürke árnyalataival van lefestve. A történész Owen Whooley például amellet érvel, hogy az abolicionisták manicheus stratégiája nem volt lefordítható a rekonstrukció „zavaros” környezetére, amely pragmatikus politikai megoldásokat igényelt, nem pedig erkölcsi abszolutizmust. Ezért a garrisoniánusok fő szervezete, az Amerikai Rabszolgaság-ellenes Társaság, a tizenharmadik alkotmánykiegészítés 1865-ös megszavazása után 1870-es feloszlásáig csak vegetálni tudott, annak ellenére, hogy rengeteg feladat maradt még a rasszizmus elleni küzdelemben, valamint a felszabadítottak és a nők szociális jogainak érvényesítésében. Whooley szerint a fanatikus keretek kevésbé hatékonyak, amikor egy küzdelem elveszíti „magától értetődő jellegét”, és „több kétértelműséget feltételez”.¹²⁰

Ez az érv két ponton hibás. Egyrészt sokszor csak utólag lehet megítélni, hogy egy ügy morális szempontból egyértelmű-e. Ma nyilvánvaló, hogy a rabszolgaság feltétel nélkül rossz, de anakronisztikus azt feltételezni, hogy ez mindig is „könnyű” morális kérdésnek számított.¹²¹ Amikor Clay azért támadta az „ultra-abolicionistá-

¹¹⁸ YOUNG 2002.

¹¹⁹ YOUNG–CHERRY 2005. 391. p.

¹²⁰ WHOOLEY 2004. 504. és 507. p.

¹²¹ Richard Bellamy könyve a kompromisszumos megközelítésről például amellet érvel, hogy a rabszolgaságról nem lehet tárgyalni, „mert a rasszista előfeltevések, amelyeken nyugszik, inkompatibilisnek bizonyulnak a deliberatív politika morális előfeltevéseivel és szellemiségével” (1999. 112. p.). Az ilyen rasszizmus mégis tökéletesen összeegyeztethető volt a tizenkilencedik századi morális és politikai diskurzus főáramával, amely bővelkedett az afrikaiak biológiai alsóbbrendűségéről szóló elméletekben. A deliberáció és a rabszolgaság közötti ellentmondás, amely annyira magától értetődő Bellamy számára, csak később – a polgárháború után – vált szembetűnővé.

¹¹⁶ A *Sierra Club* egy mérsékelt környezetvédő szervezet, amit 1892-ben alapítottak San Franciscóban. Az *Earth Liberation Front* (ELF) egy radikális, militáns zöld aktivista hálózat, ami a környezetet pusztító vállalatok és beruházások ellen követ el szabotázsakciókat. A hálózatot az amerikai Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) terrorszervezetnek tekinti. (A szerk.)

¹¹⁷ Lásd pl. SIERRA CLUB 2003.

kat”, mert ragaszkodnak az azonnali felszabadításhoz, és nem tartják tiszteletben a tulajdonhoz való jogot, és amikor Lincoln ellenezte a rabszolgatartást, de támogatta a felszabadított fekete amerikaiak Afrikába telepítését, a maguk korában „mérsékelt” álláspontot képviseltek a feltétel nélküli felszabadítás és a rabszolgatartás korlátlan kiterjesztése között.¹²² Az a tény, hogy Clay és Lincoln álláspontja manapság (finoman fogalmazva) kínosnak számít, mutatja, hogy ami a múltban „bonyolult”, a jövőben kristálytisztává válhat.

Továbbá, ugyanúgy, ahogy a „legitim” és az „észszerű” esetében, az, hogy egy morális kérdés „egyértelmű” vagy „ambivalens”-e, normatív megkülönböztetés. A rabszolgatartás politikai küzdelmek révén vált a legtöbb amerikai számára magától értetődően rossz dologgá, nem pedig elemzés vagy empirikus bizonyítékok alapján. Hasonlóképpen az olyan jelenkori problémák, mint Palesztina, az abortusz, a pozitív diszkrimináció, a globalizáció, Észak-Írország, vagy az iráni atomprogram, megkérdőjelezhetetlenül összetettek ugyan, de a konfliktusok némely résztvevője számára nagyon is egyértelműek. Ami az egyik fél számára tárgyalási alap lehet, az a másiknak a legfőbb bűn, amit a lehető legradikálisabban kell kezelni. Annak az eldöntése, hogy mivel kapcsolatban nem lehet tárgyalásba bocsátkozni és kompromisszumot kötni, mindig esetleges politikailag és történetileg. Tehát amikor erkölcsileg kétértelműként definiálunk egy ügyet, az politikai lépés, hiszen ezzel megpróbáljuk kizárni a „szélsőséges” pozíciókat, és egyúttal mindegyik féltől elvárni a kompromisszumkészséget azoknak a szempontoknak a mentén, amelyeket a kérdést „kétértelműnek” meghatározók alakítottak ki. Viszont a rabszolgatartás, az általános választójog és a nők egyenlősége nem volt mindig „könnyű” kérdés. A rasszizmus olyan „magától értetődően gonosz dolog”, amelyet fel lehetett volna használni arra, hogy a radikális rekonstrukciót megkönnyítse. Egy napon talán az abortusz és a melegek házassága is ilyen könnyen megítélhető lesz. Ha ez bekövetkezik, az valószínűleg politikai küzdelmek eredménye lesz, amelyek az efféle értékrendet olyan nyilvánvalóvá és a közmegítéléssel egybehangzóvá teszik, hogy már időtlennek fog tűnni. A zelotizmus kritikai elemzése azt sugallja, hogy bármelyik oldal fanatikusai vélhetően nagy szerepet fognak játszani ennek az új közmegegyezésnek a kialakításában.

Mikor politikailag körültekintő zelotizmushoz folyamodni? Mikor húzzunk határvonalat a barátok és az ellenségek között, és mikor törekedjünk inkább a szemben álló felek közötti kompromisszumra? A fanatikus és a mérsékelt politikai stratégiák közötti választás olyan ítélet, amelyet a politika résztvevői részben a konfliktus körülményei, ideológiai és teológiai világnézetük, az ellenfélhez való viszonyuk, az ellenfél által választott irány, valamint az egyes stratégiák várható következményei alapján hoznak meg. A mérsékeltesség melletti politikai elköteleződésnek akkor van értelme, ha egy konfliktusban minden fél kész arra, hogy a másikban ne csupán az ellenséget lássa. Ha viszont ez a felek közül legalább egynek nem elfogadható, akkor a fanatizmus a konfliktus lehetséges jellemzőjévé válik. Még egyszer: annak eldön-

¹²² CLAY 1843; LINCOLN 1989.

tése, hogy a zelotizmus politikailag körültekintő-e vagy sem, végső soron normatív ítélet, amelyet a politika résztvevői hoznak meg, nem pedig empirikus vagy analitikus probléma, amelyet kutatóknak kell megoldani. A zelotizmussal kapcsolatban nem az a legfontosabb kérdés, hogy értelmes-e, hanem az, hogy demokratikus-e. Vagyis ma a fanatizmussal kapcsolatos alapvető probléma az, hogy hogyan viszonyul a demokratikus intézményekhez és gyakorlatokhoz. Mindezt figyelembe véve két kulcskérdés adódik, amelyeket a kutatóknak fel kellene tenniük: milyen strukturális tényezők vezetnek zelotizmushoz; és a zelotizmus építi vagy aláássa a demokráciát?

A zelotizmus kollektív cselekvési formaként való elméleti megragadásának az egyik előnye, hogy ily módon alkalmazhatjuk rá a társadalmi mozgalmak elméletét. Ez az irodalom három tényezőre mutat rá a társadalmi mozgalmak keletkezésében; ezek aztán alkalmazhatók a zelotizmus tanulmányozásában. A következőkben röviden felvázolom ezeket az alkalmazási lehetőségeket.¹²³ Először is: a *politikai lehetőség-strukturák* azok a politikai és társadalmi feltételek, amelyek ösztönöznek a kollektív cselekvésre, vagy éppen eltérítenek attól. Például a csoport hozzáférése (vagy hozzá nem férése) a politikai reform normál csatornáihoz, valamint az állam kapacitása és szándéka arra, hogy elnyomást gyakoroljon ezekkel a mozgalmakkal szemben, két lehetőségstruktúra, amely jelzi, hogy egy csoport tekintheti-e, és ha igen, mikor tekintheti a zelotizmust a kollektív cselekvés járható útjának. Másodszor: a mozgósító strukturák olyan szervezetek vagy intézmények, amelyek (politikai, gazdasági, kulturális vagy intellektuális) erőforrásokat mozgósítanak a kollektív cselekvéshez. Az *erőforrások mozgósításáról* szóló kutatások azt találták, hogy a fölfordulással járó taktikák és a társadalmi mozgalmak szélsőséges szárnyai új energiát adhatnak a mozgalomnak, és elősegíthetik az elitek és a mozgalom mérsékelt szárnya közötti egyezkedéseket. Ez arra utal, hogy a zelotizmus akkor bukkanhat fel, amikor egy mozgalom holtpontra jutott az elitekkel szemben. Harmadszor pedig: a *keretezés* folyamata arra utal, ahogyan a társadalmi mozgalmak megragadják az igazságtalanságok mibenlétét, hogy ezáltal motiváljanak és mozgósítsanak az azokra adott kollektív válaszokra. A keretezés korlátozni fogja azoknak a taktikai eszközöknek a számát és jellegét, amelyeket egy mozgalom fel tud használni az igazságtalanság elleni küzdelmében, kizárva egyes taktikákat, és előnyben részesítve másokat. Egy olyan mozgalom, amely manicheus elvek alapján keretezi a küzdelmeit, felveti a zelotizmus lehetőségét, vagy legalábbis azt, hogy fanatikus szárny alakuljon a mozgalmon belül.

A társadalmi mozgalmak elmélete a zelotizmus és a demokrácia viszonyának értékeléséhez már kevésbé tud hozzájárulni. Konkrétan: nem rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyekkel feltehetővé válna a kérdés, hogy a zelotizmus egy konkrét formája kiterjeszti-e a demokratikus részvételt, illetve hozzájárul-e egy plurális nyilvánossághoz. Phillips beszédei szerencsére három teszttel is szolgálnak a zelotizmus demokratikus vagy antidemokratikus potenciáljának meghatározására. Elő-

¹²³ A következő gondolatmenet a társadalmi mozgalmakról McAdam 1996-os művében adott áttekintést követi.

ször is: dehumanizálja-e a szóban forgó zelotizmus az ellenséget? A barát/ellenség keretnek az a tendenciája, hogy az ellenséget javíthatatlanul gonosznak és embertelennek mutassa, olyan probléma, amelyet Schmitt elismer ugyan, de soha nem tud rá kielégítő választ adni. Schmitt határozottan ellenezte az ellenség dehumanizálását, mert számára az egy kategória vagy kritérium volt, nem pedig olyan meghatározás, amely „szubsztantív tartalomra utal”.¹²⁴ Ám ahogy Goban Balakrishnan megállapítja, a konfliktus fokozódásának folyamata, amely tipikus a politikában, gyakran vezet az ellenséggel szembeni tisztelet hiányához (amennyiben rondának, immorálisnak, embertelennek stb. mutatja azt), és a megsemmisítés vágyával kísért. Így a Schmitt „ellenség”-fogalmába foglalt tiszteletet nehéz érvényesíteni a tényleges politikai küzdelemben.¹²⁵ Phillips és a garrisoniánusok azonban soha nem dehumanizálták az ellenségüket, mert nem személyes ellenségnek tekintették a rabszolgatartókat, akiket meg akartak volna semmisíteni, hanem egy olyan közösségnek, amelyet le akartak győzni – amennyiben ez egyáltalán lehetséges, térítéssel. A garrisoniánusok mindig potenciális testvérként tekintettek az ellenségeikre, és hittek az erkölcsi átalakulásuk lehetőségében akkor is, ha kompromisszumra viszont nem voltak hajlandók velük. (Phillips ezt az attitűdöt demonstrálta például akkor, amikor szívélyesen körbelaualozott egy arkansasi rabszolgatartót Bostonban, miután az 1956-ban megjelent a küszöbén.)¹²⁶ Másodszor: elnyomja-e a zelotizmus a szólásszabadságot? Befogadó környezetben a szólásszabadság olyan megközelítések számára is fenntartja a helyet, amelyeket a fanatikus buzgalmában máskülönben esetleg szívesebben kirekesztene. (Ahogy a garrisoniánusok felismerték, ez a fanatikus saját véleménynyilvánítási jogát is védi.) A szólásszabadság melletti elköteleződés bármely fanatikus politikai küzdelem számára megnehezíti, hogy fundamentalizmusba vagy terrorba süllyedjen. Azt is biztosítja, hogy a fanatizmus melletti bármely érvet kritika tárgyává lehessen tenni. Harmadszor: kiterjeszti-e a zelotizmus a hétköznapi emberek lehetőségeit arra, hogy részt vegyenek a mindennapi életüket érintő ügyek intézésében? Míg a Talibánhoz hasonló iszlamista fanatikusok alkalmasint azon igyekeznek, hogy elhallgattassák azokat a hangokat, amelyek eltérnek „az igazságtól”, a Phillipshez hasonló demokrata fanatikusok azon igyekeztek, hogy kemény vitában és egy sokszínű nyilvánosságban való harcias részvétellel gyűrjék maguk alá a szemben álló nézeteket.

A reform felfordulással jár, ahogy Garrison szerette mondani. Nem rendezett és tiszta folyamat, amelyben racionális elmék összeülnek, hogy létrehozzanak egy igazságosabb politikai rendet. Egyással szemben álló erők küzdelme a meglevő politikai és társadalmi berendezkedés jövőjéért. Ezekben a küzdelmekben olykor felbukkan a zelotizmus, mert ez a politikai és kulturális hegemonia kialakításának egyik stratégiája. Kétségtelen, hogy a zelotizmus számos formája antidemokratikus, különösen egy olyan korban, amelyben a vallási fundamentalizmus egyre nagyobb

¹²⁴ SCHMITT 1996. 26. p.

¹²⁵ BALAKRISHNAN 2000.

¹²⁶ *The Old South Meeting House*. In: PHILLIPS 1891.

kihívást jelent a liberális demokrácia alapelveivel szemben. Talán nem is bölcs dolog demokratikus zelotizmusról elmélkedni, amikor öngyilkos merénylők robbantják fel magukat a tömegben, amikor az egyház és az állam közötti gátak a szakadás jeleit mutatják, és amikor megosztó megmondóemberek azzal döngölik földbe az ellenfeleiket, hogy a totalitarianizmus áruló bábjai, akik „mindig a barbárok oldalára állnak a civilizációval szemben”.¹²⁷ Végso soron azonban az, ha elmulasztjuk a zelotizmus kritikai elemzését, lehetetlenné teszi, hogy teljes egészében megértsük a hatását a huszonegyedik századra. Abbéli buzgalmunk, hogy elítéljük a 9/11 utáni korszakban a szélsőségeket, hogy „mérsékelt iszlámot” építsünk, hogy a kék és a piros közötti „lila” amerikai politikára vágyakozzunk,¹²⁸ a zelotizmus egy olyan pejoratív fogalmán alapul, amely – mint azt Phillips világosan megmutatja – éppenséggel lehetetlenné is teheti azt, hogy kiterjesszük a demokratikus részvételt ahelyett, hogy biztosítaná azt. Ahogy Voltaire írta: „Nincs olyan tábor, amelynek ne lennének fanatikusai.”¹²⁹ A politikai tülekedésben mindig ott van a lehetőség, hogy fanatikus partizánokat szólítsunk harcra. Ez az oka annak, hogy szükség van a zelotizmus elméletének kidolgozására. Egy demokratikus politikának számolnia kell a fanatizmus jelenlétével, és fel kell ismernie azt, hogy esetenként elő is mozdíthatja a demokrácia ügyét. Néha még a demokratáknak is szükséges azért imádkozni, hogy megmaradjanak a fanatizmusuk frissességében.

Felhasznált irodalom:

- ABOUT US. (é. n.): Center for the Study of Hate and Extremism. California State University, San Bernardino: <http://hatemonitor.csusb.edu/about.html> (hozzáférés 2005. január 3.).
- ANZALDÚA, Gloria: *Borderlands/La Frontera*. San Francisco, Aunt Lute, 1987.
- APTHEKER, Hebert: *Abolitionism: A Revolutionary Movement*. Boston, Twayne, 1989.
- ARISTOTLE: *Nicomachean Ethics*. Trans. W. D. Ross et al. Oxford, Oxford University Press, 1980.
- = ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*. Ford.: Szabó Miklós. Bp., Európa, 1987.
- BALAKRISHNAN, Gopal: *The Enemy: An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*. London, Verso, 2000.
- BELLAMY, Richard: *Liberalism and Pluralism: Towards a Politics of Compromise*. London, Routledge, 1999.
- BILLINGTON, James H.: *Fire in the Minds of Men: Origins of the Revolutionary Faith*. New York, Basic, 1980.
- BISHOP, M. Guy: Voices for moderation: The antislavery thought of the Lyman Beecher family. *Mid-America*, vol. 63. (1981) No. 3. 133–144. p.
- BURKE, Edmund: *The Philosophy of Edmund Burke*. BREVOLD, Louis I.–ROSS, Ralph G. (ed.) Ann Arbor, University of Michigan Press, 1967.
- CARRESE, Paul: Montesquieu's complex natural right and moderate liberalism: The roots of American moderation. *Polity* vol. 36. (2004) No. 2. 227–250. p.

¹²⁷ COULTER 2003. 285. p.

¹²⁸ A kék és a piros a két nagy amerikai párt, a Demokrata Párt és a Republikánus Párt színei. (A szerk.)

¹²⁹ VOLTAIRE 1962. 252. p.

- CLAY, Henry: *On abolition petitions. In The Life and Speeches of Henry Clay*. Vol. 2. New York, Greeley and McElrath, 1843.
- COULTER, Ann: *Treason: Liberal Treachery from the Cold War to the War on Terrorism*. New York, Crown Forum, 2003.
- CRAIUTU, Aurelian: *Faces of moderation: Trimming*. (é. n.) [Kézirat]
- CRAIUTU, Aurelian: The virtues of political moderation. *Political Theory*, vol. 29. (2001) No. 3. 449–468. p.
- CRAIUTU, Aurelian: Tocqueville's paradoxical moderation. *Review of Politics*, vol. 67. (2005) No. 4. 599–629. p.
- DENEEN, Patrick: *Democratic Faith*. Princeton, Princeton University Press, 2005.
- DOUGLASS, Frederick: What to the slave is the Fourth of July? 1852. *Archives of American Public Address*: http://douglass.speech.nwu.edu/doug_a10.htm.
- FLADELAND, Betty: Who were the abolitionists? *Journal of Negro History*, vol. 49. (1964) No. 2. 99–115. p.
- GARRISON, William Lloyd: To the public. *The Liberator* (Boston), January 1, 1831.
- GOLDBERG, Carl: The failed courage of the fanatic. *Pastoral Psychology* vol. 51. (2003) No. 3. 233–239. p.
- HAIMAIN, Franklyn S.: The voices of extremism revisited. *Critical Studies in Mass Communication*, vol. 16. (1999) No. 2. 119–135. p.
- HAMILTON, Neil: *Zealotry and Academic Freedom: A Legal and Historical Perspective*. New Brunswick, NJ, Transaction, 1995.
- HARTZ, Louis: *The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought since the Revolution*. New York, Harcourt, Brace, 1955.
- HOFSTADTER, Richard: *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. New York, Alfred A. Knopf, 1965.
- HUME, David: *Essays Moral, Political, and Literary*. Indianapolis, Liberty Classics, 1985. = *David Hume összes esszéi I*. Ford.: Takács Péter. Jegyz.: Kontler László és Takács Péter. Bp., Atlantisz, 1992.
- JEWETT, Robert–LAWRENCE John S.: *Captain America and the Crusade against Evil: The Dilemma of Zealous Nationalism*. Grand Rapids, MI, W.B. Eerdmans, 2003.
- JUERGENSMEYER, Mark: *Terror in the Mind of God*. Berkeley, University of California Press, 2000.
- KRADITOR, Aileen S.: *Means and Ends in American Abolitionism: Garrison and His Critics on Strategy and Tactics, 1834–1850*. Chicago, Elephant, 1999.
- LINCOLN, Abraham: *The Collected Works of Abraham*. [1953] BASLER, Roy P. (ed.): The Abraham Lincoln Association, 2006. <http://www.hti.umich.edu/80/l/lincoln/>.
- LINCOLN, Abraham: Annual message to Congress, December 3, 1861. In *Abraham Lincoln: Speeches and Writings 1859–1865*. New York, Library of America, 1989.
- LOCKE, John: *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford, Clarendon, 1975. = *Értekezés az emberi értelemről*. Ford.: Csordás Gábor és Vassányi Miklós. Bp., Osiris, 2003.
- MADISON, James et al.: *The Federalist Papers*. New York, Penguin, 1987.
- MAYER, Henry: *All on Fire: William Lloyd Garrison and the Abolition of Slavery*. New York, St. Martin's Griffin, 1998.
- McADAM, Doug, et al.: Introduction: Opportunities, mobilizing structures, and framing processes—toward a synthetic, comparative perspective on social movements. In: McADAM, Doug et al. (ed.): *Comparative Perspectives on Social Movements*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- MONTESQUIEU, Charles de Secondat: *The Spirit of the Laws*. Trans. Anne M. Cohler et al. New York, Cambridge University Press, 1989. = *A törvények szelleméről*. Ford.: Csépy Imre és Sebestyén Pál. Bp., Osiris – Attraktor, 2000.
- NEDELSKY, Jennifer: *Private Property and the Limits of American Constitutionalism*. University of Chicago Press, 1990.

- NEWMAN, Jay: *Fanatics and Hypocrites*. Buffalo, Prometheus, 1986.
- NICHOLIS, Roderick: Voltaire and the paradoxes of fanaticism. *Dalhousie Review*, vol. 82. (2002) No. 3. 441–469. p.
- OLSON, Joel: *The Abolition of White Democracy*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2004.
- OZ, Amos: *How to Cure a Fanatic*. Princeton, Princeton University Press, 2002.
- PASSMORE, John: Fanaticism, toleration, and philosophy. *Journal of Political Philosophy*, vol. 1. (2003) No. 2. 211–222. p.
- PETERSON, Merrill D.: *John Brown: The Legend Revisited*. Charlottesville, University of Virginia Press, 2002.
- PHILLIPS, Wendell: *Speeches, Lectures, and Letters, first series*. Boston, James Redpath, 1863.
- PHILLIPS, Wendell: *Speeches, Lectures, and Letters, second series*. Boston, Lee & Shepard, 1891.
- PHILLIPS, Wendell: *Wendell Phillips on Civil Rights and Freedom*. FILLER, Louis (ed.) New York, Hill and Wang, 1965.
- PHILLIPS, Wendell: *The Lesson of the Hour: Wendell Phillips on Abolition & Strategy*. IGNATIEV, Noel (ed.) Chicago, Charles H. Kerr, 2001.
- PILLSBURY, Parker: *Acts of the Anti-Slavery Apostles*. Concord, NH, Clague, Wegman, 1883.
- PLATO: *Republic*. Trans. G.M.A. Grube and C.D.C. Reeve. Indianapolis, Hackett, 1992. = PLATÓN: *Állam*. Ford.: Németh György és Steiger Kornél. Bp., Atlantisz, 2014.
- ROBERTSON, Stacey M.: *Parker Pillsbury: Radical Abolitionist, Male Feminist*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 2000.
- SÁNCHEZ-CUENCA, Ignacio: Party moderation and politicians' ideological rigidity. *Party Politics*, vol. 10. (2004) No. 3. 325–342. p.
- SCHMITT, Carl: *The Concept of the Political*. Ford.: George Schwab. Chicago, University of Chicago Press, 1996. = *A politika fogalma*. Ford.: Cs. Kiss Lajos. Bp., Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002.
- SIERRA CLUB, 2003. *Statement on recent acts of violence in the name of the environment* from Carl Pope, Executive Director (25 August): <http://www.sierraclub.org/pressroom/releases/pr2003-08-25a.asp> (hozzáférés: 2006. június 26.).
- SMITH, Kimberly K.: *The Dominion of Voice: Riot, Reason, and Romance in Antebellum Politics*. Lawrence, University Press of Kansas, 1999.
- SORIN, Gerald: *Abolitionism: A New Perspective*. New York, Praeger, 1972.
- STERLING, Dorothy: *Ahead of Her Time: Abby Kelley and the Politics of Antislavery*. New York, W. W. Norton, 1991.
- STEWART, James Brewer: *Wendell Phillips: Liberty's Hero*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1986.
- VOLTAIRE: *Philosophical Dictionary*. Trans. Peter Gay. New York, Basic, 1962. = *Filozófiai Ábécé*. Vál. és utószót írta: Réz Pál. Ford.: Gyegyai Albert és Réz Pál. Bp., Kossuth, 1996.
- WEBER, Max: *Politics as a Vocation*. Ford.: H. H. Gerth és C. Wright Mills, 1921. http://en.wikisource.org/wiki/Politics_as_a_Vocation.
- WHOOLEY, Owen: Locating masterframes in history: An analysis of the religious masterframe of the abolition movement and its influence on movement trajectory. *Journal of Historical Sociology*, vol. 17. (2004) No. 4. 490–516. p.
- WICKHAM, Carrie Rosefsky: The path to moderation: Strategy and learning in the formation of Egypt's Wasat Party. *Comparative Politics*, vol. 36. (2004) No. 2. 205–228. p.
- WILLS, Garry: Feminists and other useful fanatics. *Mankind*, vol. 6. (1977) No. 1. 9–10, 42–44. p.
- WIRTH, Hans-Jürgen: 9/11 as a collective trauma. *Journal of Psychohistory*, vol. 30. (2003) No. 4. 363–388. p.
- YOUNG, Michael P.: Confessional protest: The religious birth of U.S. national social movements. *American Sociological Review*, vol. 67. (2002) No. 5. 660–688. p.
- YOUNG, Michael P.–CHERRY, Stephen M.: The secularization of confessional protests: The role of religious processes of rationalization and differentiation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. 44. (2005) No. 4. 373–395. p.

A KÖTET SZERZŐI

ANTHONY, SUSAN B. (1820–1906) társadalmi reformer, feminista és abolitionista aktivista, akinek alapvető szerepe volt a nők választójogának kivívásában az Egyesült Államokban. 1863-ban egyik szervezője volt annak a kampánynak, amelynek során négyszázezer aláírást gyűjtöttek össze (többet, mint addig az Egyesült Államokban valaha) a rabszolgaság felszámolása érdekében. 1866-ban egyik alapítója az *American Equal Rights Association* (Egyenlő Jogok Amerikai Egyesülete) nevű szervezetnek, ami a nők és a fekete amerikaiak jogaiért küzdött. Az 1872-es választásokon sikerült szavazóként részt vennie, amiért bebörtönözték. Az Egyesült Államok alkotmányának tizenkilencedik kiegészítését (1920), amely kimondta a nemi alapú hátrányos megkülönböztetés tilalmát a választójoggal kapcsolatban, gyakran „Anthony-kiegészítésnek” nevezik.

BILLINGTON, TERESA (1877–1964) feminista, demokratikus szocialista szerző és aktivista, a századforduló éveiben a brit szüfrazsett mozgalom egyik vezetője. A női jogi és gazdasági egyenlőségéért végzett munkáját a *Women's Social and Political Union* (Nők Társadalmi és Politikai Szövetsége) aktivistájaként kezdte, de mivel nem értett egyet a szervezet antidemokratikus vezetésével, társaival együtt megalapította a *Women's Freedom League* (Nők Szabadságligája) nevű új szervezetet. Számos írásában elemezte a politikai érdekérvényesítés rendhagyó módszereit.

DE CLEYRE, VOLTAIRINE (1886–1912) anarchista és feminista író, filozófus és aktivista. Mélyszegénységben élő családban nőtt fel, és élete jelentős részében Philadelphia egyik szegénynegyedében dolgozott, zsidó bevándorlók között (akiket angolra tanított, és akiktől megtanult jiddisül), kortársai szerint aszketikus módon élt. Írásaiban a kapitalizmust, az államot, az egyházat, valamint az elnyomó nemi szerepeket és a sorkatonai kötelezettséget támadta. Élete nagy részében pacifista volt, de utolsó éveiben (részben az 1910-ben kitört mexikói forradalom hatására) igazolhatónak tartotta az erőszakos módszereket is.

GANDHI, MOHANDÁSZ KARAMCSAND (1869–1948) az indiai függetlenségi mozgalom egyik vezetője, az erőszakmentes ellenállás egyik legnagyobb hatású teoretikusa. Első kampányait a dél-afrikai brit gyarmatokon élő indiaiakat sújtó hátrányos meg-

különböztetés ellen szervezte (1906 és 1915 között), ezek során alkotta meg az igazsághoz való ragaszkodás (*satjagraha*) és a nemártás (*ahimsza*) eszméjére alapozott elméletét az erőszakmentes ellenállásról. 1921-től az Indiai Nemzeti Kongresszus Párt vezetője. Kampányaiban a nemzeti függetlenség ügyén kívül az „érinthe-telenek” kasztjának elnyomása és a hindu–muszlim ellenségeskedés ellen, valamint a parasztok és a munkások megélhetéséért küzdött. 1948-ban merénylet áldozata lett.

GRAEBER, DAVID (1961–) kulturális antropológus és anarchista aktivista, a *London School of Economics* tanára. Részt vett az észak-amerikai globalizációkritikai mozgalomban és az *Occupy Wall Street* szervezésében – ezekről a *Direct Action: An Ethnography* (2009) és a *The Democracy Project* (2013) című könyveiben írt élménybe-számolót és elemzéseket.

HABERMAS, JÜRGEN (1929–) a Frankfurti Iskolához (a baloldali kritikai társadalom-elmélet egyik legnagyobb hatású műhelyéhez) kötődő szociológus és filozófus. Műveinek jelentős része olvasható magyarul is, így például *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása* és *A kommunikatív cselekvés elmélete* című könyvei.

KING, MARTIN LUTHER, JR. (1929–1968) baptista lelkész, a fekete polgárjogi mozgalom egyik legfontosabb vezetője. A montgomeryi buszbojkott (1955–1956) során vált országosan ismertté, ezt követően a mozgalom számos fontos kampányában vállalt vezető szerepet. A „Levél a Birminghami Városi Börtönből” című írása a polgári engedetlenségről szóló politikai filozófiai irodalom egyik legnagyobb hatású esszéje. Élete utolsó éveit a szegénység elleni küzdelemnek szentelte. 1968-ban merénylet áldozata lett.

OLSON, JOEL (1967–2012) politikaelméletet tanított az Észak-arizoniai Egyetemen. 2004-ben megjelent könyve arról szól, hogy a „faji” egyenlőtlenségek hogyan lehetetlenítik el a demokráciát az Egyesült Államokban. Szakmai munkáját is a politikai elkötelezettsége irányította, emellett aktivistaként is dolgozott, elsősorban a rendőri brutalitás, a „faji” elnyomás és a bevándorlókat sújtó jogszabályok ellen.

PIEVEN, FRANCES FOX (1932–) szociológus, a *City University of New York* tanára, aki a szakmai munkája mellett számos politikai kezdeményezés munkáját is támogatja. Könyveiben a jóléti ellátások kritikai elemzésével, a szegénységben élő emberek mozgalmával, az alsó osztálybeli emberek politikai képviselőinek a problémáival, valamint az Egyesült Államok afganisztáni és iraki háborúinak a belföldi következményeivel foglalkozik. Az alsó osztálybeli emberek választási részvételét ösztönző javaslatait részben jogszabályba foglalták.

RAWLS, JOHN (1921–2002) politikai filozófus, a kortárs (egyenlőségelvű) liberális politikai filozófia meghatározó szerzője. A magyarul is olvasható *Az igazságosság elmélete* című (eredetileg 1971-ben megjelent) könyve a 20. századi politikai filozófia egyik legnagyobb hatású műve.

SHRIDHARANI, KRISHNALAL (1911–1960) költő, drámaíró és újságíró. Részt vett az indiai függetlenségi mozgalomban. Az Amerikai Egyesült Államokban folytatott tanulmányai során írta meg a *War Without Violence* (Háború erőszak nélkül) című könyvét (1939), amiben a gandhiánus erőszakmentes ellenállás elméletét és gyakorlatát elemezte, és ami (a gandhiánus módszerekről szóló egyik első angol nyelvű könyvként) jelentős hatást gyakorolt a fekete polgárjogi mozgalomra.

THOREAU, HENRY DAVID (1817–1862) író, költő, természetkutató, filozófus és földmérő. Több beszédében és esszéjében támadta az Egyesült Államok északi államai-ban élők rabszolgaságban való bűnrészességét, és a rabszolgaságot védő államhatalommal és törvényekkel szembeni engedetlenségre hívott fel. A rabszolgaság és az amerikai–mexikói háború elleni tiltakozásként megtagadta az adófizetést, amiért (1846-ban) bebörtönözték. Ennek kapcsán írta *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* címen ismert esszéjét (1848), ami a polgári engedetlenség egyik legnagyobb hatású és legtöbbet hivatkozott kifejtése.

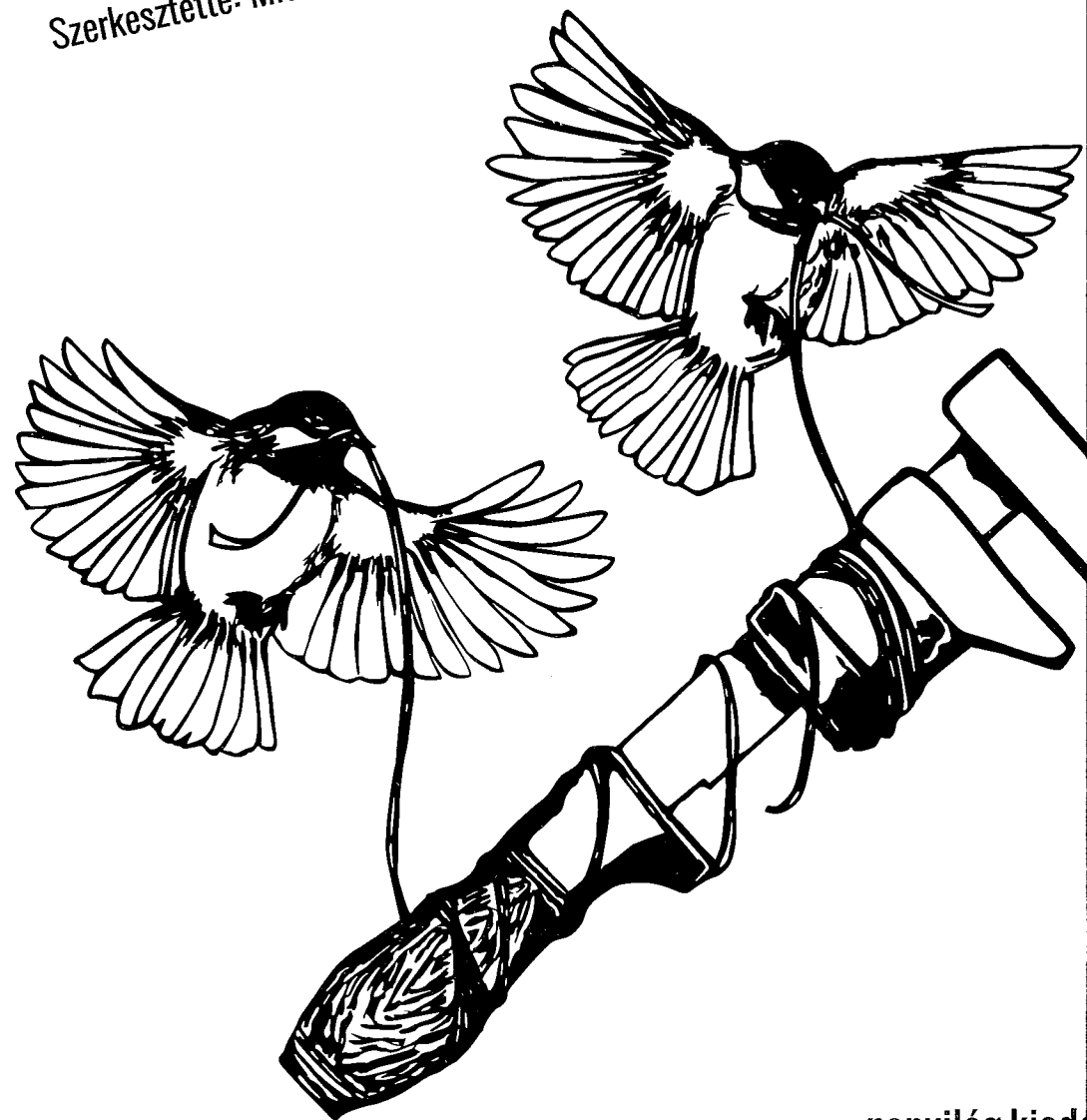

L 10343

Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás

Szerkesztette: Misetics Bálint

Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás

A kötet az erőszakmentes polgári engedetlenség eszméjét és múltbeli példáit tárja az olvasó elé. A mai politika kirekesztő intézkedései alapos okot adnak arra, hogy komolyan vegyük és megszívleljük a könyv tanulságait. Ahhoz, hogy a kirekesztett ember ne megalázott szolga legyen, ki kell állni az emberi jogokért, tenni, harcolni kell, még akkor is, ha ez szenvedést von maga után. Ebben a harcban az engedetlenség iránti kötelesség olyan közvetlen cselekvés, amely társadalmi változást követel, és ahol a lelkiismeret és a szeretet az irányadó. A könyvet ajánlom minden jóérzésű embernek, ajánlom a kétkedőknek, ajánlom a beletörődőknek, mert akkor teljes, egész egy ország, ha minden tagja egyenlő.

Lakatosné Jutka, A Város Mindenkié csoport aktivistája

A polgári engedetlenség: ellenállás a törvényes renddel szemben, a közösség érdekében, erkölcsi megfontolásból, nyilvánosan, erőszakmentesen és vállalva a jogi következményeket. A polgári engedetlenség rámutat a jogrendnek vagy a politikai/gazdasági hatalom rendszabályainak, intézkedéseinek az igazságtalanságára. A polgári engedetlenség – jelképesen – utal rá, hogy milyen erkölcsi okok teszik szükségessé a jogi, politikai, gazdasági, szociális rendszer megváltoztatását, de maga nem változtat rendszert. Fölkiáltás. Áldozatvállalás és tanúságtétel. Ez a könyv se pusztán elemzés, hanem sürgetés és buzdítás. És talán vigasz.

Tamás Gáspár Miklós

A kiadvány párja *A hatalom társadalma vagy a társadalom hatalma?*
A *közösségszervezés alapjai* című kötet. A kötetek célja a demokratikus közösség- és mozgalmatszervezéshez, valamint a polgári engedetlenség és az erőszakmentesség alkalmazásához szükséges alapismeretek átadása.

9 789633 383926 >

2900 Ft

napvilág kiadó

napvilág kiadó